

VILÁG- TÖRTÉNET

11. (43.) évfolyam 2021. 3.

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **BÚR GÁBOR**
A SZUBSZAHARAI AFRIKA SZEREPE
A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG KÜLPOLITIKÁJÁBAN
- **HORVÁTH EMŐKE**
MAGYAR-CHILEI KÜLKAPCSOLATOK A HIDEGHÁBORÚ
KORAI SZAKASZÁBAN, 1947-1965
- **PÁL ISTVÁN – SZILÁGYI ÁGNES JUDIT**
PÁRBESZÉD AZ ENSZ-BEN
- **PRANTNER ZOLTÁN**
A JEMENI „MAGYAR KÓRHÁZ”
- **VÁMOS PÉTER**
MOSZKVA ÁRNYÉKÁBAN
- **SZEMLE**
ORDASI ÁGNES, TÓTH FERENC, VAJDA ZOLTÁN, MARTÍ TIBOR ÍRÁSAI

TARTALOM

Magyarország külkapcsolatai az Európán kívüli világgal a hidegháború idején (Horváth Emőke)	335
<i>Tanulmányok</i>	
Búr Gábor: A szubszaharai Afrika szerepe a Magyar Népköztársaság külpolitikájában	339
Horváth Emőke: Magyar–chilei külkapcsolatok a hidegháború korai szakaszában, 1947–1965	353
Pál István – Szilágyi Ágnes Judit: Párbeszéd az ENSZ-ben. Adalékok a Magyarország és Costa Rica közötti kapcsolatfelvétel történetéhez	373
Kupi László: Havannai emberük? Az Egyesült Államok és a Batista-puccs	393
Prantner Zoltán: A jemeni „Magyar Kórház”. Magyarország és Jemen egészségügyi együttműködése az 1960-as évek második felében	421
Vámos Péter: Moszkva árnyékában. Magyar–kínai kereskedelmi kapcsolatok a hidegháború idején	441
<i>Műhely</i>	
Hermann Gabriella: Erdély védelmében. A Romániai Emberi Jogokért Bizottság működésének első három éve, 1976–1978	461
<i>Szemle</i>	
A lelkiismereti szabadság világtörténete (Tóth Ferenc)	493
Vágyak, rendszerek, valóságok (Vajda Zoltán)	497
Pozícióőrzés és lokálpatriotizmus. Fiume az első világháború után (Ordasi Ágnes)	502
Az abszolutizmus kora (Martí Tibor)	507

Magyarország külső kapcsolatai az Európán kívüli világgal a hidegháború idején

A hazai levéltárakban már évtizedek óta hozzáférhetővé váltak a hidegháborús korszakra vonatkozó külpolitikai iratok, de az Európán kívüli területeket érintő forrásanyag feldolgozása csak részlegesen indult meg. Pedig a hidegháború első éveiben éppen Ázsia, Afrika és Latin-Amerika országai jelentették Magyarország számára a kitörési lehetőséget a második világháborút követő politikai elszigeteltségből, ezért teljesen indokolt kutatói szándék a korszakban „harmadik világnak” nevezett földrajzi régiót a magyar külpolitikai törekvések szempontjából alaposabb elemzés tárgyává tenni. Ezen gondolat jegyében rendezett konferenciát *Magyarország külső kapcsolatai az Európán kívüli világgal a hidegháború idején* címmel a Károli Gáspár Református Egyetem – a BTK Történettudományi Intézetének Új- és Jelenkori Történeti Tanszéke, valamint a Latin-Amerika Kutatócsoport – 2020. március 27-én. Az elhangzott előadások egy részének tanulmánnyá bővített változatát olvashatja az érdeklődő a *Világtörténet* jelen számában. A konferenciát az a szakmai igény hívta életre, hogy az Európán kívüli területekkel foglalkozó kutatókat közös gondolkodásra invitálja, az egyes kontinensek irányába kifejtett magyar külpolitikai próbálkozások főbb kérdéseit áttekintve rámutasson a közös pontokra és az eltérésekre, a regionális sajátosságokra. Öt olyan tanulmány kapott helyet ebben az összeállításban, melyek az említett konferencián elhangzottak, Kupi László írása az egyetlen, amely nem konferencia-előadásból született.

Örömteli tény, ha csak egy tanulmány erejéig is, de jelen van a hazai kutatás egyik mostohagyyermeke, a szubszaharai Afrika térsége. Búr Gábor a teljes hidegháborús időszakot áttekintve rajzolja meg Magyarország külpolitikai törekvéseit a térségben, mindenekelőtt Szudán, Guinea, Ghána és Mali vonatkozásában. Az 1960-as évek végére nyilvánvalóvá vált Magyarország számára, hogy a kapcsolatok kiszélesítése a térségben uralkodó politikai instabilitás és a kontinens országainak gazdasági gyengesége miatt nem jár együtt azok elmélyítésével. A későbbi években viszont a legnagyobb problémát az jelentette, hogy a magyar külügyi vezetés nem volt tisztában az afrikai térség sajátosságaival, és a felkészületlenség oda vezetett, hogy minden részsiker ellenére Magyarország nem tudta kihasználni a magyar-szubszaharai viszonylatban rejlő külpolitikai lehetőségeket.

Összeállításunkban három latin-amerikai tárgyú tanulmány kapott helyet, melyek közül kettő – Horváth Emőke szövege, valamint Pál István és Szilágyi Ágnes Judit közös írása – a magyar–latin-amerikai külkapcsolatok kérdésével foglalkozik.

Horváth Emőke megállapítja, hogy a magyar próbálkozások a diplomáciai viszony felvételére Chile esetében – a két világháború közötti hagyományosan jó alapokra támaszkodva – 1947-re sikerre vezettek, a két ország gyakorlatilag eljutott oda, hogy helyreállítsa a megszakadt diplomáciai kapcsolatait. A kialakult hidegháborús helyzet viszont már nem engedte a kapcsolatok tényleges felvételét. Magyarország 1952-ben, 1956-ban és 1958-ban lépéseket tett a diplomáciai viszony újbóli kialakítására, a próbálkozások mögött azonban minden esetben a szovjet érdeklődés kiszolgálásának szándéka húzódott meg. Végül 1964-ben nem Magyarország, hanem az új chilei elnök, Eduardo Frei kezdeményezte a diplomáciai kapcsolatok felvételét. A figyelem nem csupán Magyarországnak szólt, hanem a teljes szovjet politikai tömbnek. Chile ugyanabban az évben, 1965-ben vette fel a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal, Lengyelországgal, Csehszlovákiával, Romániával és Bulgáriával.

Pál István és Szilágyi Ágnes Judit tanulmánya elsősorban a magyar titkosszolgálati tevékenységre fókuszál. José Luis Redondo miniszteri tanácsos, Costa Rica ENSZ-missziója helyettes vezetőjének esetleges magyar beszerzéséről és ennek politikai háttéréről kapunk képet. Redondótól a latin-amerikai politikai fejleményekről, az Egyesült Államok térségbeli szerepéről, az Amerikai Államok Szervezete terveiről, intézkedéseiről szeretett volna a magyar titkosszolgálat a hivatalos bejelentéseket megelőzően bennfentes hírekhez jutni. Magyarországon úgy vélték, Redondo személye a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok rendezése szempontjából is fontos lehet, elsősorban a Costa Rica-i diplomata politikai és rokoni kapcsolatait akarták kiaknázni. Redondo magatartása azonban idővel megváltozott, távolságtartóbb lett magyar kollégájával szemben, így beszerzéséről a magyar hírszerzés lemondott. Annak ellenére, hogy Costa Rica már az 1960-as évek elejétől bizonyos nyitottságot mutatott a szovjet tömb országai iránt, a diplomáciai kapcsolatok felvételére csak 1970-ben került sor.

A harmadik latin-amerikai tematikájú írás, Kupi László munkája – a magyar nézőponttól eltávolodva – egy érdekes és a hazai kutatásban nem, de nemzetközi szinten is alig vizsgált kérdést elemez. A Fulgencio Batista nevével összeforrott 1952. évi kubai puccs lefolyását és következményeit mutatja be, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államok szerepére és reakcióira. Kimutatja, hogy a korábbi kutatói elképzelésekkel ellentétben az Egyesült Államokat is váratlanul érte a hatalomátvétel, ami gyakorlatilag semmilyen ellenállást sem váltott ki az országban, egyrészt mivel a katonaság szinte teljes támogatását élvezte, másrészt azért, mert a lakosság már belefáradt a politika csatározásokba, a szervezett társadalmi csoportokat pedig felkészületlenül érte az esemény. Az amerikai diplomácia az első hetekben meglehetősen távolságtartó volt Batistával szemben, és sértettségét érezte, mivel nem avatták be a készülődő puccs tervébe. Mindez abban is megmutatkozott, hogy az Egyesült Államok az új kubai kormányt csak tizenhét nap elteltével ismerte el.

Prantner Zoltán írása Ázsiába vezeti át az olvasót. Az esettanulmány bemutatja, milyen körülmények között és milyen nehézségek leküzdésével nyitott Magyarország 1966–1967-ben Jemenben egy kórházat. A kialakult polgárháborús helyzetben a magyar orvosok távoztak az intézményből, melynek működése a ma-

gyar személyzet jelenléte nélkül teljesen összeomlott. A Külügyminisztérium a polgárháború lezárultát követően ismét fontosnak tartotta a szanaai „magyar” kórház fenntartását, ugyanis megítélése szerint Magyarország támogatásának beszüntetése nemcsak az egészségügyi intézmény jövőbeni működését lehetetlenítette volna el, hanem megfosztotta volna Magyarországot a jemeni rendszerrel kialakított kapcsolatainak legjelentősebb eredményétől, ami mindenképpen kedvezőtlen politikai következményekkel járt volna.

Vámos Péter tanulmánya az 1950–1989 közötti időszak magyar–kínai kereskedelmi kapcsolatait elemzi. Képet kapunk arról, hogy a szovjet–kínai ellentétek közvetlenül befolyásolták a magyar–kínai kereskedelem alakulását. Jól mutatja ezt a tény az az adat, miszerint az 1960. esztendő – amikor elmérgesedett a szovjet–kínai viszony – követő évben a kétoldalú kereskedelem mértéke 60 százalékkal csökkent. A kulturális forradalom meghirdetése (1966) után tovább romlott a magyar–kínai viszony, mindössze két területen maradt fenn rendszeres kapcsolat: egyrészt a visszafogott kereskedelmi forgalom révén (évi 20 millió rubel körül), másrészt a Vietnammal nyújtott magyar segélyek kínai területen történő átszállítása során működött együtt a két ország. Kínai kezdeményezésre az 1970-es években kezdett javulni a viszony, Magyarország azonban óvatosan mindig csak addig ment el a kapcsolatok fejlesztésében, ameddig a szovjet politikai elképzelések ennek teret engedtek. A rendszerváltás után Magyarország számára hosszú időre leértékelődött Kína jelentősége, és magyar miniszterelnök csak 2003-ban tett először hivatalos látogatást Kínában.

A *Műhely* rovatban Hermann Gabriella a Romániai Emberi Jogokért Bizottság tevékenységének első három évét mutatja be a szervezet saját dokumentumai és az amerikai elnöki levéltárban található források alapján. Az 1976-ban, az Egyesült Államokban, főképpen másodgenerációs magyarok részvételével megalakított bizottság érdekvédelmi tevékenysége alapjául az 1974-ben elfogadott amerikai kereskedelmi törvény szolgált. A legnagyobb kedvezmény elve megadásának meghosszabbításához ugyanis minden évben kongresszusi meghallgatásokat rendeztek. A bizottság elérte, hogy tagjai tanúvallomásokat tehessenek a kongresszusi meghallgatásokon, melyek során az erdélyi magyarokkal szembeni diszkriminatív intézkedésekre hívták fel a figyelmet. Annak ellenére, hogy az Egyesült Államok külpolitikájában egyre nagyobb szerepet játszott az emberi jogok betartatása, Románia esetében 1987-ig mindig meghosszabbították a kereskedelmi kedvezményeket.

Horváth Emőke

THE FOREIGN RELATIONS OF HUNGARY WITH THE NON-EUROPEAN WORLD DURING THE COLD WAR

Although the foreign policy archives from the period of the Cold War have been accessible for several decades in Hungary, the source material concerning the areas outside Europe has not been researched extensively. In the first years of the Cold War, it was precisely the countries of Asia, Africa and Latin America that presented Hungary with a way out of the political isolation that followed World War II. The papers of the present issue accordingly explore the relations with the geographical region that was called “Third World” at that time from the perspective of Hungarian foreign political aspirations.

A szubszaharai Afrika szerepe a Magyar Népköztársaság külpolitikájában

A magyar külpolitika hagyományosan Európára fókuszált. Történelmi örökség volt ez az Osztrák–Magyar Monarchia idejéből, amikor gyarmatok nélkül a külpolitika pályáját kizárólagosan az európai ügyek és a kontinensen belüli hatalmi vetélkedés határozták meg. Ugyanakkor a Monarchia is részese volt a „kollektív gyarmatosításnak”, s ezáltal főleg a kereskedelmi érdekek vagy azok ígérete által vezérelve részt vett a szubszaharai Afrika sorsát meghatározó nemzetközi egyezkedésekben, mindenekeelőtt az 1884–1885-ös berlini Kongó-konferencián. A közös monarchia a 20. század elején tett néhány bátorlalan próbálkozást Etiópiával, a szubszaharai Afrika akkor egyetlen független államával (a sajátos helyzetű Libériát nem számítva) a diplomáciai és a kereskedelmi kapcsolatok kiépítésére.

Az első világháborúban elszenvedett vereséget követően Versailles-ban a győztesek gondosan ügyeltek arra, hogy a korábbi évtizedekben szerzett előjogok megszűnését elismertessék az önállóvá lett magyar állammal.¹ Az önálló magyar külügyminisztérium az 1918. évi V. néptörvény² alapján jött létre, de a következő évtizedekben sem magyar diplomáciai képviseltek, sem konzuli hivatalok nem létesültek, de nem is létesülhettek volna a Szaharától délre. Az érintett európai hatalmak felosztották maguk között a német gyarmatokat, és még a korábbi korszakoknál is féltékenyebben vigyázták birtokaikat. Így a két világháború közötti Magyarország, ha lehet, még jobban elszigetelődött a szubszaharai térségtől.

A második világháború alatt Magyarország diplomáciai kapcsolatai néhány semleges országtól eltekintve megszakadtak. Visszaépítésük hosszú időre lekötötte a külügyi vezetés figyelmét. Az 1947. február 10-én aláírt békeszerződést megelőzően az ország nemzetközi tevékenységét a Szövetséges Ellenőrző Bizottság

* A szerző az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszékének habilitált egyetemi docense (1088 Budapest, Múzeum körút 6–8., bur.gabor@btk.elte.hu).

1 A békeszerződés IV. rész (Magyarország érdekei Európán kívül) 79. cikke szerint: A jelen Szerződés által megállapított határain kívül, Magyarország a maga részéről lemond az Európán kívüli területekre vonatkozó mindazokról a jogokról, igényekről és kiváltságokról, amelyek a volt Osztrák–Magyar Monarchiát vagy szövetségeseit esetleg illették, továbbá lemond mindazokról a jogokról, igényekről és kiváltságokról, amelyek őt bármely címen a Szövetséges és Társult Hatalmakkal szemben esetleg megillették. Lásd az 1921. évi XXXIII. törvénycikket.

2 1918. évi V. néptörvény. Az önálló magyar külügyi igazgatásról. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=91800205.TV&targetdate=&printTitle=1918.+%C3%A9vi+V.+n%C3%A9pt%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=1000ev> (letöltés: 2021. augusztus 21.).

(SZEB) korlátozta, diplomáciai kapcsolatok létesítéséhez annak engedélyére volt szükség. Ennek ellenére a békeszerződés aláírásakor már húsz államban működött magyar külképviselet.³ A hidegháború kezdetekor Magyarország a Szovjetunió befolyási övezetének részévé vált, külpolitikájában is a szovjet érdekeket kellett kiszolgáltatnia. Moszkva nem sok érdeklődést mutatott a gyarmati sorban lévő kontinens iránt (eltekintve Vjacseszlav Molotov külügyminiszter néhány próbálkozásától, hogy gyámsági területet szerezzen Afrikában). Az afrikai dekolonizáció ráadásul csak megkésetten, a második hullámban követte az ázsiai országok felszabadulását.

1955-től fordulat állt be a Szovjetunió és szövetségesei külpolitikájában: felértékelődött Ázsia, majd Afrika szerepe is. A volt gyarmatokat Moszkva befolyása alá akarták szervezni, és a tőkés világ elleni küzdelemmel kívánták az osztályharcot kiszélesíteni. Magyarország éppen ekkor, 1955-ben vált az ENSZ tagjává, s ez előrevetítette, hogy a világszervezetbe mind nagyobb számban felvételt nyerő országokkal először multilaterális, majd egyre inkább bilaterális keretekben is kapcsolatokat kell ápolni.

Az ENSZ-nek a létrejöttkor mindössze három szubszaharai afrikai tagállama volt: a Dél-afrikai Unió, Etiópia és Libéria.⁴ A Nemzetek Szövetségétől az ENSZ gyámságként átvette a volt német gyarmatokból létrehozott mandátumterületet is. A kontinensen további öt portugál, két spanyol és egy belga gyarmat volt. A fennmaradó hatalmas területen a legnagyobb birtokos Franciaország és Egyesült Királyság osztozott.

Az afrikai dekolonizáció történelmileg rendkívül gyors lefolyásának elsősorban az afrikai kontinensen kívül keresendő okai voltak, az áttörést mégis az aranyparti függetlenségi mozgalom vezetője, Kwame Nkrumah „függetlenséget azonnal” politikája hozta el. Aranypart Ghána néven 1957. március 6-án az első szubszaharai országgént (Libériát és Szudánt nem számítva) elnyerte függetlenségét. Ghána példája egész Afrikára befolyással volt, a függetlenség megadását nem lehetett máshol sem elodáztatni. A portugál és spanyol gyarmatok, valamint néhány kisebb francia, illetve brit birtok kivételével Afrika legtöbb országa néhány éven belül elnyerte függetlenségét. Egyedül az „Afrika évének” elkeresztelt 1960. évben 17 ország vált függetlenné s egyben ENSZ-tagállammá. A Szovjetunió – kelet-európai szövetségeseivel karöltve – a szubszaharai Afrika újonnan függetlenné vált országait „pozitív semlegességi politika” folytatására és a szovjet blokkal szoros kapcsolatok kiépítésére kívánta ösztönözni.⁵ A külpolitikában ez a nyugati imperializmussal való szembenállást, a bel- és gazdaságpolitikában pedig a „nem kapitalista út” választását, elsősorban az erős állami szektor kiépítését jelentette. A „nemzeti demokratikus állam” ilyen modellje az „antiimperialista, antifeudális és demokratikus forradalom” véghezvitelét volt hivatva megvalósítani. Így kívánták megteremteni a haladás nem kapitalista útját. Az 1960-as évek elején Guinea, Ghána és Mali tartoztak ebbe a

3 Sáringer, 2013. 44–45.

4 Az ENSZ alapítói között Egyiptom volt a negyedik afrikai ország.

5 Sipos, 2012. 2–3.

kategóriába. Nem véletlen, hogy ebben az időszakban a Magyar Népköztársaság is éppen ezzel a három állammal épített ki szorosabb kapcsolatot.

A diplomáciai kapcsolatok kiépítése

A Magyar Népköztársaság kapcsolatai az 1950-es évek végéig elenyészőek voltak a szubszaharai Afrikával, ám ekkor gyors változás történt. A független afrikai országok éppen akkor léptek a nemzetközi porondra, amikor Magyarország 1945 után immár másodszor diplomáciailag elszigetelődött. Az 1956-os forradalom szovjet leverése, a Moszkva által létrehozott bábkormány és a felkelés résztvevőivel szemben alkalmazott brutális megtorlás az ENSZ-ben és más nemzetközi fórumokon hosszú évekre napirenden tartotta a „magyarkérdést”, ami az országot páriasztátuszba taszította. A (neo)kolonializmus és az imperializmus elleni harc aktuális ideológiája és a nemzetközi elszigeteltség megtörésének igénye logikusan vezetett a szubszaharai régió külpolitikai felértékelődéséhez a magyar vezetés szemében. A magyar vezetés osztotta a szovjet várakozásokat, hogy a kolonializmussal szembe forduló országok vezetői megtalálják az utat a marxizmus–leninizmushoz.⁶

1958. január 15-én a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága (KB) Politikai Bizottsága (PB) elé került egy átfogó előterjesztés, amely a Külügyminisztérium „ellenforradalom” előtti, alatti és utáni munkáját értékelte.⁷ A terjedelmes dokumentumban a minisztérium legfontosabb aktuális feladatai között helyet kapott a diplomáciai kapcsolatok létesítése afrikai országokkal. Az irat két országot említett név szerint: Ghánát és Etiópiát. Mivel Magyarországnak 1957-ben csupán 40 országgal volt diplomáciai kapcsolata,⁸ még a viszonylag szerény mérvű bővítés is látványos eredményekkel kecsegtetett. A rutinszerűen követett forgatókönyvnek megfelelően először a Külügyminisztérium értesítette az MSZMP Központi Bizottságának Külügyi Osztályát a függetlenség elnyeréséről; majd ennek vezetője és a külügyminiszter közös előterjesztésben kérte a párt Politikai Bizottságának hozzájárulását az adott ország önálló és független államként való elismeréséhez. A pártvezetés támogatásának birtokában a kormány határozatot hozott az elismerésről, végül a külügyminiszter a kormánydöntésre hivatkozva kérte az Elnöki Tanácsot a szóban forgó ország elismerésére. Az elismerés deklarálását követően került sor – szintén a Politikai Bizottság hozzájárulásával – a diplomáciai viszony létesítésére. Az elismerés és a diplomáciai kapcsolat gyakorlati felvétele között gyakran több esztendő telt el.⁹

6 A kubai Fidel Castro kivételével marxista–leninista fordulata csak elvétve, s akkor is csak rövid, átmeneti jelleggel került sor, egészen a portugál gyarmatok felszabadulásáig, amikor magukat marxistának valló politikusok kerültek hatalomra, s csak a hidegháború befejeződése után szakítottak a számukra is kényelmetlenné vált ideológiával.

7 Vida, 2000. 629–650.

8 Magyarország 16 állammal nagykövetségi, 24 országgal követségi szinten tartott fenn diplomáciai kapcsolatot.

9 Sipos, 2012. 7.

Az új Afrika-politika szellemében megkezdődött a magyar külképviseletek létrehozása az érintett országokban. Az első szubszaharai – akkori szóhasználatban „fekete-afrikai” – ország Szudán volt, amellyel Magyarország kapcsolatot létesített még 1956-ban.¹⁰ Az 1966-ig követségként, majd nagykövetségként működő misszió vezetését 1970-ig a kairói magyar nagykövet látta el, önálló magyar nagykövetség Kartúmban 1970 és 1984 között működött.¹¹ A szudáni magyar diplomáciai képviselő azonban a kezdeti, felfokozott várakozásoknak soha nem tudott megfelelni, elmaradt az áttörés a kapcsolatokban.

Még ennél is ígéretesebbnek tűnt a szoros kapcsolat megteremtése Guineával. Guinea 1958-ban – a francia gyarmatok közül egyedülként – elvetette a Francia Közösséghez (a gyarmati függés kozmetikázott formájához) való csatlakozást. Párizs elfogadta a népszavazás eredményét, de úgy távozott, hogy mindent magával vitt, s amit nem tudott, azt megsemmisítette. Még a villanykörtéket is kicsavarták, az anyaországban nem használható gyógyszereket tűzre vetették. A franciák arra számítottak, hogy az így életképtelenné tett ország majd önként hívja vissza volt gyarmattartóját. Eppen az ellenkezője történt. A szakítás véglegessé vált, s Guinea a szovjet tömbhöz fordult segítségért. Ahhoz, hogy a segítség megérkezessen, valamint a távlatos tervek valóra válhassanak, mindenekelőtt a diplomáciai képviselőket kellett felállítani.

A Magyar Népköztársaság már 1959 februárjában nagykövetségi szintű kapcsolatot létesített Guineával. A nagykövetség megnyitása azonban nem volt egyszerű feladat. Első ízben 1959. szeptember 15-én került az MSZMP KB Politikai Bizottsága elé olyan javaslat, hogy állítsanak fel nagykövetséget Conakryban, a PB azonban ekkor még nem támogatta az elképzelést. Az MSZMP KB Külügyi Osztálya 1959 novemberében a döntés megváltoztatását kérte. A PB végül 1960. augusztus 30-án járult hozzá a misszió felállításához.¹² A nagykövetséget 1960. november 14-én nyitotta meg az első misszióvezető, Gyáros László, a Külügyminisztérium sajtóosztályának addigi vezetője, korábban a hanoi nagykövetség ideiglenes ügyvivője, a spanyol polgárháború és a Vörös Hadsereg veteránja.¹³ A tekintélyes diplomata kinevezése aláhúzta a magyar vezetés szándékait az intenzív kapcsolatok kiépítésére. A későbbiekben az általános gyakorlat szerint a szubszaharai Afrika országaiba kinevezett misszióvezetők kevésbé fajsúlyos vagy diplomatakarrierjük elején járó tisztviselők voltak. A biztonság a mainál lényegesen nagyobb volt akkoriban, így a kisgyermekes családok számára kifejezetten vonzó volt az afrikai kiküldetés, legyen szó misszióvezetőkről vagy beosztott diplomatákról. A magyar–guineai reláció jelentőségéről sokat elárul az a tény, hogy Guinea nem nyitott nagykövetséget Magyarországon, moszkvai nagykövetét akkreditálta Budapesten is.¹⁴

10 Szudán regionális hovatartozása mindig is vita tárgyát képezte, Dél-Szudán 2011-ben népszavazással megerősített leválása óta viszont egyértelműen az arab- vagy észak-afrikai régióhoz sorolandó.

11 Baráth–Gecsenyi, 2015. 102.

12 Uo. 48.

13 Uo. 191.

14 A későbbiekben és a többi szubszaharai ország esetében is jellemző volt, hogy anyagi okokból csak Európa legfontosabbnak tekintett fővárosaiban nyitottak követségeket, ahonnan egész régiókat kiszolgáltak.

Guineánál valamivel lassabban és óvatosabban nyitott Magyarország Ghána irányába. Ennek oka az volt, hogy a guineai Sékou Touré radikalizmusa az első években nem volt jellemző Kwame Nkrumahra. Nkrumah elvitathatatlan szerepet játszott az el nem kötelezett országok mozgalmának megalakításában, valamint az Afrikai Egységsszervezet létrehozásában, ezért kezdetben mindkét hidegháborús táborban óriási tekintélynek örvendett. Még miniszterelnökként Nkrumah első külföldi útja Londonba vezetett, 1957 júniusában a Nemzetközösség tanácskozásán vett részt. II. Erzsébet királynő is fogadta a Buckingham Palotában. A találkozó jól sikerült, Nkrumahot meghívták Balmoralba, a királyi család skóciai kastélyába, és a királynő titkos tanácsosa (privy councillor) is lett.¹⁵ Nkrumah megfogalmazta az államépítés saját, s egyben afrikai modelljét: „Először keressétek a politikai hatalmat, és minden más is megadatik nektek!”¹⁶ Ebben azonban csatlakoznia kellett. Terveinek korrupcióval kísért megvalósításához Nkrumah egyre inkább diktatórikus eszközökhöz folyamodott, elhatalmasodott rajta a paranoia. Különösen a kongói válság során tanúsított magatartása keltett visszatetszést a nyugati világban, főként az Egyesült Államokban, megkérdőjeleződött ugyanis el nem kötelezettsége.¹⁷ 1960-ban népszavazással megváltoztatta az államformát, Ghána elnökeként pedig elvágtá az egykori anyaországhoz kötő utolsó szálakat is, a Nyugatot hibáztatva a kudarcaiért a Kelethez fordult.

1961 nyarán Nkrumah két hónapos kelet-európai körutat tett, újabb bizonyítékkal szolgálva azoknak, akik a kommunista bajkeverőt látták benne. Budapestre július 28-án Moszkvából érkezett, s négy napot töltött itt.¹⁸ A Kádár-rendszer diplomáciai elszigeteltségének felszámolásához is jól jött a ghánai elnök látogatása. Július 29-én megállapodás született a diplomáciai kapcsolatok felvételéről. Ezzel egy időben műszaki-tudományos együttműködési és légügyi egyezményt kötött a két ország. Nkrumah budapesti látogatása az akkori magyar külügyminiszter, Sík Endre számára is nagy jelentőségű volt, mivel kutatási területe Fekete-Afrika volt, amelynek történetéről négykötetes művet írt (ennek francia kiadása a magyart megelőzve már 1962-ben megjelent, 1966-ban pedig napvilágot látott az angol fordítás is).¹⁹ Magyarország még Nkrumah látogatásának évében megnyitotta nagykövetségét Accrában. Conakry után ez volt a második trópusi afrikai állandó misszió. A következő évben Ghána is kinevezte első budapesti nagykövetét. A budapesti ghánai nagykövetséget Nkrumah 1966-os bukása után bezárták, de az

Az idők folyamán Moszkva szerepét egyre inkább Belgrád, majd mindinkább Bécs vette át Magyarország vonatkozásában. Ez az aszimmetria mindössze három évre fordult át 2010 és 2013 között, amikor a régióból három ország, a Dél-afrikai Köztársaság, Nigéria és Angola működtetett Budapesten nagykövetséget, míg a Magyar Köztársaság csupán két fővárosban, Nairoiban és Pretoriában.

15 Búr, 2020. 255.

16 Nkiwane, 2001. 281. „Seek ye first the political kingdom and all else shall be added unto you.” Az idézet utalás Máté evangéliumára: „Hanem keressétek először Istennek országát, és az ő igazságát; és ezek mind megadtnak néktek.” Mt 6,33, Károli Gáspár fordítása.

17 Nwaubani, 2001. 618.

18 Ginelli, 2017. 14.

19 Búr, 2010. 370–371.

accrai magyar nagykövetség 1987-ig működött.²⁰ A „déli nyitás” stratégiája keretében 2017 végén nyílt meg újra, s napjainkban egyike a szubszaharai Afrikában működő hat magyar nagykövetségnek.²¹

Malival ugyancsak 1961-ben létesített diplomáciai kapcsolatot a Magyar Népköztársaság. Nem sokkal az 1960 szeptemberében elnyert függetlenség után a Párizsban dolgozó Rudnyánszky István újságíró és diplomata a helyszínre utazott tárgyalni. Gyakran előfordult, hogy a frankofón Afrikával a párizsi nagykövetség munkatársai tartották a kapcsolatot. A költséghatékonyság jegyében a korszakban végig a Conakryban állomásozó nagykövetet akkreditálták Bamakóban is.²²

A magyar diplomácia tevékenységét megkönnyítette, hogy Sékou Touré és Nkrumah 1958-ban uniót hoztak létre Ghána és Guinea között, az Afrikai Államok Unióját (Union des États africains), amely 1960-ban egy újabb volt francia gyarmattal, Malival bővült ki. Nkrumah az egyesülést úgy értékelte, hogy „sikeres kísérlet lehet, elvezethet a teljes kontinentális egységhez”.²³ Az uniónak azonban nem nagy gyakorlati jelentősége volt azon kívül, hogy a gazdag Ghána 10 millió fontos kölcsönt folyósított a szegény Guineának. Az államszövetség csak 1963-ig állt fenn, a kontinens „balkanizációja” ekkorra már egyértelművé vált, ami – bár Moszkva számára inkább előnyös volt, mivel az ENSZ-ben tucatnyi új potenciális szavazat begyűjtését jelenthette – a magyar külpolitika számára nehézségeket okozott.

Világos volt, hogy még hosszabb távon sem lehet minden országban diplomáciai jelenlétet kiépíteni, és az akkor még többségében szerény népességű és alacsony jövedelmű országok pedig túlságosan kicsiny felvevőpiacot jelentettek a magyar áruknak. A politikai integráció gazdasági hozadékaként a MOGÜRT (Magyar Országos Gépkocsi Üzemi Rt.) 1961-ben Conakryban 40 darab Ikarusz buszt adott el, majd Bamakóban kétszer annyit.²⁴ A Népszabadság 1962. január 20-i száma lelkesen sorolta a magyar exportsikereket: „Guinea fővárosa, Conakry magabiztosságot sugároz, csak Ikarusz buszokat használnak, a rendőrséget pedig Pannónia motorbiciklikkel látják el. Jelenleg egy malom teljes berendezését szállították le a számukra. A MOGÜRT szerelőüzemet működtet Conakryban. A MODEX sportszereket szállít Guineába, amelyeknek azonban sajnos nem kifogástalan a minősége.”²⁵ A fő felvevőpiac a magyar iparcikkek számára mégsem a „szocialista úton” haladó, ám szegény és elmaradott Guinea vagy Mali lehetett volna, hanem a térség legerősebb gazdasága, a kapitalista orientációjú Szenegál. 1962-ben francia-magyar közös vállalat terve is megszületett, ám a budapesti pártfunkcionáriusok „túl korainak” tartották azt.²⁶

A szubszaharai államokkal kiépített kapcsolatok az ország elszigeteltségét csak részlegesen enyhítették. Az 1963-as amnesztiáig a Magyar Népköztársaság

20 Búr, 2020. 261.

21 T. Horváth, 2020. 37.

22 Ez egészen a guineai nagykövetség 1990-ben történt bezárásáig így volt.

23 Griffiths, 1985. 60.

24 Tarrósy, 2020. 21.

25 Idézi: Cinelli, 2017. 9.

26 Baranyi, 2018. 86.

csak részlegesen volt jelen a nemzetközi rendszerben. Találóa fogalmazott Nyers Rezső az MSZMP KB 1963. július 10-i ülésén: „Eltársak! Külpolitikai elszigeteltségünkben kiléptünk. A belpolitikánk miatt léptünk ki belőle.”²⁷ 1963-tól kezdődően a Kádár-korszak külpolitikájának kialakítása jegyében a fejlődő világra, s ezen belül a szubszaharai Afrikára is új szerep várt. „Már nem az elszigeteltségből való kitörés, hanem a minél szélesebb alapú diplomáciai kapcsolatok eszköze, a szocialista szolidaritás és modellezés terepe, és természetesen a keményvalutához való hozzájutás mikéntje volt a tét” – állapította meg Baranyi Tamás.²⁸ Folytatódtak a magas szintű látogatások, 1964-ben Hailé Szelasszié etióp császár, 1965-ben pedig Sékou Touré guineai elnök járt Budapesten. Utóbbi látogatásnak inkább ideológiai töltete volt, míg a császárlátogatás több szempontból is fontos tanulságot szolgált a magyar diplomácia számára. Etiópia külpolitikájára az egyértelmű vonalvezetés hiánya volt jellemző, Hailé Szelasszié taktikázása és szeszélyei alapjaiban befolyásolták, „hogyan épp szívélyes, vagy ellenkezőleg, már-már fagyos volt éppen a viszony és a magyar lépések fogadtatása” – fogalmaz Marsai Viktor.²⁹ Az, hogy az etiópok az 1950-es évek közepétől igyekeztek normalizálni a kapcsolataikat a szocialista tömb országai-val, sokban segítette a közeledést. Annak ellenére, hogy Magyarország 1959-ben diplomáciai viszonyt létesített Etiópiával, 1965-ig önálló nagykövetség Addisz-Abebában nem működött, Kairóból „szolgálták ki”. Nagy fokú diplomáciai érzékről tanúskodott viszont, hogy mindössze két évvel az Afrikai Egységsszervezet megalapítása után önálló magyar missziót hoztak létre a szervezet székhelyén (mai szóhasználat: Afrika Brüsszeljében).³⁰ (A missziót 1993-ban bezárták, 2016-ig Nairobi szolgálta ki, s csak ekkor nyílt meg újra a „déli nyitás” jegyében.)³¹

A változó magyar megközelítés tehát újabb diplomáciai kapcsolatot eredményezett, immár a kontinens néhány kulcsállamával. Afrika legnépesebb és mára a legnagyobb gazdasággal rendelkező országa, Nigéria 1960. október 1-jén kiáltotta ki függetlenségét. Noha Magyarország az első között, 1960. október 14-én ismerte el az új államot, a kétoldalú diplomáciai kapcsolatok felvételére csak jóval később, 1964. április 4-én került sor. Ugyanebben az évben nyílt meg a magyar nagykövetség Lagosban, az akkori fővárosban.³² (Nigéria ugyanakkor csak 1993-ban nyitott nagykövetséget Budapesten.) A Magyar Népköztársaság számos kétoldalú egyezményt írt alá a nigériai féllel, 1973-ban kulturális-tudományos együttműködési, 1977-ben légügyi, 1982-ben kereskedelmi egyezményt.³³

Az 1960-as évek végére a kapcsolatokban a kölcsönös érdekek elve került előtérbe. A szemléletváltás arról tanúskodik, hogy az 1960-as évek elejéhez képest

27 Uo. 75.

28 Uo. 75.

29 Marsai, 2019. 63.

30 Baráth–Geccsényi, 2015. 102–103.

31 Az 1964-es császári látogatás leglátványosabb hozadéka volt, hogy Hailé Szelasszié magyar népzenekeztetőket hívott országába az Etiópiában élő népek kultúrájának tanulmányozására. Az 1965-ben kiküldött két szakember, Martin György és Sárosi Bálint gyűjtésének jelentősége máig alapvető a különféle etióp népcsoportok hagyományainak megőrzésében.

32 Neszmélyi, 2017. 118–119.

33 Uo. 119.

kijózanodási folyamat ment végbe; a gyarmati rendszer összeomlása által keltett eufóriából a pragmatikus, a tényleges helyzettel sokkal inkább számot vető Afrika-politika került napirendre. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a korábban nagy reményekkel felruházott országokban, Ghánában, Guineában, Maliban és Tanzániában megkezdett „nem kapitalista” fejlődés zsákutcába torkollott.³⁴ Sok szubszaharai országban a műszaki-tudományos együttműködés keretében számos fejlesztési projekt valósult meg magyar szakmai és anyagi segítségnyújtással. A politikai célokból folyósított segélyek („testvéri segítségnyújtás”) nem tűntek el, de egyre nagyobb teret kaptak az üzleti alapon megvalósított fejlesztések. 1970 és 1990 között a kétoldalú műszaki-tudományos együttműködés keretében 35 afrikai országból közel 3000 diák érkezett Magyarországra egyetemi tanulmányok folytatására, illetve továbbképzésre.³⁵

A kapcsolatok folyamatos bővülésének eredményeként 1972-re a Magyar Népköztársaság az akkor 37 független szubszaharai állam közül már 22-vel állt diplomáciai kapcsolatban. Nagykövetség hat államban, Etiópiában, Ghánában, Guineában, Kenyában, Nigériában és Tanzániában működött. Ehhez a csoporthoz egyrészt azok az országok tartoztak, amelyek progresszívnek ítélt belpolitikát és anti-imperialista külpolitikát folytattak (Ghána, Guinea és Tanzánia), másrészt azon államok, amelyek a kontinensen jelentős gazdasági és politikai befolyással rendelkeztek (Etiópia, Kenya és Nigéria). Magyarországot 11 országban más fővárosban akkreditált nagykövet képviselte. Öt államban nem volt sem helyszíni képviselő, sem akkreditáció. A magyar fővárosban egyetlen szubszaharai afrikai misszió sem működött már ekkor, hét ország Moszkvából, kettő Belgrádból, egy-egy Prágából, illetve Varsóból felügyelte a magyar relációt.³⁶

A kapcsolatok jellege

A kiterjedt diplomáciai kapcsolatok révén Magyarország biztosította aktív jelenlétét a szubszaharai Afrikában, ami számottevő eredménynek számított, hiszen a kapcsolatok kiépítése a szó szoros értelmében a nulláról indult. Az 1960-as évek végére viszont az is nyilvánvalóvá vált, hogy a kapcsolatok kiszélesítése nem jelentette az elmélyülésüket is. Ennek okát egy külügyminisztériumi feljegyzés egyrészt „az új államoknak a korábban is feltételezettnél súlyosabb gazdasági nehézségeiben és politikai megrázkódtatásaiban” jelölte meg, másrészt pedig abban, hogy „hazánk a fekete-afrikai országokkal kialakítandó együttműködés, a fejlődés gyorsítását célzó támogatás terén a gyakorlatban az előirányzatnál szerényebb lehetőségekkel rendelkezik”.³⁷

A folyamatos külgazdasági politikát nehezítette, hogy a legtöbb ország instabil politikai helyzete következtében kiszámíthatatlan volt, hogy hosszabb távon

34 Sipos, 2012. 8.

35 Neszemélyi, 2017. 119.

36 Sipos, 2012. 7.

37 Uo. 7–8.

mely államokra érdemes különös gondot fordítani és az erőfeszítéseket összpontosítani. Zavaró, bizonytalan helyzetet teremtett, hogy a szubszaharai Afrikában a hézagos, kiforratlan jogi szabályozás következtében az aláírt szerződések értéke viszonylag csekély, a megállapodások betartása pedig a mindenkori kormánypolitika és a pillanatnyi gazdasági-politikai helyzet függvénye volt. Problémái ellenére a külkereskedelmi forgalom a szubszaharai Afrikával 1960–1971 között 40,6 millió devizaforintra 291,7 millióra emelkedett, s az export 1971-ben 144,1 millió forintot tett ki. Az export fő tételeit a ruházati cikkek, alkatrészek, félkész termékek, hengerelt áruk, zománcedények tették ki. Az importban a kávé, a kakaó, a gyapot, a földimogyoró és más trópusi termékek domináltak. Mindazonáltal a szubszaharai afrikai forgalom 1972-ben a magyar külkereskedelemben az összforgalom egy százalékát sem tette ki. A legfontosabb külgazdasági partner a biafrai háború lezárulása után gyorsan konszolidálódó és jelentős olajjövedelemmel bíró, így fizetőképes Nigéria volt.³⁸

A Magyar Népköztársaság ötéves terveiben afrikai segélyprogramok is szerepeltek, elsősorban kormányzati kölcsönök és technológiatranszfer formájában. 1962-ben létrejött a Nemzetközi Műszaki-Tudományos Együttműködési Iroda, a TESCO (International Technical and Scientific Cooperation and Trading Office), amely a kétoldalú technológiai, oktatási és szakképzési megállapodások koordinálásáért és végrehajtásáért volt felelős, valamint az oktatásban, az egészségügyben, a mezőgazdaságban és a vízgazdálkodásban, illetve egyéb ágazatokban megvalósuló állami beruházások kivitelezésében vállalt részt.³⁹ A szubszaharai Afrikában 1973-ban már 92 magyar szakember dolgozott a TESCO közvetítésével, főleg geológiai és vízügyi szabályozó munkákon. A legtöbben Nigériában, de Tanzániában, Ghánában, Etiópiában, Kenyában, Ugandában, Zambiában, Nigerben, Szenegálban, Szomáliában és Guineában is öregbítették Magyarország hírnevét. Az 1970-es évek közepétől elsősorban mezőgazdasági és egészségügyi szakemberek mentek kiküldetésbe. Angola 1975–1985 között vált a TESCO fő projektjévé. Minden sikere ellenére még a TESCO égisze alatti együttműködés sem tudott intézményesülni, annak ad hoc jellegét egy korabeli interjú szemléletesen tükrözte: „A nigériai magyar követségen felgyülemlett valamennyi pénz, amit nem nagyon lehetett másra költeni, ezért csináltak egy térképészeti irodát a TESCO segítségével.”⁴⁰ (A vállalkozás jelentősége azonban nem volt csekély, segítségével százéves térképek frissültek.)

Az ideológiai elkötelezettségből adódóan magától értetődőnek számított, hogy a Magyar Népköztársaság anyagi támogatást nyújtott az afrikai antikolonialista felszabadító mozgalmaknak. Így 1965–1972 között több százezer forint értékű gyógyszer-, élelmiszer- és textíliasegélyt kaptak a felszabadítási mozgalmak, az angolai MPLA, a mozambiki FRELIMO, a délnyugat-afrikai SWAPO, a dél-afrikai ANC és a portugál-guineai PHIGC.⁴¹ Az Országos Béketanács és a Magyar Szolidaritási Bizottság 1977 májusában Afrika napja alkalmából diadalittas nyilatkozatot adott ki:

38 Uo. 9.

39 Tarrósy, 2020. 21.

40 Idézi: Baranyi, 2018. 87.

41 Sipos, 2012. 10.

„Az afrikai felszabadító mozgalmak imperialistaellenes küzdelme a Szovjetunió, a szocialista közösség országai, a nemzetközi szolidaritás támogatásával történelmi jelentőségű sikereket aratott. A mozambiki, az angolai nép nemzeti felszabadító harcának győzelme, a zimbabwei, namíbiai és dél-afrikai nemzeti felszabadító mozgalmak fellendülése és sikerei nyomán az erőviszonyok Afrika déli részén is a nemzeti felszabadító mozgalmak javára változtak meg.”⁴²

A Magyar Népköztársaság és a szubszaharai Afrika közötti kapcsolatok sajtósága terepét jelentették a magyar államfői látogatások. Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke 1967 és 1987 között rendszeresen utazott afrikai országokba. Beszédes, hogy az MSZMP KB Politikai Bizottsága előtt csupán „bejelentés” történt az afrikai utazásokról. A szovjet tömb országai igyekeztek szorosabb viszonyt kiépíteni az ázsiai és afrikai országokkal, így Losonczi igen sokat utazhatott egzotikus helyekre. E látogatásoknak elsősorban protokolláris jellege volt, és sok látványos esemény tarkította őket: népviseletbe öltözött afrikaiak tánca és diktátorok fényűző pompája jellemezte az utakat. 1970-ben Tanzániába, egy évvel később Guineába és a Kongói Népi Köztársaságba, 1973-ban Sierra Leonéba, míg 1975-ben Szomáliába látogatott Losonczi, de találkozott Idi Amin ugandai elnökkel, Bokassa közép-afrikai császárral is. Szorgalmasan gyűjtött kitüntetései között a „Gháni Csillagrend Láncokkal” vagy a „Szomália Nagycsillaga” is megtalálható volt.⁴³ Marsai Viktor Hailé Szelasszié 1964-es budapesti látogatásával kapcsolatban tett találó megállapítása érvényes Losonczi minden afrikai útjának esetében is: akárcsak a császár, ő is „nagyon szeretett utazni, és nem esett nehezére, hogy újabb látványosságokkal szórakoztassa magát”.⁴⁴ Az ilyen – nem is mindig kölcsönös – magas szintű látogatások célja tehát nem az volt, hogy radikálisan új szintre emeljék a magyar–szubszaharai kapcsolatokat, a legtöbb, ami elmondható róluk, hogy igyekeztek további lendületet adni a kapcsolatok elmélyítéséhez.

Ahogy az 1970-es évek végétől az „afro-optimizmus” kezdte átadni helyét az „afro-pesszimizmusnak”, úgy vált a magyar külpolitika irányítói számára is világgossá, hogy a korábbi, felfokozott várakozások a szubszaharai Afrika vonatkozásában megalapozatlanok voltak, s csak töredékesen teljesülhetnek be. Puja Frigyes külügyminiszter 1978-ban rendhagyó módon hosszú cikket jelentetett meg a Magyar Külügyi Intézet gondozásában megjelenő *Külpolitika* című folyóiratban *Afrikai tapasztalatok* címmel.⁴⁵ „Az afrikai országok szinte mindegyikére jellemző, hogy potenciálisan gazdag, de pillanatnyilag lehetőségei nem nagyok. Nyersanyagkincseik kiaknázásához tőkére, felszerelésre, szakemberekre lenne szükségük” – írta a külügyminiszter. Ez a sommás megállapítás igaz is volt, ám az ördög ebben az esetben is a részletekben rejtőzött. Két bekezdéssel lejjebb Puja a következő módon érvelt: „Fokozza a problémákat a törzsi viszonyok bonyolultsága. Egyes országokban né-

42 Az Országos Béketanács és a Magyar Szolidaritási Bizottság nyilatkozata Afrika Napja alkalmából. In: *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1977*, 120–121.

43 Tarrósy, 2020. 21.

44 Marsai, 2020. 31.

45 Az először 1920-tól 1925-ig *Külügyi Szemle* címmel megjelent folyóiratot több alkalommal is újraindították, 1973-tól 2001-ig *Külpolitika* címmel, azóta újra a száz évvel ezelőtti néven jelenik meg.

hány nagy törzs, máshol viszont sok kis létszámú törzs él. A törzsek szokásai, a rokoni kapcsolatok számai még mindig nagy erőt jelentenek, és sajnos gátolják a modern mezőgazdaság megszervezését, az ipar fejlesztését, ami pedig a termelés növelésének és általában a szocializmus építésének egyik fontos előfeltétele.”⁴⁶ A szubszaharai térség adottságainak és sajátosságainak igen gyenge lábakon álló ismereteiről tanúskodnak a fenti mondatok, s kiviláglik belőlük, hogy a gazdasági szakemberekkel szemben a magyar külpolitika meghatározói, de legalábbis annak rangidős irányítója még mindig ideológiai ábrándokat kergetett. Ez a felemáság vezetett ahhoz, hogy a korszak kétségtelen eredményei ellenére nem sikerült kihasználni a szubszaharai–magyar relációban rejlő külpolitikai lehetőségek javát.

Az 1980-as évek fejleményei, a Szovjetunió meggyengülése, az ideológiai megfontolások háttérbe szorulása szinte törvényszerűen eredményezte azt, hogy a Magyar Népköztársaság megkezdte a visszavonulást az ezer baj sújtotta kontinensről. A külképviseletek bezárása, a gazdasági és más jellegű tevékenység csökkenése az 1980-as évek második felében már szembeszökő volt. Történtek ugyan bizonyos lépések a kontinens vezető gazdasági hatalma, a Dél-afrikai Köztársaság irányába, azonban a rendszerváltást megelőzően elképzelhetetlen volt a Moszkva által sokszor fasisztának bélyegzett apartheid rendszer hivatalos elismerése. A kegyelemdőfést a hidegháború vége hozta el, a bipoláris világban még intenzíven támogatott Afrika iránt egyszerre megszűnt az érdeklődés. Megkezdődött az a folyamat, amelyet Afrika világtérképről való lecsúszásaként értékelhetünk. Ma már tudjuk, hogy mindkét fél sokat veszített ezen.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Baranyi

2018 Baranyi Tamás Péter: *Magyar külpolitika a nemzetközi enyhülés időszakában, 1965–1975. Nemzetállami és integrációs logika a szuperhatalmi hegemonia hanyatlásának korában.* [Doktori disszertáció.] Bp., 2018.

Baráth–Gecsényi

2015 *Diplomaták a változó világban. Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990.* Szerk.: Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos. Bp., 2015.

Búr

2010 Búr, Gábor: Hungarian Diplomacy and the Non-Aligned Movement in the Cold War. In: *Österreich und Ungarn im Kalten Krieg.* Eds.: Majoros, István – Maruzsa, Zoltán – Rathkolb, Oliver. Wien–Bp., 2010. 353–372.

2020 Búr Gábor: *Civitas Ghaniensis Conditor (Aranypart – Ghána – Nkrumah).* In: Búr Gábor: *Afrika-történeti tanulmányok II.* Bp., 2020.

46 Puja, 1978. 10.

Ginelli

2017 Ginelli, Zoltán: *Opening the Semi-Periphery: Hungary and Decolonisation. Research Report for the Vera and Donald Blinken Open Society Archives*. 2017. <https://www.osa-archivum.org/files/fellowships/visegrad/reports/2017/GINELLI-201704.pdf> (letöltés: 2021. augusztus 21.).

Griffiths

1985 Griffiths, Ieuan: *An Atlas of African Affairs*. London, 1985.

Magyar Külpolitikai Évkönyv

1979 *Magyar Külpolitikai Évkönyv, 1977. II. A Magyar Népköztársaság nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikai tevékenységének dokumentumai*. Szerk.: Bobvos György et al. Bp., 1979.

Marsai

2020 Marsai Viktor: Az utolsó császár Magyarországon. Hailé Szelasszié 1964-es látogatása. In: *Afrika Tanulmányok*, 14. (2020) 3–4. sz. 29–46.

Neszmélyi

2017 Neszmélyi György Iván: Déli nyitás: Afrika a fókuszban. Nigéria gazdasága és a kétoldalú kapcsolatok esélyei. In: *Prosperitas* [Budapesti Gazdasági Főiskola], 4. (2017) 1. sz. 103–127.

Nkiwane

2001 Nkiwane, Tandeka C.: Africa and International Relations: Regional Lessons for a Global Discourse. In: *International Political Science Review*, 22. (2001) 3. sz. 279–290. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192512101223005>.

Nwaubani

2001 Nwaubani, Ebere: Eisenhower, Nkrumah and the Congo Crisis. In: *Journal of Contemporary History*, 36. (2001) 4. sz. 599–622. DOI: <https://doi.org/10.1177/002200940103600403>.

Puja

1978 Puja Frigyes: Afrikai tapasztalatok. In: *Külpolitika*, 5. (1978) 2. sz. 3–13.

Sáringer

2013 Sáringer János: *Iratok a magyar Külügyminisztérium történetéhez, 1945–1950*. Szeged, 2013.

Sipos

2012 Sipos Péter: *Magyarország és Fekete-Afrika az 1960-as években*. Kézirat. Bp., 2012.

T. Horváth

2020 T. Horváth Attila: A déli nyitás és Afrika. In: *Magyarország és Afrika 2018–2025*. Szerk.: Marsai Viktor – Nagyné Rózsa Erzsébet. Bp., 2020. 31–42.

Tarrósy

2020 Tarrósy István: Magyarország Afrika-politikája a kommunista korszakban és a poszt-szovjet érában. In: *Magyarország és Afrika 2018–2025*. Szerk.: Marsai Viktor – Nagyné Rózsa Erzsébet. Bp., 2020. 19–30.

Vida

2000 Vida István: Az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. január 15-i határozata a Külügyminisztérium munkájáról. Forrásközlés. In: *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*. Szerk.: Fischer Ferenc – Majoros István – Vonyó József. Pécs, 2000. 629–650.

GÁBOR BÚR

THE ROLE OF SUB-SAHARAN AFRICA IN THE FOREIGN POLICY OF THE HUNGARIAN
PEOPLE'S REPUBLIC

Hungarian foreign policy has traditionally focused on Europe. With the advent of the Cold War, Hungary became part of the Soviet Union's sphere of influence, and its foreign policy also had to serve Soviet interests. From 1955, there was a turning point in the foreign policy of the Soviet Union and its allies, the role of Africa increased significantly, the class struggle was to be widened by the struggle of the former colonies against the capitalist world. The entry of independent African countries to the international stage took place when Hungary became diplomatically isolated after 1956. In the spirit of the new Africa policy, Hungarian foreign missions were established on the continent. Relations with sub-Saharan states have only partially alleviated the country's isolation. By the end of the 1960s, the principle of mutual interests came to the fore. In the 1980s the Hungary began its retreat from the continent.

Magyar–chilei külkapcsolatok a hidegháború korai szakaszában, 1947–1965

A második világháború idején megszakadt Magyarország diplomáciai viszonya Chilével. 1945 után intenzív próbálkozások indultak a két ország közötti külkapcsolatok helyreállítása érdekében, gyakorlatilag rendeződött is a diplomáciai viszony, de a nemzetközi helyzet változása, a hidegháború kezdete ellehetetlenítette a kapcsolatok fenntartását, és szakításra került sor. Ezzel együtt nem tekinthető érdektelennek ez a kevésbé ismert időszak sem, mivel a rendszeres magyar próbálkozások tükrözik a dél-amerikai ország jelentőségét. Tanulmányomban a magyar–chilei diplomáciai kapcsolatok 1965-ös újrafelvétele előtti időszakot teszem vizsgálat tárgyává a hazai levéltárakban őrzött iratok alapján. Arra keresem a választ, hogy Magyarország közeledése Chiléhez mennyire mutat összefüggést a Szovjetunió Latin-Amerika iránti érdeklődésének növekedésével, és hogy tekinthető-e részben vagy egészben önálló kezdeményezésnek a kapcsolatok felvételének újból és újból megmutatkozó szándéka.

Mivel a vizsgált periódusban a magyar külügyi iratokban inkább csak a kapcsolatok kialakítására vonatkozó elképzelések szerepelnek, ezért feltételeztem, hogy a chilei külügyminisztérium levéltárában a kérdéses időszekekre vonatkozóan nem őriznek dokumentumokat. Ezt a feltételezésemet a chilei levéltár vissza is igazolta. Az említettek alapján nézőpontom Magyarország-centrikus, de igyekszem minél tágabb kontextusba helyezni a témát, kiemelni Chile szempontjait is, illetve az eseményeket mindvégig az Amerika-közi kapcsolatok, az amerikai–szovjet versengés, továbbá a magyar–szovjet kapcsolatok prizmáján keresztül értelmezni. Elemzésem kezdő időpontját a hidegháború kezdete, záró évszámát a magyar–chilei diplomáciai kapcsolatok felvételének éve jelöli. A tanulmány szisztematikus forrásfeltáró kutatásom eredményeként születhetett meg, eddig Magyarország és Chile kapcsolatait levéltári forrásbázison más nem vizsgálta.

* A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézetének egyetemi docense, a Latin-Amerika Kutatócsoport vezetője (1088 Budapest, Reviczky u. 6., horvath.emoke.maria@kre.hu), a Miskolci Egyetem tudományos főmunkatársa (emoke.horvath@uni-miskolc.hu).

Előzmények

Chilét a 19. század második felétől Latin-Amerika egyik sikeres államaként tarthatjuk számon. A dél-amerikai államoktól eltérően társadalomszerkezetében, politikai rendszerében egyedülként az európai modellhez közelítő struktúra jött létre. Chile a szubkontinens államainál gyorsabban urbanizálódott, gazdasági és oktatási rendszere fejlettebb, politikai intézményrendszere stabilabb volt. Az Európából Chilébe érkező bevándorlók száma 1885 és 1930 között csaknem megháromszorozódott.¹ Elsősorban Nagy-Britanniából, Németországból és Olaszországból érkeztek bevándorlók, bár Chile közel sem volt annyira vonzó az európai emigráció számára, mint Argentína vagy Brazília. Magyarország számára tehát a két világháború között Chile nem az ott élő magyar emigráció szempontjából mutatkozott fontosnak, hanem mindenekelőtt gazdasági okokból. Ezt támasztja alá Torbágyi Péter kutatása is, amely alapján a csekély számú magyar bevándorló a két világháború között elsősorban olyan szakember volt – mint például Mándy Zoltán mérnök –, akit chilei cég invitált az országra.²

Az 1920-as évektől kezdve a magyar cégek ipari termékeit egyre nagyobb mennyiségben igyekeztek a latin-amerikai piacokra is eljuttatni, ott pedig elsősorban nyersanyagot beszerezni. Chile vonatkozásában az egyik legfontosabb terméknek a magyar gyógyszer és gyógyszeralapanyag bizonyult. Mind a Richter Gedeon Vegyészeti Gyár Rt., mind a Chinoin Gyógyszer- és Vegyészeti Termékek Gyára Rt. aktívnak mutatkozott Chile irányába is.³ A gyógyszerek mellett hengerelt-árukat, mezőgazdasági gépeket, Ganz motorvonatokat és alkatrészeket, bőr- és gumiárukat, textilneműket, kézimunkákat exportáltak.⁴ Chile esetében Magyarország számára a legvonzóbb exportáru a réz és a salétrom jelentette. 1937-ben magyar részről felmerült az az elképzelés is, hogy rézfeldolgozó vállalatot kellene alapítani Chilében, mivel a külföldi tőke számára kedvezményeket biztosítottak a latin-amerikai országban – a megmunkált rézárú 100 százalékos kompenzációját lehetett elérni –, és úgy tűnt, a bolíviai ónt is be lehet vonni az üzletbe.⁵ Az elképzelés végül nem valósult meg, Magyarország kereskedelme évi 5000 dollár körül stabilizálódott, és kereskedelmi szerződést sem írtak alá Chilével.⁶

A két világháború közötti időszakban Magyarországnak Argentínával, Brazíliával, Chilével, Mexikóval, Paraguayjal és Peruval volt diplomáciai kapcsolata.⁷ Magyarország 1922-ben létesített diplomáciai kapcsolatot Chilével. A chilei kor-

1 1885-ben 26 299; 1895-ben 44 150; 1907-ben 73 769; 1920-ban 78 304; 1930-ban 74 930. Az adatokat közli: Estrada, 1993. 12–15.

2 Torbágyi, 2007. 167.

3 MNL OL Richter Gedeon Vegyészeti Gyár Rt. Z 543 Export Osztály, eladási képviselési szerződések, 4. cs. Chile, Valparaiso; Z 543 Export levelezés, 57. cs. Chile, Concepción; 57–58. cs. Chile, Santiago de Chile; Chinoin Gyógyszer- és Vegyészeti Termékek Gyára Rt. Z 549, Export Osztály, 121. cs. Chile, Valparaiso.

4 MNL OL KÜM XIX–J–1–j, TÜK, Kuba (1945–1964), 3/b, 027797/1950. (1. d.) Kereskedelmi kapcsolatok Kubával; Latin-amerikai országokkal való kapcsolatunk.; Varga, 1972. 67.

5 Varga, 1972. 67.

6 Uo.

7 MNL OL KÜM XIX J–1–o Kollégium (1949–1972), 4. d. 00800/10/1956/szig. titk.

mány először ügyvivővel képviseltette magát,⁸ majd 1925-ben bécsi megbízottját akkreditálták Budapesten miniszter rezidensi rangban. Az 1924. évi *Külügyi Közlöny* arról tájékoztat, hogy a magyar érdekvédelmet Latin-Amerika egyes országaiban idegen államok látták el, Chile esetében Olaszország vállalta ezt a feladatot.⁹ 1930-tól a Buenos Aires-i magyar követ képviselte Magyarországot Chilében, ezenkívül több városban is működtek tiszteletbeli konzulátusok.¹⁰ A diplomáciai kapcsolat 1943 májusában szakadt meg a két ország között.¹¹ Miután a magyar diplomáciának ki kellett vonulnia Latin-Amerikából, a magyar érdekek védelmét az egyes országokban a svéd követségek vették át. A svéd állam Brazíliában 1942. április 30-tól, Paraguayban 1942. május 8-tól, Chilében szintén ettől az évtől képviselte a magyar érdekeket is.¹²

Az elmaradt kapcsolatfelvétel, 1945–1952

A második világháborút vesztesként befejező Magyarország számára az országról külföldön alkotott kép javítása érdekében az 1945 utáni időszakban felértékelődött a kulturális kapcsolatok szerepe. Az első tapogatózó lépések leginkább a kulturális területen történtek. A kulturális kapcsolatok életre hívása két ország között a diplomáciai kapcsolatok kialakíthatóságának „előszobáját” is jelentette. 1945 folyamán szinte havonta jöttek létre úgynevezett művelődési társaságok, amelyek legfontosabb feladatuknak Magyarország és egy másik ország kulturális-tudományos kapcsolatainak fejlesztését, továbbá az illető országban a magyarságról és általában az országról kialakított vélemény befolyásolását tekintették. A társaságok alapítására tett kezdeményezések formálisan a civil szférából, művészek, tudósok, értelmiségiek részéről érkeztek, de a háttérben ott volt a Külügyminisztérium jóváhagyó beleegyezése. Az elsőként létrejövő Magyar–Szovjet Művelődési Társaságot több hasonló szervezet megalapítása követte. A *Magyar Nemzet* 1945 nyaratól októberig több alkalommal adott hírt egy-egy társaság alapításáról.¹³

Az alapítási sorozatba illeszkedett a Magyar–Chilei Társaság megalakítása is, amire valamikor 1945 második felében került sor. Az alapítás pontos időpontja nem ismeretes, de a társaság vezetőinek – Parragi György és Ries István (elnökök),

8 Renato Valdés Alfonso Budapestre kinevezett chilei ügyvivő megbízólevelét 1922. augusztus 9-én adta át a külügyminiszternek. *Külügyi Közlöny*, 2. (1922) 16. sz. 143.

9 *Külügyi Közlöny*, 4. (1924) 4. sz. 48. Olaszország Chile mellett Bolíviában, Kolumbiában, Peruban, Venezuelában és Ecuadorban is hasonló képviselőket látott el. Ezt a feladatot Brazília, Argentína, Paraguay és Uruguay vonatkozásában Belgium vette át.

10 Tiszteletbeli magyar konzulátus az alábbi chilei városokban működött: Santiago de Chile, Valparaiso, Valdivia, Tacna-Arica.

11 Torbágyi, 2007. 269.

12 Rikssarkivet Stockholm, UD Utlandsmyndighet, Beskickningsarkiv, Rio de Janeiro, Ungerska intressen, 1939–1952, F2b:1.

13 A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság 1945 júniusában, a Magyar–Francia Társaság augusztusban, a Magyar–Román Társaság szeptemberben, a Magyar–Jugoszláv Társaság, a Magyar–Amerikai Társaság és a Magyar–Angol Társaság októberben alakult meg. Lásd: Tasiné, 2015. 154.; Székely–N. Szabó, 1994. 88–90.; Gönyei, 1988. 32–33.; N. Szabó, 1997. 53–69.

valamint Simon Hugó (ügyvezető igazgató) – Gabriela Mistralhoz, az irodalmi Nobel-díjban részesült chilei költőnőhöz intézett gratuláló levelének dátuma (1945. december 7.) támpontot jelent a társaság létrehozását illetően, ugyanis a levél aláíróinak megfogalmazása szerint „időközben megalakult a Magyar–Chilei Társaság”. Vagyis nem történhetett sokkal korábban a szervezet megalakítása, hiszen a fél évvel korábban, júniusban létrehozott Magyar–Szovjet Művelődési Társaság volt az első a kulturális szervezetek sorában.¹⁴ 1945. december 27-én, ugyancsak Simon Hugónak Gyöngyösi János külügyminiszterhez intézett leveléből értesülhetünk arról, hogy „kulturális, kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok felvétele céljából Magyar–Latin-Amerikai Társaság létesül”.¹⁵ Simon Hugó feljegyzése szerint a társaság megalapítására már a következő évben, 1946. február 3-án sor került. Ebben az esetben szintén a civil társadalom oldaláról indult kezdeményezésről beszélhetünk.

A Külügyminisztérium azt remélte, hogy a két társaság hozzásegít a diplomáciai kapcsolatok kialakításához a latin-amerikai országokkal, de a társaságok tevékenységére vonatkozóan nem maradtak fenn források. Nagy valószínűséggel komolyabb, a külkapcsolatok előkészítését célzó feladatot nem is tölthettek be, már csak azért sem, mivel a kommunisták hatalomra kerülését követően az egyre nyilvánvalóbb szovjet befolyás érvényesítésének szándéka abban is megmutatkozott, hogy a magyar közigazgatást, benne a külügyi és kulturális intézményrendszert is, a szovjet modell alapján kívánták átalakítani. A Magyar Dolgozók Pártja Külügyi Bizottságának 1948. augusztus 18-án tartott ülése foglalkozott „a külfölddel való kulturális kapcsolatok központosítása” kérdésével. Úgy döntöttek, hogy a szovjet VOKSZ-hoz (Nemzetközi Kulturális Kapcsolatok Össz-szövetségi Társasága) hasonló intézményt kívánnak létrehozni, azonban ennek megalakulásáig „minden meghívás és kiküldés csak a Külügyminisztériumon keresztül történhetik”.¹⁶ Mivel az új szervezethez tartozónak ítélték minden kulturális területet, ezért a „népközi kulturális társaságok” működését is a megalakítandó szervezet hatáskörébe utalták, ami nyilvánvalóan a társaságok elsorvasztását, a tevékenységük feletti teljes ellenőrzés gyakorlását jelentette. 1948-tól kezdve Magyarország kulturális kapcsolatai elsősorban a Szovjetunió és a „baráti országok” irányába fordultak, a latin-amerikai térség a kultúra tekintetében jelentősen háttérbe szorult.

A magyar kormány 1946-ban jelezte a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak (SZEB), hogy fel kívánja venni a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat Argentínával, Brazíliával, Chilével, Peruval, Bolíviával és Uruguayjal, és a SZEB-től kérte ehhez a szükséges engedélyek elnyerését.¹⁷ Mindez annak ellenére történt így, hogy Kliment Vorosilov, a SZEB elnöke a Belgium és Magyarország között helyreállítani kívánt diplomáciai kapcsolatok kérdésére vonatkozóan azt nyilatkozta, hogy „semmilyen megállapodás (...) nem írja elő, hogy a diplomáciai kapcsolatok létesíté-

14 A levelet lásd: *Biblioteca Nacional Digital de Chile* <http://www.bibliotecanacionaldigital.gob.cl/bnd/623/w3-article-135726.html> (letöltés: 2021. június 12.).

15 MNL OL KÜM XIX-J-1-k Latin-Amerika 1945–1964, 1. d. 20a, 60756/6/1946 sz. irat.

16 MNL OL M-KS 276. f. 80. cs. 2. ó. e. A forrást közli: Kosztricz, 2015.

17 MNL OL KÜM XIX-J-1-k Admin. iratok, Latin-Amerika, 1.d. 40016/4-1947. Szekfű Gyula moszkvai követ jelentése a „magyar–délamerikai kereskedelmi kapcsolatok” tárgykörben, 1947. március 1.

sének kérdését a SZEB-ben döntsék el”.¹⁸ Az eljárás meggyorsítása céljából a kormány kívánatosnak tartotta, hogy az érdekelt országok a maguk részéről is tegyenek lépéseket a *szovjet kormánynál*. Amennyiben pontosan fogalmazott Szekfű Gyula moszkvai magyar követ, akkor jelentése jól érzékelteti azt a korabeli óvatosságot, hogy elsőként mindenképpen a szovjet vezetés beleegyező jóindulatát próbálják megszerezni az érdekelt felek. A megjegyzés egyben azt is tükrözi, hogy milyen mértékben volt kiszolgáltatva a magyar külkapcsolatok alakítása a szovjet vezetés alatt álló SZEB ellenőrzésének és jóváhagyásának.

A magyar kormány úgy képzelte, hogy „a dél-amerikai államok közül először Argentínával fog helyreállni a diplomáciai kapcsolat”, arra azonban semmilyen utalás sem található, hogy a Külügyminisztérium mire alapozva tette ezt a kijelentést.¹⁹ Talán az a hír is táplálta a reményt, hogy a második világháborút szintén vesztesként befejező Bulgária 1946 novemberében megkereste az argentin kormányt a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása érdekében, és nem részesült elutasításban.²⁰ Csehszlovákiának már 1946 márciusában sikerült helyreállítani a diplomáciai kapcsolatokat Chilével,²¹ igaz, az emigráns cseh kormány elismerésével Csehszlovákia más megítélés alá esett, és külkapcsolatainak újraépítése során nem ütközött olyan nehézségekbe a nyugati féltekén, mint Magyarország.

Argentína mellett a másik korai próbálkozás Chile irányába zajlott. A kapcsolatok újbóli felvétele ügyében nem is a Külügyminisztérium, hanem a chilei magyar közösség részéről érkezett az első felvetés. Az Új Demokratikus Magyarország, a Chilében működő magyar egyesület²² tagjai 1946-ban a washingtoni követség útján sürgették, hogy Magyarország mielőbb vegye fel a diplomáciai kapcsolatot Chilével, és e cél érdekében beadvánnyal fordultak a chilei köztársasági elnökhöz is.²³ Joaquín Fernández chilei külügyminiszter hivatalos válasza rendkívül biztatónak tűnt, mivel úgy nyilatkozott, hogy Chile szívesen elismeri az új magyar kormányt és létesít diplomáciai kapcsolatot – többek között a hagyományosan jó viszony alapján – Magyarországgal.

A másik kezdeményezés 1946 nyarán a prágai magyar nagyköveten keresztül érkezett, akinél bemutatkozó látogatáson járva Martin Figueroa,²⁴ Chile prágai

18 Az idézetet közli: Baráth, 2015. 12.

19 MNL OL KÜM XIX-J-1-k Admin. iratok, Latin-Amerika, 1. d. 44261/1947. A kereskedelem- és szövetkezetiügyi miniszter levele a külügyminiszternek „kereskedelmi kapcsolatok fokozása a latin-amerikai államokkal” tárgyban, 1947. október 20.

20 Baev, 2014. 307.; A bolgár kormány elhatározta, hogy felveszi a diplomáciai kapcsolatot (...) Argentínával. (MTI). *Magyar Nemzet*, 1946. december 1. 1.

21 MNL OL KÜM XIX-J-1-j Chile 1945–1964, 1. d., Szigorúan titkos iratok, 1482 pol/1946. A magyar prágai követ jelentése „A magyar kormány Dél-Amerika általi elismerésének kieszközölése” tárgyban, 1946. június 7.

22 Az egyesület 1942-ben alakult meg Chilében. http://ungerska.se/index.php?option=com_content&view=category&id=55&layout=blog&Itemid=77.

23 MNL OL KÜM XIX-J-1-j Chile 1945–1964, 1. d. 612/1946 sz. irat. Szegedy Maszák Aladár washingtoni magyar követ jelentése a Chilével történő diplomáciai kapcsolatok felvételének tárgyában.

24 Figueroa számára nem volt ismeretlen a közép-európai térség, mivel a második világháború előtt már teljesített diplomáciai szolgálatot Ausztriában, Csehszlovákiában és Magyarországon (1927. május 24-től

követe a két ország diplomáciai kapcsolatainak helyreállítása felől érdeklődött.²⁵ Figueroa úgy vélte, ha egy jelentős dél-amerikai állam, például Chile, még a béketárgyalások előtt elismeri az új magyar kormányt és felveszi a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal, a precedensre való hivatkozással a többi latin-amerikai ország is elismerhetné az új kormányt. Magyarország bizakodva nyugtázta a chilei kezdeményezést, és azt a választ adta, hogy csak abban az esetben kérheti a SZEB engedélyét a diplomáciai kapcsolatok felvételére, ha Chile már elismerte a magyar kormányt. Rosty-Forgách Ferenc prágai magyar követ későbbi jelentése arról tájékoztat, hogy a neki átnyújtott chilei jegyzék szerint, „mihelyt a SZEB (...) elvileg hozzájárul, a santiagoói kormány tüstént diplomáciai missziót szándékozik Budapesten felállítani”.²⁶ A belpolitikai események – Juan Antonio Ríos köztársasági elnök 1946. június 27-én bekövetkezett halála – miatt azonban csaknem fél évig húzódtak a további lépések Chilében. Végül Magyarország megkapta a SZEB engedélyét, és 1947-ben Chile is elszánta magát a kapcsolatfelvételre.²⁷

A chilei döntés azonban későn született meg. 1947-re a hidegháborús logika már a latin-amerikai országok politikai gondolkodásába és nemzetközi kapcsolatainak mindennapi gyakorlatába is beszüremkedett, és az Egyesült Államok presszióját nem tudta kikerülni az ország. Az 1946. évi elnökválasztáson Gabriel Velázquez Videla a kommunisták támogatásával győzött, majd három kommunista miniszter²⁸ is bekerült a kormányába, azonban 1947-ben a félteke védelmének kérdésével foglalkozó Rio de Janeiró-i egyezmény (*Tratado Interamericano de Asistencia Recíproca*, Amerika-közi Kölcsönös Segélynyújtási Szerződés, TIAR) Szovjetunió- és kommunistaellenes irányba tolta Chilét, így a kommunisták 1947 áprilisában már ki is kerültek a kormányból.

Truman amerikai elnök elvárta a kommunistákkal szembeni határozott fellépést az egész kontinensen. Ennek következtében fordulat következett be Videla politikájában is, és éppen ő lett az az elnök, aki 1948-ban a *Ley de Defensa Permanente de la Democracia* (törvény a demokrácia állandó védelméről) 1. cikkelye értelmében betiltotta a Chilei Kommunista Párt működését, emellett több mint 20 ezer kommunista került ki a szavazói nyilvántartásból. Chile betagozódott a többi latin-amerikai ország közé, és 1947. október 21-én megszakította a diplomáciai kapcsolatait a Szovjetunióval – majd ennek nyomán a szovjet tömb országaival. Ennek következtében Magyarországnak nem maradt ideje realizálni és kiaknázni a diplomáciai kapcsolat helyreállításából fakadó előnyöket, mivel 1947-ben a diplomáciai kapcsolatfelvételtől szóló nyilatkozatok kölcsönös aláírására már nem került sor, így

1933. április 5-ig). Ügyvivői rangban, bécsi székhellyel látta el feladatát. Budapesten 1934. augusztus 17-től 1943-ig működött chilei követség. Torbágyi, 2007. 265., 267.

25 MNL OL KÜM XIX-J-1-j Chile 1945–1964, 1. d., Szigorúan titkos iratok, 1482 pol./1946. A magyar kormány Dél-Amerika általi elismerésének kieszközlése.; Zourek, 2014. 141.

26 MNL OL KÜM XIX-J-1-k Latin-Amerika 1948–1964, Admin. iratok, 1.d. pol./1946. Rosty-Forgách Ferenc követ jelentése Gyöngyösi János külügyminiszternek a magyar kormány Dél-Amerika általi elismertetése tárgyában, Prága, 1946. július 31.

27 Uo.

28 FRUS 1979. Policy Statement Prepared in the Department. Chile. 1951. február 27.

függőben maradt a diplomaták kinevezésének és a külképviseltek létesítésének kérdése is.²⁹

Magyarország és Chile között az 1947 és 1952 közötti időszakban gyakorlatilag szüneteltek a külkapcsolatok. Csupán a Chilével Belgiumon keresztül bonyolított jelentéktelen kereskedelmi kapcsolatra redukálódott a két ország közötti érintkezés. A kerülő útra azért volt szükség, mert a chilei kormány megtagadta mind a kereskedelmi, mind a diplomáciai kapcsolatok felvételét.³⁰

A szovjet nyitás követése kapcsolatfelvétel nélkül, 1952–1956

A szakirodalom általában a Sztálin halálát követő időszakra teszi a szovjet politikai nyitást az Európán kívüli területek irányába, ugyanakkor magyar részről a kapcsolatok felvételének újabb szándéka – a források tanúsága szerint – már 1952-ben megfogalmazódott. A kérdés előtérbe kerülése nem tekinthető függetlennek a minisztériumban bekövetkezett szervezeti változásoktól. A Külügyminisztérium át-szervezése során 1952-ben Latin-Amerika vonatkozásában meghatározó átalakításra került sor, amikor az „angolszász országok osztályán” belül létrejött a latin-amerikai referatúra, amely ekkor még csak egy referens munkájára alapozva folytatta tevékenységét.³¹ A strukturális átrendezés két kérdésre is ráirányítja a figyelmet. Egyrészt tükrözi a Külügyminisztériumnak azt a felfogását, hogy még mindig az USA szatellitállamaiként kezelte a latin-amerikai országokat, mivel az „angolszász országok osztályán” belül hagyta a referatúrát. Másrészt Latin-Amerika felbukkanása a minisztériumi struktúrában annak az új szemléletnek a következménye lett, amely az 1951-ben készített, az 1952. év első negyedévére előirányzott munkatervekben is megfogalmazódott: „Diplomáciai képviselő felállítását kell előkészíteni többek között Iránban, Palesztinában és *lehetőség szerint egy latin-amerikai országban* [kiemelés – H. E.]”³² A Külügyminisztérium vezetése elsődleges feladatnak a gyarmati országokkal (elsősorban Iránnal és Egyiptommal) történő kapcsolat-ápolást tekintette. A fő célpont a Közel-Kelet volt, de áttörésként a latin-amerikai országok ismét bekerültek a magyar diplomácia látókörébe. A feljegyzésekből arra következtethetünk, hogy Magyarország nem preferált egyetlen országot sem a térségben, mindegyik új diplomáciai kapcsolatot sikerként könyvelte el.³³ A következő jel Latin-Amerika felértékelődésére az, amikor 1952-től a Külügyminisztérium egyértelműen a gyarmati és félgymati országok csoportjába sorolta a latin-ameri-

29 MNL OL Küm XIX-J-1-j Chile, 1945–1964, 1. d. 001767. sz. irat. Chilével való diplomáciai kapcsolatok felvétele érdekében eddig tett lépések, 1957. december 26.; 003439. sz. irat.

30 MNL OL Küm XIX-J-1-k Latin-Amerika (1945–1964), Admin. iratok 1. d. 92/1963.

31 MNL OL Küm XIX-J-29a, 1951, 00920/szig. biz/1951 – 2. Területi csoport munkaterve 1952. január 1. – március 31. között.

32 Uo.

33 MNL OL Küm XIX-J-29a, 1951, 012238/biz/pol/1951. A Külügyminisztérium munkaterve az 1951. év negyedik negyedévére. Irányelvek.

kai országokat, és a térség új megközelítése nyomán a kapcsolatok kiszélesítésére törekedett.³⁴

Felmerül a kérdés: mi motiválta a magyar külügyi szakembereket, hogy 1952-ben a Latin-Amerika irányába történő nyitás kérdését előtérbe helyezték. Úgy tűnik, a kezdeményezés nem Magyarországról indult, hanem szovjet részről érkezett, és fő célja a latin-amerikai országokkal folytatandó kereskedelem előmozdítása volt. Az 1920-as évektől kezdve a Szovjetunió csak a kommunista pártok, illetve a Komintern révén tartotta a kapcsolatot Latin-Amerika országaival.³⁵ Fordulatot a második világháború hozott. Egyes latin-amerikai országok a háború éveit alatt a szövetségre való hivatkozással diplomáciai kapcsolatot létesítettek a Szovjetunióval, de a háborút követően a volt szövetségesek elhidegülése miatt a viszony hamarosan zsákutcába jutott. A hidegháború korai szakaszában a nyugati féltekén megszervezett nemzetközi kiállításokon való szovjet részvétel jelentette szinte az egyetlen érintkezést az amerikai kontinenssel. 1946 és 1959 között összesen négy szovjet kiállítást szerveztek. Először 1946-ban, amikor a Szovjetunió részt vett a mexikói Nemzetközi Könyvkiállításon, 1955-ben és 1957-ben az argentinai ipari vásáron állított ki, végül 1959 végén Mexikóban rendezett nagy sikerű önálló kiállítást.³⁶

A források alapján egyetérttek Békés Csabával, aki szerint 1952-ben a Szovjetunióban és nyomában a kelet-európai országokban a teljes bezárkózás és a „tőkés országokkal” szembeni bizalmatlanság oldódni kezdett, aminek hátterében a súlyos gazdasági helyzet is szerepet játszott.³⁷ A Latin-Amerika felé történő gazdasági nyitás elindításának meghatározó eseménye az 1952. április 3–12. között megrendezett moszkvai nemzetközi gazdasági konferencia volt. A konferencián nem kormányzatok vettek részt, hanem többségükben az adott országok baloldali gondolkodású közgazdászai, egyetemi oktatói, szakszervezeti vezetői és a munkáspártok képviselői. A nyugati üzleti körök tagjai csak kis létszámban voltak jelen a rendezvényen. Nyilvánvalóan nem a konferencián dőlt el a Szovjetunió és a kelet-európai országok kereskedelmi nyitásának kérdése. Ez a Kreml döntése volt, amit a konferencia megszervezésébe csomagolva kommunikáltak a világ közvéleménye számára. M. V. Nyesztyerov, a Szovjetunió Kereskedelmi Kamarájának elnöke a szovjet küldöttség nevében szólalt fel a rendezvényen és hangsúlyozta, hogy „jelentős lehetőségek vannak a Szovjetunió és a latin-amerikai országok közötti kereskedelem fejlesztésére”.³⁸

A *Magyar Nemzet* 1952. április 26-án tudósított a magyar delegáció hazai beszámolójáról, és kiemelte, hogy „A konferencia egyik legjelentősebb pozitívuma a gyarmati és függő országok képviselőinek nagy számban való részvétele és nagy-

34 MNL OL Küm XIX-J-29a, 1951, 00102/1/szig. biz. A Külügyminisztérium munkaterve az 1952. év második negyedére.

35 Az V. kongresszust (1924) követő évben alakult meg a Komintern Dél-Amerikai Titkársága José Penelón elnök vezetésével, a brazil, a chilei és az uruguayi kommunista pártok képviselői is helyet kaptak a szervezet irányításában.

36 *Report on the Work of the Soviet Exhibition*, 1959. Anasztaz Mikojan, a Szovjetunió Minisztertanácsának első elnökhelyettese nyitotta meg a kiállítást Mexikóvárosban 1959. november 21-én.

37 Békés, 2011. 104.

38 Nyesztyerov expozéja a moszkvai nemzetközi gazdasági értekezleten. *Magyar Nemzet*, 1952. április 8. 1.

fokú aktivitása volt”, továbbá azt, hogy „A Szovjetunió, a Kínai Népköztársaság és az európai népi demokratikus országok küldöttei építő javaslatokat tettek a gazdaságilag elmaradott országok s a békétábor országai közötti árucserre fejlesztésére. E javaslatok megvalósítása hatalmas mértékben fellendítené a gyarmati és függő országok gazdaságát.”³⁹

Mindezek alapján nem tekinthető véletlen időbeli egybeesésnek, hogy 1952-ben magyar kereskedelmi delegáció járt Buenos Airesben, és ott-tartózkodása alatt tapogatózó lépéseket próbált tenni a Chilével történő diplomáciai kapcsolatok helyreállításának kérdésében is.⁴⁰ A kezdeményezés azonban nem járt sikerrel. Annak ellenére sem, hogy a magyar és a chilei fél egyaránt úgy vélte, hogy a kereskedelmi kapcsolatok megerősítése lehetne az első egyengető lépés a diplomáciai kapcsolatok felvételének irányába. 1952 decemberében a Külkereskedelmi Minisztérium és a Magyar Nemzeti Bank delegációja járt Chilében, és tárgyalásokat folytatott a közvetlen magyar–chilei kereskedelmi kapcsolatok létrehozásáról.⁴¹ A próbálkozás következményeként a chilei külügyminisztérium hozzájárult, hogy Magyarország és Chile között magánjogi alapon megkezdődhessen a külkereskedelem, de kikötésként az szerepelt, hogy elsőként Magyarországnak kell vásárolnia Chilétől. Bankközi megállapodás megkötésére nem került sor, ennek következtében a magyar vásárlások kiegyenlítése csak konvertibilis valutában történhetett. Első lépésként Magyarország 1953 októberében 145 ezer dollár értékben chilei bort vásárolt különféle magyar áruk ellenében. 1954 első felében mintegy félmillió dollárnak megfelelő mennyiségű salétromot, aminek fejében Magyarország nem szállíthatott magyar árukat, így kénytelen volt valutában fizetni.⁴²

A következő állomást a magyar–chilei külkapcsolatokban az 1956-os esztendő jelentette. 1956-ban a magyar vezetés szintén szovjet hatásra igyekezett nyitni Latin-Amerika felé. Az elképzelés szorosan kapcsolódott Nyikita Hruscsov februárban, az SZKP XX. kongresszusán elmondott beszédéhez: „Megkezdődött az afrikai népek ébredésének folyamata. Fokozódott a nemzeti felszabadító mozgalom Brazíliában, Chilében és más latin-amerikai országokban. (...) Most már napirendre került az egyik legélesebb és legidősebb kérdés: a szégyenletes gyarmati rendszer teljes felszámolása.” A *Szabad Nép* 1956. január 17-én közölte a *Vision* című amerikai folyóirat munkatársának Nyikolaj Bulganyinnal, a Szovjetunió Minisztertanácsának elnökével készített riportját, amelyben a szovjet vezető kifejtette: a Szovjetunió kész diplomáciai viszonyt teremteni azokkal a latin-amerikai országokkal is, amelyekkel

39 A magyar küldöttség beszámolója a moszkvai nemzetközi gazdasági értekezlet eredményeiről. Dégen Imre: Széles lehetőségek állnak fenn külkereskedelmi kapcsolataink kiszélesítésére. *Magyar Nemzet*, 1952. április 26. 3.

40 MNL OL Küm XIX–J–1–j Chile, 1945–1964, 1.d. 001767/1955 sz. irat. Chilével való diplomáciai kapcsolatok felvétele érdekében eddig tett lépések.

41 MNL OL Küm XIX–J–1–j Chile, 1945–1964, 1.d. 1-00191/1958. sz. irat. Kereskedelmi kapcsolatok Chilével, 1958. május 23.

42 Uo.

jelenleg nincsenek diplomáciai kapcsolatai.⁴³ Másnap pedig Magyarország és a latin-amerikai államok kapcsolataival foglalkozott a pártlap. Egyértelműen kirajzolódtól tehát, hogy a „béketábor” országai a szovjet mintát követve szintén törekedni kívánnak Latin-Amerika egyes országaival a politikai, kereskedelmi és kulturális kapcsolatok fejlesztésére.⁴⁴

Magyarország részéről a közeledést nagyban segítette, hogy 1955-ben a latin-amerikai országok támogatták Magyarország ENSZ-tagságát. A forrásokból az látszik, hogy Magyarország egyre aktívabban kezdett érdeklődni Latin-Amerika iránt. A Külügyminisztérium 1956 júniusában *Diplomáciai kapcsolataink alakulása a latin-amerikai államokkal* címmel előterjesztést készített a lehetőségek számbavételére.⁴⁵ A Külügyi Kollégium is megvitatta a kérdést, és úgy határozott, hogy Magyarország a diplomáciai kapcsolatait Brazíliával, Uruguayjal, Chilével és Mexikóval építse ki. Ha másként nem lehet, akkor a Külügyminisztérium a kis országokon keresztül fogja megközelíteni ezeket az országokat – szólta a döntés. Mindezek alapján megállapítható, hogy Chile a kiválasztott országok közé került, az ország Latin-Amerikán belüli jelentőségén túl minden bizonnyal nem függetlenül a diplomáciai kapcsolatok rendezésének kérdésében 1947-ben elért eredménytől.

Sík Endre, a külügyminiszter első helyettese a külügyi határozatot megelőzően már 1956. március 17-én utasította Magyarország argentinai ügyvivőjét, hogy keresse fel a Buenos Aires-i chilei nagykövetet, tájékoztassa, hogy Magyarország rendezni kívánja kapcsolatát Chilével, és ismertesse a diplomáciai kapcsolatok felvétele érdekében eddig tett kölcsönös lépéseket.⁴⁶ Szintén 1956 márciusában kapták meg a magyarok a svédektől a Santiago de Chile-i volt magyar főkonzulátus iratait, amelyeket azután Magyarországra szállítottak.⁴⁷

A magyar kezdeményezés nem maradt visszhang nélkül. A Buenos Airesben akkreditált chilei nagykövet, Fernando Aldunate Errázuriz szintén támogatólag nyilatkozott a diplomáciai kapcsolatok rendezését illetően.⁴⁸ Végül a Külügyi Kollégium a Buenos Aires-i magyar követet azzal bízta meg, hogy a már bevált bolgár mintát követve menjen át Chilébe, és a helyszínen keresse fel a kérdésben illetékes személyeket. A kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésekor a sikeres csehszlovák tapasztalatokra kívántak támaszkodni, ezért eredménytelenség esetén a csehszlovákok közvetítését szándékoztak igénybe venni.⁴⁹ A források azonban egyértelműen megmutatják, hogy az 1956-os magyar forradalom kitörése előtt nem sikerült diplomáciai kapcsolatot létesíteni. A magyar belpolitikai események pedig hosszabb időre lehetetlenné tették a külkapcsolatok fejlesztésére tett erőfeszítéseket.

43 A Szovjetunió kész diplomáciai viszonyt teremteni azokkal a latinamerikai országokkal is, amelyekkel jelenleg nincsenek diplomáciai kapcsolatai. N. A. Bulganyin elvtárs válasza egy amerikai folyóirat szerkesztőjének kérdéseire. *Szabad Nép*, 1956. január 17. 3.

44 Magyarország és a latinamerikai államok kapcsolatairól. *Szabad Nép*, 1956. január 18. 3.

45 MNL OL Küm XIX J-1-o Kollégium (1949–1972), 4. d. 00800/10/1956/szig. titk.

46 MNL OL Küm XIX-J-1-j 1945–1964, Chile, 1.d. 003439/1956. sz. irat.

47 MNL OL Küm XIX-J-1-j 1945–1964, Chile, 1.d. 002042. sz. irat.

48 MNL OL Küm XIX-J-1-j 1945–1964, Chile, 1.d. 00469/szig. titk.

49 MNL OL Küm XIX J-1-o Kollégium (1949–1972), 4. d. 00800/10/1956/szig. titk.

Az enyhülés által nyújtott lehetőség, 1957–1965

Az 1956-os forradalom következményeként az amerikai kontinens országai elhidegültek Magyarországtól. Kádár Jánost nem ismerték el legitim vezetőnek, és az ENSZ-ben a „magyar kérdésben” felszólalásaikkal és szavazataikkal rendre az Amerikai Egyesült Államokat támogatták. Kuba⁵⁰ és Uruguay különösen aktív volt. Uruguay képviselője, Enrique Rodriguez Fabregat a „magyar kérdést” vizsgáló különbizottság munkájában is részt vett. A Mindszenty-ügy szintén csak rontott a viszonyon. Chilében is nagy visszhangja volt a kérdésnek.

Mindezek hatására Magyarország is elfordult a térségtől, és más területeken keresett diplomáciai lehetőségeket. Chile vonatkozásában azonban kimutatható, hogy az 1956-os forradalom képezte cezúra nem sokáig érezte hatását. Bár a diplomáciai kapcsolatok kérdésére egy ideig nem tértek vissza, de a kereskedelmi kapcsolatok minimális szinten fennmaradtak a két ország között, annak ellenére, hogy kereskedelmi megállapodást nem írtak alá.

1958 első felében Magyarország diplomáciai offenzívát indított a Chilével történő kapcsolatfelvétel érdekében.⁵¹ A megvalósításhoz a Külügyminisztérium mozgósította a belgrádi, a bécsi, az ankarai és a stockholmi magyar követet. Januárban Chile új belgrádi nagykövete bemutatkozó látogatáson járt Cséby Lajos magyar nagykövetnél, ami önmagában is értékelendő gesztus volt, mivel csak három napra érkezett a jugoszláv fővárosba. Tőle értesült Cséby arról, hogy az 1958. őszi elnökválasztáson induló jelöltek többségének programjában szerepel a „népi demokratikus” országokkal történő diplomáciai kapcsolatfelvétel vagy legalábbis a gazdasági kapcsolatok kiszélesítésének szándéka.⁵² Még ebben a hónapban a bécsi magyar követ jelentésében a chilei nagykövetet a chilei–kelet-európai gazdasági együttműködés támogatójaként jellemezte.⁵³ Márciusban Alfonso Grez, a chilei ENSZ-misszió helyettes vezetője ugyancsak arról beszélt, hogy a „chilei felső kormánykörökben az utóbbi időben sokat beszélnek a Szovjetunióval és a kelet-európai országokkal való diplomáciai kapcsolatok megteremtéséről”.⁵⁴ Végül áprilisban a Dél-Amerikába utazó Szarka Károly miniszterhelyettes azt a feladatot kapta, hogy Buenos Airesben folytasson tárgyalásokat a Chilével történő diplomáciai kapcsolatfelvételtől. A chilei diplomaták visszajelzései alapján tehát meglehetősen egyértelműnek tűnik, hogy 1958-ra a chilei politikai helyzet érettnek mutatkozott arra, hogy az ország bővítse gazdasági és diplomáciai kapcsolatait a Szovjetunió és a szovjet tömb irányába. Sok függött azonban az 1958. szeptemberi elnökválasztás eredményétől.

Az 1958-as esztendő magyar kezdeményezései nagy valószínűséggel nem választhatók el Hruscsov 1958. június 2-án Dwight Eisenhower elnökhöz címzett levelétől, amelyben a szovjet vezető javaslatot tett a „nem stratégiai” jellegű termékek kereskedelmének intenzív növelésére. A szovjetek elsősorban a szintetikus

50 Kubával kapcsolatban lásd: Horváth, 2018. 62–64.

51 MNL OL KÜM XIX-J-1-j 1945–1964, Chile, 1.d. 2/58. sz. irat.

52 Uo.

53 Uo.

54 Uo.

anyagok és fogyasztási cikkek előállítását biztosító ipari berendezéseket kívántak vásárolni. A szovjet export főként nyersanyagokat, például mangánt, krómércet, azbesztet, fűrészárut és szőrméket tartalmazott volna. Az elképzelés megvalósításához Hruscsov kormányközi kereskedelmi megállapodás és licencszerződések megkötését, műszaki információk cseréjét javasolta, és hosszú lejáratú amerikai hitelek segítségével szerette volna keresztülvinni a tranzakciót. Az amerikai külügyminisztérium a Hruscsov levelére adott válasz mérlegelése során a politikai szempontokat tekintette elsődleges kérdésnek. Úgy ítélték, hogy pozitív válasz esetén a gazdasági következmények az USA-ra nézve ugyan csekély hatásúak lettek volna, a világ közvéleménye szempontjából azonban kedvezőnek tartották az elfogadó amerikai választ, és tisztában voltak azzal, hogy elutasítás esetén a Szovjetunió más országokból, mindenekelőtt az Egyesült Királyságból vagy Nyugat-Németországból is képes lesz beszerezni a „nem stratégiai” jellegű termékeket. Ugyanakkor azt is számításba vették, hogy a nyersanyagtermelő országok – melyek közé a latin-amerikai országok is sorolhatók – tekintetében egy ilyen kereskedelmi nyitás maga után vonná azt, hogy ezek az országok is növelni kívánják kereskedelmüket, hosszú távú gazdasági megállapodásokat kötnének a Szovjetunióval és a szovjet tömb országaival, ami nem lenne kedvező az USA gazdasága számára.⁵⁵

A szovjet külkereskedelem a szovjet tömb országain kívüli területekkel már 1955 és 1957 között jelentős arányban, 5,7 milliárd rubelről 8,3 milliárd rubelre növekedett. Franciaországgal mintegy 20 százalékos, Nagy-Britanniával 33 százalékos, Nyugat-Németországgal 60 százalékos növekedést sikerült elérni. Ezzel szemben az Amerikai Egyesült Államok esetében csak 2-3 százalékos volt az emelkedés.⁵⁶ A kelet-európai országok külkereskedelme a fejlődő országokkal 1954 és 1957 között 90 százalékos növekedést mutatott, vagyis egyértelműen felértékelődött ezen térségek szerepe a gazdaságukban. A számok tükrében érthetőnek tűnik Hruscsov kezdeményezése, ami azonban nem állt meg az Egyesült Államok határainál, hanem kiterjedt a nyugati félteke többi országára is, és oly mértékben felkeltette az USA figyelmét, hogy 1958 elején John Foster Dulles külügyminiszter az amerikai kvótarendszert működtető gazdaságpolitika felülvizsgálatára tett javaslatot: „Kétlem, hogy kedvező helyzetben lennénk ahhoz, hogy a világ azon részén [Latin-Amerikában – H. E.] ellenálljunk egy szovjet gazdasági offenzívának, amikor a nyersanyagok iránti kereslet csökken, és az árak nagyon alacsonyak.”⁵⁷ Dullest az 1958. augusztusi brazil látogatása csak megerősítette abban a meggyőződésében, hogy régiós szinten kell megközelíteni az USA Latin-Amerika fejlődését segítő anyagi támogatásának kérdését.⁵⁸

55 FRUS 1992. 329. dokumentum. Memorandum of the State Department, 1958. június 16.

56 Kilpatrick, 1959. 373.

57 FRUS 1991. 41. dokumentum. United States regional economic and technical assistance policy.

58 Uo.

Latin-Amerika és az USA kapcsolatai az 1960-as évek első felében

A második világháború idején az Egyesült Államok és a latin-amerikai országok kapcsolata megváltozott. A térség államai – az Európával gyakorlatilag megszűnő kereskedelem hatására – erős gazdasági függésbe kerültek az USA-tól. 1941-ben a latin-amerikai országok importjának 62,1 százaléka az USA-ból származott, ami csaknem a dupláját jelentette az 1938-as adatnak (33,9 százalék).⁵⁹ A kész iparcikkek behozatala eközben radikálisan lecsökkent, aminek következtében a latin-amerikai országokban előtérbe került az iparosítás kérdése.

A latin-amerikai országok a második világháború befejezése óta vártak arra, hogy az 1945 után jelentkező gazdasági nehézségeikre az USA anyagi támogatásával kiutat találjanak. A probléma megoldására az ecuadori külügyminiszter, Vicente Trujillo már 1947-ben javaslatot tett egy gazdasági kérdésekkel foglalkozó konferencia összehívására. A térség vezetői mindenekelőtt egy latin-amerikai vonatkozású Marshall-terv kidolgozásában reménykedtek. Amikor kiderült, hogy Washingtonban ilyen terv nincs, nagy volt a kiábrándultság, annál is inkább, mivel értékelésük szerint a második világháborúban országaik erejüket megfeszítve álltak az USA oldalán, területeket biztosítottak katonai bázisok kiépítésére, valamint termékekkel és nyersanyagforrásaikkal messzemenően támogatták a szövetségeseiket. Chile helyzete más volt, mivel csak 1943 januárjában szakította meg a diplomáciai kapcsolatait a tengelyhatalmakkal, és egészen 1945 áprilisáig nem üzent hadat Japánnak. Mivel az USA nem tudta garantálni a chilei partszakasz biztonságát Japánnal szemben,⁶⁰ ezért a jobboldali pártok az ország semlegességét szerették volna elérni. Chilei részről az USA háborús támogatása többek között abban fejeződött ki, hogy az USA-ba irányuló rezes mesterségesen alacsony áron értékesítette, az importért viszont egyre magasabb összeget fizetett. Ez a támogatás bizonyosan nem tekinthető függetlennek attól a ténytól, hogy a chilei rézbányák 95 százaléka külföldi, azaz észak-amerikai tulajdonban volt, alapvetően két cég, az Anaconda és a Kennecott társaságok között megosztva.⁶¹

Az Egyesült Államok tehát nem akarta meghallani a latin-amerikaiak kérését, annak ellenére sem, hogy a latin-amerikai országok 1947-ben a Rio de Janeiro-i konferencián, a következő évben pedig az Amerikai Államok IX. konferenciáján Bogotában egyaránt jelezték a problémát. Az USA csak 1954-ben szánta rá magát egy gazdasági kérdéseket tárgyaló megbeszélés összehívására, amikor szüksége volt a térség országainak támogatására a guatemalai elnök, Jacobo Árbenz Guzmán politikájával szemben. Az 1954 novemberében a braziliai Quitandinhában összehívott konferencia azonban késői próbálkozásnak bizonyult a probléma kezelésére. A latin-amerikai országok vezetői már bizalmatlanná váltak az USA-val szemben, annak ellenére, hogy Washington képviselői Quitandinhában meglehetősen nagy, évi egymilliárd

59 MNL OL KÜM XIX-J-1-j 1945-1964, Chile, 1.d. 001559. sz. irat.

60 Soto-Garay, 2018. 42-43.

61 FRUS, 1979. 729. dokumentum. Policy Statement prepared in the Department. Washington, 1951. február 27.

dollár összegű állami beavatkozás és segély lehetőségét vázolták fel. A szkepszis nem is volt alaptalan: az elképzelésből végül semmi sem valósult meg.⁶²

Juscelino Kubitschek brazil elnök a gazdaság és az életszínvonal fejlesztését vázoló, 1958-ban megfogalmazott *Operação Panamaricana* terv kidolgozójaként a téma fő képviselője lett a térségben. Mivel Eisenhower elnök leginkább egyetlen kérdésre figyelt Latin-Amerika vonatkozásában, a kommunista veszély problémájára, ezért Kubitschek gyakori érvként hangoztatta, amit egyébként maga is komolyan gondolt, hogy a latin-amerikai szegénység a kommunizmus melegágyaként szolgálhat a térségben. A gazdasági nehézségek megoldására az USA elnöke rendre a külföldi – lehetőleg amerikai – magántőke bevonását ajánlotta a latin-amerikai vezetőknek. A kialakult helyzet nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a latin-amerikai országok megpróbálták legalább részben függetleníteni magukat az USA-tól. Ezen törekvésnek az első jelei már az 1950-es évek második felében is megjelentek mind a külpolitikában, mind a külkereskedelemben. A kiteljesedés azonban majd az 1960-as évek első felében következett be.

Az új politika egyben gazdasági zsarolási potenciált is lehetővé tett a latin-amerikai országok számára. Washington azonban éberrel figyelt arra, hogy a Szovjetunió és a kelet-európai országok ne tudjanak kereskedelmi szempontból jelentős mértékben behatolni a nyugati féltekére.⁶³ Egy szovjet jelentés szerint a vizsgált időszakban az Egyesült Államoknak azzal kellett szembenéznie, hogy egyes latin-amerikai országok szeretnének kitörni abból a hagyományos kereskedelmi szerkezetből, amelyben csak nyersanyagot exportálnak, és már iparcikket és félkész termékeket is igyekeznek külföldre eladni.⁶⁴ Az Egyesült Államok védelmezte a térségben meglévő kereskedelmi és ipari monopóliumait, például nem járult hozzá ahhoz, hogy Argentína, Brazília és Mexikó olajipari berendezéseket vásároljon állami vállalatai számára. Ezzel a Szovjetunió felé terelték az említett országokat. Argentína olajipari berendezéseket vásárolt a Szovjetuniótól, Uruguay első olajfinomítója pedig szovjet olaj feldolgozásával kezdte meg működését. Lengyelország és Csehszlovákia is fontos szerepet töltött be a latin-amerikai országokkal folytatott kereskedelemben. A lengyelek 1958-ban például 14 tengerjáró hajót építettek brazil megrendelésre. Prága legnagyobb kereskedelmi tételét nem az iparcikkek, hanem a fegyvereladások tették ki, többek között Guatemalába, Kubába és Bolíviába.⁶⁵

62 Long, 2015. 27–29.

63 FRUS 1988. 372. dokumentum. Despatch from the ambassador in Brazil (Briggs) to the Department of State. 1957. december 31.

64 *Soviet Report*, 1960.

65 Perutka, 2014.

Chile nemzetközi helyzete és a magyar–chilei kapcsolatfelvétel lehetőségei az 1960-as évek első felében

Két olyan meghatározó esemény is történt az 1960-as évek első felében, melyek jelentős mértékben befolyásolták Chile nemzetközi kapcsolatainak alakítását és a magyar–chilei kapcsolatfelvételt. Elsőként meg kell említeni a Szövetség a *Haladásért* programot, amelynek elindítását John F. Kennedy elnök személyesen, ünnepélyes keretek között, latin-amerikai diplomaták jelenlétében hirdette meg 1961. március 13-án. Legalább ekkora horderejű eseménynek tekinthető Eduardo Frei győzelme az 1964. évi chilei elnökválasztáson. A Kereszténydemokrata Párt Frei személyén keresztül első alkalommal vált kormányzó erővé, hogy azután az egész évtizedben megkerülhetetlen politikai tényező maradjon Chilében.

A Szövetség a *Haladásért* az Amerikai Egyesült Államok által finanszírozott tízéves gazdasági program volt, amelyet a latin-amerikai országok demokratizálódása, gazdasági és technológiai fejlesztése, az agrárreform megvalósítása, az oktatás, a lakhatás és az egészségügy helyzetének javítása érdekében indított összesen 100 milliárd dollár értékben.⁶⁶ A program alapdokumentumát aláíró latin-amerikai országoktól azt várták, hogy a munkabéreket minimum évi 2,5 százalékkal megemeljék, ami a program futamidejének végére összesen nagyjából bruttó 17 százalékos emelkedést jelentett volna.⁶⁷ A fejlesztési program hátulütője az volt, hogy nagy tudatosságot, tervezést, szervezési pontosságot és önállóságot várt el az egyes országok vezetőitől, vagyis olyan jellemzőket, melyeknek nem voltak hagyományai Latin-Amerikában. A program sikere ezért a kezdetektől bizonytalan volt.

A Szövetség a *Haladásért* programban Chile kiemelkedő szerephez jutott, ugyanis kellően kiterjedt és működő bürokratikus rendszerrel rendelkezett, és koherens tízéves fejlesztési tervet tudott felmutatni, ami alátámasztotta elszántságát a program megvalósításában. Voltak ugyan holtpontok Chile esetében is, például 1962-ben nagy volt a költségvetési hiány és a folyó fizetési mérleg hiánya, továbbá az állami beruházások korlátozása további stagnálást és munkanélküliséget idézhetett volna elő, de amerikai segítséggel Jorge Alessandri elnök időlegesen úrrá tudott lenni a nehézségeken.⁶⁸ Nagyobb összegű kölcsönök hiányában a konzervatív Alessandri végül arra kényszerült, hogy az európai államok, köztük a szocialista országok felé forduljon. 1959-ben a szocialista országokkal folytatandó kereskedelem előmozdítása érdekében bizottságot hoztak létre. 1960 elején chilei kereskedelmi delegáció járt a Szovjetunióban és a szovjet tömb országaiban. A küldöttség 1960. január 27–29. között tartózkodott Budapesten.⁶⁹ A kezdeti chilei érdeklődés kedvező változást hozott a kereskedelmi kapcsolatokban. A két ország bankközi megállapodást írt alá, ami lehetőséget teremtett a kereskedelmi forgalom fejlesztésére.

66 Kennedy, 1961.

67 Urquidí, 2014. 382–383.

68 O'Brien, 1969.

69 MNL OL KÜM XIX–J–1–j Chile 1945–1964, 1. d. 007895. sz. irat. Chilei parlamenti delegáció meghívása, 1960. március 31. A kérdésre lásd még: Pedemonte, 2020.

Az új helyzetben Magyarország 1961-ben kereskedelmi kirendeltséget nyithatott Santiago de Chilében.⁷⁰

A Szövetség a *Haladásért* kritikusai szerint a Kennedy-adminisztráció csak illúziót kergetett a program meghirdetésével, és nem látta előre az alapvető problémákat, a fejlesztésben rejlő csapdákat. A program ugyanis arra kényszerítette a sikerre törekvő latin-amerikai országokat, hogy olcsó, nem amerikai eredetű árut vásároljanak a világpiacon, drasztikusan csökkentsék az Egyesült Államok befektetéseinek megtérülését, a pénzügyi támogatás érdekében minden lehetséges forrást aknázzanak ki, egyre szűkösebb nyersanyagkészleteiket pedig saját maguk használják fel, hogy az Egyesült Államokéval versenyezni képes feldolgozóipart hozzanak létre.⁷¹ Kétségtelen, hogy a program az egyik legsikeresebbnek tekintett ország, Chile esetében sem bizonyult problémamentesnek, és a végső mérlegét még ott is negatívnak tekintik, annak ellenére, hogy Lyndon B. Johnson mindig a Szövetség a *Haladásért* mintaállamként emlegette Chilét. Az USA szempontjából Chile kiemelt szerepét jól mutatja, hogy az ország az 1960-as években az egy főre jutó gazdasági támogatást illetően a latin-amerikai térségben az első helyen állt, világviszonylatban pedig Vietnam mögött a második volt. Chile lakossága akkoriban Latin-Amerika népességének 3,5 százalékát tette ki, de a segély 13,4 százalékát kapta, ami egy főre nézve a legmagasabb volt az egész térségen belül. Ez a kitüntetett figyelem egyrészt a chilei politikai helyzetből, másrészt az USA közvetlen gazdasági érdekelt-ségéből fakadt, különösen a rézkitermelésben.

Komoly észak-amerikai érdeklődést váltottak ki az 1964. évi választások, miután a szocialista Salvador Allende támogatottsága meglehetősen erősnek mutatkozott. Az Egyesült Államok nem akart egy újabb országot elveszíteni Kuba után, és nem akarta tétlenül nézni a latin-amerikai szovjet érdekeltség esetleges növekedését. Ezért a választások eredményének befolyásolása érdekében az USA az első jelentős titkos akcióját indította el Chilében.⁷² Az elnökjelöltek között szerepelt a meglehetősen népszerű és karizmatikus kereszténydemokrata politikus, Eduardo Frei. Választási kampánya meghozta a remélt sikert, a szavazatok 57 százalékával legyőzte fő ellenfelét, Salvador Allendét. Frei keresztény alapokon nyugvó programja a társadalmi igazságosság érvényesítését tűzte ki célul. Baloldali elemeket tartalmazó reformpolitikája „forradalom szabadságban” jelszóval vált ismertté. A kifejezés utalni kívánt a kubai politikai fejleményekre, és azok ellenpontjaként értelmezte önmagát. Választási programjában agrárreformot hirdetett, valamint vétel útján többségi állami tulajdont kívánt szerezni a rézbányákban a hatékonyabb ellenőrzés és a termelés ösztönzése érdekében. Elképzelései elfogadhatók voltak az USA számára is. Ehhez az is hozzájárult, hogy Frei személyében és a Kereszténydemokrata Pártban garanciát láttak a baloldalinak tekinthető reformok demokratikus kivitelezésére, azaz a Kubában végbement politikai fordulat elkerülésére.

70 MNL OL Küm XIX- J-1-j Chile 1945-1964, 1. d. 004472. sz. irat. Chilei kapcsolataink.

71 Michaels, 1976. 76.

72 *Covert Action*, 1975.

Frei szívélyes viszonyt ápolt az Egyesült Államokkal, de egyértelműen folytatni kívánta az Alessandri által megkezdett kereskedelempolitikát, ami önálló külpolitikával társult. Ennek keretében nyitott a Szovjetunió és a kelet-európai országok felé, és választási győzelmét követően szinte azonnal lépéseket tett a külkapcsolatok rendezésére. Most már Chile kereste meg Magyarországot a diplomáciai kapcsolat felvételének javaslatával. 1964 decemberében a Buenos Aires-i magyar követ tárgyalásokat kezdeményezett a chilei külügyminiszter-helyettessel a kérdéstről. A figyelem azonban nem csupán Magyarországnak szólt, hanem a teljes politikai tömbnek. Chile ugyanabban az évben, 1965-ben vette fel a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal, Lengyelországgal, Csehszlovákiával, Romániával és Bulgáriával.

Konklúzió

Összességében elmondható, hogy a koalíciós időszakban Magyarország önállóan kezdeményezte a kapcsolatfelvételt Latin-Amerika országaival, Chilével azonban a kibontakozó hidegháborús ellentétek következtében nem sikerült helyreállítani a diplomáciai viszonyt. A következő lépések Magyarország részéről 1952-ben, 1956-ban és 1958-ban történtek, azonban a magyar közeledési szándék mindegyik esetben összefüggésben állt a Latin-Amerika iránti szovjet külpolitikai érdeklődés növekedésével. A magyar fél a leghatározottabbnak 1958-ban bizonyult. Attól kezdve a magyar–chilei kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése töretlenül haladhatott volna előre, ha a magyar kormány, különösen a Külügyminisztérium és a Külkereskedelmi Minisztérium, valamint a Nemzeti Bank tevékenységét sikerült volna összehangolni a közös cél elérése érdekében. Chile Jorge Alessandri elnöksége idején gazdaságilag nyitott a szocialista országok felé, de nem akarta túlságosan élezni a helyzetet az Egyesült Államokkal, ezért a diplomáciai kapcsolatok felvétele elől még határozottan elzárkózott. Erre a lépésre csak Eduardo Frei önálló külpolitikát meghirdető kormányzása idején mutatkozott lehetőség.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelyei

MNL OL
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
Riksarkivet (Stockholm)

2. Kiadott források és szakirodalom

Baev
2014 Baev, Jordan: Bulgaria and Latin America in the Cold War Years: A Case Study for Soviet Bloc Political Relations with Latin American Countries. In: *OPSIS, Catalão-GO*, 14. (2014) n. especial, 305–338.

Baráth

2015 Baráth Magdolna: Diplomataék a változó világban. In: *Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990*. Szerk.: Baráth Magdolna – Geccsényi Lajos. Bp., 2015. 11–85.

Békés

2011 Békés Csaba: Magyar külpolitika a bipoláris világban, 1945–1991. In: *Külügyi Szemle*, 10. (2011) 4. sz. 95–127.

Covert Action

1975 *Covert Action in Chile 1963–1973. Staff Report of Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities*. Washington, 1975.

Drake

1993 Drake, Paul: Chile: 1930–1958. In: *Chile since Independence*. Ed.: Bethell, Leslie. Cambridge, 1993. 87–127.

Estrada

1993 *Presencia italiana en Chile*. Ed.: Estrada, Baldomero. Valparaíso, 1993. (Series Monografías Historicas, 7.)

FRUS

1979 *Foreign Relations of the United States, 1951*. Vol. II. *The United Nations; the Western Hemisphere*. Eds.: Goodwin, Ralph R. – Kane, Stephen N. – Schwar, Harriet D. Washington, 1979.

1988 *Foreign Relations of the United States, 1955–1957*. Vol. VII. *American Republics: Central and South America*. Eds.: James, Edith – Kane, Stephen N. – McMahon, Robert – Pitts, Delia. Washington, 1988.

1991 *Foreign Relations of the United States, 1958–1960*. Vol. V. *American Republics*. Eds.: Kane, Stephen N. – Claussen, Paul. Washington, 1991.

1992 *Foreign Relations of the United States 1958–1960*. Vol. IV. *Foreign Economic Policy*. Eds.: Coffman, Suzanne E. – Keefe, Edward C. – Schwar, Harriet Dashiell. Washington, 1992.

Gönyei

1988 *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből, 1945–1948*. Összeáll., bevez.: Gönyei Antal. Bp., 1988. (Források a magyar népi demokrácia történetéhez, 8.)

Horváth

2018 Horváth Emőke: A magyar–kubai diplomáciai kapcsolatok létrejöttének sajátos fordulatai. In: *Aetas*, 33. (2018) 1. sz. 50–68.

Kennedy

1961 Kennedy, John F.: Address at a White House Reception for Members of Congress and for the Diplomatic Corps of the Latin American Republics, March 13, 1961. In: Kennedy, John F.: *Speeches*. https://www.jfklibrary.org/Research/Research-Aids/JFK-Speeches/Latin-American-Diplomats-Washington-DC_19610313.aspx (letöltés: 2021. július 19.).

Kilpatrick

1959 Kilpatrick, Carroll: Khrushchev's Economic Offensive. In: *The Virginia Quarterly Review*, 35. (1959) 3. sz. 368–378.

Kosztricz

2015 Kosztricz Anna: A Kulturális Kapcsolatok Intézete. In: *ArchivNet*, 15. (2015) 4. sz. https://archivnet.hu/politika/a_kulturalis_kapcsolatok_intezete.html (letöltés: 2021. július 21.).

Long

2015 Long, Tom: *Latin America Confronts the United States. Asymmetry and Influence*. Cambridge, 2015.

Michaels

1976 Michaels, Albert L.: The Alliance for Progress and Chile's "Revolution in Liberty," 1964–1970. In: *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 18. (1976) 1. sz. 74–99.

N. Szabó

1997 N. Szabó József: A külföldi magyar intézetek, tanszékek, lektorátusok és a kultúrdiplomácia (1945–1948). In: *Valóság*, 40. (1997) 2. sz. 53–69.

O'Brien

1969 O'Brien, Philip: La Alianza para el Progreso y los préstamos por programa a Chile. In: *Estudios Internacionales*, 2. (1969) 4. sz. 461–489. DOI: 10.5354/0719-3769.2012.19139.

Pedemonte

2020 Pedemonte, Rafael: *Guerra por las ideas en América Latina, 1959–1973. Presencia soviética en Cuba y Chile*. Santiago, 2020.

Perutka

2014 Perutka, Lukáš: *Checoslovaquia, Guatemala y México en el período de la Revolución Guatemalteca*. Praha, 2014.

Report on the Work of the Soviet Exhibition

1959 Report on the Work of the Soviet Exhibition in Mexico Year 1959. In: *History and Public Policy Program Digital Archive*. [Russian State Archive of the Economy, f. 635, op. 1, d. 392, ll. 1–12. Obtained and translated for CWIHP by Vanni Pettina.] <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/122362.pdf?v=b325e5517ff3b8373f4a1738ad5a39e2>. (letöltés: 2021. július 7.).

Soto–Garay

2018 *Internacionalismo y anticomunismo en tiempos de Gabriel González Videla*. Ed.: Soto, Angel – Garay, Cristián. Santiago de Chile, 2018.

Soviet Report

1960 Soviet Report, 'Economic Cooperation between Latin America and the Countries of the Socialist Camp' [1960]. In: *History and Public Policy Program Digital Archive*. [Archive of the Russian Academy of Sciences, f. 1798 op. 1 d. 88 ll. 124–136. Obtained for CWIHP by Vanni Pettina and translated by Gary Goldberg.] <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/122358.pdf?v=8cb4438e2b2dc2c512529aac3508bb31> (letöltés: 2021. július 23.).

Székely–N. Szabó

1994 Székely Gábor – N. Szabó József: Magyar–szovjet kulturális és tudományos kapcsolatok a II. világháború után, 1945–1946. In: *Világtörténet*, 16. (1994) 2. sz. 86–103.

Tasiné

2015 Tasiné Csúcs Ildikó: „Félek, hogy az uraknak rossz helyre esett a választásuk.” Jegyzetek a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Zilahy Lajos elnöksége alatti működéséhez. In: *Aetas*, 30. (2015) 2. sz. 154–171.

Torbágyi

2007 Torbágyi Péter: *Magyar vándormozgalmak és szóránnyközösségek Latin-Amerikában a második világháború kitöréséig*. [Doktori értekezés, kézirat.] Szeged, 2007.

Urquidi

2014 Urquidi, Víctor L.: Latinoamérica ante el Alianza para el Progreso. In: *Perspectiva económica y social*. Ed.: Hodara, Joseph. Ciudad de México, 2014. 329–346. (Obras escogidas de Víctor L. Urquidi, 5.)

U.S. – U.S.S.R. Trade Relations

1959 Committee on Foreign Relations. United States Senate: *U.S. – U.S.S.R. Trade Relations*. Washington, 1959. 9–26.

Varga

1972 Varga Ilona: Magyarország kereskedelme a latin-amerikai országokkal a két világháború között. In: *Acta Historica* [Szeged], (1972) 41. sz. 57–76.

Zourek

2014 Zourek, Michal: *Checoslovaquia y el Cono Sur 1945–1989. Relaciones políticas, económicas y culturales durante la Guerra Fría*. Praga, 2014. (Ibero-Americana-Pragensia, Supplementum 39.)

EMŐKE HORVÁTH

HUNGARIAN–CHILEAN FOREIGN RELATIONS IN THE EARLY STAGES OF THE COLD WAR, 1947–1965

The study examines the period before the re-establishment of Hungarian–Chilean diplomatic relations in 1965. During the Second World War, Hungary’s diplomatic relations were severed with Chile, and after 1945 intensive attempts were made to restore it between the two countries. Diplomatic relations were almost settled, but the change in the international situation and the beginning of the Cold War made it impossible to maintain relations. However, this lesser-known period cannot be considered uninteresting either since the attempts to restore connections reflect the importance of the South American country. The study analyzes the correlation between Hungary’s approach to Chile and the growing interest of the Soviet Union in Latin America.

Párbeszéd az ENSZ-ben

Adalékok a Magyarország és Costa Rica közötti kapcsolatfelvétel történetéhez

A Magyarország és Costa Rica közötti korai kapcsolatokra vonatkozó alapadatok még a 2000-es években, elsősorban publikált források alapján sikerült összegyűjtenie a magyar külügyi szolgálat történetével foglalkozó Sáringer Jánosnak, illetve a latin-amerikai magyar emigrációt kutató Torbágyi Péternek. Előbbi így fogalmaz: „Szembetűnő, hogy Közép-Amerikában jelentős számú konzuli hivatal képviselte Magyarországot: a két világháború között minden közép-amerikai országban, a karib-tengeri szigeteken pedig Kubában, Haitiben és Costa Ricában működött magyar konzuli hivatal. Itt ugyan tiszteletbeli konzulátusok működtek, és több esetben nem magyar állampolgárságú konzul látta el a magyar érdekképviseletet, a nagyszámú konzulátus mégis azt mutatja, hogy Magyarországnak ebben a földrajzi régióban is jelentős kulturális és gazdasági kapcsolatai voltak. Ezenkívül a tiszteletbeli konzulátusok nagy számában a közép-amerikai magyar emigráció is fontos szerepet játszhatott.”¹

Torbágyi adatai szerint 1909. április 4-én Costa Rica a bécsi főkonzulátus és a trieszti konzulátus után Budapesten nyitott tiszteletbeli konzulátust, amely az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után is működött, egészen 1943-ig. 1911-ben kereskedelmi szerződéskötésre vonatkozó tárgyalások indultak a két ország között, de az első világháború végén, 1918. május 23-án Costa Rica hadat üzent Németországnak és az Osztrák–Magyar Monarchiának, s így a kapcsolatok megszakadtak. A viszony csak az 1930-as évtized közepére rendeződött. A századelőn a magyar érdekek képviseletét a washingtoni követ látta el, illetve San Joséban tiszteletbeli konzulátus működött. Ez utóbbi feladatkörét 1916-ban a német konzul vette át. 1937-ben Magyarország ismét saját tiszteletbeli konzulátust állított fel (Sáringer úgy tudja, már 1936-tól).² A második világháború idején, miután 1941. december 11-én Costa Rica hadat üzent Németországnak és Olaszországnak, 1943-ban Magyarországgal is megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok. Ezek helyreállítására nagy-

* Szilágyi Ágnes Judit az ELTE BTK Történeti Intézet Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékének vezetője, habilitált egyetemi docens (1088 Budapest, Múzeum körút 6–8., szilagyi.agnes@btk.elte.hu); Pál István az ELTE BTK Történeti Intézet Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékének adjunktusa (1088 Budapest, Múzeum körút 6–8., pal.istvan@btk.elte.hu).

1 Sáringer, 2005. 99.

2 Uo. 153.

követi szinten 1970. május 14-én került sor.³ Dömény János egykori diplomata közli a dátumot, valamint azt is, hogy a magyar kormány előbb „áthelyezte a nagykövetséget Nicaraguából Costa Ricába, (...) [majd az] 1990 utáni időszakban 6 magyar külképviselet (Bolívia, Venezuela, Uruguay, Costa Rica, Ecuador, Peru) működését függesztettük fel költségvetési nehézségekre hivatkozva.”⁴ A diplomáciai képviseltek kölcsönös újrainyitása ügyében az 1960-as évek közepétől mindkét fél részéről óvatos, előzetes puhatolózás és hosszas előkészítés indult meg. A folyamatot tanulmányunkban magyar iratanyagból, az Állambiztonsági Szolgálatok Levéltárának dokumentumai, illetve külügyi jelentések alapján kívánjuk bemutatni.

Két ENSZ-diplomata

A hidegháború viszonyai között kevés fórum kínálkozott arra, hogy a két, egymástól távoli ország – melyeket a vasfüggöny is elválasztott – képviselői kapcsolatba kerüljenek egymással. Az egyik alkalmas helyszín az ENSZ New York-i Közgyűlése volt. Itt találkozott történetünk két főszereplője. Egyikük, Szilágyi Zoltán (fedőneve „Széki”) a Magyar Népköztársaság (MNK) ENSZ-küldöttségének beosztott diplomatája,⁵ egyben a budapesti Belügyminisztérium (BM) III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség⁶ titkos munkatársa (az állambiztonság nem hivatásos állományú, önkéntes segítője) volt.⁷ New York-i működését III. o. titkárként kezdte 1963-ban.⁸ Egy évtized múlva, 1973-ban – sajtóhírek szerint – még mindig észak-amerikai külszolgálatban találjuk, és a magyar küldöttség tagjaként szólal fel az ENSZ-ben a gyarmatok helyzetével foglalkozó bizottsági üléseken.⁹ További pályájáról azonban nem rendelkezünk megbízható adatokkal.

A másik főszereplő, dr. José Luis Redondo Costa Rica-i miniszteri tanácsos hazája ENSZ-missziójának helyettes vezetője.¹⁰ Szilágyi Zoltán „Széki” Kalifornia-

3 Torbágyi 2007. 270.; Torbágyi, 2009. 191–193. Costa Rica tiszteletbeli konzulátusa Budapesten, az V. kerületi Hold (Gróf Klebelsberg) u. 15. szám alatt volt, Kánitz Vilmos, majd Telléry József vezetésével. Magyarország konzuli hivatalát a San José-i Avenida Centralon Paul Ehrenberg vezette.

4 Dömény, 2009. 38., 42., 48.

5 Azonosítása külügyi iratok alapján történt. MNL OL XIX-J-1-j SZT Iratok Costa Rica 002705/72/1965. A New York-i nagykövetség jelentése (előadó: Szilágyi Zoltán): Dr. Redondo Costa Rica-i helyettes ENSZ-képviselő magyarországi látogatása. New York, 1965. március 26.

6 Tóth, 2013. 413.

7 Baráth–Geccsényi, 2015. 66.

8 A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 12/1963. számú határozata az ENSZ Közgyűlésének rendkívüli ülészakán a Magyar Népköztársaság képviseletéről. In: *Magyar Közlöny*, 1963. május 11. 216.

9 Péter János megbeszélései. In: *Népszava*, 1973. október 6. 1.; Magyar felszólalások az ENSZ-ben. In: *Népszabadság*, 1973. november 4. 2.

10 José Luis Antonio Redondo Gómez Paz (1923–2018?): nemzetközi jogász, a Costa Rica-i Egyetem (*Universidad de Costa Rica*) tanára, magas rangú diplomata. 1951 áprilisától Costa Rica első spanyolországi követségén teljesít szolgálatot; 1962 és 1966 között az ENSZ-misszió tagja, nagyköveti rangban a misszió helyettes vezetője; 1980-tól az Európai Közösség Bizottságánál képviseli hazáját, 1980–1982-ben brüsszeli nagykövet. 1990-ben feleségével, Mariá de los Ángeles Alvarado de Redondóval és lányával, Olga Cristina Redondóval művészeti galériát nyitott a Costa Rica-i fővárosban, ami a mai napig működik (*Casa Real – Galería & Enmarque*).

ban tett látogatása alkalmával ismerkedett meg vele. Megtudta tőle, hogy Redondo előzőleg a San José-i egyetem jogászprofesszora volt, és mielőtt 1962-ben az ENSZ-hez került, Spanyolországban, illetve két évig Nyugat-Németországban is élt. A titkos munkatárs jóindulatú, barátságos, szókimondó emberként írta le a Costa Rica-i tanácsost, aki hamar nyilvánvalóvá tette előtte, hogy országát szíve szerint megszabadítaná az USA ránehezedő nyomásától.¹¹ Az Amerika-ellenesség könnyen közös ideológiai platformot teremtett a szocialista országból érkezett diplomata és közép-amerikai kollégája között. Ezen túlmenően a magyar titkosszolgálat részéről Redondo iránt az is bizalmat ébresztett, hogy a Costa Rica-i kormánykörökhez baráti, illetve rokoni szálakkal kötődő személyként tüntette fel magát. A titkosszolgálat tevékenysége inkább a célszemély politikai elkötelezettségét és ennek alapján beszervezhetőségét próbálta kipuhatolni, rokoni kapcsolatainak ellenőrzésére kevesebb figyelmet fordított.

1962-től a BM III/I-es Csoportfőnökség 1-es Osztályán az angol–amerikai, majd 1964-től az önálló amerikai alosztály működési területéhez az Egyesült Államokon kívül Kanada és Brazília – valamint az 1960. decemberi állapot szerint Argentína és Mexikó¹² – is hozzátartozott.¹³ A washingtoni rezidentúra 1951-ben, a magyar ENSZ-képviselő fedése alatt, a New York-i pedig 1956-ban kezdte meg működését. Az utóbbinak operatív szempontból több előnye is volt. Míg a kisvárosias Washington D. C. területén az FBI (*Federal Bureau of Investigation* – Szövetségi Nyomozó Iroda), a legfontosabb amerikai elhárító szerv¹⁴ könnyen ellenőrzése alá vonhatta a magyar követséget és annak teljes személyzetét, az északkeleti metropoliszban ez már korántsem volt ilyen egyszerű. Az ENSZ-palota mind az FBI, mind a helyi rendőrség számára tiltott övezetnek számított, a népes delegációk körében könnyű volt az elhárítás által csak nehezen, közvetetten ellenőrizhető kapcsolatokat építeni.¹⁵

Ahogy a KGB (*Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi* – a szovjet Állambiztonsági Bizottság) hálózatából 1945 után fokozatosan eltűntek az ideológiailag elkötelezett ügynökök, és kudarcba fulladt az USA szövetségi kormányzatába történő közvetlen behatolás, a szovjetek a dél-amerikai és ázsiai országok ENSZ-képviselőit vagy a delegált titkársági munkatársakat próbálták beszervezni. A cél az volt, hogy az amerikai külpolitikai törekvések titkos mozzanatait a harmadik világbeli szövetségesek diplomatái segítségével kémleljék ki.¹⁶ A magyar hírszerzésnek ebben kellett segítenie a szovjet társszervet, illetve arra törekedett, hogy – a fejlődő országokat megcélzó külpolitikai offenzíva jegyében¹⁷ – elfogadtassa a Kádár-rendszert. Dömény János ezzel kapcsolatban megjegyzi: „A magyar külpoli-

11 ÁBTL 3. 2. 4. K-1810/66/T. „Abeillé” beszervezési jelölt. IX/15. sz. utasítás „A”-tól Róna elvtársnak! New York. Tárgy: J. L. Redondo. Budapest, 1963. szeptember 12. 88.

12 Palasik, 2013. 85–87.

13 Tóth, 2013. 414–417.

14 Batvinis, 2007. 75.

15 Nagy, 2020. 11–20.

16 Andrew–Mitrohin, 2000. 218–226.

17 Baráth–Gecsenyi, 2015. 55–60.

tika Latin-Amerika iránti érdeklődésének erősödését mutatja, hogy az 1960-tól 1975. május végéig tartó időszakban 95 párt-, 164 kormány- és 74 elnöki tanácsi határozat foglalkozott a kétoldalú kapcsolatok legapróbb ügyeivel is.”¹⁸

1963-ban kezdődött a José Redondo személyére vonatkozó „tanulmányozási folyamat”. A magyarok azt próbálták eldönteni, hogy Amerika-ellenessége elegendő alapul szolgál-e a megközelítéséhez, vagy bevonása meggyőződése ellenére sem vihető keresztül, és csak társadalmi kapcsolatként lehet felhasználni.¹⁹ Az utóbbiak közé olyan közéleti személyiségek tartoztak, akik hajlandók voltak arra, hogy politikai kérdésekről négy szemközt vitatkozzanak a szovjet tömb képviselőivel. A beszélgetések elsődleges célja a befolyásolás volt, annak érdekében, hogy az adott ország és az Egyesült Államok közötti viszonyt gyengítsék. Így történt ez például Costa Rica vezető politikusa, José Figueres Ferrer²⁰ esetében is. Az 1960-as évek végétől baráti kapcsolatot tartott fenn A. J. Moszolovval, a San José-i KGB-rezidenssel, aki ennek révén a közép-amerikai térség politikai és gazdasági helyzetéről jutott értesülésekhez.

Tanulmányozás, az esetleges beszerzés céljai

Mi értelme lett volna egy Costa Rica-i diplomata beszerzésének? Az állambiztonsági iratokból a magyarok számára három fontos cél rajzolódik ki vele kapcsolatban.²¹ Egyrészt az I. Csoportfőnökség a latin-amerikai politikai fejleményekről és az USA térségbeli szerepéről, az Amerikai Államok Szervezete (AÁSZ) terveiről, intézkedéseiről kívánt belső, első kézből származó, a hivatalos bejelentéseket megelőző információhoz jutni.²² Ez lehetségesnek tűnt, mivel Washington a Közép-Amerikával kapcsolatos terveibe gyakran San Josét is bevonta, és rajta keresztül, egy titkos csatorna kiépülése esetén a magyar fél hasznos értesüléseket szerezhetett volna. Ennek érdekében a magyar ENSZ-diplomata, egyben hírszerző, általában hosszabb, kötetlen, fehér asztal melletti beszélgetéseket kezdeményezett Costa Rica-i kollégájával, aki ezeken a találkozókön többször tett Amerika-ellenes, illetve Castro-

18 Dömény, 2009. 36.

19 ÁBTL 3. 2. 4. K-1810/66/T. „Abeillé” szervezési jelölt. [szám nélkül] sz. utasítás „A”-tól Róna elvtársnak! New York. Tárgy: Redondo ügye. Budapest, 1964. október 14. 36.

20 José Figueres Ferrer (1906–1990): az 1948-as forradalom vezéralakja, a II. Costa Rica-i Köztársaságot létrehozó junta elnöke (1948–1949). 1953–1958 között, majd 1970–1974 között az ország köztársasági elnöke. 1974-től már jobbra csak a tévétársasága irányításával foglalkozott, az őt közelebbről ismerő kubai vezetés egyre következtelenebbnek, kiszámíthatatlanabbnak tartotta, és a KGB is lemondott további felhasználásáról. Vö. Andrew–Mitrokhin, 2006. 58–69.

21 Lásd például a Kassai Ervin rendőr főhadnagy és Szilágyi Zoltán között folytatott budapesti megbeszélés tartalmát: ÁBTL 3. 2. 4. K-1810/66/T. „Abeillé” szervezési jelölt. BM III/I. Csfség 1-A alosztály. Tárgy: José Redondo ügye. Budapest, 1964. június 18. 30–32.

22 ÁBTL 3. 2. 4. K-1810/66/T. „Abeillé” szervezési jelölt. 0520/A-1964. sz. jelentés. Tárgy: Redondo. New York, 1964. május. 27. 27.

párti kijelentéseket. Például 1964. április 4-én a *Chardas* nevű magyar étteremben, ahová feleségével együtt érkezett.²³

Véletlenül alakult úgy, hogy ez néhány nappal a latin-amerikai politikai viszonyokat felkavaró március 31-i brazil katonai hatalomátvétel után történt. A Rio de Janeiro-i fejlemények a magyar hírszerző megfigyelése szerint kifejezetten aggasztották Redondót, aki az események háttérében egyértelműen az USA mesterkedését látta. Abból indult ki, hogy Washington alig néhány órával a puccs után támogatásáról biztosította az új rezsimet.²⁴ (A titkos munkatárs néhány hét múlva azt is megtudta Redondótól, hogy a Costa Rica-i kormány a riói hatalomátvétel ellenére nem szakítja meg a diplomáciai kapcsolatot Brazíliával, de hatni próbál majd az új vezetésre, hogy folytassa a dél-amerikai országban korábban megkezdett társadalmi reformokat.)²⁵ Redondo úgy vélte, hogy Brazília után hasonló politikai fordulat várható Brit Guyanában, de Chilével és Mexikóval kapcsolatban is változásokra számított. A közelgő chilei választások kimenetele kétségesnek tűnt neki, azt viszont már biztosra vette, hogy Mexikóban a belügyminiszter lesz az új és egyben Amerika-barát elnök.²⁶

Redondo szerint Kuba nehezebb külpolitikai helyzetbe kerülhet a fentiek tükrében, de leszögezte, az új rendszer vívmányait akkor sem lehet már megsemmisíteni, ha esetleg Castrót likvidálják. „Széki” rákérdezett, hogy a tanácsos hallott-e ilyen tervekről, de nemleges választ kapott, és Redondo azzal pontosította a véleményét, hogy szerinte a kubai társadalmi változások nemcsak Castro személyétől, hanem a nép állásfoglalásától is függenek. Arról beszélt még, hogy úgy látja, az Amerikai Államok Szervezete nem készül újabb Kuba-ellenes lépésre, és leszögezte, hogy az Egyesült Államok Thomas C. Mann²⁷ nevéhez kötődő, keménykezű Latin-Amerika-politikája többek között a Costa Rica-i kormányzatban is visszatetszést keltett.

Kuba helyzete egyébként visszatérő témája volt a magyar és a Costa Rica-i diplomata beszélgetéseinek. Május 13-án, bár csak 20 percre találkoztak az ENSZ-székházban,²⁸ Redondo beszámolt a Kubával kapcsolatos fejleményekről: a Castro-ellenes kubai emigránsok levélben fordultak az AÁSZ tagállamaihoz, hogy

23 Erről a találkozásióról lásd: ÁBTL 3. 2. 4. K-1810/66/T. „Abeillé” szervezési jelölt. 0507/A-1964. sz. jelentés. Tárgy: Dr. José Luis Redondo, Costa Rica helyettes állandó ENSZ-képviselője. New York, 1964. május 20. 20–21.

24 Kétségtelen, hogy az április 15-től az elnöki tisztelet betöltő Humberto de Alencar Castelo Branco tábornok és hívei, a *castelisták* a brazil hadsereg USA-barát köreiből tartoztak, de a puccs feltételeit számos más, belpolitikai tényező teremtette meg. Lásd: Fausto, 2011. 262–284.

25 ÁBTL, a 23. jegyzetben idézett jelentés. New York, 1964. május 20. 23.

26 A júliusban esedékes mexikói választásokon Gustavo Díaz Ordaz Bolaños győzött, aki már korábban is kifejezetten szívélyes személyes viszonyt ápolt Lyndon B. Johnsonnal. Korábban, 1958–1964 között az ország belügyminisztere volt. Vö. Niemeyer, 1986. 159–160.

27 Thomas C. Mann (1912–1999) az USA magas rangú diplomatája, 1964-ben az Amerika-közi ügyekért felelős külügyminiszter-helyettes (*Assistant Secretary of State for Inter-American Affairs*). Az USA 1961-ben zárta be havannai követségét, és a teljes kereskedelmi embargó, a beutazások és a pénzügyi tranzakciók tilalma 1962 óta már érvényben volt Kubával szemben. Fidel Castro 1964-es, a két ország feszült viszonyának enyhítését célzó sajtónyilatkozata Washington részéről viszonzatlan maradt. Kerekes, 1979. 194–196.

28 ÁBTL, a 23. jegyzetben idézett jelentés. New York, 1964. május 20. 22.

ismerjenek el egy exil-kormányt Kuba hivatalos képviselőjeként.²⁹ A diplomata szerint az AÁSZ ugyan foglalkozott a kérdéssel, de nem várt pozitív választ. Bár szerinte a kubai emigránsok számíthatnak a szervezet néhány közép-amerikai tagállamának támogatására is, egy újabb inváziós kísérlet az USA közvetlen beavatkozása nélkül kudarcra lenne ítélve. Úgy vélte, hogy washingtoni segítségről a közelgő elnökválasztás előtt szó sem lehet, az AÁSZ döntését ugyanakkor nagymértékben befolyásolhatja a kubai kormány viselkedése. Ezzel kapcsolatban Redondo szerencsétlenül tartotta, hogy Havanna segítséget nyújt a venezuelai kormányellenes erők kiképzésében, mert az ilyen akciók egyértelműen Kuba ellen hangolhatják azokat is, akik eredetileg megértően viszonyultak Castróhoz.

Redondo és felesége olyan jól érezték magukat a New York-i magyar étteremben, hogy kilátásba helyezték, legközelebb a lakásukon vagy egy latin-amerikai stílusú szórakozóhelyen látják vendégül a Szilágyi házaspárt. Erre május 16-án került sor, amikor vacsorázni hívták őket a Nyugati 58. utcai *Chateau Madrid* nevű étterembe, a New Yorkban élő latin-amerikaiak egyik törzshelyére. A műsor szünetében beszélgetésük leginkább Kubával foglalkozott. Redondo ekkor már valószínűsítette, hogy az USA megpróbálja nyíltan, erőszakkal megdönteni Castro rendszerét, mert az emigránsoknak önmagukban nincs elég erejük egy újabb partraszálláshoz.³⁰ Az Egyesült Államok közvetlen beavatkozását ugyanakkor világháborús kockázatként értékelte. A Costa Rica-i diplomata belső változásokkal számolt a karibi szigetországban, és nem látta reális veszélynek, hogy Castro ellen újabb merénylet készülne. Ezt arra alapozta, hogy még ha sikerrel járna is egy ilyen akció, azzal az egyébként is borzasztóan erős USA-ellenesség kezelhetetlenné válna a térségben, és az Washington szempontjából sokkal többet ártana, mint használna. Redondo inkább azt jósolta, hogy a kubai-észak-amerikai viszony normalizálódik a szovjet-amerikai tárgyalások árnyékában. Mindettől függetlenül nem zárta ki, hogy Brazília után Mexikó is megszakítja a diplomáciai kapcsolatot Havannával.³¹

Redondo ugyanakkor felhívta „Széki” figyelmét, hogy már a kubai forradalom előtt is volt példa a térségben az USA érdekeit súlyosan sértő lépésekre, például amikor Mexikó államosította a külföldi olajvállalatokat.³² Ez hiába érintette hátrányosan Washington, mégsem tudott érdemi ellenintézkedést tenni. A közelgő mexikói választásokat illetően egyébként fenntartotta korábbi véleményét az Amerika-

29 Az USA-ba emigrált kubaiak az 1960-as évek elején több mint száz különböző kisebb-nagyobb politikai jellegű szervezetet hoztak létre. 1961. március 22-én három vezető személyiségük, José Miro Cardona, Manuel Antonio de Varona és Manuel Ray New Yorkban sajtókonferenciát tartott, s nyilvánosságra hozta „az ideiglenes kormány minimális programját”. Az USA nem támogatta, hogy területén kubai exil-kormány alakuljon, bár ennek szükségességét az 1960-as években az emigránsok újra és újra felvetették. A szervezetek nagyobb fokú integrációja 1962 folyamán történt meg. Kerekes, 1979. 75., 132.

30 Az 1961. áprilisi disznó-öbölbeli (*Playa Girón*) invázió és az 1962-es *Operation Ortsac* már megtörtént. 1960 és 1965 között Fidel Castro és más kubai vezetők ellen több merényletet kíséreltek meg. Kerekes, 1979. 71–82.

31 Ez a két ország volt a leginkább tartózkodó Kuba elítélésében (1960 augusztusában a San José-i értekezleten, majd 1961 augusztusában és 1962 januárjában a Punta del Este-i tanácskozásokon), de Brazília politikája az 1964-es katonai puccs után megváltozott, diplomáciai viszonya a szigetországgal 1964-től 1986-ig szünetelt. Kerekes, 1979. passim.

32 Utal Lazaro Cárdenas mexikói elnök 1938-as intézkedésére. Bővebben: Horváth, 2001. 47–72.

barát belügyminiszter győzelmével kapcsolatban, bár ettől még nem várta egyértelműen az USA és Mexikó további közeledését. Úgy vélte, hogy inkább a realpolitika érvényesül majd: a mexikói vezetés tudja, hogy az Egyesült Államokat nem lehet megkerülni, ám szó sem lesz az ország külpolitikai irányvonalának megváltoztatásáról.

A Kuba és az Egyesült Államok közti viszony feszültebbé válása, az Amerikai Államok Szervezetének 1964. júliusi tanácskozása, illetve a kubai válaszként született Santiago de Cuba-i nyilatkozat után „Széki” újabb hosszabb beszélgetést kezdeményezett Redondóval.³³ 1964. október 5-én a *Hotel Sheraton East Old Viennese* éttermében ebédeltek, a New York-i Park Avenue és az 51. utca sarkán, ahol ismét az aktuális nemzetközi politikai kérdésekről esett szó.³⁴ Redondo elmondta, hogy a Kuba és az Egyesült Államok közötti feszült helyzetben Castro kérésére Spanyolország közvetít, Mexikó pedig – az AÁSZ tagjainak többségével szemben – továbbra sem készül a diplomáciai kapcsolatok megszakítására Havannával.³⁵ José Calvillo Treviño,³⁶ a mexikói ENSZ-küldöttség első titkára ezt azzal indokolta, hogy országa vezetői nem kívánnak változtatni addigi Kuba-barát külpolitikájukon, ami egyébként Lazaro Cárdenas korábbi mexikói elnök egyetértésével is találkozott.³⁷ Pedig Lyndon B. Johnson választási kampánya során El Paso mellett találkozott Lopez Mateos mexikói elnökkel, és gesztusként egy vitatott terület visszaadásáról is tárgyalta vele. („Széki” értesülése pontatlan vagy pontatlanul jegyzi le, ugyanis az USA részéről már 1963-ban megkezdődött Chamizal ügyének rendezése. Az El Pasóhoz tartozó terület a Rio Grande folyásának megváltozásával vitatottá vált a két ország között. A nemzetközi döntőbíróóság 1911-ben Mexikónak ítélte. John Fitzgerald Kennedy elnök 1962-es mexikóvárosi látogatásakor már ígéretet tett vendéglátójának, Adolfo López Mateosnak, hogy véglegesíti a határkiigazítást. A két fél szakértői a megállapodást 1963 augusztusára el is készítették. Ratifikálására azonban már csak Lyndon B. Johnson elnöksége idején, december 20-án kerülhetett sor. Johnson, aki különösen szívén viselte a déli szomszédal való jó viszonyt, 1964

33 Az USA venezuelai kezdeményezésére nem kevesebbet akart elérni, mint hogy az AÁSZ valamennyi állama szakítsa meg kapcsolatait Kubával, mert „a kontinens biztonságát és békéjét veszélyezteti” (például a venezuelai gerillák felfegyverzésével). A határozatot Kuba a Santiago de Cuba-i nyilatkozatban visszautasította. Bővebben lásd: Kerekes, 1979. 197–198.

34 A találkozórol és az ott elhangzottakról lásd: ÁBTL 3. 2. 4. K-1810/66/T. „Abeillé” szervezési jelölt. 1007/A-1964. sz. jelentés. Tárgy: Redondo. New York, 1964. október 20. 38–42.

35 „Az Egyesült Államok Kuba elszigetelésére irányuló politikája éppen ekkoriban minden korábbinál intenzívebbé vált. 1964 végén már csak egyetlen latin-amerikai kormány állt ellen az amerikai nyomásnak; csak Mexikóval maradt fenn Kuba diplomáciai kapcsolata, de a mexikói kormány is pusztán formális tette e viszonyt.” Kerekes, 1979. 189–190. Mexikó a kubai forradalmat követően sem az AÁSZ-ben, sem az ENSZ-ben nem szavazta meg a Kuba-ellenes határozatokat.

36 Mexikói diplomata, 1947–1948-ban követ Bolíviában, 1965 májusától konzul az új-mexikói Albuquerque-ben.

37 Cárdenas 1934–1940 között Mexikó elnöke, de még az 1960-as években is aktív politikus volt. Csatlakozott például 1965-ben az *új nürnbergi per* kezdeményezéséhez, amit értelmiségiek (Bertrand Russell filozófus, Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Peter Weiss írók) indítottak az észak-amerikaiak Vietnámban elkövetett háborús bűneinek kivizsgálására.

szeptemberében még felkereste a leköszönő López Mateos elnököt, akivel feltehetően Chamizalról is egyeztetett.)³⁸

Redondo a beszélgetésben kitért Charles de Gaulle dél-amerikai útjára is, megjegyezve, hogy a közös gyökerű jogrendszer kapcsot jelent Franciaország és az Újvilág köztársaságai között. Úgy értékelte, hogy a francia politikus Venezuelában tett hegemoniaellenes kijelentése egyértelműen az USA politikája ellen szólt.³⁹ Redondo a Kínai Népköztársaságról azt mondta, hogy leginkább nyugtalanságot keltett Dél-Amerikában, és nem talál megértésre.

Gibraltár helyzetéről – amiről az ENSZ gyarmati bizottságában az 1960-as években többször tárgyaltak, és küszöbönállt az 1964. október 16-i állásfoglalás⁴⁰ – a Costa Rica-i diplomata elmondta, hogy a latin-amerikai országok Spanyolországot fogják támogatni az Egyesült Királyság ellenében. Rákérdezett, hogy a keleti blokk miért nem tesz hasonlóan. „Széki” ezt azzal indokolta, hogy egy ilyen állásfoglalás a Franco-rendszer támogatása lenne, amit a szocialista tábor el akar kerülni. Redondo érthetőnek nevezte ezt az álláspontot, ám hozzátette, hogy Latin-Amerikában kedvező hatást keltene, ha a keleti tömb részéről megtalálnák a formáját, hogy mégis jelezzék, a spanyol állásponttal értenek egyet. A magyar ENSZ-diplomata ezt figyelemre méltónak tartotta, és azt jelentette haza, hogy érdemes lenne megfontolni, miként lehetne a hivatalos álláspont feladása nélkül kifejezésre juttatni a spanyolok melletti állásfoglalást.

1964. november 9-én „Széki” és Redondo éppen csak összefutott a Kamodzsza nemzeti ünnepe alkalmából rendezett fogadáson.⁴¹ Az AÁSZ december 16-ra összehívott külügyminiszteri tanácskozásáról beszélgettek. A Costa Rica-i tanácsos elmondta, hogy az értekezlet egyrészt Trinidad és Tobago, valamint Jamaica felvételi kérelmével, másrészt magának a szervezetnek a reformjával foglalkozik majd. Úgy vélte, hogy a tagfelvétel várhatóan megosztja a résztvevőket, ugyanis például Mexikó, Bolívia és maga Costa Rica is kifogásolja, hogy a két jelölt állam a Brit Nemzetközösség tagja, és így nyelvi-kulturális arculatuk az AÁSZ-en belül nem a neolatin vonalat fogja erősíteni. Hozzátette azonban, hogy az Egyesült Államok támogatása várhatóan hamar elhárítja ezeket az akadályokat. (Trinidad és Tobago 1967 óta, Jamaica 1969 óta tagja az AÁSZ-nek.)

38 Vö. Niemeyer, 1986. 160–163.

39 Ezekben az években Charles de Gaulle külpolitikai lépéseit az vezette, hogy „Franciaország világpolitikai nagyságát restaurálja, a grandeur-t visszaállítsa. (...) remélte, hogy az erkölcsi nagyság és a függetlenség restaurálásával Párizs visszaszerzi a világpolitikai egyenjogúságot.” 1963–1964-ben több más tényező mellett például „a multilaterális erők amerikai tervének visszautasítása, javaslat Nyugat-Európa függetlenségére az Egyesült Államoktól (...), Kína elismerése (...) egy-egy lépés volt a francia függetlenség De Gaulle-i elképzelésének megvalósítása útján. Olyan lépéssorozat, amelyet többen nem egyszerűen az amerikaiakkal való vitának, hanem már-már francia–amerikai hidegháborúnak minősítettek.” Gazdag, 1996. 107., 114.

40 A témáról bővebben: Kovács, 2009. 167.

41 ÁBTL 3. 2. 4. K–1810/66/T. „Abeillé” beszervezési jelölt. 1123/A-1964. sz. jelentés. Tárgy: Redondo. New York, 1964. november 28. 45–47.

A működést érintő átalakítás, amiről Redondo 1964-ben már beszélt „Széki-nek”, az AÁSZ legfőbb döntéshozó testületére vonatkozott.⁴² Mivel az Amerika-közi Konferencia vagy Értekezlet a szervezet működésében mutatkozó különböző nézeteltérések miatt már hosszú ideje nem ülésezett, feladatait egy évente összehívandó külügyminiszteri értekezletre készültek átruházni. Redondo úgy vélte, hogy a latin-amerikai államok többsége aligha lesz partner ebben, hiszen korábban a vitás ügyeket bizottsági szinten tárgyalták meg, és nem kívánatos, hogy ezt megelőzve a továbbiakban egy külügyminiszteri grémium hozzon róluk döntést.

Az első számú beszerzési cél szempontjából talán a következő két találkozó volt a leginformatívabb. 1965. február 12-én „Széki” az ENSZ-székházban látta vendégül Redondót, aki először az esedékes, 11. Amerikai-közi Konferencia előkészületeiről informálta.⁴³ Elmondta, hogy a quitói helyszínről évek óta folyó tárgyalások az ecuadori diktatúra iránti ellenszenv miatt megrekedtek. (Főként Venezuela és Peru tiltakozott, a 11. értekezletre végül sosem került sor. A 10., 1954-es konferencia után már csak három rendkívüli tanácskozást tartottak: 1964-ben, 1965-ben és 1967-ben.)⁴⁴ Redondo szerint a szervezetben vita folyt Kanada, Belize (Brit Honduras) és Guyana felvétele körül is, valamint az államok többsége szerette volna helyreállítani Kuba státusát. Erre a Costa Rica-i diplomata szerint akkor éppen elég nagy volt az esély, mert Havanna visszafogottabb lett a külföldi szervezkedések támogatásában.⁴⁵

„Széki” megtudta, hogy a következő külügyminiszteri tanácskozáson az emberi jogok helyzete napirendre kerül majd, főleg Paraguay⁴⁶ és Nicaragua komoly problémái kapcsán.⁴⁷ Redondo mint a téma szakértője maga is Rio de Janeiróba készült utazni az AÁSZ 1965 novemberében tartandó rendkívüli értekezletének előkészítésére, és megígérte, hogy beszámol majd magyar partnerének a tanácskozásról. Felhozta még a latin-amerikai államok egy mexikóvárosi találkozójának témáját és az atomfegyvermentes övezetről szóló egyezmény lehetőségét. A kérdésben Venezuela tartózkodott, a többség azonban egyetértett egy ilyen egyezmény szükségességével. A szöveg kidolgozás alatt áll – közölte Redondo –, idegen hatalom nem állomásoztathat atomfegyvert a térségben, és az érintett országok lemon-

42 Az AÁSZ létrejöttére és az Amerika-közi Konferencia felépítésére vonatkozóan lásd: Wittman, 1978. 402–405.

43 ÁBTL 3. 2. 4. K–1810/66/T. „Abeillé” beszerzési jelölt. 6/II/65/A-T-nak. Tárgy: dr. José L. Redondo Costa Rica-i helyettes ENSZ képviselő ügye. New York, 1965. február 13. 64–70.

44 A quitói értekezlet elmaradásának körülményeiről részletesen: Reid Martz, 1968. 306–327.

45 „A kubaiak a '60-as évek óta bátran képviseltették magukat távoli felkelésekben és nemzeti felszabadító harcokban. Az effajta »internacionalista segítségnyújtás« a Raúl Castro vezette fegyveres erőknél becstelenséget számít, és a legmagasabb rangú tábornokok többsége átesett egy vagy több ilyen küldetésen” – írja az egykori CIA-elemző, Brian Latell (Latell, 2008. 227.). Először 1961 végén, majd az 1962. februári, második havannai nyilatkozatban „...a kubai vezető agresszíven érvet a latin-amerikai gerillamozgalmak első hullámának támogatása mellett. Arra buzdította a kubaiakat és a térség minden lakosát, hogy keljenek versenyre a kubai gerillákkal, és robbantsanak ki mindenütt lázadásokat.” Uo. 231.

46 Alfredo Stroessner paraguayi katonai diktatúrája (1954–1989) a legvéresebbek közé tartozott Latin-Amerikában.

47 A Somoza család formális és informális politikai egyeduralma Anastasio Somoza 1937-es megválasztása után kezdődött, majd fiai és bizalmasai 1979 júliusáig fenntartották a véres diktatúrát.

danak a saját nukleáris arzenál kifejlesztéséről. Redondo meggyőződéssel állította, hogy egyetlen latin-amerikai ország területén sincs észak-amerikai atomfegyver.

Arról is beszélt, hogy az USA ismét előhozta régi tervét egy új átjáró létesítésére a két óceán között, Nicaragua és Costa Rica részvételével.⁴⁸ A csatorna nyomvonala megegyezne a két ország határán lévő San Juan folyásával, majd nyugat felé a Nicaragua-tavon át érkezne a Csendes-óceánhoz. Így csak 20 kilométer új árok ásására lenne szükség. Ugyanakkor mivel a terv veszélybe sodorhatja a nagy édesvízű tó környezetét és a partján fekvő települések ivóvízellátását, heves vitákat váltott ki az érintett országokban. Hozzátette, hogy Costa Ricában sem lelkesedtek az ötletért. Az ország elnöke úgy nyilatkozott, hogy a földrész valamennyi államának együtt kellene működnie a létesítmény megvalósításában, hogy a csatorna sose kerülhessen idegen hatalom ellenőrzése alá.

„Széki” 1965. március 12-én ismét az ENSZ-székházban látta vendégül a Costa Rica-i tanácsost, aki ígéretéhez híven beszámolt neki az AÁSZ következő, Rio de Janeiro-i rendkívüli értekezletének előkészületeiről, ahol jelentős reformok elfogadására készülnek.⁴⁹ A legfontosabb kérdés a demokrácia fejlesztése, pontosabban annak eldöntése volt, hogy a szervezet miként viszonyuljon az újonnan hatalomra került kormányokhoz. Redondo szerint ezt a problémát az Egyesült Államok tartotta napirenden, tekintettel arra, hogy latin-amerikai partnerei közül többen nem akarták elismerni a katonai puccsal vagy választási visszaéléssel hatalomra került kormányokat. Kennedy csak a demokratikus úton alakult kormányokat támogatta, Lyndon B. Johnson viszont változtatott ezen a gyakorlaton. Costa Rica és sok más ország ezt nem fogadta túl nagy lelkesedéssel, mondván, Washington szinte bátorítja a jobboldali erőket az erőszakos hatalomátvételre. A „demokráciafejlesztés” napirendre tűzésével az USA éppen ezeket az aggályokat kívánta eloszlatni. Costa Rica és Venezuela viszont módosító indítvánnyal készült. Eszerint az AÁSZ minden olyan új kormányt elismerhet, amely – még ha erőszakkal is került hatalomra – határozottan kötelezettséget vállal arra, hogy meghatározott időn belül demokratikus választásokat tart. A jogsértések kivizsgálására Amerika-közi Emberi Jogi Bíróság felállítását helyezték kilátásba.⁵⁰ Erről az AÁSZ jogi bizottságában már folynak is a tárgyalások – mondta el Redondo –, ám szerinte az USA nyomására egyelőre még elodázzák a döntést, annál is inkább, mivel számos latin-amerikai ország ellenzi a tervet. Szerintük ugyanis egy ilyen testület működése lehetőséget teremt a belügyekbe való beavatkozásra, és felveti a szuverenitás sérelmének kérdését.

Redondo azt is megemlítette „Székinék”, hogy pár éve Guatemala, Honduras, El Salvador, Nicaragua és Costa Rica szorosabb gazdasági együttműködést

48 A Nicaragua-csatorna 19. századi tervéről bővebben: McCullough, 1986. 338–353.

49 ÁBTL 3. 2. 4. K-1810/66/T. „Abeillé” szervezési jelölt. III/11/65/A-T-nak. Tárgy: Latin-Amerikára vonatkozó információk. Jelentés. New York, 1965. március 20. 78–80.

50 A hét bíróból álló testület jogi kereteit már 1967-ben kialakították, de csak 1979-ben kezdte meg működését, San José-i (Costa Rica) székhellyel. Joghatóságát jelenleg 21 AÁSZ ország fogadja el. A magyar nyelvű szakirodalomban használatos az Emberi Jogok Amerikai-közi Bírósága (EJAB) elnevezés is.

folytat egymással a Közép-amerikai Közös Piac keretében.⁵¹ A szervezet titkársága Guatemalában, bankja Hondurasban van, és a többi szervezeti egység is más-más tagországban működik. A Costa Rica-i diplomata szerint, bár hazája sok tekintetben a legfejlettebb, helyzete mégis előnytelen, mert csak késve (1962-ben) csatlakozott a szervezethez. A tagállamok közül Costa Ricában a legmagasabb a közszolgáltatási rendszer színvonala, amin a kormány még tovább szeretne javítani. 1970-ig teljes körű orvosi és nyugdíjellátás bevezetését ígéri minden munkavállaló részére, ennek terhét egyenlő részben megosztva viseli majd az állam, a munkaadó és a munkavállaló. Az ország versenyképességét ugyanakkor több tényező rontja: az árakra rakódó jelentős adók, vagy a természeti adottságok (Costa Rica más tagországokhoz képest jóval több közszükségleti cikk behozatalára szorul rá). Hátrányai ellensúlyozására a szocialista országokkal való kapcsolatkereséssel is próbál kitörési pontot találni.

A megbeszélésen ezután Kubára terelődött a szó. A San José-i kormány washingtoni nagykövetének Castro-ellenes kijelentéseit Redondo azzal mentegette, hogy kollégája talán túl sok személyes ismeretséget ápol a kubai emigráns vezetőkkel, akik befolyásolják véleményét. Ugyanakkor Redondo szerint a kubai menekültek többsége már belátta, hogy egykori hazájában a közeljövőben nem várható politikai fordulat, ezért céljuk nem más, mint a washingtoni kormánytól várható segítyek megszerzése.⁵² „Széki” vitatkozott ezzel a megállapítással, utalva a kubai emigráns kormány működésére.⁵³ Jelentése alapján a magyarországi elemzők is úgy értékelték a helyzetet, hogy Castro eltávolítása folyamatosan napirenden van.⁵⁴

Az értesülések értékelése, a célszemély felhasználhatósága

A budapesti hírszerző központban többen is véleményezték a magyar hírszerző által küldött anyagokat, és végül bizonyos fenntartással kezelték a Costa Rica-i diplomátától származó értesüléseket. „Széki” jelentéseiből az derült ki, hogy Redondo őszintén gondolja, amit mondott, és Budapesten Arányi Tibor százados (fedőneve „Pártos”) felhasználhatónak ítélte ezeket az értesüléseket.⁵⁵ Ugyanakkor egy másik elemző, Horváth József rendőr százados („Róna”), annak ellenére, hogy a „Széki” által adott jellemzést kitűnőnek tartotta, úgy látta, hogy a latin-amerikai célszemély

51 A Közép-amerikai Közös Piac 1960 decemberében jött létre, és az első generációs integrációs törekvések között a legsikeresebb volt. Vö. Lehoczki, 2007. 97–114. Costa Ricának a térséghez fűződő némileg „különutas” viszonyáról lásd: Soto, 1991. 15–30.

52 A kubai forradalmat követő másfél évtizedben mintegy félmillió kubai emigráns érkezett a floridai Miami-ba. Az Egyesült Államok kormánya ugyanebben az időszakban több mint 900 millió dollárt fordított a kubai menekülteket segítő programra. Az első tömeges, százezres nagyságrendű exodus 1965-ben kezdődött. Vö. Latell, 2008. 190.

53 „1961 januárjában az Egyesült Államok megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Kubával és kezdte előkészíteni az intervenciót. (...) Miami-ban megalakult egy kubai »száműzött kormány«.” Pirity, 2002. 95.

54 ÁBTL, a 49. jegyzetben idézett jelentés. New York, 1965. március 20. 80.

55 ÁBTL, a 23. jegyzetben idézett jelentés. New York, 1964. május 20. 23.

semmiféle titkos értesülést nem közölt.⁵⁶ Galambos József rendőr őrnagy („Bányai”) pedig inkább óvatos volt, még 1965 elején sem látta elég érettnek a kapcsolatot ahhoz, hogy nyíltan vagy burkoltan az információszerzés igényével lehessen fellépni. Bár az ENSZ-képviselőtől származó értesüléseket, melyek egy része bizalmasnak tűnt, összességében hasznosnak találta – különösen azért, mert a jelentésekben felmerülő kérdésekről egy másik („Carl Lutz”⁵⁷ fedőnevű) társadalmi kapcsolattól is nagyon hasonló információ futott be –, a feladat megoldásához még egy-két újabb találkozót tartott szükségesnek. Borsányi Imre rendőr őrnagy („Réti”) – aki 1965. február 25-től 1969. június 30-ig működött mint New York-i rezidens⁵⁸ (ilyen minőségben „Széki” tartóztjtje volt) – is jelezte, nincs értelme a sietségnek, lesz még elég idő Redondóval foglalkozni.⁵⁹

José Redondo megfigyelésétől, esetleges beszerzésétől a magyar hírszerzés az információszerzésen túl egy másik, konkrétabb, kifejezetten Costa Ricával kapcsolatos hasznot is remélt. Az elképzelés akkor válhatott volna valóra, ha a diplomátát az általa gyakran emlegetett személyes kapcsolatai tényleges belpolitikai szerephez juttatják hazájában. Costa Rica-i döntéshozóként Budapestről esetleg megpróbálhatták volna a Magyar Népköztársaság, illetve a szocialista országok érdekeinek megfelelően befolyásolni, felhasználni.

Redondo már 1964 áprilisában, a *Chardas* étteremben töltött este alkalmával részletesebben „bemutakozott” a Szilágyi házaspárnak. Elmondta nekik, hogy apjának korábban ültetvénye volt, amit az észak-amerikai tőke által előidézett verseny következtében veszített el. Ezzel rögtön megadta a „jenkiellenes” alaphangot. A latin-amerikai diplomata arról is beszélt, hogy az 1959-ben⁶⁰ (sic!) kormányra került párt vezetőjének kérésére vállalta a kiküldetést, de csak időlegesen, mert 1965-ben mindenképp vissza kíván térni hazájába, ahol korábban a főváros, San José egyetemén nemzetközi és polgári jogot tanított. Elmondta, szeretne az otthoni politikai életben tevékenyebb szerepet vállalni.⁶¹ A külügyminisztérium felkínálta neki a San Franciscó-i konzuli tisztséget, amit szívesen el is fogadott volna, ám felesége a hazatérés mellett volt.⁶²

56 ÁBTL 3. 2. 4. K-1810/66/T. „Abeillé” beszerzési jelölt. 0520/A-1964. sz. jelentés. Tárgy: Redondo. New York, 1964. május 27. 29.

57 Francisco V. Portala kubai újságíróval azonosítható. ÁBTL 3. 2. 4. K-759. „Carl Lutz” (Francisco V. Portala).

58 Borsányi Imréről lásd: *Állambiztonsági archontológia*, 125/941. https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:::NO::P5_PRS_ID:962029 (letöltés: 2021. augusztus 23.).

59 ÁBTL, a 43. jegyzetben idézett jelentés. New York, 1965. február 13. 64–70.

60 Az ÁBTL-iratban rögzített évszám valószínűleg téves. A kronológia és Redondo kapcsolatrendszere alapján az valószínűsíthető, hogy megbízását az 1962-es választások győztesétől, a centrista, szociáldemokrata Nemzeti Felszabadítási Párt (*Partido Liberación Nacional*, PLN) színeiben induló elnök, Francisco José Orlich Bolmarcich (1907–1969) támogatta. Az előző, 1958. februári választásokat egyébként a liberális-konzervatív jobbközép párt, a Nemzeti Egységpárt (*Partido Unión Nacional*, Costa Rica, PUN) és Mario Echandi Jiménez (1915–2011) nyerte meg. A máig érvényben lévő, 1949-es alkotmány szerint az állam- és kormányfői tisztség egy kézben összpontosult. A Costa Rica-i törvényhozás egykamarás, 57 tagú. Az elnök, alelnök- és képviselő-választásokat egyszerre tartják.

61 ÁBTL, a 23. jegyzetben idézett jelentés. New York, 1964. május 20. 21–22.

62 ÁBTL, az 56. jegyzetben idézett jelentés. New York, 1964. május 27. 28.

Costa Ricában félidejénél járt az elnöki ciklus, és már a következő, 1966. februári választásokra készülődtek. A kormányzó erőnek komoly esélye volt a győzelemre, és maga Redondo is tényező lett mint a párt tagja és mint a külügyminiszter helyettesének unokatestvére.⁶³ A Nemzeti Felszabadítási Párt elnökjelöltként Daniel Oduber Quiróst (1921–1991), a kiváló intellektuelt, külügyminisztert (1962–1964) készült indítani, akinek ezért le is kellett mondania a tárcavezetői posztról. Felmerült, hogy győzelme esetén helyetteséből lesz a Costa Rica-i diplomácia irányítója. Rokona esetleges előléptetése Redondót is nagy reményekkel töltötte el. Az 1964. októberi találkozón ismételten jelezte „Székinek”, hogy a következő év elején haza kell utaznia, mert szó van arról, hogy fontos tisztséget kap. Több lehetőséggel is számolt, ahogy az a Budapestre küldött jelentésekből kiderül. Oduber – választási győzelme esetén – Costa Rica ENSZ-nagykövetének tette volna meg.⁶⁴ A tisztség presztízsét Redondo azzal emelte ki magyar kollégája előtt, hogy megemlítette, az aktuális ENSZ-misszióvezető nem más, mint az egyik legtekintélyesebb Costa Rica-i politikus, a Nemzeti Felszabadítási Párt alapítója, dr. José María Figueres Ferrer.

Arra is volt esély, hogy Redondo unokatestvére mellett külügyminiszter-helyettes lesz.⁶⁵ 1964 novemberére azonban kiderült, kinevezésével kapcsolatban jogi akadályok merültek fel, egyazon minisztériumon belül a legfontosabb tisztségeket nem tölthetik be rokonságban álló személyek. Oduber ezért egy főigazgatói poszt létrehozatalával kívánta kárpótolni Redondót, aki mégsem volt elégedett, sokat tépelődött a jövőjén. Nem akart több mint tíz évre elköteleződni a külügyi szolgálat mellett. Diplomataként jövedelme elmaradt az elvárásaitól. Az egyetemi világot jobban is szerette, a tanítás mellett ügyvédként is dolgozhatott, ami anyagi téren sokkal előnyösebbnek tűnt neki.⁶⁶ Ugyanakkor annak is örült volna, ha a lánya otthon tanul és ott megy férjhez. A házaspárnak már elege volt a New York-i, a külföldi életből, nyugalomra vágyott.

A magyar hírszerzés ugyanakkor fondorlatos módon szeretett volna megbizonyosodni arról, hogy Redondo megfelelő tisztséghez jutva alkalmas lesz-e a magyar érdekek támogatására, vagy be lehet-e szervezni informátorként. Ennek előkészítésére több terv készült: ki kell puhatolni, vajon egyetért-e azzal, hogy a szocialista országok ereje növekedni fog, és világszerte egyre több követőjük lesz; támogatja-e az USA hegemoniájának visszaszorítását célzó törekvéseket; elfogadna-e támogatást egy belpolitikai pozíció megszerzéséhez a magyarok internacionalista kapcsolatain keresztül aktivizált Costa Rica-i baloldali pártoktól, mozgalmaktól; sőt felmerült, hogy vendégül látnák őt Magyarországon.⁶⁷

63 Uo. 29.

64 ÁBTL 3. 2. 4. K-1810/66/T. „Abeillé” szervezési jelölt. 0001/A-1965. sz. jelentés. Tárgy: dr. José Luis Redondo ügye. New York, 1965. január 24. 56. 1966-ban a PLN színeiben induló Daniel Oduber Quirós vesztett. A megválasztott elnök José Joaquín Trejos Fernández (1916–2010), a PUN jelöltje lett.

65 ÁBTL, a 34. jegyzetben idézett jelentés. New York, 1964. október 20. 38–40.

66 Redondo egyetemi tervei egy évtizedre meg is valósultak, az 1970-es években részt vett a nemzetközi jogtudományos életben. 1980-tól ismét külszolgálatot vállalt, brüsszeli nagykövet lett.

67 ÁBTL, a 41. jegyzetben idézett jelentés. New York, 1964. november 28. 45–47.

A harmadik szempont az volt, hogy felcsillant a remény még arra is, hogy José Redondo rokoni és politikai kapcsolatai, esetleges magas külügyi megbízatása révén talán befolyással lesz a Magyarország és Costa Rica közötti diplomáciai viszony helyreállítására, ezt előkészítendő pedig a kereskedelmi lehetőségek bővítésére. Budapest távlati célja az volt, hogy San José segítségével oldódjon Magyarország nemzetközi elszigeteltsége, főként latin-amerikai partnerének az Amerika-közi relációban betöltött viszonylag fontos szerepe révén. Hírszerzői szempontból egy új kereskedelmi kirendeltség, illetve követség létesítése újabb fedett titkos munkatárs kiküldésére is alkalmat teremtett volna, aki nemcsak a Costa Rica-i politikát, de azon keresztül az AÁSZ tevékenységét is közelebbről tanulmányozhatta volna.⁶⁸

A kapcsolatfelvétel a két ország között egyébként már az 1960-as évek elején elkezdődött óvatos, apró lépésekben, a kereskedelmi lehetőségek feltárásával, bővítésével. A Costa Rica-i kormány maga is igyekezett diverzifikálni külkapcsolatait,⁶⁹ nyitni a szocialista országok felé, bár ez az Egyesült Államok nyomása miatt nagyon lassan haladt. Az ország legfőbb kereskedelmi partnere ugyanis az USA volt. Redondo elmondta „Székinek”, hogy a latin-amerikai elit egyes képviselői mennyire sérelmesnek találják, hogy az Egyesült Államok nem ad beutazási engedélyt olyan honfitársainak, akik már jártak a keleti blokk országaiban.⁷⁰

Costa Rica első partnere Csehszlovákia volt, és napirendre került, hogy egy küldöttség a Szovjetunióba is ellátogat, amitől a kétoldalú viszony javulását remélték San Joséban. 1964 októberében Redondo arról tájékoztatta magyar kapcsolatait, hogy hazájából kereskedelmi küldöttség indul a szocialista országokba. „Széki” maga is találkozott az ENSZ-ben a közép-amerikai ország kereskedelmi miniszterével – 1962–1966 között Bernal Jiménez Monge (1921–1991) töltötte be ezt a tisztséget –, és arra a következtetésre jutott, hogy Costa Rica nehéz gazdasági helyzetére való tekintettel új exportlehetőségeket keres.⁷¹ Redondo révén a kelet-közép-európai kapcsolatok bővítésében szintén érdekelt Rodolfo Solandóval, a Costa Rica-i törvényhozás elnökével is megismerkedett, aki akkor éppen a Lipcsei Nemzetközi Vásárra és onnan Lengyelországba készült, mivel Costa Rica Lengyelországgal tervezett kereskedelmi megállapodást aláírni. A diplomaták mindkét részről támogaták, hogy hasonló lépések történjenek Magyarország irányába is, kávé és banán eladásán kívül esetleg még a bauxitüzlet érdekében.⁷²

A Costa Rica-i ENSZ-diplomata megbízást kapott kormányától, hogy az alumíniumipar fejlesztéséhez próbáljon külföldi partnereket találni, ellensúlyozandó az észak-amerikai érdekeltség, az *Aluminium Company of America* (ALCOA) monopóliumhelyzetét. A magyar felderítő ezen a téren kilátásba helyezte az együttműködés lehetőségét, és megemlítette, hogy négy magyar szakember az ENSZ megbízásá-

68 Még távoli volt, hogy Magyarország megfigyelői státuszt kapjon az Amerikai Államok Szervezetétől. Az 1991. május 26-án következett be. Dömény, 2009. 43.

69 Díaz-Arias et al., 2019. 97.

70 ÁBTL 3. 2. 4. K-1810/66/T. „Abeillé” szervezési jelölt. 0808/„A”-1963. sz. jelentés. Tárgy: Latin-Amerikával és Afrikával kapcsolatos információk. New York, 1963. augusztus 28. 16–17.

71 ÁBTL, a 34. jegyzetben idézett jelentés. New York, 1964. október 20. 40–42.

72 ÁBTL, a 43. jegyzetben idézett jelentés. New York, 1965. február 13. 64–70.

ból éppen Guyanában tanulmányozza a bauxitkitermelés lehetőségeit.⁷³ A budapesti Külügyminisztériumba is eljutott az ötlet a Costa Rica-i alumíniumipar fejlesztésében való esetleges magyar részvételről, de a részletek tisztázása nélkül – hogy tudniillik milyen jellegű segítségre, hány magyar szakemberre lenne igény; a lebonyolítás az ENSZ közvetítésével vagy kétoldalú megállapodás keretében történjék-e – nem hozhattak döntést. Ezért felmerült, hogy ha Costa Rica kormánya valóban komolyan foglalkozik a kérdéssel, a vitás pontok tisztázása érdekében Redondót meghívják Budapestre. „Széki” közben azt a megbízást kapta, hogy derítse ki, a diplomata meghívása milyen visszhangot keltene San Joséban, javítaná-e Redondo pozícióit. A bauxitügy egyben szervezési csalétekül is szolgált. Éreztetni kellett a célszeméllyel, hogy terveit csak akkor támogatják magyar részről, ha hajlandó valóban bizalmas értesülések átadására. Amennyiben ez nem történik meg, a budapesti központban nem látták értelmét, hogy José Redondóval a hírszerzés továbbra is operatív ügyként foglalkozzon.⁷⁴

1965. február elején Budapestről utasították a rezidentet, hogy a Costa Rica-i bauxit kérdését többet ne hozza elő, mert ez a „legenda” – fedőtörténet – nem vált be. A többéves puhatolózás után lassan határozottan el kellett dönteni, hogy Redondo végül is alkalmas-e az ügynöki feladatra. Az utasítás szerint készíteni kellett egy határozott tervet a bevonására. Mivel a jelölt a kapcsolatuk idején tulajdonképpen sosem osztott meg érdemi titkos értesüléseket, már maga a rezidens sem látott esélyt a tanácsos szervezésére, különösen mert közben a köztük lévő szívélyes viszony is meglazult.

Időközben a közép-amerikai politikai helyzet destabilizálódott (az Egyesült Államok partraszállást hajtott végre a Dominikai Köztársaságban;⁷⁵ a konfliktus során felerősödött az amerikai antikommunista gyanakvás; Costa Ricát természeti katasztrófa sújtotta: az Irazú vulkán 1963. márciusi aktivizálódása után másfél éven át károkat okozott, főként az agráriumban, ami nagyon visszavetette a gazdaságot). A térség országaiban a keleti nyitás kérdése háttérbe szorult. „Mint ismeretes, 1965. április elején jobboldali elemek [inkább vélt, mint valós?] sikertelen puccskísérletet hajtottak végre Costa Ricában. Erre való tekintettel a nevezett tervezett magyarországi és egyéb útját nem tudja megvalósítani. A dominikai események tükrében úgy gondoljuk – írja Csatorday Károly⁷⁶ magyar ENSZ-nagykövet New Yorkból,

73 ÁBTL, a 34. jegyzetben idézett jelentés. New York, 1964. október 20. 38–42.

74 ÁBTL 3. 2. 4. K–1810/66/T. „Abeillé” szervezési jelölt. I/12. sz. utasítás „A”-tól Róna elvtársnak! New York. Tárgy: Redondo ügyében. Budapest, 1965. január 11. 52–55.

75 A dominikai belpolitika az alkotmányosan megválasztott szociáldemokrata Juan Bosch elnök elmozdítására szerveződött 1963-as államcsíny óta válságokkal terhelt volt. A krízis az 1965. áprilisi forradalommal tetőzött, és okot adott az Egyesült Államoknak, hogy a Johnson-doktrína szellemében, kommunista veszélyre hivatkozva katonailag is beavatkozzon. Április végén 23 ezer tengerészgyalogos szállt partra a szigetországban, majd május elején az Amerika-közi védelem nevében, de ellentmondva az AÁSZ alapokmányának, amely a be nem avatkozás elvére épült, a kontinens több országa, köztük Costa Rica fegyveres egységei is csatlakoztak az akcióhoz. Ez volt a *Fuerza Interamericana de Pacificación*. Az intervenció 1966 júniusáig tartott. Vö. Magyarics, 2014. 480–481.

76 A jogász végzettségű Csatorday Károly (1926–1972) korábban Pekingben volt diplomata, hazatérve a Külügyminisztérium Protokoll Osztályát vezette, majd Japánban lett magyar követ. New York-i állomás-

1965. június 29-én Péter János külügyminiszternek –, hogy a Costa Rica-i hivatalos szervek egyelőre nem fogják a szocialista országokkal való kereskedelmi kapcsolatok felvételét, illetve kiszélesítését szorgalmazni.⁷⁷

Ugyanakkor vélhetőleg az FBI is felfigyelt a két diplomata meglehetősen intenzív kapcsolatára, és talán figyelmeztették a Costa Rica-it a túlzottan szoros barátság potenciális veszélyeire. A magyar hírszerzés ezekkel a tényezőkkel magyarázta, hogy Redondo magatartása 1965 derekán feltűnően visszahúzódozóbb, óvatosabb lett „Székivel” szemben (kerülte, hogy négy szemközt beszéljenek; érdemi témákat jelenlétében még társaságban sem érintett; korábbi Amerika-ellenességének nyoma sem volt már; ígérte, hogy majd ő jelentkezik, ám ezt követően elhárította a találkozásokat, viszonyukban arra szorítkozott, hogy az ENSZ-székházban messziről üdvözölje, ha összefutottak.)⁷⁸

Érzékelve a változást a magyar hírszerzés úgy határozott, az ügyet haladéktalanul le kell zárni. José Redondót a továbbiakban csak társadalmi kapcsolatként lehetett kezelni. A rezidens önkritikusan megállapította, hogy a rezidentúra túlértékelte Redondo elkötelezettségét. Redondo személyes tulajdonságai folytán mégsem volt alkalmas jelölt: az ígéreteit nem tartotta be, önmagát jelentősebb személyiségnek mutatta, mint amilyen valójában volt. Hazautazásakor a magyar ENSZ-misszió részéről „Széki” mégis udvariasan, formálisan elbúcsúzott tőle: „A nevezett elutazása alkalmából Szilágyi Zoltán, május 15-én, búcsúvacsorán látta vendégül Dr. Redondót és feleségét, aki hazájába visszatérve a jogi egyetem tanára lesz és egyik rokonával együtt ismét ügyvédi irodát nyit.”⁷⁹ Horváth József alosztályvezető az ügyet Budapesten 1966. október 5-én véglegesen lezárta.⁸⁰

Nincs nyoma annak, hogy Redondo személyes kapcsolatainak a magyar hírszerzés más forrásból utánajárt volna. Bizalmas információt voltaképpen sosem kaptak tőle, és a diplomáciai kapcsolatok felvételében végül nem jutott komoly szerephez. Ebből a szempontból sokkal fontosabb volt egy másik, a keleti nyitás mellett elkötelezettebb személy, Ricardo Quesada üzletember, a kommunista párt aktivistája.⁸¹ Ő vezette a párt vállalatát, amely kifejezetten a szocialista országokkal (Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország, Szovjetunió) kereskedett, filmek importjával is foglalkozott. A lipcsei vásáron ő volt Costa Rica képviselője, és aktívan részt vett a lengyel–Costa Rica-i és a jugoszláv–Costa Rica-i kereskedelmi

helyéről 1971-ben tért haza, és korai haláláig külügyminiszter-helyettes volt. 1958-ban kis kötetet publikált *Kína ma és holnap* címmel. Pályájáról lásd: Baráth–Gecsenyi, 2015. 128., 152.

77 MNL OL XIX–J–1–j Costa Rica 1965. 35-ös d. 003521/1 – 72/2. Dr. Redondo Costa Rica-i helyettes ENSZ-képviselő budapesti látogatása. New York, 1965. június 26.

78 ÁBTL 3. 2. 4. K–1810/66/T. „Abeillé” beszervezési jelölt. VI23/65/A-nak. Tárgy: Abeillé ügye. Jelentés. New York, 1965. június 27. 84–86.

79 MNL OL XIX–J–1–j Costa Rica 1966. 33-as d. 001398 – 86/1966. Sz. T. – Tárgy: A Costa ricai ENSZ képviselő távozása. New York, 1966. május 26.

80 ÁBTL 3. 2. 4. K. 1810/66/T. „Abeillé” beszervezési jelölt. BM III/1. Csfség 1-A alosztály. „Abeillé” fn. beszervezési jelölt ügyében. Javsalat. Budapest, 1966. október 5. 92.

81 Később könyvet írt a közép-amerikai indián kultúrákról: Quesada Lopez-Calleja, 1980.

egyezmény előkészítésében.⁸² A közép-amerikai ország 1970-ben felvette a diplomáciai kapcsolatot mind a Szovjetunióval, mind Jugoszláviával, mind Lengyelországgal.⁸³ 1969-től Bulgáriával is megkezdte a tárgyalásokat. Quesada lett az első Kelet-Európába érkező Costa Rica-i követ.

1969 folyamán San José részéről többször kezdeményezték a kereskedelmi kapcsolatok bővítését és egy budapesti kirendeltség felállítását. A magyar Külkereskedelmi Minisztérium tervbe is vette egy ilyen képviselő létesítését, és 1969 szeptemberében négytagú kereskedelmi delegációt fogadott a közép-amerikai országból, amely a térség más országaiban is tárgyalt. Erről a magyar sajtó is röviden beszámolt: „A napokban Jorge Sanchez Menendes ipar- és kereskedelemügyi miniszterhelyettes vezetésével Costa Rica-i küldöttség tárgyalt Budapesten. (...) Bár Magyarország és Costa Rica között nincs kereskedelmi megállapodás, Magyarország évek óta exportál ebbe a tengeren túli országba. (...) Főleg textilt, kerékpártömlőt és -köpenyt exportálunk, importunk nincs. A Costa Rica-i delegációt magyarországi tartózkodása során fogadta dr. Szalai Béla külkereskedelmi miniszterhelyettes, Sós Iván, a Magyar Kereskedelmi Kamara elnökhelyettese, valamint a Magyar Külkereskedelmi Bank és számos külkereskedelmi, ipari vállalat vezetője. A tárgyalások során a két ország kereskedelmi kapcsolatainak bővítési lehetőségeiről folyt eszmecsere. Szóba került gépek, berendezések és beruházási javak exportja Costa Rica-i banán és kávé ellenében.”⁸⁴

Szintén még 1969-ben a Külügyminisztériumban elemzés és előterjesztés készült a potenciális partner gazdasági helyzetéről és a kínákozó lehetőségekről.⁸⁵ A Costa Rica-i fél Dragon Ferenc⁸⁶ Buenos Aires-i magyar követen keresztül jelezte, komoly a szándéka a kapcsolat felvételét illetően: „1970 áprilisában New Yorkban a két ország missziója között lefolyt tárgyalások alapján megállapítható, hogy az új Costa Rica-i kormány május 8-i beiktatását követően kész azonnal felvenni velünk a diplomáciai kapcsolatot.”⁸⁷ (Az már inkább a pszichohistoria körébe tartozó, meszszebbre vezető kérdés, hogy a frissen megválasztott José Figueres Ferrer elnök döntésében, a Szovjetunió és szövetségesei irányába tanúsított nyitottságában mennyi szerepe lehetett a Moszolv KGB-rezidenssel fenntartott barátságának.)

A Kádár-korszak diplomáciáját belülről ismerő Dömény János is ír arról, hogy az ENSZ székhelye alkalmas volt az előkészítő tárgyalások lebonyolítására: „A diplomáciai kapcsolatok létesítésének formalizálása általában az ENSZ székhelyén, New Yorkban történt. Az erről kiadott közös nyilatkozatok mindegyikének volt egy nem nyilvános záradéka, amely pontosan meghatározta a felállítandó kö-

82 MNL OL XIX-J-1-j Costa Rica 1966. 33-as d. 001398/1966. A Külkereskedelmi Minisztérium Tengerentúli Államok Főosztályának feljegyzése: Costa Rica-i kereskedelmi kapcsolatok. Mexikó, 1966. január 5. 1-3.

83 MNL OL XIX-J-1-j Costa Rica, 001439/2/1970. Előterjesztés az Elnöki Tanácshoz: Magyar-Costa ricai diplomáciai kapcsolatok. Budapest, 1970. április 20. 1-2.

84 Gépet banánért. Gazdasági kapcsolataink Costa Ricával. In: *Magyar Hírlap*, 1969. szeptember 29. 7.

85 MNL OL XIX-J-1-j Costa Rica 002402/1969. Magyar-Costa Rica-i kapcsolatok. Feljegyzés. Budapest, 1969. szeptember 9.

86 Életrajzi adatait lásd: Baráth-Gecsényi, 2015. 158.

87 MNL OL XIX-J-1-j Costa Rica 002402/66/1969. Magyar-Costa Rica-i kapcsolatok. Buenos Aires, 1969. május 21. 1-2. Az 1970-ben győztes elnökjelölt José Figueres Ferrer volt.

vetségek létszámát. Ehhez a latin-amerikai országok képviselői ragaszkodtak. Személyes beszélgetéseken nemegyszer bevallották, hogy ennek a feltételnek a kikötése az amerikai barátaik kérésére történik.”⁸⁸

Mindenesetre, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának készült 1970. április 17-i előterjesztés szerint Vincze József⁸⁹ nagykövet vezetésével külügyi küldöttség indult Dél-Amerika több országába, és a küldöttség egyik célja a kölcsönös kapcsolatfelvétel elősegítése volt Costa Ricával. A delegáció főként a magyar külkereskedelmi vállalatoknak kívánt kedvező feltételeket teremteni, a műszaki cikkeket forgalmazó Feruniont, a képző- és iparművészeti termékeket exportáló Artexet, a textiltermékek külkereskedelmével foglalkozó Hungarotextet és a filmes Hungarofilmet segítve. A küldöttségről szóló előterjesztéssel egy napon a magyar kormány arról is határozott, hogy felveszi a diplomáciai kapcsolatot a közép-amerikai országgal.⁹⁰

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelyei

ÁBTL

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Bp.)

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.)

2. Kiadott források és szakirodalom

Andrew–Mitrohin

2000 Andrew, Christopher – Mitrohin, Vaszilij: *A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és nyugaton*. Bp., 2000.

2006 Andrew, Christopher – Mitrokhin, Vasili: *The Mitrokhin Archive II. The KGB and the World*. London, 2006.

Baráth–Gecsényi

2015 *Főkonzulok, konzulok és nagykövetek 1945–1990*. Szerk.: Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos. Bp., 2015.

Batvinis

2007 Batvinis, Raymond J.: *The Origins of FBI Counterintelligence*. Lawrence, 2007.

Díaz-Arias et al.

2019 Díaz-Arias, David – Viales Hurtado, Ronny – Marín Hernández, Juan José: *Historical Dictionary of Costa Rica*. New Edition. Lanham, 2019.

Dömény

2009 Dömény János: *Magyar diplomata Latin-Amerikában*. Szeged, 2009.

⁸⁸ Dömény, 2009. 39.

⁸⁹ Életrajzi adatait lásd: Baráth–Gecsényi, 2015. 292.

⁹⁰ MNL OL XIX–J–1–j Costa Rica 1970. 29-es d. – Külügyminisztérium 001439/1/1970. Előterjesztés a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormányhoz. Tárgy: Diplomáciai kapcsolatok létesítése a Magyar Népköztársaság és Costa Rica között. Budapest, 1970. április 17.

Fausto

2011 Fausto, Boris: *Brazília rövid története*. Bp., 2011.

Gazdag

1996 Gazdag Ferenc: *Franciaország története 1945–1995*. Bp., 1996.

Horváth

2001 Horváth Gyula: A populista rendszerek gazdaságpolitikájának néhány vonása (Cárdenas, Perón és Vargas alatt). In: *Acta Scientiarum Socialium*, 4. (2001) 9. sz. 47–72.

Kerekes

1979 Kerekes György: *A kubai forradalom (1959–1975)*. Bp., 1979.

Kovács

2009 Kovács Barnabás: Gibraltár: az önrendelkezési jog újabb erőpróbája. In: *Külügyi Szemle*, 8. (2009) 1. sz. 166–185.

Latell

2008 Latell, Brian: *Kuba Fidel Castro után*. Bp., 2008.

Lehoczki

2007 Lehoczki Bernadett: A regionalizmus három generációja Latin-Amerikában. In: *Köz-gazdaság*, 2. (2007) 3. sz. 97–114.

Magyarics

2014 Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. II. kiadás. Bp., 2014.

McCullough

1986 McCullough, David: *Óceántól Óceánig. A Panama-csatorna építésének története*. Bp., 1986.

Nagy

2020 Nagy András: *Halálos együttérzés. A „magyar ügy” és az ENSZ, 1956–1963*. Bp., 2020.

Niemeyer

1986 Niemeyer, Eberhardt Victor: Personal Diplomacy: Lyndon B. Johnson and Mexico, 1963–1968. In: *The Southwestern Historical Quarterly*, 90. (1986) 2. sz. 159–186.

Palasik

2013 Palasik Mária: A BM II/3. (Hírszerző) Osztály. In: *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962*. Szerk.: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Bp., 2013. 47–101.

Pirityi

2002 Pirityi Sándor: Kuba, 1962. In: *Új Honvédségi Szemle*, 59. (2002) 9. sz. 91–103.

Reid Martz

1968 Reid Martz, Mary Jeanne: Ecuador and the Eleventh Inter-American Conference. In: *Journal of Inter-American Studies*, 10. (1968) 2. sz. 306–327. DOI: <https://doi.org/10.2307/165392>.

Quesada Lopez-Calleja

1980 Quesada Lopez-Calleja, Ricardo: *Costa Rica. La frontera sur de Mesoamérica*. San José, 1980.

Sáringer

2005 Sáringer János: *Adattár a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1920–1944. A külügyi tárca költségvetése, a magyar külpolitika fő irányai és a külföldi szolgálat*. Bp., 2005.

Soto

1991 Soto, Willy: Costa Rica y la federacion Centroamericana fundamentos historicos del aislacionismo. In: *Anuario de Estudios Centroamericanos*, 17. (1991) 2. sz. 15–30.

Torbágyi

2007 Torbágyi Péter: *Magyar vándormozgalmak és szóránnyközösségek Latin-Amerikában a második világháború kitöréséig*. Szeged, 2007.

2009 Torbágyi Péter: *Magyar kivándorlás Latin-Amerikába az első világháború előtt*. Szeged, 2009.

Tóth

2013 Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete. In: *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962*. Szerk.: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Bp., 2013. 381–445.

Wittman

1978 Wittman Tibor: *Latin-Amerika története*. II. kiadás. Bp., 1978.

ISTVÁN PÁL – ÁGNES JUDIT SZILÁGYI

DIALOGUE IN THE UNO

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE ESTABLISHMENT OF THE DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN HUNGARY AND COSTA RICA

This paper aimed at providing a glimpse at the background negotiations between the late Hungarian People's Republic and Costa Rica, the Central-American small state, that was taking place in UN Palace of New York. Zoltán Szilágyi who was a member of the Hungarian Permanent Mission to the UN and a co-optee of the state security tried to form and maintain a friendly relationship with Jose Louis Redondo deputy leader of the Costa Rican UNO-representation. The Ministry of External Affairs and III/I. (Intelligence) Directorate of the Ministry of Internal Affairs tried to exploit the potential Anti-American sentiments of Redondo in the hope of a later recruitment. The purpose of the latter would have been to reconnoiter the foreign policy of the United States toward Latin-America through the 'backdoor' at the Soviets requests and, on the other hand, to influence the Costa-Rican political sphere for the sake of an approach to Hungary and the Eastern Bloc in general.

Havannai emberük?

Az Egyesült Államok és a Batista-puccs

„Államcsíny Kubában az amerikai imperialisták segítségével” – a *Szabad Nép* ezzel a címmel számolt be egy rövid cikkben¹ Fulgencio Batista 1952. március 10-i puccsáról Kubában. A Magyar Dolgozók Pártjának lapja a *Telepress* hírügynökség által idézett „havannai megfigyelőkre” hivatkozva megállapította, hogy „a kubai államcsínyt az Egyesült Államok támogatásával hajtották végre”. Az Egyesült Államok és Kuba hírlapjai ugyan óvatosabban fogalmaztak ebben a kérdésben, de a *New York Times* 1952. március 11-én már arról írt, hogy bár nem váltott ki nagy lelkesedést az, ahogyan Batista megszerezte a hatalmat, nincs jele annak, hogy ez komolyabb törést jelentene az Egyesült Államok és Kuba kapcsolatában.² Az akkoriban a legnagyobb kubai napilapnak számító *Diario de la Marina* szintén a puccs másnapján kijelentette, hogy „minden jel arra mutat, hogy az Egyesült Államok azonnal el fogja ismerni a Batista-rendszert”.³ Az Egyesült Államok és a karibi szigetország addigi 20. századi történetét ismerve nem meglepő, hogy sokan az amerikai kormányt sejtették a puccs mögött. Az Egyesült Államok Kuba 1898. évi függetlenné válása óta érdekszférájának tekintette a szigetországot, és 1922-ig négy alkalommal katonailag is beavatkozott a belügyeibe. 1940 és 1944 közötti elnöksége idején Batista jó viszonyt ápolt az északi szomszédokkal, ahogyan az 1952. évi puccsot követő elnöki időszakának nagy részében is. Arthur Gardner, aki 1953 és 1957 között volt az Egyesült Államok kubai nagykövete, később egyenesen „az Egyesült Államok valaha volt legjobb barátjának” nevezte Batistát.⁴

Tanulmányommal azt szeretném bizonyítani, hogy minden ilyen feltételezés ellenére a források azt mutatják, hogy az Egyesült Államok nemhogy nem támogatta a puccsot, de nem is igazán tudott a készülő eseményekről. Az amerikai kormányzatot meglepték a történetek, és emiatt a hivatalos reakciójára szokatlanul sokat kellett várni. Az általam vizsgált időszak a puccs napjától, 1952. március 10-től március 27-ig terjedő, valamivel több mint két hetet öleli fel. A végső dátumot az adja, hogy az Egyesült Államok március 27-én ismerte el a Batista-kormányt, ami geopolitikai okokból gyakorlatilag egyet jelentett azzal, hogy a puccs sikeres volt,

* A szerző az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

1 Államcsíny Kubában az amerikai imperialisták segítségével. In: *Szabad Nép*, 1952. március 15. 4.

2 U. S. Attitude Cautious. In: *The New York Times*, 1952. március 11. 12.

3 Todo indica que E. U. reconocerá enseguida al régimen Batista. In: *Diario de la Marina*, 1952. március 11. 1.

4 *Communist Threat to the United States*, 1960.

az új rendszer megszilárdult. Mivel a magyar szakirodalomból teljesen hiányzik, a következőkben részletesen felidézem, hogy miként zajlott le a puccs, milyen tényezők vezettek odáig és milyen reakciókat váltott ki otthon és külföldön. Kitérek Batista addigi pályafutásának főbb állomásaira, és kiemelten kezelem az Egyesült Államok hozzáállását a történetekhez. Kutatásom során áttekintettem az amerikai és a kubai sajtót, a két ország vezető napilapjait, elsősorban a *The New York Times* és a *Diario de la Marina*-t. Ezenkívül felhasználtam az Egyesült Államok elérhető diplomáciai és hírszerzési dokumentumait, valamint a vonatkozó nemzetközi szakirodalmat.

1952. március 10. – a puccs napja

1952. március 10-én, hétfőn éjjel háromnegyed háromkor három fekete autó érkezett a kubai hadsereg főparancsnokságára és egyben az ország legnagyobb katonai bázisára, a havannai Columbia támaszpontra. Az egyik autóban Kuba korábbi elnöke, Fulgencio Batista ezredes ült. A támaszponton a hadsereg egyes egységei már várták őket. A szolgálatban lévő tiszt, az összeesküvésben részt vevő Dámaso Sogo kapitány kinyitotta előttük a támaszpont 4-es számú kapuját.⁵ Batista a 6. ezredhez ment, amelynek vezetői azonnal felajánlották neki a szolgálataikat. Hozzá hű tisztek átvették mind a négy zászlóalj parancsnokságát, körülzárták a hadsereg felső vezetőinek a támaszponton lévő lakásait, és letartóztatták Ruperto Cabrera főparancsnokot, Quirino Uría főfelügyelőt, Rogelio Soca Llanes főhadsegédet és másokat. Senki sem tanúsított ellenállást.⁶ Más egységek a támaszponton zajló eseményekkel egy időben elfoglalták a Cabaña erődöt és egyéb katonai állásokat. Egy zászlóalj kivételével a Havannában állomásozó összes katonai egység azonnal Batista mellé állt. A haditengerészet és a légierő főparancsnokait is leváltották, és két nyugalmazott katonatiszt, Rodríguez Calderón és Manuel Larrubía vette át a vezetésüket.⁷ Őket és a puccsban részt vevő összes alacsonyabb rangú katonatisztet Batista azonnal előléptette.

A hajnali puccs óráiban Carlos Prío Socarrás elnök az elnöki palotától tizenöt kilométerre lévő La Chata nevű birtokán aludt.⁸ A hírek hallatán a palotához sietett, ahol már összeült a kormány. Az elnök fel akarta hívni a fegyveres erők parancsnokságait, hogy megbizonyosodjon a helyzetről. A telefonvonalakat nem vágták el, a készülékek működtek. Ám ekkorra már puccsista rendőrök szállták meg a havannai telefonközpontot is, és nyilvánvalóan mindent lehallgattak.⁹ Prío végighívta a fegyveres erők havannai parancsnokságait: a Columbia támaszpontot, a Cabaña és a San Salvador de la Punta erődöt, valamint a rendőrség főparancsnokságát. Ekkor szembesült azzal, hogy a fővárosban már nincs olyan katonai egység,

5 García-Pérez, 1996. 5.

6 Thomas, 2010. 495.

7 U. S. Embassy Havana, 1952f.

8 Prío Socarrás, Carlos: Datos para la historia. In: *Alerta*, 1952. március 12. Forrás: <http://www.latinamericanstudies.org/cuba/Alerta-3-12-1952.pdf> (letöltés: 2021. augusztus 12.).

9 Rebel Discuss Motive. In: *The New York Times*, 1952. március 11. 12.

ami mellette állna. Egyes tartományi parancsnokságok viszont, úgy tűnt, még kitarának mellette.¹⁰ Ennek az információnak a birtokában reggel hatkor kiadott egy közleményt, amelyben ellenállásra szólította fel őket, és elítélte a puccskísérletet, amelyet „egyetlen ember hatalomvágya váltott ki”.

Batista emberei azonban már figyelték az elnöki palotát. Az egyik fekete autó, benne Julián Negrete rendőr hadnaggyal hajnal óta körözött az épület körül, hogy megbizonyosodjon arról, hogy nem történik semmi szokatlan. A közlemény kiadása után azonban sor került a puccs egyetlen fegyveres incidensére. Negrete egy kisebb csoport katonával az épület bejáratához ment, ahol közölte, hogy az elnök védelmének hozott erősítést. A bent tartózkodók azonban átlátták a helyzetet, és a palota egyik öre agyonlőtte Negretét. Ezzel ő lett a puccs egyetlen halálos áldozata. Negyedóráig tartó kisebb tűzharc alakult ki, melynek során két ór súlyosan megsebesült. A katonák nem hatoltak be az épületbe, viszont megérkezett a Havannai Egyetem diákjainak küldöttsége, hogy támogatásáról biztosítsa az elnököt.¹¹ Álvaro Barba, az Egyetemi Diákszövetség (*Federación Estudiantil Universitaria* – FEU) elnöke közölte Príoval, hogy bár korábban sok dologban nem értettek egyet, a diákok készek a fegyveres ellenállásra. Arra kérte az elnököt, hogy küldjön fegyvereket az egyetemre. Prío erre ígéretet is tett, amit azonban nem tartott be.¹²

Batista a fegyveres összecsapás hírére újabb katonai egységeket küldött az elnöki palotához, amelyek immáron tankokkal érkeztek. Katonák jelentek meg a környező házak tetőin is. Már élesítették a fegyvereiket, amikor fehér zászlók jelentek meg az épület ablakaiban és a tetőn. Az elnöki palota ostroma elmaradt. Prío elnök azonban ekkor már nem volt az épületben. Miután tudatosult benne, hogy a palota épületében nincs mód az ellenállásra, a hozzá hűségesnek vélt katonai egységek pedig vidéken állomásoznak, reggel fél kilenckor Diego Vicente Tejera szenátorral és Sergio Megías parlamenti képviselővel egy civil autón távozott.¹³ Matanzas, Las Villas, Camagüey és Oriente tartományok katonai egységeit akarták mozgósítani. Először a Havannához legközelebbi városba, a száz kilométerre fekvő Matanzasba indultak. A miniszterelnök, a kormányzó Autentikus Párt (*Partido Revolucionario Cubano – Auténtico*, PRC-A) és egyben a szenátus elnöke, Manuel Antonio de Varona Loredó is csatlakozni akart hozzájuk. Végül abban állapodtak meg, hogy ő Prío elnök nevében eljárva Las Villas és Camagüey tartományokba megy. Senki sem tartóztatta fel őket. Azonban fél órával azelőtt, hogy az elnök megérkezett volna Matanzasba, az ott állomásozó, Márton Elena ezredes parancsnoksága alatt álló Plácido ezred szintén átállt a puccsistákhoz. Amikor ezzel szembesültek – ekkor már dél volt –, az Autentikus Párt egyik matanzasi irodájából még megkísérelték felvenni a kapcsolatot a Maceo ezreddel, ám már csak arról értesültek, hogy ez az egység is leváltotta a parancsnokát, és csatlakozott a puccsistákhoz. Ekkor feladták. Úgy döntöttek, hogy visszatérnek Havannába. „Katonák nélkül nem tudtam

10 Prío Socarrás, 1952.

11 Phillips, R. Hart: Batista in Power after Cuban Coup by the Military. In: *The New York Times*, 1952. március 11. 12.

12 Thomas, 2010. 496.

13 Rebel Discuss Motive. In: *The New York Times*, 1952. március 11. 12.

ellenállni, ahogyan erkölcs és a közvélemény [támogatása – K. L.] nélkül ők [Batista és hívei – K. L.] sem tudnak majd törvényesen kormányozni” – sommázta a történeteket a megbuktatott elnök.¹⁴ A bukott politikusok a mexikói nagykövetségre mentek, ahol már a kormány több tagja, többek között a külügy- és a belügyminiszter, Aureliano Sánchez Arango és Segundo Curti, továbbá mások is menedéket kértek. A kormány sorsa megpecsételődött. A városban közben Batista emberei úttorlaszokat emeltek. Az üzletek nem nyitottak ki, és a városi tömegközlekedés is többnyire leállt. A havannai rádióállomások hírek helyett zenét sugároztak, de volt olyan adó is, amely teljesen elnémult, mert rendőrök jelentek meg a stúdiójában.¹⁵

Az írott sajtótermékek közül a puccs napján egyedül az *Alerta* című lap jelent meg. Az utcákon gépfegyveres katonák járőröztek. Ellenállásra leginkább a szervezett munkásság és a havannai diákság részéről lehetett számítani, ezért katonai és rendőri egységek szállták meg a legnagyobb kubai szakszervezet, a Kubai Munkásszövetség (*Confederación de Trabajadores de Cuba – CTC*) központját, az épület körül több háztömbnyire elterelték a forgalmat, és a kereszteződésekbe géppuskás embereket állítottak. Lövések azonban itt sem dördültek, és a székházban dolgozók közül csak kevesen jelentek meg az épületben, akiket rövid kikérdezés után hazaküldtek.¹⁶ A Havannai Egyetemen elmaradtak az órák, a diákok az épület lépcsője előtti *Plaza Cadenason* gyülekeztek, ahol Batista-ellenes beszédek hangzottak el. Délre azonban az egyetemet is katonai és rendőri egységek vették körül.¹⁷ A fegyveres erők megszállták a kubai parlamentnek otthont adó Kapitóliumot és a havannai városházát is. Roberto Agramonte elnökjelöltet és José Pardo szenátorjelöltet rövid időre letartóztatták, de később szabadon engedték őket. Hasonló dolog történt Ramón Grau San Martín korábbi elnökkel is, akit vidéki birtokán vettek őrizetbe a haditengerészet katonái, ám Batista személyes parancsára végül elengedték.¹⁸

Délután egy órakor a *Radio Havannában* bejelentették, hogy győzött a puccs, és a rendőrség, a hadsereg és a haditengerészet az egész országban egyetért a kormányváltással, és már meg is alakult az új kormány. Batista gyors személycserével igyekezett biztosítani, hogy a fegyveres erők valóban támogassák őt. Leváltotta a hadsereg és a rendőrség összes tartományi vezetőjét. A hadsereg vezetését Batista régi szövetségese, Francisco J. Tabernilla tábornok vette át, a rendőrség élére pedig Rafael Salas Canizares ezredes került.¹⁹ Közzétették az új kormány első intézkedéseit is. Ezek elsősorban a hazai és külföldi közvélemény megnyugtatását szolgálták, hiszen az új kormánynak elemi érdeke volt, hogy a vitatott módszerekkel végrehajtott hatalomátvétel minél zökkenőmentesebb legyen. Megígérték, hogy tiszteletben tartják a szociális vívmányokat; az összes tartományi és települési vezető

14 Prío Socarrás, 1952.

15 *Behavior of the Cuban Radio Stations*, 1952.

16 U. S. Embassy Havana, 1952b.

17 Franqui, 1980. 43.

18 Rebel Discuss Motive. In: *The New York Times*, 1952. március 11. 12.

19 Phillips, R. Hart: Batista in Power after Cuban Coup by the Military. In: *The New York Times*, 1952. március 11. 12.

megtarthatja pozícióját;²⁰ a szakszervezeti vezetők is a helyükön maradhatnak, amennyiben betartják az érvényben lévő törvényeket; az új kormány tiszteletben tartja minden politikai párt vezetését; minden energiáját a közrend helyreállítására fordítja; valamint eleget fog tenni az ország ENSZ-szel szemben vállalt kötelezettségeinek, és be fogja tartani a nemzetközi jogszabályokat.²¹

Batista este tizenegy órakor szólalt meg először a puccs kezdete óta, amikor a Columbia támaszponton beszédet intézett az országhoz.²² Azzal vádolta Prío elnököt, hogy „gengszter lépésre” készült, és fel akarta függeszteni a júniusi választásokat, és április 15-től diktatúrát készült bevezetni. Kijelentette, hogy „a népe iránt érzett szeretet és a rend helyreállításának igénye” vezette a puccsra, és ígéretet tett a „gengszterizmus kisöprésére”. Ahogy fogalmazott, „senki sem vádolhatja azzal, hogy forradalmat szeretne vagy személyes ambíciója lenne a hatalomra”. A puccsban részt vevő tisztek előléptetése után most a sorállomány támogatásának biztosítása érdekében kijelentette, hogy egyik első intézkedésével a sorkatonák minimális illetményét száz dollárra, a rendőrökét százötven dollárra emeli. Elismételte, hogy a tőke és a munkaerő méltányos bánásmódban részesül majd, és Kuba minden nemzetközi kötelezettségének eleget fog tenni. Azt ígérte, hogy kormánya addig marad hatalmon, amíg helyre nem állítja „a közrendet és a kubaiak közötti szívélyességet”. Cinikusan kijelentette, hogy ő mindig is a legmélyebb tisztelettel viszonyult a fennálló rendhez, de azt nem nézhette tétlenül, hogy az ország „a legrosszabb és legfélelőtlenebb diktatúra irányába haladjon”. Leszögezte, hogy csak addig marad hatalmon, „amíg egy szabadon és kényszer nélkül választott kormány nem léphet a helyére”.

Batista korábbi karrierje és a puccshoz vezető tényezők

Rubén Fulgencio Batista y Zaldívar karrierje gyorsan ívelt felfelé. Az egyszerű családból származó, mulatt, spanyol, taíno és kínai felmenőkkel rendelkező katonatiszt 1921-ben, húszévesen lépett be a kubai hadseregbe közlegényként, tizenkét évvel később pedig már a hadsereg parancsnokaként az ország legfontosabb személyévé vált, aki elnökök sorsáról döntött. A fordulat 1933-ban következett be. Gerardo Machado diktatúrájának végnapjaiban, 1933. szeptember 4–5-én élére állt az „ör-mesterek lázadása” néven elhíresült katonai felkelésnek, amikor a fiatal sorkatonák fellázadtak a hadsereg korrupt és kiváltságokat élvező hivatásos vezető tisztjei ellen. Batistának nagy szerepe volt a sorkatonák hírnevének javításában és abban, hogy az a közmegejtés, ami a diktatúra kiszolgálójaként a hadsereget övezte, immáron csak a privilegizált helyzetben lévő vezető tiszteket övezze. A felkelés sikeres volt, Machado végleg megbukott, Batista pedig egy csapásra ismert és népszerű lett. A felkelést követően ezredessé léptették elő, és ő lett a kubai hadsereg parancsnoka.

20 Kivéve Havanna főpolgármesteri címét.

21 Celebra Consejo de Ministros el nuevo Gobierno. Tomó los primeros acuerdos ejecutivos. In: *Diario de la Marina*, 1952. március 11. 1.

22 A beszéd teljes szövegét másnap közölte a *Diario de la Marina*.

A következő hét év zűrzavarosan telt, kormányok jöttek-mentek.²³ Egyetlen személy volt állandó ezekben az években: Batista. A valódi hatalom az ő kezében volt, Kuba szürke eminenciásává, amolyan „királycsinálóvá” vált. Befolyását nem kis részben annak köszönhette még az 1950-es években is, hogy *septembrista*²⁴ tisztjei a végsőig lojálisak maradtak hozzá. Hosszas előkészítés után, 1940-ben azonban úgy döntött, hogy kilép a színpalak mögül, és a Demokratikus Szocialista Koalíció (*Coalición Socialista Democrática* – CSD) színeiben – többek között a kommunisták támogatásával – indul az elnökválasztáson, amit meg is nyert. Katonai múltja ellenére az államfői poszton igyekezett polgári elnökként viselkedni, és régi szövetségeseinek nagy csalódására megvonta a hadsereg számos privilégiumát,²⁵ és más szempontból is demokrata módjára kormányzott, például megerősítette a szakszervezeti jogokat és szociális programokat finanszírozott.²⁶

Háborús elnök volt, mivel Kuba az antifasiszta koalíció tagjaként és az Egyesült Államok szövetségeseiként két nappal a Pearl Harbor-i támadás után hadat üzent Japánnak, később pedig Németországnak és Olaszországnak is.²⁷ A háború azonban gazdaságilag ellentmondásos helyzetet teremtett Kubában. Egyrészt az Európával való kereskedelem visszaesett, másrészt az Egyesült Államok részéről megnőtt a kereslet a kubai termékek iránt. Összességében Batista első elnöki ciklusa mégis sikeresnek volt mondható, és meglehetősen népszerűséggel távozott az ország éléről. A francia *Le Monde* újságírója, Claude Julien így vélekedett erről később: „Ha Batista politikai pályafutása itt megáll, a kubaiak rokonszenvvel őrizték volna meg elnöksége emlékét.”²⁸

Mindazonáltal Batista egyszer már puccsal került hatalomra, és 1944-ben is tartani lehetett attól, hogy alkotmányserető módon²⁹ újra indulni akar a választásokon. Az Egyesült Államok kormánya is számolt ezzel a lehetőséggel, Roosevelt elnök azonban nem szerette volna, hogy miközben az Egyesült Államok a demokráciáért harcol Európában, a szomszédos Kubában diktatúra bontakozzon ki. Azt is el akarta kerülni, hogy az 1940. évi alkotmány védelmében a kubai nép a második világháború közepén fellázadjon az esetleg törvénytelenül hatalmon maradó Batista ellen. Roosevelt ezért személyesen kérte Batistától, hogy az alkotmány tiltásának megfelelően ne induljon újra az 1944. június 1-jei választásokon. Batista ennek eleget tett, sőt egy váratlan fordulattal a kubai történelem legdemokratikusabb választását rendezte meg, amit jelöltje, Carlos Saladrigas el is vezett az Autentikus Párt jelöltjével, Ramón Grau San Martínnal szemben.

23 Volt közöttük olyan is, amelyik egészen rövid ideig állt fent, mint például az 1952. évi választásokon is indulni készülő Carlos Heviaé, aki 1934 januárjában mindössze hetvenkét óráig volt elnök.

24 Az 1933. szeptemberi lázadás résztvevői.

25 Bethell, 1993. 78.

26 Gott, 2004. 144.

27 Az országnak főleg a tengeralattjáró-háborúban, illetve a szabotázsakciókban és a kémelhárításban volt szerepe. A tengelyhatalmakkal szövetséges Magyarország ekkor szakította meg a diplomáciai kapcsolatát Kubával. Lásd: Horváth, 2018. 52–53.

28 Harmat, 1962. 14.

29 Az 1940. évi kubai alkotmány szerint egy négyéves elnöki ciklus betöltése után nyolc évig nem lehet újra indulni az államfői posztért.

Az Autentikus Párt kormányzásához a lakosság nagy reményeket fűzött. Úgy tűnt, hogy visszaszorulhat a hadsereg szerepe a kubai közéletben, sikerülhet visszaszorítani a korrupciót, valamint tisztességesebb és méltányosabb politikai viszonyok alakulhatnak ki. A nagy reményeket gyors kiábrándulás követte. A Grau-kormány ahelyett, hogy a közjó előmozdításán kezdett volna dolgozni, kliensrendszert hozott létre, amelyet átjárt a korrupció, és a fő cél az egyéni haszonszerzés lett. Tisztogatásokat is végrehajtott a közalkalmazottak körében, és ami témánk szempontjából fontosabb, a hadsereg felső vezetésében is, ahonnan Batistához hű embereket távolított el. Támogatói körében azzal is csalódást keltett, hogy fenn hirdetett kommunistaellenessége – ami miatt pedig sok konzervatív 1944-ben inkább rá szavazott, mintsem Batista kommunisták által is támogatott jelöltjére – ellenére elnöksége utolsó évéig nem nyúlt hozzá a kommunisták uralta kubai szakszervezetekhez. A korrupció mellett a *pistolismo*, vagyis a politikai gengszterizmus volt a másik tényező, ami súlyosan aláásta a Grau-kormányba és általában az autentikusokba vetett bizalmat.

A bizalomvesztésért az olyan, eredetileg az egyetemi diáksághoz köthető csoportok, később félkatonai szervezetek voltak a felelősek, amelyeket az Autentikus Párt még Machado bukása után a Batista ellenőrzése alá került hadsereg ellensúlyozására hozott létre. Mind Grau San Martín, mind pedig Prío autentikus kormányai nagyban támaszkodtak ezekre az erőszakos csoportokra, amelyeket hűségükért jól fizető állami állásokkal jutalmaztak. Egyetlen esetet emelnék ki, ami jól szemlélteti a kialakult viszonyokat. A Grau-kormány egyik minisztere olyan nyíltan korrupt volt, hogy a kongresszus be akarta idézni, hogy adjon számot a vagyonosodásáról. A meghallgatás napján azonban egy elhaladó autóból gépfegyverrel rálőttek a Kapitólium épületére. A kongresszus ülését felfüggesztették, és később már nem sikerült elegendő szavazatot összeszedni egy újabb meghallgatás kitűzéséhez.³⁰ A csalódottság nemcsak a lakosság körében volt érezhető, hanem az Autentikus Párton belül is. Ezért a párt szakadár politikusai 1947-ben a karizmatikus és szenvedélyes Eduardo „Eddy” Chibás vezetésével megalapították az Ortodox Pártot (*Partido del Pueblo Cubano – Ortodoxos*, PPC-O), amely erőteljes korrupcióellenes programmal lépett fel a kormánnyal szemben. A szerényebb anyagi források, a gyengébb szervezettség és a szövetségkötési hajlandóság hiánya miatt azonban nem tudták megnyerni az 1948. évi választásokat, amelyen újfent az Autentikus Párt jelöltje, a Grau-kormányban munkaügyi miniszteri és miniszterelnöki posztot is betöltő Carlos Prío Socarrás szerezte meg az államfői posztot.

Elődjéhez hasonlóan Prío nagy reményeket keltett mind a hazai, mind pedig a nemzetközi közvélemény szemében. A kubai gazdaságban még tartott a háborús fellendülés, az Egyesült Államok pedig készséges szövetségesre talált Prióban az egyre élesedő hidegháborúban. Kommunistaellenessége valószínűleg a megválasztásához is nagyban hozzájárult, mivel a Grau-kormány munkaügyi minisztereként az ő irányítása alatt szorították vissza a kommunistákat a szakszervezetekben.³¹

30 Bonsal, 1971. 284.

31 Uo. 285.

A politikai élet megtisztulása azonban megint elmaradt. Folytatódott, sőt fokozódott a korrupció és a gengsztermódszerekkel operáló politika. A lakosság kiábrándulása gyorsan érezhetővé vált. 1950-ben a félidős választásokon az Autentikus Párt érzékeny veszteségeket szenvedett, és előretört a kormányt szüntelenül támadó Chibás Ortodox Pártja.

Batista is újra megjelent a politika porondján. Elnöksége lejártával 1944-ben visszavonult a kubai politikától, az Egyesült Államokba költözött, és többnyire a Daytona Beachen lévő birtokán és New Yorkban töltötte a következő négy évet. 1948-ban azonban elindult Las Villas tartomány szenátori posztjéért, és távollétében meg is választották. Ezt követően tért vissza a szigetországba, ahol egy évvel később, 1949-ben megalapította az Egyesült Akciópártot (*Partido de Acción Unitaria*, PAU), amely legfőképp arra volt hivatott, hogy hivatalos szervezetként az ő további politikai karrierjét egyengesse. A következő választásokat 1952. június 1-jén tartották volna, a győztes jelölt beiktatására pedig október 10-én került volna sor. A választásokig hátralévő időben azonban egy nagy horderejű esemény történt, ami nagyban hozzájárult a Prió-kormány maradék reputációjának megsemmisüléséhez. Chibás nyilvánosan megvádolta Aureliano Sánchez Arango oktatási minisztert, hogy az államkasszából elsikkasztott pénzekből vett magának egy birtokot Guatemalában, ám ezt dokumentumokkal nem tudta bizonyítani. Miután ez két hónap elteltével sem sikerült neki, és már-már a szavahihetősége forgott kockán, 1951. augusztus 5-én egy élő rádióműsor közben hasba lőtte magát, és tizenegy nappal később, augusztus 16-án meghalt.³²

Az ország megdőbönt. Chibást háromszázezer (!) ember kísérte utolsó útjára a havannai Kolumbusz temetőbe,³³ és egymást érték a tüntetések, sztrájkok és zavargások. Priót teljesen összezavarta politikai riválisának ily módon bekövetkezett halála, először lemondással fenyegetőzött, aztán kemény fellépést ígért a zavargásokban részt vevőkkel szemben, majd pedig visszakozott. A maradék hitelét is elvesztette. A karizmatikus, országos népszerűségnek örvendő, a következő elnökválasztás egyértelmű esélyesének számító Chibás pótolhatatlan űrt hagyott maga után az Ortodox Pártban, amelynek vezetése érthető módon igyekezett minél jobban összekapcsolni a pártot Chibás személyével és szellemiségével. A párt új elnökjelöltje Roberto Agramonte ügyvéd, Chibás unokatestvére lett, aki azt ígérte, hogy „neki [Chibásnak – K. L.] fogja ajánlani a júniusban megszerzendő hatalmat”.³⁴

Agramontéból hiányzott Chibás karizmája, az Ortodox Párt jelöltjeként azonban ő számított esélyesnek az 1952. júniusi választásokon, mivel a lakosság nagy része megújulást, lendületet és hozzáértést várt az energikus ortodoxoktól. A kormánypárt az 1930-as évek Machado-ellenes küzdelmeinek fontos alakját, Carlos Heviát, a korábban már több politikai tisztséget betöltő ügyvédet indította,

32 Egyes vélekedések szerint nem akart öngyilkos lenni, csak a hitelességét kívánta ily módon helyreállítani, ahogyan 1939-ben egyszer már ugyanilyen módon tett szert országos tekintélyre. Akkor túlélte a „mutatványt”. A végzetes lövés – bár úgy tervezte – egyébként nem hallatszott a műsorban, mivel túllépte a neki járó műsoridőt, így a fegyver eldördülésének pillanatában már reklám volt adásban.

33 Ameringer, 2000. 155.

34 Argote-Freyre, 2001. 81.

aki becsületes ember hírében állt, és erre nagy szüksége is volt a megtépzott reputációjú Autentikus Pártnak. A harmadik jelölt a PAU képviselőjében maga Batista volt.³⁵ Az ekkoriban Népi Szocialista Párt (*Partido Socialista Popular* – PSP) nevet viselő kommunista párt összellenzéki koalíciót javasolt, ám mivel sem Batista, sem pedig az Ortodox Párt nem akart összefogni vele, végül nem indított jelöltet, támogatóit pedig arra biztatta, hogy szavazzanak az Ortodox Pártra, amelyből Chibás halálával kiesett a legerőteljesebben kommunistaellenes személy. A felmérések Agramonte fölényes győzelmét jósolták, Batistát pedig jócskán lemaradva csak a harmadik helyre tették.³⁶

Batista már korábban is sejtette, hogy egyedül nem lesz esélye nyerni, ezért 1951 februárjában szövetséget kötött a Kubai Nemzeti Párttal (*Partido Nacional Cubano* – PNC), ám ez a szövetség még egy évig sem tartott ki, decemberre szétesett, mert az Autentikus Párt ráígért Batistára. Ezzel gyakorlatilag megszűnt annak az esélye, hogy Batista demokratikus úton visszatérhet a hatalomba. A hadseregben felerősödtek a félelmek, hogy ha nem Batista nyeri meg a választásokat, a Batista-párti felső vezetés visszaszorítása – ami már az előző két kormányzat alatt elkezdődött – véglegessé válik. Másrészt voltak olyanok is, akik őszintén hittek abban, hogy Kubát meg kell menteni azoktól a korrump politikusoktól, akikben – teljes joggal – nem bíztak. Összeesküvés kezdett körvonalazódni, amelyben elsősorban a hadsereg kapitányai és hadnagyai vettek részt, akik a kormányváltástól az előléptetésüket várták. Korábban Ramón Barquín ezredest tartották ideális jelöltnek egy majdani katonai junta vezetésére, ám kétségek merültek fel azzal kapcsolatban, hogy képes lenne-e olyan jól kezelni a közvélemény reakcióját, mint a többé-kevésbé pozitív politikai múlttal rendelkező és nemzetközi szinten is ismert Batista.³⁷

Érdekes helyzet állt elő, mivel Batistának mérlegelnie kellett azt, hogy ha csatlakozik az összeesküvéshez, akkor éppen azt az alkotmányt rúgja fel, amelyet tizenkét évvel korábbi elnöksége idején ő maga iktatott be. Végül mégis beadta a derekát. Ahogyan a puccs napján, úgy későbbi visszaemlékezésében is azzal indokolta: azt az információt kapta, hogy Prío a választások eltörlésével akar hatalmon maradni. Azt állította, hogy 1952. február elején katonatisztek egy csoportjának képviselője arról tájékoztatta, hogy Prío a Columbia támaszponton találkozott a hadsereg főparancsnokával és más tisztekkel, hogy megtervezzék a júniusi választások szabotálását, mondván, ha Batista nyer, akkor „polgárháború lesz”, ha pedig az ortodoxok győznek, akkor „a fanatikusok lerombolják a kubai intézményeket és a fennálló rendet”. Batista tényként jelentette ki, hogy ezen a találkozón megállapodás is született arról, hogy amennyiben még április végén sem tűnik úgy, hogy Prío jelöltje győzhet, a hadsereg puccsot hajt végre, és törli a választásokat. Ezenkívül

35 Bár nem elnökjelölt volt, meg kell említenünk Kuba későbbi történelme szempontjából egy mindenkinél fontosabb személyt, akinek éppen kibontakozó politikai karrierjét hiúsította meg a választások elmaradása. Egy fiatal ügyvéd, bizonyos Fidel Castro Ruz három szegények lakta havannai kerület támogatásával indult volna egy alsóházi képviselői helyért az Ortodox Párt színeiben.

36 1951 decemberében az állás a következő volt: Agramonte 29,29, Hevia 17,53, Batista 14,21 százalék. Forrás: *Bohemia*, 1951. december 16. 127.

37 Thomas, 2010. 493.

azt állította, hogy pártjának több vezető beosztású tagja is arról számolt be neki, hogy Prío az ő elnökjelöltjének támogatására akarta őket rávenni. Anselmo Alliegro, a PAU Oriente tartománybeli elnökének esetét idézte részletesen, akinek Prío állítólag személyesen fejtette ki, hogy az ortodoxok politikai leszámolásra készülnek, és mivel szerinte Batistának nincs esélye nyerni, ez csak úgy kerülhető el, ha a PAU politikusai is Hevia mögé sorakoznak fel. „Ha Hevia ezzel a többlétszámogatással sem nyer, akkor nincs más választásom, mint megpróbálkozni egy puccsal” – idézte Priót Alliegro Batistának.³⁸

Bár ezen beszámoló hitelessége kérdéses,³⁹ jó ürügyet szolgáltatott Batistának, hogy csatlakozzon az összeesküvéshez, ráadásul „a nemzet megmentőjének” szerepében tetszelegve.⁴⁰ Azt is mérlegelhette, hogy ha ily módon visszahelyezi magát a hatalomba, akkor még időben – 51 éves volt ekkor – új lendületet kaphat a politikai pályafutása, ha viszont nagy különbséggel elveszíti a választásokat, az könnyen karrierje végét jelentheti. Döntését nyilvánvalóan megkönnyítette az Autentikus Párt népszerűtlensége, illetve az a tény, hogy egy radikális új politikai erő – az Ortodox Párt – esetleges győzelme valóban olyan bizonytalan helyzetet eredményezhetne, ami helyett például a gazdaság szereplői is szívesebben választanák őt, még ha ilyen kétes módon is kerül hatalomra. Ezenkívül Prío határozatlansága és gyengekezűsége miatt bízhatott abban – mint utólag kiderült, joggal –, hogy pontos szervezéssel jó eséllyel elkerülhető lesz a vérontás. Ahogy a puccs után született amerikai diplomáciai dokumentumokból kiderül, arra is számított, hogy az Egyesült Államoknak sem lesz ellene kifogása. Bár ez utóbbiban némileg tévedett, valójában nem kockáztatott sokat. Élére állt tehát a szervezkedésnek, amelyhez már a Grau-kormány által menesztett *septembrista* katonatisztek is csatlakoztak. 1952. március 8-ra végső formát öltött az összeesküvés. Március 9-én még részt vett egy kampányrendezvényen Matanzasban. Semmi előjele nem volt a másnapi drámai eseményeknek. Éjjel azonban Kuquine nevű birtokáról elindultak azok a bizonyos autók.

38 Batista, 1962. 235–237.

39 Hugh Thomas szerint Batista tényleg kaphatott ilyen információkat, ám úgy véli, ha Prío mondott is ilyet egy feszült pillanatában, azt nem gondolhatta komolyan, nem mert volna ilyen nyíltan alkotmányellenes eszközökhöz folyamodni. Ezzel inkább ürügyet akarhattak szolgáltatni Batistának az összeesküvéshez való csatlakozáshoz.

40 Érdekeséggéppen megemlíteném, hogy Brian Latell egykori CIA-elemző könyvében (magyarul Latell, 2008) egy meghökkentő elméletéről ír a puccsal kapcsolatban. Azt állítja, hogy Batista ismerte Ángel Castrót, Fidel Castro apját, és az ismeretségre való tekintettel 1951-ben Batista a birtokán találkozott is Fidel Castroval, aki állítása szerint puccsra akarta rávenni Batistát. Latell egy interjúra hivatkozik, amit Fidel Castro egykori sógora, Rafael Díaz-Balart adott sok évvel később Georgie Anne Geyernek (Geyer, 1991), akinek azt mondta, hogy ő szervezte a találkozót Batistával, és állítása szerint jelen is volt a Batista házi könyvtárában történt találkozáson. Mivel más forrás nem áll rendelkezésre erről a találkozásról, és a munkák, amelyekben ezt az interjút idézik, meglehetősen tendenciózusak, valamint figyelembe véve azt a tényt, hogy Rafael Díaz-Balart a családdal szembeni ellenséges érzelmek miatt nem tekinthető a legmegbízhatóbb forrásnak, érdemes ezt a történetet fenntartásokkal kezelni.

Politikai átrendeződés

A puccs tehát zökkenőmentesen zajlott le. Batista a fegyveres erők támogatásával lendületesen nekiállt a „rendszer-váltásnak”. Az 1952. március 10-i (március 11-én reggel megjelent) Hivatalos Közlönyben kiadott egy proklamációt, amit már miniszterelnökként írt alá. Ebben részletekkel szolgált az új status quóról, és több olyan intézkedést jelentett be, amelyek meghatározták a következő időszak politikai viszonyait. A kezdeményezés felelősségét áthárítva azt írta, hogy a puccsot végrehajtó fiatal tisztekből álló „forradalmi junta” döntött úgy, hogy államfőként közvetlenül neki kell gyakorolnia mind a végrehajtó, mind pedig a törvényhozó hatalmat, ami azt jelenti, hogy megszűnik a kormány és a parlament minden funkciója. Szerényen hozzátette, hogy ő ezt a javaslatot el is fogadta.

A dokumentum nem jelölt ki konkrét időkorlátot arra nézve, hogy meddig fogja ily módon egy személyben gyakorolni a végrehajtó hatalmat. Ehelyett úgy fogalmazott, hogy ez addig fog tartani, amíg az „elengedhetetlen a béke, a rend és a közbizalom helyreállításához, és amikor ezek megtörténnek, akkor átadom a hatalmat azoknak a tisztviselőknek, akiket a nép választ meg”.

A proklamációból az is kiderült, hogy 1. a kongresszust és a képviselők hivatalát felfüggesztik, de tagjai továbbra is kapják a tiszteletdíjukat, „amíg a körülmények mást nem indokolnak”. Ez idő alatt a törvényhozó hatalmat a minisztertanács fogja gyakorolni, amelynek névsorát közölte is a dokumentum. A kongresszus tagjainak mentelmi jogát szintén felfüggesztik. 2. A bíróságok továbbra is a kormány teljes támogatásával működnek tovább. 3. Életbe lép az alkotmányos garanciákat és a sztrájkjogot negyvenöt napra felfüggesztő közrendről szóló törvény. 4. A közbeszerzéssel folyamatban lévő állami beruházások folytatódnak. 5. A kormány eleget fog tenni minden egyezménynek és nemzetközi megállapodásnak, legyenek azok két- vagy többoldalúak, vagy következzenek az ENSZ döntéseiből, illetve azoknak a hazai vállalatoknak is, amelyek megfelelnek az alkotmánynak vagy a törvényekből következnek.⁴¹ 6. Az alkotmány és a törvények addig hatályban maradnak, amíg nem kerülnek összeütközésbe a most létrehozott rendszerrel, és úgy módosulnak, ahogy a közigények megkövetelik, és ahogy a minisztertanács jóváhagyja.

Bejelentették az új kormány névsorát is. Ebben Batistához közel álló személyek kaptak helyet, név szerint a következők: Emeterio Santovenia államminiszter, Miguel Ángel de la Campa külügy-, Miguel Ángel Céspedes Casado igazságügy-, Ramón O. Hermida belügy-, Justo García Rayneri pénzügy-, José A. Mendigutia állami beruházásokért felelős, Alfredo Jacomino López mezőgazdasági, Carlos de la Torre kereskedelmi, Pablo Carrera Justiz kommunikációért felelős, Jesús Portocarrero munkaügyi, Andrés Rivero Agüero oktatásügyi, Enrique Saladrígas y Zayas egészségügyi, Nicolás Pérez Hernández védelmi, Andrés Domínguez y Morales

⁴¹ Ezt a megfogalmazást használták az amerikai nagykövetségnek eljuttatott jegyzékben is, amelyben bejelentették az új kormány megalakulását.

del Castillo kabinetminiszter, illetve María Gómez Carbonell, Santiago Álvarez, Julia Consuegra, Ernesto de la Fé és Justo Salas tárca nélküli miniszterek.⁴²

Batista március 12-én, két nappal a puccs után jelent meg először a nyilvánosság előtt. A Columbia támaszpontról érkezett az elnöki palotához, hogy elfoglalja az államfői hivatalt. Az épületnél tömeg gyűlt össze. Érkezése visszavonták a palota körül a puccs napja óta állomásozó tankokat, az égen viszont továbbra is katonai repülőgépek járőröztek, és gépfegyveres katonák biztosították a környéket. Batista támogatóival együtt motoros felvezetéssel érkezett. Magabiztosság sugárzott róla, és katonai egyenruha helyett fehér öltönyt viselt. Mosolyogva integetett az embereknek. Az elnöki palotában támogatói várták. Beszédét, amit a híradások szerint harsogó, de fáradt hangon adott elő, közvetítette a rádió, és hangszórókon keresztül az épületnél összegyűlt emberek is hallhatták. Megint a puccs szükségességét bizonygatta, és kijelentette: hazafias kötelességből tette, hogy megmentse az országot a káosztól és a diktatúrától, amibe szerinte Prío elnök taszította volna az országot. „Azért vagyok itt újra, hogy megállítsam azt az anarchia- és káosz-hullámot, amely végigsöpört az országon. Az emberek támogatják a szabadságra és Kuba fejlődésére irányuló lépéseimet” – mondta. Miután megemlítette, hogy az egyetlen vérontást Prío palotaőrei követték el, kijelentette, hogy a puccs ugyanolyan békésen zajlott le, ahogyan 1933-ban. „Az én végzetem az, hogy vérontás nélküli forradalmakat hajtsak végre” – fogalmazott. Biztosította az embereket, hogy senkit sem fognak üldözni, a dolgozó emberek a legtisztességesebb elbánásban fognak részesülni, és amint lehet, elnökválasztásokat fognak tartani. Este megtartották az első kormányülést, amelyet Batista mint miniszterelnök vezetett. A hivatalos közlemény szerint gazdasági kérdésekről esett szó, például a szarvasmarhatenyésztőknek adandó állami támogatásról. Ezenkívül döntöttek arról is, hogy az alkotmányos garanciák felfüggesztése ellenére engedélyezik a lakosságnak a karneváli ünnepek és más, szórakozást szolgáló nyilvános rendezvények folytatását, valamint elfogadták „a gengszterizmus felszámolására irányuló politikát”.⁴³

A megbuktatott kormány tagjai és támogatóik a puccs hírére azonnal menekülni kezdtek az országból, többnyire az Egyesült Államokba. Bizonytalanság uralkodott Batista szándékait illetően, a politikusok és a fegyveres erők korábbi vezetői az életüket, testi épségüket és szabadságukat féltették. Utólag talán kijelenthető, hogy alaptalan volt a félelmük, mivel Batista a minél feltűnésmentesebb átmenetben volt érdekelt, és a fegyveres erők szilárd támogatását maga mögött tudva nem volt szüksége arra, hogy látványos leszámolásokat rendezzen. A megbuktatott Prío elnök, miután a puccs napján Mexikó kubai nagykövetségére menekült, március 13-án délelőtt fél tízkor családjával és néhány közeli munkatársával, például Segundo Curti egykori belügy- és Aureliano Sánchez Arango külügyminiszterrel együtt repülőgépen Mexikó felé elhagyta az országot. Batista vélhetően szándékosan nem akadályozta meg Prío távozását, jobban mutatott egy elmenekülő, de nem

42 Despueto el Presidente Carlos Prío y su Gobierno por un golpe. In: *Diario de la Marina*, 1952. március 11. 2.

43 Batista in Havana to Assume Office. Makes Triumphant Entry – Urges Cooperation in Radio Speech and Warns Foes. In: *The New York Times*, 1952. március 13. 13.

bántott elnök, mint ha börtönbe záratta vagy megölette volna. Nem is volt oka rá, Prío nem jelentett fenyegetést számára. Bár Mexikóvárosba érkezve egy sajtótájékoztatón még azt mondta, hogy latin-amerikai körútra készül, majd mihamarabb vissza akar térni Kubába, hogy szembeszálljon a puccsista kormánnyal, erre végül nem került sor. Március 16-án Latin-Amerika helyett Miami felé vette az irányt, ahová felesége és két kislánya március 25-én követte. Az ő fogadásukkor amerikai újságíróknak azt nyilatkozta, hogy nem tervez emigráns kormányt alakítani.⁴⁴

A vezető politikusok mellett a fegyveres erők egyes Prío-párti főtisztjei is az Egyesült Államokba menekültek. Köztük volt a puccs kezdetén leváltott három tábornok – Ruperto Cabrera, Otalio Soca Llanes, Quirino Uría López – is, akik családtagjaik és munkatársaik körében a kubai hadsereg repülőgépén még az államcsíny napján elhagyták az országot.⁴⁵ Kuba a puccsig menedék volt több olyan latin-amerikai politikus számára, aki száműzetését töltötte a szigetországban. A katonai hatalomátvétel idején Kubában tartózkodott Rómulo Gallegos korábbi venezuelai elnök, aki Guatemala havannai nagykövetségén kért menedékjogot, majd Mexikóba távozott. Rómulo Betancourt egykori venezuelai elnök is Kubában volt, ahonnan először az Egyesült Államokba, majd Costa Ricába ment. A neves dominikai ellenzéki és későbbi elnök, Juan Bosch ugyancsak a kubai fővárosban élt a puccs idején, ő szintén a guatemalai nagykövetségre menekült.⁴⁶

Március 17-én a Prío-kormányban alelnöki posztot betöltő Guillermo Alonso Pujol formálisan is lemondott a posztjáról, mondván, hogy nem akar akadálya lenni a kialakult helyzet alkotmányos megoldásának, noha „nem optimista ezzel kapcsolatban”.⁴⁷ Március 21-én a katonai hírszerzés őrizetbe vette a Prío-kormány egykori tárca nélküli miniszterét, Juan Antonio Padillát,⁴⁸ március 27-én pedig a Miami-ból hajóval hazaérkezett Rubén de León korábbi védelmi minisztert,⁴⁹ ám kihallgatás után mindkettejüket szabadon engedték. Komolyabb atrocitások senkit sem értek. A nagykövetségi posztokon is gyorsan lecserélődtek a diplomaták. A bukott kormány kinevezettjei többnyire önként távoztak. Már a puccs másnapján, március 11-én lemondott tisztségéről Luis Machado, Kuba Egyesült Államokban akkreditált nagykövete, akit bár Miguel Ángel de la Campa külügyminiszter marasztalt, ő mégis inkább a távozást választotta. Konkrét indoklást nem adott a döntésére.⁵⁰ Március 12-én távozott posztjáról Ernesto Dihigo, Kuba ENSZ-nagykövete is. Elhatározását – amit levélben közölt az új kormánnyal – azzal indokolta, hogy a puccs óta semmilyen tájékoztatást nem kapott Havannából, emiatt szerinte ez „nyilvánvaló lépés” a részéről.⁵¹

44 A Happy Reunion in Miami. In: *The New York Times*, 1952. március 26. 5.

45 Three Generals Flee to U. S. In: *The New York Times*, 1952. március 11. 12.

46 U. S. Embassy Havana, 1952f.

47 Renunció a su cargo de Segundo Magistrado de la República el doctor Guillermo Alonso Pujol. In: *Diario de la Marina*, 1952. március 18. 1.

48 Cuban Ex-Official Questioned. In: *The New York Times*, 1952. március 22. 4.

49 Cubans Hold Prío Aide. In: *The New York Times*, 1952. március 28. 5.

50 Machado to Quit as Cuba's Envoy. Ambassador to U. S. Declines Bid to Serve New Regime – He Plans to Go Home. In: *The New York Times*, 1952. március 12. 15.

51 Cuban Aide at U. N. Quits. In: *The New York Times*, 1952. március 23. 13.

Hazai reakció

Havannában és a többi nagyvárosban, így Camagüeyben és Santiago de Cubában is teljes volt a nyugalom a puccs napján. A lakosság nem vonult az utcákra, nem törtek ki tüntetések, zavargások. Az emberek kiábrándultak az Autentikus Párt kétciklusnyi kormányzásából, és mivel ez az időszak volt a demokrácia idősza Kubában, ily módon talán magából a demokráciából is. Batista előző elnökségének viszonylagos pozitív emléke, valamint az autentikus időszak valóban mély korrupciója és erőszakos közéléte elfogadhatóvá tette a hatalomátvételt. Nem volt meglepő tehát az apátia, amivel a puccsot fogadták. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy miért nem küzdöttek az államcsíny ellen az ország szervezett csoportjai. A következőkben az Autentikus és az Ortodox Párt, a Kubai Munkásszövetség, az egyetemi diákság, valamint a gazdasági élet szereplőinek reakcióit vizsgálom meg.

A puccs idején az Autentikus Párt volt Kuba legnagyobb és legjobban szervezett pártja, amelyet azonban az előző két kormányzati ciklusban számos botrány megtépzott. Elnöke, a szenátus elnöki tisztét is betöltő Manuel Antonio de Varona Loredo először három nappal a puccs után, 1952. március 13-án szólalt meg. Bejelentette, hogy a kongresszusban és a pártjában is gyűlést szervez, hogy megvitassák a „törvénytelen helyzetet”. Másnap, március 14-én az Autentikus Párt felszólította tagjait, szövetségeseit és szimpatizánsait, hogy határozottan lépjenek fel az alkotmány védelmében, és álljanak ellen a „trónbitorló” Batistának. Március 17-én Varona és az alsóház elnöke, Lincoln Rodón Álvarez vezetésével kongresszusi képviselők egy csoportja megkísérelt bejutni a Kapitóliumba, hogy parlamenti ülést tartson, ám az épületet őrző katonák megakadályozták azt. Lövések is dördültek, de nem sérült meg senki. Katonák kutatták át a környező házak tetőit, mert úgy vélték, hogy onnan lőtt valaki rájuk. A rádióban viszont olyan hírek jelentek meg, hogy a képviselők érkezésekor az egyik katona idegességében kezdett tüzelni, a többiek pedig követték a példáját. Ernesto de la Fé propagandafőnök kiadott egy közleményt, hogy amíg az alkotmányos garanciák fel vannak függesztve, addig nem lehet nyilvános összejöveleteket tartani.⁵²

A képviselők nyilatkozatban ítélték el az alkotmányos rend erőszakos megtörését és azt, hogy erővel akadályozták meg a kongresszus összeülését. Ugyanakkor nem voltak könnyű helyzetben. Varona magyarázkodni próbált a kudarcos autentikus kormányzás miatt, és úgy fogalmazott, hogy a pártnak tulajdonított múltbeli bűnök egyéni tettek voltak, és azokért nem hibáztatható a párt, amely „sok jót tett az emberekért”.⁵³ Mindazonáltal az autentikus politikusok tisztában voltak vele, hogy elvesztették az emberek bizalmát, így politikai karrierjük valószínűleg a puccs nélkül is véget ért volna. Ez lehetett az oka annak is, hogy Prío ígéretét megszegve nem fegyverezte fel az egyetemi diákságot, tudta ugyanis, hogy ha harcolnának is az egyetemisták, akkor sem érte vagy a pártjáért tennék. Az Autentikus Párt számára nem volt visszaút.

52 Phillips, R. Hart: U. S. Role in Coup Suspected in Cuba. In: *The New York Times*, 1952. március 16. 10.

53 Ameringer, 1985. 327–351.

Az Ortodox Párt volt a puccs legnagyobb vesztese. Szinte biztosan megnyerte volna a júniusi választásokat, és jó kormányzással akár tartósan is magához ragadhatta volna a hatalmat. A párt politikusai március 11-én, a puccs másnapján kiadtak egy sajtóközleményt, amelyben kijelentették, hogy „az okok, amelyek Batista és társai puccsát kiváltották, nem igazolhatják a puccsot”. Azt is írták, hogy Batista nem volt népszerűbb az Autentikus Párt jelöltjénél, így egyetlen célja a puccsal az ortodox győzelem megakadályozása lehetett, amiben volt is igazság. Hozzátették, hogy Batista múltját az erőszak határozta meg, így nem lehet tőle azt várni, hogy épp ő vet majd véget az erőszakos viszonyoknak. Kijelentették, hogy nem tartják valószínűnek, hogy Prío puccsra készült volna, ha pedig mégis, akkor az sem jogosítja fel Batistát, hogy ugyanezt tegye, akit szerintük „a hatalom és a vagyon iránti gyógyíthatatlan vágya” motivált. Végül pedig azt ígérték, hogy minden célravezető eszközzel küzdeni fognak az illegális hatalomátvétel ellen.⁵⁴ Március 24-én beadvánnyal fordultak az alkotmánybírósághoz, hogy az semmisítse meg a „jelenlegi forradalmi kormány” intézkedéseit, és a puccsot elítélő szórólapokat osztogattak.⁵⁵ Ennél többre azonban nem voltak képesek. A pártot jelentősen meggyengítette Chibás elvesztése, akinek halálával megszűnt az a tényező, amely össze tudott fogni egy széthúzó politikai tábor.

A puccsra leggyorsabban a jól szervezett szakszervezetek reagáltak. A Havannától tizenöt kilométerre lévő Rancho-Boyeros Nemzetközi Repülőtér (a mai José Martí Nemzetközi Repülőtér) dolgozói a híreket hallva a puccs napján sztrájkba kezdtek, amivel megbénították a külföldi és a belföldi légi közlekedést. Válaszul a hadsereg azonnal megszállta a repülőtér.⁵⁶ Ez nem egyéni akció volt: a legnagyobb kubai szakszervezet, a Kubai Munkásszövetség (CTC) vezetője, Eusebio Mujal általános sztrájkot hirdetett, ám ez az ellenállási kísérlet is gyorsan kudarcba fulladt. A puccs estéjén a frissen kinevezett munkaügyi miniszter találkozott Mujallal, akinek a kormány nevében megígérte, hogy meghagyják a tisztségükben a szakszervezeti vezetőket, nem bolygatják a szakszervezetek bevételeit és nem akadályozzák a szakszervezetek legális gazdasági tevékenységeit.⁵⁷ Megállapodtak, és a CTC lefújta a sztrájkot. Március 15-én reggel a CTC delegációja látogatást tett az elnöki palotában, ahol felajánlották a szervezet vezetőségének teljes együttműködését. Batista ezt el is fogadta, és arra utasította a hadsereget, hogy szüntesse meg a szervezet havannai és más helyi irodáinak megszállását, és egyúttal elismerte a szervezet működésének törvényességét.⁵⁸ Március 17-én a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének Amerika-közi helyettes titkára, Serafino Romualdi azt jelentette, hogy a munkaügyi helyzet visszaállt a normális kerékvágásba Kubában.⁵⁹

54 U. S. Embassy Havana, 1952e.

55 Batista Regime Opposed. Cuban People's Party Asks Court to Nullify His Government. In: *The New York Times*, 1952. március 25. 3.

56 Phillips, R. Hart: Batista in Power after Cuban Coup by the Military. In: *The New York Times*, 1952. március 11. 12.

57 Alexander, 2002. 137–138.

58 Cuban Unions Pledge Support to Batista. In: *The New York Times*, 1952. március 16. 31.

59 Unwarned, U. S. Says. In: *The New York Times*, 1952. március 18. 10.

Az Egyetemi Diákszövetség négy nappal a puccs után kiadott egy nyilatkozatot, amely a *Bohemia* hetilap 1952. március 23-i számában⁶⁰ is megjelent. A José Martí-idézetrel⁶¹ kezdődő nyilatkozatban a diákok úgy fogalmaztak: újfent⁶² az ő felelősségük lett, hogy a nemzet lelkiismeretének szerepét betöltsék, és kijelentették, hogy fáradhatatlanul küzdeni fognak az alkotmányos rend visszaállításáért, amitől sem megvesztegetéssel, sem pedig erővel nem lehet eltántorítani őket. Megfogalmazásuk szerint a katonai puccs megcsúfolta az 1940. évi alkotmány szellemiségét, lerombolta a demokrácia intézményeit és „az amerikai kontinens vasfüggönye” mögé lökte az országot. Felszólították a kubai társadalom minden nagyobb csoportját – a diákokat, a munkásokat, a parasztokat, az értelmiségieket és a szakmunkásokat –, hogy közös erővel dolgozzanak ki egy harci tervet az ország demokratikus alapjainak visszaállítására. A harc konkrét formájáról nem esett szó a szövegben, ám a nyilatkozat aláírói között az Egyetemi Diákszövetség elnökeként ott volt az a José Antonio Echeverría, aki később a diákmozgalomból formálódott Forradalmi Diákdirektórium (*Directorio Revolucionario Estudiantil* – DRE) vezetőjeként fegyveres harcot indított a Batista-rezsim ellen.

A közlemény felhívást intézett „minden párthoz és szervezethez”, valamint „az őszintén demokratikus csoportokhoz”, hogy csatlakozzanak a küzdelemhez, figyelemre méltó viszont, hogy egyetlen párt vagy társadalmi szervezet sem szerepelt néven nevezve a szövegben. A diákok a demokratikus folyamat és az alkotmányos rend helyreállítását tűzték ki célul, nem pedig a diszkreditálódott Prío-kormány mellett álltak ki. Valószínűleg tudatában voltak annak, hogy a Prío-kormányért nem sokan tennék kockára az életüket, így inkább kimondatlanul igyekeztek elhatárolódni tőle. Már csak azért is, mert a radikális diákság ekkorra már az Ortodox Párt társadalmi bázisát erősítette, így a szemükben Batista bűne nem is annyira a hivatalban lévő népszerűtlen kormány megbuktatása, hanem a demokratikus intézmények (az alkotmány és a szabad választások) lerombolása és az Ortodox Párt szinte biztos választási győzelmének elcsalása volt. A felhívás azonban visszhang nélküli maradt, legalábbis a lakosság tömegei, illetve a névtelenül megszólított szervezetek körében. A szervezkedés csak kis csoportokban indult meg, az 1957 elejétől kezdődő vidéki és városi gerillaháborúig nem kapcsolódtak be komolyabb tömegek a harcba. Juan Antonio Padilla korábbi tárca nélküli minisztert március 21-i letartóztatásakor ugyan arról faggatta a katonai hírszerzés, hogy mit tud az egyetemi diákok ellenállási mozgalmáról,⁶³ ám az, hogy a nyilatkozat három héttel a megírása után egy országos lapban hivatalosan is megjelenhetett, azt mutatja, hogy nem kezelték különösen komolyan az ügyet. A diákok elszántak voltak ugyan, de az azonnali ellenállásra ők sem voltak felkészülve. Később azonban ők kezdtek el először szer-

60 Declaraciones de Principios de la Federcion Estudiantil Universitaria. In: *Bohemia*, 1952. március 23. 54.

61 José Martí (1853–1895): kubai költő, forradalmár. Vezető szerepet játszott a második függetlenségi háború (1895–1898) előkészítésében. Eszméi és gondolatai hivatkozási alappá váltak a 20. századi kubai politika minden szereplője számára.

62 A diákok már az 1920–1930-as években is vezető szerepet játszottak a Gerardo Machado diktatúrája elleni harcban.

63 Cuban Ex-Official Questioned. In: *The New York Times*, 1952. március 22. 4.

vezkedni a diktatúra ellen, és az 1957-től kezdődő fegyveres harcban is jelentős szerepet játszottak.

A gazdaságot nem igazán rázta meg a puccs, pedig attól sokan tartottak. A Kubai Munkásszövetség sztrájkja előbb bukott el, mint hogy nagyobb fennakadásokat okozott volna. A kiskereskedelemben, a közlekedésben és az áruszállításban csak kisebb zavarok mutatkoztak. Az üzletek, bárók, kávézók többsége ugyan a puccs napján elővigyázatosságból nem nyitott ki, de másnap, kedden már igen. Így tettek az iskolák is. A turisták is – főleg amerikaiak – a korábban megszokott ütemben érkeztek a szigetországba. Voltak persze olyanok, akik a puccs hírének hallatán idő előtt vissza akartak térni az Egyesült Államokba, de szerdán, két nappal a puccs után már a szokásos számú turista érkezett Havannába. Csupán olyan kisebb kellemetlenségekben volt részük, hogy a Kapitólium épülete, ahol a Batista által feloszlított kongresszus ülésezett, zárva volt a látogatók előtt, ahogy a kikötő fölé magasodó Morro erőd is. Az elnöki palotával szemben lévő Bock szivargyárat sem lehetett megközelíteni, mivel az odavezető utat tankok állták el. Az éjszakai élet is gyorsan helyreállt. A Tropicana és Montmartre éjszakai klubok, amelyek egyébként a dolgozók sztrájkja miatt már hetek óta zárva tartottak, újra kinyitottak. A Nemzeti Kaszinó és más kisebb éjszakai klubok és bárók is kinyitottak városszerte.⁶⁴ A bankok még kedden is zárva maradtak, de szerdán ők is visszatértek a megszokott működéshez. A hosszabb zárvatartás oka a Nemzeti Bank és a Mezőgazdasági és Ipari Fejlesztési Bank körüli bizonytalanság volt, de a hét közepére rendeződött a helyzet. Az előbbi éléről Felipe Pazost, az utóbbiról Justo Carillót leváltották. Mindkét intézmény elnöke ugyanaz a személy, Rufo López Fresquet lett.

A gazdasági élet szereplői közül elsőként – a puccs után két nappal, az első kormányülés napján – a Cukornádtermesztők Országos Szövetsége biztosította „teljes együttműködéséről” az új rendszert.⁶⁵ A puccs hetének második felében viszont már egymást érték a küldöttségek az elnöki palotában és a különböző minisztériumokban, amelyek az új kormányzatot kívánták támogatásukról biztosítani. Március 13-án, csütörtökön egymásnak adták a kilincset Batistánál a Havannai Részvénytőzsde, a Gyáriparosok Szövetsége és a Havannai Klíringház képviselői. A küldöttségek jellemző nyilatkozatait példázzák José Ignacio de la Camara, a Havannai Klíringház elnökének szavai: „A megszokott módon dolgozunk, és azért jötünk, hogy tiszteletünket tegyük, és elmondjuk, hogy folytatjuk a munkát, mint mindig, az ország és a nemzetgazdaság érdekében.”⁶⁶ A Cukormalom-tulajdonosok Országos Szövetsége a mezőgazdasági miniszternél biztosította támogatásáról az új kormányt, az állami beruházások szerződéses vállalkozói pedig az állami beruházásokért felelős államtitkárnak jelentették ki, hogy minden, a Prío-kormány idején elkezdett vagy eltervezett munkát folytatni fognak és be fognak fejezni.

64 Phillips, R. Hart: American Tourists Sit Out Cuba's Revolution. In: *The New York Times*, 1952. március 16. 15.

65 Batista in Havana to Assume Office. Makes Triumphant Entry – Urges Cooperation in Radio Speech and Warns Foes. In: *The New York Times*, 1952. március 13. 13.

66 U. S. Embassy Havana, 1952f.

A nemzetközi reakció

Batista mindent megtett, hogy megnyugtassa a nemzetközi közvéleményt, hogy „a dolgok a normális mederben” folytatódnak Kubában. Ám minden igyekezete ellenére a világ országait zavarba ejtette a hirtelen kormányváltás. Figyelemre méltó, hogy az elsők között Latin-Amerika diktatúrái ismerték el az új kormányt. Március 12-én a Dominikai Köztársaság kezdte meg a sort. Dominikának rossz volt a viszonya az autentikus kormányokkal, amelyek támogatták a Rafael Leónidas Trujillo diktatúrája elleni szervezkedéseket. Trujillo tehát jól járt a kormányváltással,⁶⁷ és ennek megfelelően sietett is üdvözölni az új kubai vezetést. Március 13-án, a puccsot követő harmadik napon Venezuela is elismerte a Batista-kormányt. Ez sem volt meglepő annak fényében, hogy a dél-amerikai ország katonai attaséja, José Teofilo Velazco őrnagy már március 10-én este a Columbia támaszpontra érkezett, hogy kormánya nevében gratuláljon Batistának.⁶⁸ Az Anastasio Somoza vezette Nicaragua is Venezuelával együtt ismerte el a Batista-kormányt, majd március 15-én Haiti, március 17-én Spanyolország és Panama, március 18-án Honduras, március 19-én El Salvador és Tajvan, március 20-án Svájc, március 21-én Franciaország, március 22-én Brazília, március 25-én Olaszország és Portugália, március 26-án a Vatikán és Nagy-Britannia követte. Sok ország azonban az Egyesült Államok reakciójára várt, és annak döntésétől tette függővé saját lépését. Az Egyesült Államokkal egy napon, március 27-én Chile, Argentína, Kanada és Norvégia ismerte el az új kormányt. Az Egyesült Államok elismerését követő napon, március 28-án Kolumbia, Belgium és Costa Rica folytatta a sort. Az Egyesült Államok késlekedése más államoknak is furcsa lehetett, mivel az USA panamai nagykövetségéről március 11-én még azt jelentették, hogy Panama az Egyesült Államok reakciójára vár,⁶⁹ a közép-amerikai ország végül tíz nappal megelőzte az Egyesült Államokat.

Az Egyesült Államok reakciója

Nemcsak Kubában, de az Egyesült Államokban is a meglepetés erejével hatott a dolgok ilyenén fordulata. Minden jel arra mutat, hogy a havannai amerikai nagykövetségen sem sejtették, hogy mi fog történni. Az Egyesült Államok március 7-én, mindössze három nappal a puccs előtt írt alá egy kölcsönös védelmi megállapodást a Prío-kormánnyal. Az ugyanezen a napon küldött nagykövetségi táviratban sem volt semmilyen utalás a készülő puccsra. A nagykövet a júniusi választások jelöltjeiről, főleg az Ortodox Pártról, illetve a kommunistákról tájékoztatta feletteseit, illetve hosszan írt gazdasági kérdésekről. Batistát vagy a pártját meg sem említette.⁷⁰

67 Batista később is jó viszonyban maradt Trujillóval, a forradalom elől 1959. január 1. éjszakáján először a Dominikai Köztársaságba menekült.

68 Phillips, R. Hart: Batista in Power after Cuban Coup by the Military. In: *The New York Times*, 1952. március 11. 12.

69 U. S. Embassy Havana, 1952e.

70 U. S. Embassy Havana, 1952a.

Március 10-én reggel égtek a vonalak az Egyesült Államok kubai nagykövetségén. A Kubában állomásozó amerikai katonai vezetők és amerikai üzletemberek tájékoztatták a diplomataikat a fejleményekről. Willard L. Beaulac nagykövet azt az utasítást adta az amerikai katonai vezetőknek, hogy ne menjenek a Columbia támaszpontra. Közben egy eleve a katonai bázison tartózkodó amerikai katonával, Hook ezredessel még reggel nyolc óra előtt Batista rövid szóbeli üzenetet küldött a támaszpont színházterméből a nagykövetnek. Az üzenet így hangzott: „Mondja meg a nagykövetnek, hogy száz százaléig eleget teszek a kívánságainak. Minden egyezmény érvényben van.”⁷¹

Az üzenet időzítése és tartalma mutatja, milyen fontos volt Batistának, hogy elnyerje az Egyesült Államok szimpátiáját, ugyanakkor a távirati stílus nagy fokú magabiztosságot, talán némi pökhendiséget is sugárzott. Mint oly sokan mások, ő is úgy gondolhatta, hogy ennyi elég. Ebben azonban tévedett. Miután a kedvező válasz elmaradt, délelőtt háromnegyed tizenegykor a kubai állampolgársággal is rendelkező amerikai textilmágnás, Dayton Hedges Batista megbízásából felhívta a nagykövetséget, és szerényebb hangnemben tolmácsolta a tábornok üzenetét, miszerint az „kész együttműködni az Egyesült Államokkal, és rendszere teljesíteni fogja nemzetközi kötelezettségeit”. Jól mutatja, hogy mennyire sima ügynek gondolta Batista az Egyesült Államok jóváhagyását az, hogy Hedges az üzenet átadása után azonnal az új rezsim elismeréséről kezdett érdeklődni, amit azonban az amerikai nagykövet finoman, de határozottan elhárított. Távolságtartóan közölte az üzletemberrel, hogy az Egyesült Államok hivatalos politikája ilyen esetekben az, hogy addig nem ismerik el az új kormányt, amíg meg nem győződnek arról, hogy „az új rendszer ellenőrzi az országot; nem ellenzi azt tevőlegesen semmilyen számottevő [társadalmi – K. L.] csoport; és hajlandóságot nem mutat a nemzetközi kötelezettségeinek teljesítésére”. Körmönfontan fogalmazva azt mondta, hogy „ez nem Batistának küldött üzenet, csupán Hedges tájékoztatása; amiről persze azt reméli, hogy [az üzletember – K. L.] továbbítani fogja Batistának”. Megjegyezte, hogy „a múltban voltak ezen kritériumok alól kivételek”, de azt „nem tudja pontosan megmondani, hogy mikor, vagy milyen feltételek mellett fogja az Egyesült Államok elismerni az új kormányt Kubában”. Végül Beaulac arra kérte Hedgeset, hogy „köszönje meg Batista tábornoknak az üzenetét”, és leszögezte, hogy egyelőre csak informális úton kész felvenni a kapcsolatot Batistával.⁷²

Az amerikai külügyminisztériumban március 11-én délelőtt fél tízkor értekezleten vitatták meg az előző napi kubai eseményeket. Az előadó Edward G. Miller Jr. Amerika-közi ügyekért felelős külügyminiszter-helyettes volt, aki elmondta, hogy teljes meglepetésként érte őket a puccs, de úgy vélte, hogy Batista alapvetően baráti módon viszonyul az Egyesült Államokhoz, és kormánya várhatóan „nem lesz rosszabb, mint Prióé volt, inkább talán jobb”. Azt javasolta, hogy konzultáljanak

71 U. S. Embassy Havana, 1952e.

72 Uo.

más latin-amerikai országokkal a kialakult helyzetről. Nem tartott szükségesnek azonnali vagy határozott reakciót, a kiválás politikáját javasolta.⁷³

Az amerikaiakat különösen az érdekelte, hogy miként viszonyul az új kubai kormány a kommunistákhoz. 1952 elején a hidegháború már javában zajlott. A náciizmus felett aratott győzelemmel felbomlott a Nyugat és a Szovjetunió együttműködése, és az egykori szövetségesekből ellenségek lettek. Végleg szertefoszlott annak a tartós békének a lehetősége a Szovjetunió és az Egyesült Államok között, amit Earl Browder, az Egyesült Államok Kommunista Pártjának főtitkára tíz évvel korábban még lehetségesnek tartott. Batista puccsának idején az Egyesült Államokban már bőszen folyt a McCarthy-féle kommunistaellenes boszorkányüldözés, és Kuba északi szomszédja proxy háborút vívott Koreában a Szovjetunióval és Kínával. 1952-ben az Egyesült Államoknak nemcsak hogy már elfogadhatatlan volt az a szoros szövetség, ami Batista és a kommunisták viszonyát jellemezte 1940 és 1944 között, de az amerikai kormány egyenesen egykori szövetségeseinek visszaszorítását várta Batistától. Kuba új elnökének mindenekelőtt erről kellett számot adnia az Egyesült Államok jóváhagyásának elnyeréséhez. Az elmenekült Prío is tisztában volt azzal, hogy ez egy olyan kérdés lehet, amivel az Egyesült Államokat szembe lehet fordítani Batistával, és egy Mexikóban kiadott nyilatkozatban azzal vádolta Batistát, hogy túl közeli szálak fűzik a kommunistákhoz.⁷⁴

Beulac nagykövet a puccsot követő héten tájékoztatást is kért ebben a kérdésben az Elnöki Hivatal protokollfőnökétől, aki válaszul olyan újságkivágásokat küldött, amelyekben állami vezetők nyilatkoztak a kommunizmusról. A mexikói *Excelsior* újságban március 13-án megjelent interjúban Batista azt mondta, hogy amennyiben a kubai kommunisták támogatólag viszonyulnak a kubai államhoz és tiszteletben tartják azt, akkor ugyanolyan elbánásban részesülnek majd, mint bármelyik másik párt. Viszont, fogalmazott talányosan az új államfő, „ha továbbra is elkötelezettek maradnak a nemzetközi ügy mellett, és kettős módon viszonyulnak a nemzethez, akkor politikájuk összeegyeztethetetlen a kubai kormány és a kubai nép hazafias irányultságával”.⁷⁵

A *Diario de la Marina* március 14-i cikke is szerepelt a válogatásban, amelyben ez állt: „Fulgencio Batista miniszterelnök, aki múlt hétfőn vette át a kormányzást, ma a külföldi lapok tudósítóin keresztül kijelentette, hogy »a kommunizmus nagyon gyenge Kubában«. (...) Arra a kérdésre, hogy elfogadná-e a vörösök (sic!) támogatását, Batista azt válaszolta, hogy kormányának semmi köze a kommunistákhoz. (...) A »kommunizmus« – tette hozzá – egy olyan külföldi ideológia, amely elentétes az eszméinkkel. Ügyelni fogunk rá, hogy ne háborgassák a békét. (...) Batista mindazonáltal kiemelte, hogy nem tervezi a Kommunista Párt betiltását, de tevékenységét szorosan figyelemmel fogják kísérni.”⁷⁶ Az amerikaiak figyelmébe ajánlott cikkek között volt az *El Mundó*ban március 15-én megjelent írás is, amely-

73 FRUS, 868. Secretary Staff Meetings.

74 U. S. Embassy Havana, 1952c.

75 Uo.

76 „Mi gobierno nada tendrá que ver con los rojos.” Batista: Considera que son muy débiles en nuestro país. In: *Diario de la Marina*, 1952. március 14. 1.

ben az új kormány munkaügyi miniszterét idézik, aki ironikus módon a kommunisztákat a „demokratikus rendszerrel” állítja szembe: „Dr. Jesús Portocarrero munkaügyi miniszter tegnap elmondta, hogy a kormány fenn fogja tartani kommunista-ellenes irányvonalát, és nem fogja engedni olyan eszmék és gyakorlatok beszivárgását, amelyek a demokratikus rendszerrel és a nemzeti szuverenitással ellentétesek.”⁷⁷

A szavakon túl is történtek lépések annak bizonyítására, hogy az új kormány nem kíván szívélyes viszonyt fenntartani a kommunisztákkal. Március 21-én Kuba nem engedett be az országba két szovjet diplomáciai futárt. A Mexikóból érkező futároknak azt a feltételt szabták, hogy csak akkor léphetnek be Kubába, ha megengedik, hogy a vámisztek átvizsgálják a csomagjaikat. Erre ők nem voltak hajlandóak, és inkább visszatértek Mexikóba.⁷⁸ A kubai kormány ezzel az incidenssel valószínűleg látványos válaszlépésre akarta kényszeríteni a szovjeteket, ami végül sikerült is. A Szovjetunió, amely nagy és aktív nagykövetséget tartott fenn Havannában, a történetek után visszarendelte diplomáciai képviselőit, és megszakította a diplomáciai kapcsolatait Kubával.⁷⁹

Március 22-én Beaulac nagykövet táviratban számolt be arról, hogy Pedro Rodríguez Capote külügyi protokollfőnök-helyettes vidéki házában nem hivatalos találkozót bonyolított le az új kormány külügyminiszterével, Miguel Ángel de la Campával. A kubai politikus számonkérte az amerikai nagykövettől, hogy az Egyesült Államok miért nem ismerte még el az új kubai kormányt. Beaulac tájékoztatta Campát, hogy az amerikai kormány alaposan megvizsgálja a helyzetet, és utána dönt az elismerésről. Elmondta, hogy más amerikai államokra is gondolniuk kell, nehogy bátorításnak vegyék az Egyesült Államok gyors elismerését. Úgy fogalmazott, hogy csupán két hét telt el a puccs óta, „és ez lehet, hogy hosszú idő a kubai átmeneti kormánynak, de a világ többi része számára nem az”. Ezután feltett neki néhány kérdést, amelyek „másokat érdekelhetnek”. Megkérdezte, hogy a kubai külügyminiszter által a nagykövetségnek március 11-én küldött jegyzékében mit jelentett az, hogy Kuba teljesíti mindazokat a nemzetközi kötelezettségeit, amelyek „megfelelnek az alkotmányának vagy a törvényeiből következnek”. Jelentheti-e ez azt, hogy a kubai kormány mérlegeli, hogy mely nemzetközi kötelezettségeit teljesíti és melyeket nem? Campa biztosította a nagykövetet, hogy ez csak a szokásos sablonmondat volt, és „hivatalosan” kijelentette, hogy Kuba minden nemzetközi kötelezettségének eleget fog tenni. A nagykövet ezután arra emlékeztette a külügyminisztert, hogy Batistát korábban szoros szálak fűzték a kommunistákhoz, és aziránt érdeklődött, vajon ez a jövőben is így marad-e. Campa megígérte: személy szerint ő és az átmeneti kormány minden tőle telhetőt meg fog tenni, hogy „megszüntesse azt a szabadságot és kiváltságokat, amelyeket jelenleg a kommunisták Kubában élveznek”.

A harmadik téma, amit a nagykövet felvetett, a magántőke kérdése volt. Azt kifogásolta, hogy a kubai alkotmány 77. cikkelye értelmében egy vállalat szinte kép-

77 U. S. Embassy Havana, 1952c.

78 Cuba Bars 2 Soviet Aides from Landing in Havana. In: *The New York Times*, 1952. március 22. 4.

79 Quirk, 1995. 44.

telen elbocsátani egy alkalmazottat, ami elijesztheti a magántőkét, ez pedig szerinte akár „kisajátításokat” is maga után vonhat. A külügyminiszter „nem akart fogadkozásokba bocsátkozni” ebben a kérdésben, de biztosította a nagykövetet, hogy Batista fő támogatóit a magánvállalkozók jelentik, és az új államfő ügyel a magántőkére, továbbá az észszerűség, valamint a törvényi lehetőségek határain belül mindent meg fognak tenni a magántőke bevonására és megvédésére.

A nagykövet a demokrácia helyzete iránt is érdeklődött, megkérdezte, hogy mekkora esély van arra, hogy a közeli jövőben visszatérnek az alkotmányos formákhoz, konkrétan, tervezik-e a kongresszus működésének visszaállítását, vagy kineveznek-e ideiglenes elnököt. Campa közölte, hogy nem terveznek olyan lépéseket tenni, amelyek a sajtóban felmerülnek. Úgy vélte, hogy ezen javaslatok megfogalmazói „össze akarják zavarni a helyzetet”. Ehelyett Batista az új választások kiírására fog koncentrálni. Elmondta, hogy az Egyesült Államok elismerésének késlekedése miatt a sajtóban megjelenő spekulációk sok gondot okoznak az új rezsimnek. Kijelentette, hogy ha egy ideiglenes elnököt neveznének ki, az nem lenne igazi „rendszerváltás”. A nagykövet azon kérdésére, hogy igaz-e, hogy a puccs napján felajánlották Carlos Saladrigasnak⁸⁰ az ideiglenes elnöki posztot, aki azonban visszautasította, Campa érezhetően ingerülten azt kezdte fejtegetni, hogy az Egyesült Államok jól járt „a március 10-i eseményekkel”. Elővette a jól ismert paneleket a kormányzati lopásokról, gengszterizmusról és nepotizmusról, amelyek „gúnyt űztek a demokráciából”. Személyes véleményként elmondta, hogy őt különösen aggasztották azok az intervenciók, amelyekben Kuba – Guatemalával és más országokkal együtt – részt vett.⁸¹ Szerinte az előző kubai kormány és karibi szövetségeseinek ilyesfajta akciói sokat ártottak a demokrácia ügyének és az országok közötti baráti kapcsolatoknak. Campa azt is elmondta újra, hogy Batista egyszer már rendet teremtett, és úgy véli, hogy újra meg fogja tenni. Hangsúlyozta, hogy Batista most ráadásul még jobb helyzetben van a korábbiakhoz képest, mivel ezúttal sem a hadseregnek, sem

80 Carlos Saladrigas Zayas (1900–1956): kubai politikus. Korábban volt igazságügyi és külügyminiszter, valamint Kuba miniszterelnöke is.

81 A kubai külügyminiszter itt a Karibi Légión (Legión del Caribe) nevű összefogásra utalhat, melynek égisze alatt latin-amerikai országok vezetői, emigránsok és forradalmárok szövetkeztek, hogy megdöntsék a latin-amerikai diktatúrákat. Teodoro Picado Costa Rica-i, Anastasio Somoza García nicaraguai és Rafael Trujillo dominikai kormánya volt a fő célpontjuk. Tevékenységük 1946-ban kezdődött, és Juan José Arévalo guatemalai elnök volt a fő pártfőgőjük, de Ramón Grau San Martín és Carlos Prío Socarrás kubai elnökök is aktívan támogatták a diktatúraellenes szervezkedéseket. A Dominikai Köztársaság ellen irányuló első kísérletük a kubai Cayo Confitesből indult volna ki. Körülbelül ezerkétszáz ember – köztük a fiatal Fidel Castro – készült fegyveres invázióra a Dominikai Köztársaságot diktatórikusan irányító Trujillo ellen. Az előkészületek azonban hamar kitudódtak, és az Egyesült Államok nyomására a résztvevőket letartóztatták. 1949-ben volt egy második inváziós kísérlet is, amelyben már nem vettek részt kubiak. Guatemalában kiképzett dominikai emigránsokat légi úton juttattak el a Dominikai Köztársaságban lévő Luperón városába, ám a rossz szervezés miatt Trujillo erői gyorsan elfogták vagy megölték őket. A második sikertelen akció után a Karibi Légión felbomlott. A korábbi kubai kormányok szembenállását Trujillo diktatúrájával jelezhetette az is, hogy Kubában élt emigrációban Juan Bosch dominikai ellenzéki, későbbi elnök, valamint Rómulo Betancourt egykori venezuelai elnök is, akit Trujillo 1960-ban meg akart gyilkoltatni. Az Egyesült Államok viszont támogatta Trujillo rendszerét, ezért Campa valószínűleg ezzel a kijelentéssel jó pontot akart szerezni magának és az új kormánynak az Egyesült Államok kormányánál.

pedig másnak nem köteleződött el, ellenkezőleg, a hadsereg tisztjei beszéltek rá a puccsra, és készek őt követni.

Campa ígéreteket is megfogalmazott, mégpedig hogy Kuba – túl azon, hogy kész eleget tenni nemzetközi kötelezettségeinek – vissza kívánja állítani a normális kapcsolatokat azokkal az országokkal, amelyekhez a korábbi kubai kormány ellenségesen viszonyult, és Spanyolországot, valamint a Dominikai Köztársaságot említette konkrét példaként. Elmondta: úgy véli, hogy az Egyesült Államoknak gyorsan el kellene ismernie az új kubai kormányt, mert az az érdekük, hogy a dolgok minél hamarabb visszaálljanak a rendes kerékvágásba. Beulac erre tartózkodóan – talán némi sértettséggel is – így reagált: „Emlékeztettem Dr. Campát, hogy kormányunkkal nem egyeztettek előre a puccsról, és hogy Kuba nem várhat automatikus elismerést tőlünk.” A nagykövet ezután rákérdezett: az, hogy az Egyesült Államok még nem ismerte el az új kormányt, veszélyt jelent-e a rendszer stabilitására? Campa természetesen azt válaszolta erre, hogy „nem”. Beulac nagykövet végezetül biztosította a kubai külügyminisztert, hogy beszélgetésük pontos leiratát továbbítani fogja az amerikai külügyminisztériumnak, és abbéli reményét fejezte ki, hogy „ez a beszélgetés mindkettejük kormányának a segítségére válik”.⁸²

Az elismerés elmaradása annyira feltűnő volt nemcsak a kubaiaknak, hanem az Egyesült Államokban is, hogy egyesek úgy érezték, győzködniük kell az amerikai kormányzatot, hogy ismerje el az új kubai vezetést. William A. Parsons floridai üzletember levélben biztosította Dean Acheson amerikai külügyminisztert, hogy ő, aki jól ismeri Kubát és magát Batistát, meg van győződve arról, hogy az új kubai vezető liberális, aki nem a diktatúrában, hanem a képviseleti demokráciában és demokratikus folyamatokban hisz, és erőteljesen ellenzi a kommunizmust, amiből pedig Kubában „sok van”. Azt javasolta az amerikai diplomácia vezetőjének, hogy az Egyesült Államok ne avatkozzon be Kuba belügyeibe, ami burkoltan megfogalmazva azt jelentette, hogy tartsa tiszteletben „a kubaiak döntését”, és ismerje el az új kormányt. Parsons azt is kérte Achesontól, hogy az amerikai kormány ne engedje, hogy Prío Miamiban vagy az Egyesült Államok területén bárhol emigráns kormányt hozzon létre, mert ha ezt megengedné, azzal beavatkozna Kuba belügyeibe.⁸³

Március 26-án még egy New York-i ügyvéd, a Batistával szoros barátságot ápoló Lawrence Berenson is felhívta a havannai nagykövetséget, és elmondta Beulac nagykövetnek, hogy „Batista aggódik az amerikai elismerés elmaradása miatt”, ami „szerinte [Batista szerint – K. L.] sok vele kapcsolatos kritikát megszüntetne”, majd igyekezett jó színben feltüntetni Batistát a nagykövetnek. A nagykövet viszont arra kérte őt, hogy lehetőleg ne nagyon folyjon bele Kuba ügyeibe, ha pedig mégis kapcsolatot keresne a kubai kormánnyal, arról feltétlenül értesítse őt, mert Kubában erősen tartják magukat azok a nézetek, miszerint az amerikaiak beavatkoznak a kubai belpolitikába.⁸⁴ Ez a vád merült fel Franklin D. Roosevelttel fiával,

82 FRUS, 868–870. Memorandum of Conversation, by the Ambassador in Cuba, 1952. március 22.

83 *Department of State Memorandum*, 1952.

84 U. S. Embassy Havana, 1952d.

Elliot Roosevelttel kapcsolatban is, akiről Prío támogatói úgy vélték, hogy találkozott Batistával a puccs előtt. Roosevelt ezt közleményben cáfolta, és kijelentette, hogy semmiféle tudomása nem volt a készülő puccsról, Batistával pedig csak egyetlenegyszer, januárban találkozott egy társasági eseményen, ahol „nem esett szó a politikáról”.⁸⁵ Beulac nagykövet aggodalma annak szólhatott, hogy ilyen esetek miatt sokan az amerikai kormányt sejtették a történetek mögött. Ezt a feltételezést az amerikai külügyminisztérium többször is visszautasította. A minisztérium szóvivője március 17-én kijelentette, hogy nem tudtak a készülő puccsról, teljes meglepetésként érték őket az események, mivel azoknak semmi előjele nem volt.⁸⁶

A lobbizó amerikaiak nem tudhatták, hogy március 24-én az amerikai külügyminiszter már egy terjedelmes memorandummal⁸⁷ fordult Truman elnökhöz: engedélyezze neki, hogy március 27-én az Egyesült Államok kormánya nevében elismerje az új kubai vezetést. Röviden felidézte a március 10-i eseményeket, és elmondta, hogy az Egyesült Államokat, csakúgy, mint a kubai lakosságot, meglepetésként érték az események, amelyek „figyelemre méltóan könnyen”, lényegében vérontás nélkül mentek végbe. Biztosította az elnököt, hogy Beulac nagykövet szoros figyelemmel kíséri az eseményeket, és Batista ellenőrzése alatt tartja Kuba teljes területét, az egész államgépezetet, és a kubai lakosság szinte egésze belenyugodott a helyzetbe. Érvként hozta fel, hogy Batista nem nyúlt hozzá a kubai szakszervezetekhez vagy a havannai székhellyel rendelkező Szabadkereskedelmi Szakszervezetek Nemzetközi Egyesülete Amerika-közi Regionális Irodájához, valamint azt, hogy Eusebio Mujal, a CTC elnöke nyilvánosan támogatásáról biztosította az új kubai elnököt. Elmondta, hogy Batista hivatalosan kérte az Egyesült Államok elismerését, és leszögezte, hogy az új államfő nyilvános megszólalásaiban elegendő biztosítékot szolgáltatott ahhoz, hogy az Egyesült Államok ezt meg is tegye. Ilyen biztosíték volt, hogy Kuba új vezetője kijelentette: a szigetország eleget fog tenni nemzetközi kötelezettségeinek, tiszteletben fogja tartani a magántőkét, és fel fog lépni a nemzetközi kommunista tevékenységek ellen a szigetországban. Ez utóbbival kapcsolatban a külügyminiszter a két szovjet diplomáciai futár esetét hozta fel példaként. Emlékeztetett arra az amerikai aggodalomra, hogy az 1940-es években Batista még megtúrta a kommunisták befolyását a Kubai Munkásszövetségben, ám szerinte mostanra felismerve az új idők szavát megváltozott az álláspontja a kérdésben, és „nincs ok azt feltételezni, hogy Batista nem lesz erősen kommunistaellenes”. Bár „sajnálatos, ahogyan Batista hatalomra került”, és félő, hogy ez a példa követendőnek bizonyul majd más latin-amerikai országokban, a külügyminiszter szerint Beulac nagykövet „kiemelt óvatossággal kezeli a helyzetet”.

A dokumentum kitért arra is, hogy az Egyesült Államok milyen különleges helyzetben van Kubában, mivel nagyarányú amerikai tőkebefektetések vannak az országban, óriási a két ország közötti kereskedelem, közösen üzemeltetik a Nicaro

85 Phillips, R. Hart: U. S. Role in Coup Suspected in Cuba. In: *The New York Times*, 1952. március 16. 10.

86 Unwarned, U. S. Says. In: *The New York Times*, 1952. március 18. 10.

87 FRUS 871–872. Memorandum by the Secretary of State to the President, 1952. március 24. A dokumentumot nem írták alá, de tudni lehet, hogy azt Miller fogalmazta meg Dean G. Acheson külügyminiszter segítségével, és azt a külügyminiszter jóváhagyta.

nikkelgyárat, az Egyesült Államok haditengerészeti bázist tart fent Guantánamóban, három fegyveres misszióban vesznek részt közösen és az év elején írtak alá egy kétoldalú kölcsönös katonai segítségnyújtásról szóló megállapodást. A külügyminiszter kiemelte azt is, hogy tíz latin-amerikai állam, valamint több más jelentős ország, például Franciaország és Spanyolország már elismerte az új kormányt. Arról is beszámolt, hogy konzultáltak az Egyesült Királysággal, Kanadával és Ausztriával, amely országok álláspontja nagyrészt megegyezik az Egyesült Államokéval, és tőle várnak iránymutatást az ügyben.

Az érvek hatottak, és a külügyminisztérium megkapta Truman elnök jóváhagyását, hogy március 27-én megtegyék a bejelentést. Ezt követően Beaulac nagykövet tájékoztatta a kubai külügyminisztert, hogy az Egyesült Államok elismeri a Batista-kormányt. Batista ezt követően a sajtónak azt nyilatkozta, hogy „kormányja mély megelégedéssel” vette tudomásul az Egyesült Államok lépését, és úgy fogalmazott, hogy „csakúgy, mint a múltban, a két nép ezt követően is egységben halad tovább”.⁸⁸

Összefoglalás

Batista puccsa teljes meglepetésként érte Kubát, a világ országait és az Egyesült Államokat egyaránt. A korábbi kubai elnök nem kockáztatott sokat. A fegyveres erők teljes támogatását élvezte, a kubai lakosság belefáradt az autentikus kormányok korrupciójába és a politikai erőszakkal terhelt légkörbe, a szervezett társadalmi csoportok pedig nem voltak felkészülve az ellenállásra. Ezeknek a tényezőknek köszönhetően a hatalomátvétel minimális vérontással és elnyomással ment végbe. Az amerikai diplomácia hivatalos és nem hivatalos kommunikációja egyaránt arra enged következtetni, hogy Batista nem avatta be a terveibe az amerikai kormányt. Úgy vélte, hogy a kormányváltás az északi szomszédnak is kedvező lehet, illetve az Egyesült Állammal való múltbeli jó kapcsolatai következtében nem lesz nehéz elnyernie az amerikai kormány jóváhagyását. Jól jelezte ezt, hogy már a puccs napján türelmetlenül várta az Egyesült Államok elismerését. Az amerikai diplomaták azonban érezhetően sértésnek vették, hogy nem avatták be őket a készülődő eseményekbe, és meglehetősen hűvösen reagáltak a különböző csatornákon érkező megkeresésekre. Az Egyesült Államok elismerésére végül sokat, tizenhét napot kellett várni. Összehasonlításképpen, amikor hét évvel később, 1959. január 1-jén győzött a kubai forradalom, az új kormányt már január 6-án elismerte az Egyesült Államok, amikor még Fidel Castro Havannában sem volt. A hidegháború során számos latin-amerikai államcsínyről bizonyosodott be utólag, hogy az Egyesült Államok kormánynak vagy egyes szervezeteinek köze volt hozzá, ám az 1952. évi Batista-puccs minden jel szerint nem tartozott ezek közé.

88 Recibió el Gobierno el reconocimiento de E. U. complacencia. In: *Diario de la Marina*, 1952. március 28. 1.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Alexander

2002 Alexander, Robert J.: *A History of Organized Labor in Cuba*. Westport, 2002.

Ameringer

1985 Ameringer, Charles D.: The Auténtico Party and the Political Opposition in Cuba, 1952–57. In: *The Hispanic American Historical Review*, 65. (1985) 2. sz. 327–351. DOI: <https://doi.org/10.2307/2515261>.

2000 Ameringer, Charles D.: *The Cuban Democratic Experience: The Auténtico Years, 1944–1952*. Gainesville, 2000.

Argote-Freyre

2001 Argote-Freyre, Frank: Afterlife of Eduardo Chibás: Evolution of a Symbol, 1951–1991. In: *Cuban Studies*, 32. (2001) 74–97.

Batista

1962 Batista, Fulgencio: *Cuba Betrayed*. New York, 1962.

Behavior of the Cuban Radio Stations

1952 *Behavior of the Cuban Radio Stations during the Batista Revolution, Week of 10 March 1952*. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-04864A000200100003-5.pdf> (letöltés: 2021. augusztus 8.).

Bethell

1993 Bethell, Leslie: *Cuba: A Short History*. Cambridge–New York, 1993.

Bonsal

1971 Bonsal, Philip W.: *Castro, Cuba and the United States*. Pittsburg, 1971.

Communist Threat to the United States

1960 *Communist Threat to the United States through the Caribbean: Hearings before the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary United States Senate Eighty-Six Congress Second Session*. Part 9, August, 27, 30, 1960. <http://www.latinamericanstudies.org/us-cuba/gardner-smith.htm> (letöltés: 2021. augusztus 17.).

Department of State Memorandum

1952 *Department of State Memorandum of Telephone Conversation Lt. James L. Plitt and Daniel N. Arzac*, March 17, 1952. 611.37/3-2652. <http://www.latinamericanstudies.org/embassy/R39-Memo-3-17-1952.pdf> (letöltés: 2021. augusztus 4.).

Franqui

1980 Franqui, Carlos: *Diary of the Cuban Revolution*. New York, 1980.

FRUS

1983 *Foreign Relations of the United States, 1952–1954*. Vol. IV. *The American Republics*. Eds.: Kane, N. Stephen – Sanford, William F., Jr. Wahington, 1983.

García-Pérez

1996 García-Pérez, Gladys E.: *Insurrection and Revolution. Armed Struggle in Cuba, 1952–59*. Boulder, 1996.

Geyer

2004 Geyer, Georgie Anne: *Guerrilla Prince: The Untold Story of Fidel Castro*. Boston, 1991.

Gott

2004 Gott, Richard: *Cuba. A New History*. New Haven–London, 2004.

Harmat

1962 Harmat Endre: *Bukott diktátorok*. Bp., 1962.

Horváth

2018 Horváth Emőke: A magyar–kubai diplomáciai kapcsolatok létrejöttének sajátos fordulatai. In: *Aetas*, 33. (2018) 1. sz. 50–68.

Latell

2008 Latell, Brian: *Kuba Fidel Castro után*. Bp., 2008.

Quirk

1995 Quirk, Robert E.: *Fidel Castro*. New York, 1995.

Thomas

2010 Thomas, Hugh: *Cuba: A History*. London, 2010.

U. S. Embassy Havana

1952a U. S. Embassy Havana: Despatch 1461, March 7, 1952, 737.00(W)/3-752. <http://www.latinamericanstudies.org/embassy/R5-1461-3-7-1952.pdf> (letöltés: 2021. augusztus 21.).

1952b U. S. Embassy Havana: Despatch 1481, March 11, 1952, 837.06/3-1152. <http://www.latinamericanstudies.org/embassy/R13-1481-3-11-1952.pdf> (letöltés: 2021. augusztus 21.).

1952c U. S. Embassy Havana: Despatch 1517, March 18, 1952, 737.001/3-1852. <http://www.latinamericanstudies.org/embassy/R7-1517-3-18-1952.pdf> (letöltés: 2021. augusztus 21.).

1952d U. S. Embassy Havana: Despatch 1604, March 27, 1952, 737.00/3-2752. <http://www.latinamericanstudies.org/embassy/R2-1604-3-27-1952.pdf> (letöltés: 2021. augusztus 21.).

1952e U. S. Embassy Havana: Telegram 599, March 10, 1952, 737.00/3-1152. <http://www.latinamericanstudies.org/embassy/R2-599-3-10-1952.pdf> (letöltés: 2021. augusztus 21.).

1952f U. S. Embassy Havana: Telegram 1501, March 14, 1952, 737.00 (W)/3-1452. <http://www.latinamericanstudies.org/embassy/R5-1501-3-14-1952.pdf> (letöltés: 2021. augusztus 21.).

LÁSZLÓ KUPI

THEIR MAN IN HAVANA?

THE UNITED STATES AND BATISTA'S COUP D'ÉTAT OF 1952

On March 10, 1952, General Fulgencio Batista carried out a coup in Cuba. Although the takeover was bloodless, it caused great shock to almost all sections of the population as it forcibly ended the short democratic period of the independent Cuba. Based on relations between the two countries in the 20th century, both foreign and Cuban public opinion suspected the United States in the background, and it was expected that the northern neighbor would be among the first to recognize the new regime. However, this had to wait a remarkably long time. Sources testified that not only was the U.S. government not organizing the coup, but its own embassy was also unexpectedly affected by the events, so it reacted rather coolly. Batista was also sure of the favorable American reception, but he had to be disappointed. After a protracted diplomatic game, the U.S. government finally recognized the new system more than two weeks later. The proverbially good relationship between the United States and the Batista regime did not begin smoothly.

A jemeni „Magyar Kórház”

Magyarország és Jemen egészségügyi együttműködése
az 1960-as évek második felében

Észak-Jemenben az egészségügyi viszonyok még a 20. század közepén is középkori állapotokat mutattak. Előrelépés az 1962. szeptemberi forradalom és a köztársasági rendszer létrejötte után következett be. A szocialista országok segítségével tekintélyes fejlődés ment végbe, amiben Magyarország is aktív szerepet vállalt. Magyar közreműködéssel egy sebészeti-traumatológiai kórház nyílt meg a jemeni fővárosban 1967 februárjában. A kórház magyar szakemberek közreműködésével működött, amíg az év végén kialakult polgárháborús helyzetben a magyarok haza nem utaztak, s a jemeni illetékesek át nem vették tőlük annak irányítását. A magyar orvosokat szakmai hozzáértésük következtében olyan széles körű megbecsülés övezte, hogy jemeni részről állandó igény mutatkozott foglalkoztatásukra. Magyarország rendszeresen – változó számban – küldött orvosokat az arab államba, ami a későbbiekben a két ország együttműködésének kivételesen sikeres területének bizonyult a politikai körülmények változásától függetlenül.

A tanulmány célja, hogy a vonatkozó külügyi iratok tükrében bemutassa a nagy elismertségnek örvendő magyar orvosi segítségnyújtás történetét. A folyamat ismertetésénél külön kitér az elért eredmények értékét tovább növelő visszas körülményekre, a polgárháborús viszonyok következményeire is.

Egészségügyi állapotok Jemenben a 20. század közepén

A jemeni születési ráta az 1950-es években világviszonylatban is kiugróan magasnak számított, és évről évre folyamatosan emelkedett.¹ Az ijesztő egészségügyi körülmények miatt azonban nem következett be népességrobbanás.² A gyermekhalandóság, ami minimum 50 százalék volt, de az ország egyes régióiban elérte akár a 90 százalékot is, világviszonylatban a legmagasabbak közé tartozott.³ A gyermek-

* A szerző a Kodolányi János Egyetem Jó-léti Társadalom Intézete Nemzetközi Tanulmányok Tanszékének egyetemi docense (1139 Budapest, Frangepán u. 50–56., prantner.zoltan@kodolanyi.hu).

1 A születési arány az 1950-es években a következő értékeket mutatta: 1950–1954 között 23,9‰, 1955-ben 29,1‰, 1956-ban 31,9‰, 1957-ben 33,3‰, 1958-ban pedig 36,7‰. Attar, 1964. 60.

2 A halálozási ráta ugyanebben a periódusban az alábbi volt: 1950-ben 16,4‰, 1951-ben 15,1‰, 1952-ben 10,9‰, 1955-ben 12,7‰, 1956-ban 13,4‰, 1957-ben 14,0‰, 1958-ban pedig 12,4‰. Uo. 62.

3 Uo. 131–132.

halandóság összefüggésben állt a tradicionális és vallási előírásokkal is, amelyek szinte teljesen ellehetetlenítették a nők nőgyógyászati vizsgálatát és kezelését, valamint kizárták a kórbonctani vizsgálatok elvégzését is. További problémát jelentett a felnőtt lakosság túlzott – átlagosan napi négyórás – katfogyasztása is.⁴ Ennek a bődtöltő hatású növénynek a huzamosabb élvezete ugyanis idővel szellemileg és fizikailag lerombolta az alultáplált emberi szervezetet.⁵

A fentiekén túl rendszeresek voltak a járványok is. Leggyakrabban a himlő és a malária fordult elő, utóbbi a lakosság magas halálzási arányának egyik fő okozója volt. Általános betegség volt még a sárgaláz, az amőbás dizentéria, a bilharziózis, a kanyaró, a kiütéses tífusz és a tuberkulózis, és ezek gyógyítására nem létezett szakintézet. A lepra és a pestis még a 20. század első felében is gyakran felütötte a fejét az országban. A városokban kevés volt a kút, a vizet hegyi patakokból és forrásokból szereztek. Az így nyert víz azonban gyakran szennyezett volt, ami vérhast okozott. További ragályos kórokat terjesztett a közfürdők és a mecsetek rituális mosakodásra szolgáló medencéinek ritkán és nem megfelelően cserélt vize. Az ENSZ Élélmezési és Mezőgazdasági Szervezetének (FAO) egy 1960-ban készített jelentése szerint a lakosság 80–90 százaléka trachomában szenvedett (ez a betegség súlyosabb esetben teljes vakságot okozhatott), a jemeni férfiak és nők 50–80 százaléka pedig vérbajos volt.⁶

Az orvosi ellátás gyakorlatilag ismeretlennek számított az országban az 1960-as évekig. A 20. század elején a megszálló oszmán erők saját kórházakat nyitottak. Ezek az egészségügyi intézmények azonban csak a török katonaságot és tisztségviselőket látták el, a jemeni lakosságot nem fogadták. A háborús vereség és az Oszmán Birodalom összeomlása után kivonuló törökök magukkal vitték a kórházai felszereléseit és a kiszolgáló személyzetet is. Csak egy közel kétszáz éves arab kórház és az 1912-ben, Szanaában alapított kis olasz egészségügyi intézmény maradt az országban. A kormány 1937-ben létrehozta az egészségügyi minisztériumot, és két kis kórházat nyitott Szaadában és Taizzban – összesen 2000 férőhellyel –, amelyekben azonban nem volt elegendő gyakorlott személyzet, felszerelés és gyógyszer sem. Az egészségügyi intézmények folyamatosan túlzúfoltak voltak, ami jelentősen növelte a fertőzésveszély kockázatát.⁷ Hamarosan még ez az alacsony ágyszám is lecsökkent: 1955-ben 1250, és 1960-ban is csak 1527 kórházi ágy állt a betegek rendelkezésére.⁸ Az ellátás ezekben az intézményekben hivatalo-

4 A kat a Catha edulis levele, ami miroa vagy murungu néven ismert. Afrikai eredetű cserje, trópusi növény. Jemenbe 1430 körül vitték be, és onnan terjedt tovább Afganisztánba és Turkesztánba. A friss levelet rágva vagy forrázottan fogyasztották, és alkalmazzák napjainkban is. Alkaloidjai a kokainhoz hasonló hatásúak (szív- és izomstimuláns), viszont nincs fájdalomcsökkentő képessége. Kis dózisban eufóriát idéz elő, fokozott fogyasztás után azonban részegséget, túladagolva pedig szívpanaszokat és a nemi működés csökkenését válthatja ki. Jemenben és Etiópiában szociális csapásnak tartották, és annak tekintik ma is.

5 Deonna, 1983. 148–149.; Milenkovics, 1963. 27–28.

6 Györffy, 1963. 5.; Hoeck, 1963. 26–35.; Hoeck, 1998. 59–60.; Thuriaux, 1983. 8–46.

7 A fenti megállapítás különösen igaz volt az említett középkori arab kórházra, ahol nem volt vízvezeték és csatornázás. A szennyvíz emiatt a kórtermek közepén, nyitott csatornában folyt. Baróti Géza: Kórház a tűzvonalon. Drámai menekülés Szanaából. In: *Magyar Nemzet*, 1968. január 7. 9.

8 Thuriaux, 1983. 144.

san ingyenes volt. A gyakorlatban viszont sokszor előfordult, hogy a kórházakba való bejutásért a betegnek az uralkodócsalád tagjának kellett vallania magát. Az ezt tanúsító igazolást egy hercegi titkártól lehetett beszerezni, nagy összeg fejében.⁹

Az országban megfelelő szakismeretekkel és gyakorlattal rendelkező jemeni doktorok egyáltalán nem praktizáltak. A hiányzó orvosokat külföldről – döntően Európából, Irakból, Szíriából és Egyiptomból – próbálták pótolni. 1937-ben négy főből álló skót vallási orvosi misszió kezdte meg a működését Szanaában, de az elképesztő munkakörülmények miatt 1943-ban beszüntették a tevékenységüket.¹⁰ Hamarosan követte őket az 1928 óta az országban praktizáló olasz orvosok többsége is, akiket a második világháború lezárulta előtt kitoloncoltak az országból.¹¹ Helyettesítésükre nyolcfős francia orvoscsoporthoz érkezett, amelyben nők is voltak. A női doktorok munkavégzését azonban ellehetetlenítették. Az imám nem volt hajlandó foglalkoztatni őket, és minden komolyabb orvosi beavatkozás esetén ki kellett kérni az engedélyét, akár több száz mérföld távolságból is. Így amikor az orvosmisszió egyik tagja elhunyt, a többi francia a csoport vezetője kivételével még az 1940-es évek vége előtt elhagyta az országot.¹²

Pótlásukra világszerte toboroztak doktorokat, azonban az 1950-es évek végén még így is mindössze 32 szakképzett orvos praktizált az országban (átlagban 140 ezer lakosra jutott egy doktor), akik közül származását tekintve egy sem volt jemeni. Csupán kevés európai (francia, olasz, csehszlovák, román, kelet- és nyugatnémet), valamint kínai és szovjet doktor maradt az imám személyének, családjának és barátainak ellátására, illetve szír és egyiptomi orvosok, akik a kormány előkelő származású tisztségviselőinek és katonáinak egészségére felügyeltek.¹³ Rajtuk kívül még a külföldön végzett jemeni gyógyszerészeket, akiknek a munkaköre inkább a felcserének felelt meg, valamint a szahikat („egészségügy szolgálói”), akik az orvosok segítőitársai voltak a betegellátásban, kell megemlíteni.¹⁴

A gyógyszerellátás ugyancsak elégtelen volt, gyógyszertár csak a fővárosban működött. Az orvoságok felhasználását rendeleti úton szabályozták, és a külföldről érkezett medicinákat hivatalosan csak az udvari arisztokrácia tagjai vehették igénybe. A társadalom többi rétege emiatt csak kerülő úton, gyakran ellenőrizetlenül férhetett hozzájuk.¹⁵ A helyzetet a vallási előírások is tovább bonyolították. Például ramadán idején a betegek még ha sikerült is gyógyszerhez jutniuk, nem voltak

9 Deffarge–Troeller, 1969. 36.

10 Az imám által beígért anyagi támogatás elmaradása és az 1943-ban kirobbant tifuszciklus mellett problémát jelentett, hogy a kórház ügyintézői saját haszonra értékesítették a betegeknek szánt élelmiszert, a mocskos kórtermek miatt állandó volt a fertőzésveszély, a panaszukodó betegeket láncra verték, a gyógyszerellátás rendszertelen volt, és hiábavalónak bizonyult minden kísérlet ennek a kétségbeejtő helyzetnek a normalizálására. Proctor, 2006. 114–116.; Shipman, 2005.

11 Az olasz orvosok nagy megbecsülésnek örvendtek Jemenben. Az imám figyelme az abesszíniai királyi családdal ápolt jó viszonyoknak köszönhetően irányult rájuk. Olasz orvosokat ugyanis már korábban is foglalkoztattak az etióp udvarban. Somerville-Large, 1967. 80.

12 Fayein, 1964. 9.

13 Thuriaux, 1983. 143–144. Eric Rouleau ellenben a fentieknél jóval kevesebbe, mindössze 15 főre becsülte a Jemenben működő orvosok létszámát. Rouleau, 1962. 69.

14 Galkin, 1962. 1185–1186.

15 Pawelke, 1959. 107.

hajlandóak napközben bevenni az orvosságot. Különbéféle téveszmék is rendkívül elterjedtek voltak a lakosság körében. A védőoltások beadását például különféle tradicionális okokra hivatkozva utasították vissza, ami gyakorlatilag lehetetlenné tette az egyes betegségek terjedésének megelőzését. Mindezek hozzájárultak, hogy a szakszerű ellátást még a 20. század közepén is gyakran olyan tradicionális kezelési módszerekkel helyettesítették országszerte – különösen a városokon kívül élők között –, mint a ráolvasás, a fájdalmas testrész kiegészése tüzes fémrudakkal vagy a köpölyözés. A hagyományos gyógyászati módszereket az akkori egészségügyi miniszterium egyáltalán nem ellenőrizte és nem is akadályozta.¹⁶ Amikor pedig ezek nem használtak, a beteget többnyire Allah kegyére bízták, ami gyakorlatilag az illető idő előtti halálához vezetett.¹⁷

Egészségügyi együttműködés a szocialista államokkal

Az 1962. szeptemberi forradalmat követően az egészségügy állapota javulni kezdett Jemenben. Mindenki számára elérhetővé vált az ingyenes betegellátás, aminek a szinten tartását a külföldi segélyszervezetek és a rendszert támogató országok rendszeres orvosi-egészségügyi segélye tette lehetővé. Közreműködésüknek köszönhetően három nagyvárosban – Szanaában, Taizzban és Hodeidában – a felmerülő igényeket többé-kevésbé megfelelően kielégítő kórházak kezdtek meg a működésüket.¹⁸ Ugyanakkor komoly nehézségeket okozott az egészségügyi intézmények alacsony szakmai színvonala, a rossz anyagi ellátottság, a megfelelő egészségügyi személyzet hiánya és a kormányzat gyakran átgondolatlan, elhibázott döntései, amelyek nemegyszer jelentősen visszavetették a különböző segélyprogramok eredményességét. Az ellátás elvárható színvonalának biztosítása a külföldi orvosok Jemenbe küldése mellett a külső anyagi források folyamatos biztosításától is függött. Mindezek mellett komoly akadályokat jelentett a közlekedés nehézkessége is. Ez volt az egyik legfőbb oka annak, hogy az országban a nagyvárosokban biztosított ambuláns beteggondozást leszámítva nem létezett alapszintű egészségügyi ellátás. A kórházi ellátást elsősorban a sürgősségi betegellátásra alakították ki, a fertőző betegségek megelőzését és gyógyítását továbbra is elhanyagolták. Miközben a sebészeti ellátást biztosító intézmények száma gyorsan gyarapodott, a tuberkulózisos betegek gondozását szakintézetek hiányában továbbra sem sikerült megoldani.

Az egészségügy rossz állapota lehetőséget adott a jemeni kormányzatot támogató szocialista országoknak, hogy új betegellátó intézmények megnyitásával,

16 A népi kuruzslók között két csoportot lehetett markánsan megkülönböztetni egymástól. Az elsőbe azok tartoztak, akik kizárólag ráolvasással és vallási rítusokkal „gyógyítottak”. A másodikat a népi orvosok alkották, akik betegeiket empirikus módon kezelték az általuk ismert növényi származékokkal. Galkin, 1962. 1186.

17 Hoeck, 1963. 26–35.; Hoeck, 1998. 59–60.; Pawelke, 1959. 107–110.

18 A jemeni egészségügyi rendszer robbanásszerű fejlődését jól mutatta, hogy a köztársaság 1962 szeptemberében történt kikiáltását követően mindössze húsz hónap leforgása alatt 21 új kórházat avattak fel az országban. Gerasimov, 1964. 71–72.

illetve szakképzett egészségügyi személyzet küldésével növeljék jelenlétüket és népszerűségüket az arab országban, fokozzák a már ott dolgozó doktorok munkájának hatékonyságát, valamint látványosan demonstrálják segítségnyújtásukat nemcsak az érintett állam közvéleménye, hanem a külvilág előtt is. Mindezek következtében, amikor Szallál jemeni elnök 1964-ben felkereste a szocialista országokat és a köztársasági rendszer támogatására kérte őket, az egészségügyi segélyezés központi kérdésnek számított. Az ekkor megkötött megállapodások értelmében a Szovjetunió, Csehszlovákia, a Német Demokratikus Köztársaság és Kína összesen hat új egészségügyi intézmény felépítésére és működtetésére, valamint további szakorvosok küldésére tett ígéretet.¹⁹ Az egyezményeknek megfelelően 1966 júliusában kínai orvoscsoport érkezett Jemenbe, majd 1967-ben a szovjet hozzájárulás részeként egy teljesen felszerelt és személyzettel ellátott, 500 fős kórházat és rendelőt adtak át, valamint további 23 szovjet orvost foglalkoztattak más egészségügyi intézményekben.²⁰

A szocialista tábor jemeni segélyezési politikája iránymutató volt Magyarországra számára is. Magyarország lehetőségei a többi országhoz képest jóval korlátozottabbak voltak mind a segítségnyújtás formáját, mind annak nagyságát tekintve. Mivel a magyar gyógyászati eszközök és gyógyszerek messze földön híresek voltak, és az orvosok szakmai felkészültsége is világszínvonalúnak számított, kézenfekvő megoldásként kínálkozott, hogy Magyarország támogatását főleg erre a területre koncentrálja. Az új kormány irányába tett első lépések egyikeként a Magyar Vörös-kereszt – a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 1963. január 10-én kelt hozzájárulásával – egymillió devizaforint értékű gyógyszert és egészségügyi felszerelést küldött a Jemeni Arab Köztársaság részére.²¹

Ezt követte a jemeni elnök fentiekben említett kelet-európai körútja, amelynek során Magyarországot is felkereste 1964. május 26–31. között. A két állam között ekkor került sor az első államközi egyezmények – barátsági szerződés, kereskedelmi megállapodás, hitelegyezmény, kulturális egyezmény és segélynyújtási jegyzőkönyv – aláírására.²²

A segélynyújtási jegyzőkönyv értelmében Magyarország 1964. július végéig kétmillió forint értékben gyógyszert, orvosi műszereket, kórházi felszereléseket, textilt, általános iskolai berendezési tárgyakat és közlekedési eszközöket szállított Jemenbe. A magyar fél emellett több szocialista államhoz hasonlóan saját költségén kötelezettséget vállalt arra, hogy a jemeni kormány által biztosított épületben berendez egy 80-100 ágyas ortopéd- és traumatológiai kórházat, felszereli a szükséges orvosi és sebészeti műszerekkel, és egy éven át működteti a jemeni fővárosban. Emellett ígéretet tett arra is, hogy leszállítja a szükséges berendezéseket két

19 O’Ballance, 1971. 125.; Page, 1971. 76.

20 O’Ballance, 1971. 175–176.; Page, 1971. 89.

21 A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 3007/1963. sz. határozata. MNL OL XIX–J–1–j Jemen. 1. doboz. IV-635-0033/1/szig.titk./1963.

22 Magyar–jemeni barátsági és együttműködési szerződés és közös közleményt írtak alá. In: *Népszabadság*, 1964. május 31. 1–2.; Elutazott Magyarországról Abdullah al-Szalal, a Jemeni Arab Köztársaság elnöke. In: *Népszava*, 1964. június 2. 1–2.

vérellátó állomás felszerelésére, valamint üzembe helyez négy röntgenkészüléket a jemeniek által kijelölt kórházakban. Végül azt is vállalta, hogy két magyar szakember egy éven át gondoskodik az átadott kórházi felszerelések karbantartásáról és a helyi személyzet betanításáról.²³

A „Magyar Kórház” üzembe helyezése

1964 decemberére a magyar külkereskedelmi minisztérium illetékes szakemberei az egészségügyi intézmény megküldött tervrajza alapján és a jemeni higiéniai követelményeket figyelembe véve kidolgozták a kórház és a vérellátó állomás felszerelésére vonatkozó részletes javaslatokat, majd összeállították az eszközcsomagot. A szállítmány útnak indítása és az egészségügyi személyzet kiküldése előtt azonban számos problémát kellett a helyszínen tisztázni, ezért 1965. február 12–25. között dr. Heid József, a kiutazó csoport kijelölt vezetője a METRIMPEX külkereskedelmi vállalat két szakértőjével Jemenben folytatott megbeszéléseket.²⁴

Heid doktor ott-tartózkodása alatt számos olyan lényegbevágó hiányosságot tapasztalt, amelyek kizárták az intézmény nyárra tervezett indítását. A kuvaiti segélyprogram keretében épülő kórházról a megtekintését követően hamar kiderült, hogy ha az eredeti elképzelések szerint épülne meg, alkalmatlan lenne a neki szánt funkciók ellátására, ezért módosítani kellett az eredeti terveket.²⁵

Ennél sokkal súlyosabb gondot jelentett az, hogy a jemeni költségvetésben nem volt elkülönítve pénz a kórház fenntartási és üzemeltetési költségeinek finanszírozására, és nem tudták biztosítani a folyamatos gyógyszer-, vegyszer-, kötszer-, valamint sebészeti segédanyag-ellátást. Kiderült emellett az is, hogy a jemeniek a tőlük elvárt 15 orvos és 25 ápoló helyett csak kis létszámú, főleg szakképzettség nélküli vagy minimális ismeretekkel rendelkező helyi személyzetet biztosítottak, valamint nem tudták elküldeni öt szakorvosukat magyarországi továbbképzésére sem. A rendeltetészerű működéshez emiatt a magyarok kénytelenek voltak a csoporttal kiküldeni egy aneszteziológust, egy laboránst és egy gipszelésben jártas műtőst is. Másrészt dr. Heidnek sikerült megállapodnia a WHO keretében működő nővér- és laboránsképző iskola helyettes igazgatójával, hogy a végzett növendékek közül hat nővért és három laboránst a kórházba irányít.²⁶

23 Jelentés a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányának a Jemenbe küldött speciális segély átadásáról és újabb kérelmükről. MNL OL XIX-J-1-j. Jemen 1. doboz. IV-14/005101/1964.

24 Szakértők utaztatása Jemenbe. MNL OL XIX-J-1-k. Jemen 21. doboz. 70-655/2/x-185-1/1965.

25 Probléma volt például, hogy nem voltak fallal elválasztva a betegszobák a folyosóktól. Hiányoztak a megfelelő műtők és az azok kiszolgálására alkalmas helyiségek (sterilizáló, előkészítő, mosdó), valamint nem álltak rendelkezésre a kórház üzemeltetéséhez szükséges további szolgáltatórészlegek (mosoda, gyógyszerár, laboratórium, gipszelő, EKG-szoba), a kórháznak víz-, csatorna- és áramcsatlakoztatása sem volt. A kórház felépítésével kapcsolatos magyar kifogásokat részletesebben lásd: Pro Memoria. In: Jelentés dr. Heid József és Kovács Endre yemeni útjáról. MNL OL XIX-J-1-j. Jemen 62. doboz. IV-655/2844/1965. 1. sz.

26 Jelentés dr. Heid József és Kovács Endre yemeni útjáról. MNL OL XIX-J-1-j. Jemen. 62. doboz. IV-655/2844/1965.

Dr. Heid Jemenben szerzett személyes tapasztalatai, az illetékes jemeni szervvel folytatott megbeszéléseinek eredményei, illetve az egészségügyi miniszter kérése megdöbbenést váltott ki a magyar vezetésen belül. A felsorolt kívánságok teljesen új helyzetet teremtettek, mivel teljesítésük további súlyos anyagi terheket rótt volna Magyarországra. Az előre nem kalkulált többletkiadások miatt így szükségessé vált az eredetileg megállapított költségvetési keret átcsoportosítása és a kiszállításra szánt kórházi berendezések mennyiségének csökkentése.²⁷ A zökkenőmentes működés érdekében az eredetileg kijelölt tíz személy helyett hét fővel növelték a kiküldendő magyar csoport létszámát. Szintén felajánlottak egy élelmiszer szállítmányt a betegek és a kórházi személyzet ellátására, illetve az eredményes praktizáláshoz nélkülözhetetlen gyógyszereket és gyógyászati segédeszközöket, valamint egy áramfejlesztő telepet és két vérellátó állomást.²⁸

Az alapvető infrastrukturális feltételek biztosításával és az igényelt műszaki tájékoztatás megadásával elhárult az akadály a kórház berendezésének leszállítása elől. 1966. október elején a 182 tonnányi felszerelést és a mentőkocsit a Csepeli Szabadkikötőben berakodták a *Tihany* Duna-tengerjáró hajóra, majd 11-én útnak indították Jemenbe. A szállítmány október 29-én futott be a hodeidai kikötőbe, amit kirakodása után másnap Mohamed Abdul Wasa jemeni egészségügyi miniszter helyettes személyesen vett át. A 93 ládányi rakomány elszállítása és beüzemelése során azonban számos problémával kellett a magyar személyzetnek szembeesülnie. Mindössze hét, aránylag rossz állapotban lévő teherautót sikerült szerezni a legfontosabb műszerek Szanaába szállításához. A szűk teherautó-kapacitás és a rossz útviszonyok miatt november 29-ig elhúzódott az áruk elszállítása a kikötőből a fővárosba.

Útlevélproblémák és a szerződéskötéssel kapcsolatos gondok következtében a kórház két műszaki vezetője, Gágyor Sándor és Tarapcsik János csak november 3-án érkezett a jemeni fővárosba, a Medicor négy szerelője pedig december 8-án. Ezt követően a magyar csoport azonnal megkezdte a kórház berendezését.²⁹ A kirakodott felszerelések mozgatása megfelelő eszközök hiányában további komoly kihívást jelentett.³⁰ A nehéz körülmények ellenére rövid idő alatt sikerült biztosítani a kórház átmeneti áramellátását, a kiutazó egészségügyi csoport szállását és étellemezését. A TESCO (International Technical and Scientific Cooperation and

27 A költségvetési keret újraszámolása után egy korszerűen felszerelt, műszerekkel ellátott, 80 ágyas traumatológiai és sebészeti kórházat kívántak felállítani, amely rendelkezett sebészeti, traumatológiai, szeptikus és gégeszeti műtővel, továbbá röntgenosztállyal, gyógyszerházzal, valamint laboratóriummal is. Az új összeállításban viszont már nem szerepelt a korábban megígért négy röntgengép.

28 A Jemennek ajándékozott egészségügyi intézmény szállításával kapcsolatos problémák. MNL OL XIX-J-1-j Jemen. 62. doboz. IV-655/2844/2/1965.

29 November 24-ig csupán a ládák kétharmada érkezett meg a jemeni egészségügyi miniszterrel és helyettesével folytatott számtalan tárgyalás ellenére. A folyamat felgyorsítására november végén Heid doktor Tarapcsik főmérnökkel Hodeidába utazott, ahol sikerült elegendő tehergépkocsit szerezniük a még ott lévő cikkek Szanaába való eljuttatásához.

30 A ládák lerakására mindössze egy 19. századi 5 tonnás roncsdaru állt rendelkezésre. Kibontásuk is nehézkesen haladt, mivel a jemeniek mindössze négy katonát vezényeltek a feladat teljesítésére, akiknek emellett el kellett még látniuk az objektum őrszolgálatát is.

Trading Office) Jemenben tartózkodó három vízügyi szakembere gondoskodott arról, hogy az épület minden csappal ellátott helyiségében kellő mennyiségű folyó víz álljon rendelkezésre. Nagy kellemetlenséget okozott azonban a szakács hiánya. A jemeniek táplálékukat a legalapvetőbb higiéniai követelmények mellőzésével készítették, amit Heid doktor életveszélyesnek nyilvánított. A nyolcfős csoport emiatt maga vásárolt be, készítette az ételét és biztosította az emberi fogyasztásra alkalmas ivóvizet, ami két ember teljes napi munkáját kötötte le a szerelési munkálatok végzése helyett.³¹ Mindezek ellenére december folyamán jó ütemben haladtak a kórház munkálatai. A hónap végére bebútorozták a Jemenbe várt személyzet lakásait, a ramadán időszak miatt azonban vonatottan haladt az épület folyamatos energiaszükségletét biztosító aggregátorház építése.

Az épülő kórház a problémák és fennakadások ellenére is nagy érdeklődést váltott ki. Számos egyiptomi és szocialista küldöttség mellett meglátogatta a jemeni pénzügyminiszter-helyettes és a Jemeni Bank elnöke is, aki a látottak után felvetette egy másik, a Hodeidában szovjet közreműködéssel épülő kórház magyar orvosi műszerekkel való felszerelését is. Megállapodás jött létre emellett a jugoszláv követel is, hogy a magyarok igénybe vehetik a Hodeidában minden hónap végén menetrendszerűen kikötő hajóikat az elmaradt felszerelések kiküldésére, az intézmény romlandó gyógyszerkészletének pótlására, valamint a nem javítható műszerek kicserélésére.³²

A kórház február elejére tervezett megnyitása miatt sürgetővé vált a még Magyarországon tartózkodó orvoscsoport mielőbbi kiküldése. Azonban még 1967 januárjában is számos, a kórház zavartalan üzemeltetését és a személyzet megnyugtató ellátását fenyegető kérdés megoldatlan maradt. A tárgyban folytatott folyamatos konzultációknak köszönhetően végül a hónap közepén megszületett a megállapodás, és az orvosi személyzet 1967. január 27-én útnak indult Jemenbe.³³ Február 1-jei kiérkezésük után az immáron teljes létszámmal működő intézményben rövid idő alatt befejeződtek a még hátralévő szükséges munkálatok. A kórház február 10-i ünnepélyes megnyitóján magyar kormánydelegáció is részt vett dr. Vedres István egészségügyi miniszterhelyettes vezetésével. Az eseményen szintén részt vevő Szallál jemeni elnök a jemeni Marib Érdemrenddel tüntette ki a kórház igazgató-főorvosát, dr. Heidet, valamint Tarapcsik János főmérnököt.³⁴

Az első fél év tapasztalatai

Az intézmény átadása után Desser József filmrendező és Simon György operatőr február végén – március elején dokumentumfilmet forgatott az új kórházról és az ott dolgozó magyar személyzetről. A hátralévő műszaki feladatok többségét február

31 Jemeni kórház ügye. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 21. doboz. 70-655/413-5/1966. – 2/38-3/1966.

32 Jemeni kórház ügye. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 21. doboz. 70-655/617-1/ – 2/4/1967.

33 Jemeni kórház. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 21. doboz. 70-655/sz.n./1966.

34 Jemeni kórház. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 21. doboz. 70-655/1099/1/1967.; Felavatták a jemeni magyar kórházat. Szalal elnök köszönete. In: *Népszabadság*, 1967. február 11. 3.

folyamán befejezték a Medicor Vállalat szerelői, akik március első hetében hazautaztak. A további munkákat a későbbiek során Tarapcsik János és Gágyor Sándor végezte. Közreműködésüknek köszönhetően a kórház az addigi járóbeteg-ellátás mellett már fekvőbetegeket is fel tudott venni, és március végétől 50 százalékos kihasználtsággal próbaüzemmódban működött.

Ecsegi János, a Medicor gazdasági igazgatóhelyettese áprilisban érkezett a kórházi felszerelés ellenőrzésére. Látogatását felhasználta arra is, hogy jemeni illetékesekkel tárgyalásokat folytasson orvosi műszerek, berendezések vagy komplett kórházi szállítások megrendeléséről. A Jemeni Bank elnökének a Hodeidába tervezett új klinika felszerelésére vonatkozó korábbi ajánlatára reagálva sikeres megbeszéléseket folytatott az építető társaság vezetőivel, akik a Medicor feltételeivel egyetértve részletes ajánlatok, kalkulációk és prospektusok mielőbbi kiküldését kérték. A magyar orvosi műszerek és berendezések iránti érdeklődést jól mutatta továbbá, hogy a magyar vállalat képviselője megbeszéléseket folytatott a jemeni illetékesekkel az akkor már rövidebb-hosszabb ideje működő 800 ágyas szanaai, a szintén 800 ágyas hodeidai, illetve a 900 ágyas taizzi kórház elhasználódott felszereléseinek felújításáról, valamint egy amerikai társaság által finanszírozott 200 ágyas általános sebészeti és belgyógyászati kórház teljes berendezéséről is.³⁵

Április és augusztus között a személyzet a tömeges betegellátás biztosítására, valamint a kórház teljes kapacitású működtetésére törekedett. A kórház tisztaságának megóvása érdekében kialakítottak egy sebészeti-traumatológiai járóbetegrendelőt, valamint egy belgyógyászati vizsgálat és EKG-állomást. Ez alatt az időszak alatt problémát jelentett, hogy július elejére elfogyott a leszállított röntgenfilm, ami az eredetileg igényelt évi mennyiségnek csupán a nyolcadát képezte. A szükséges filmnyersanyagok pótlását csak nagy nehézségek árán, a WHO és a jemeni egészségügyi minisztérium segítségével sikerült biztosítani. A laboratóriumi vizsgálatok kiterjesztéséhez, valamint a vérellátó állomás beindításához elengedhetetlen felszerelések és vegyszerek tekintetében szintén komoly hiányosságok mutatkoztak, ezeket Heid doktor csak Kairóba utazva tudta pótolni.

Május hónapban megszervezték a jemeni gazdasági részleget az ápolási díjak meghatározására, könyvelésre, illetve az egyéb vizsgálati díjak beszedésére és felhasználására. Az ápolási és egyéb díjak beszedéséről szabályszerű, hárompéldányos nyugta készült, melynek egy példányát a beteg, egy példányát összesített kimutatással a jemeni egészségügyi minisztérium kapta, egy példány pedig a kiállítónál maradt. A kórház magyar vezetése ezzel kapcsolatban csak azt ellenőrizte, hogy a fizetős betegek – döntően kereskedők, földbirtokosok és tehetős jemeni személyek – aránya ne haladja meg a megengedett 25 százalékot, ami 20 ágynak felelt meg. A befolyt összeg mintegy 70 százalékát a kórház jemeni gondnoksága

35 A hodeidai százágyas, ugyancsak traumatológiai-sebészeti kórházat magánkereskedők kooperatív társasága szovjet építőipari szakemberek irányításával kívánta felépíttetni a szakszervezet és az Állami Bank bevonásával. A kivitelezésről kötött megállapodás értelmében a szovjetek vállalták az épület egy éven belüli felépítését, amennyiben a jemeniek megrendelik a magyar vállalattól annak berendezéseit. Úti-jelentés Ecsegi János főosztályvezető Jemenben, illetve Egyiptomban 1967. III. 18-tól IV. 4-ig történő útjáról. MNL OL XIX-J-1-k Jemen. 21. doboz. IV-655/sz.n./1967.

az egészségügyi intézmény üzemeltetésére fordította, a fennmaradó 30 százalékot a jemeni egészségügyi minisztérium pénztárába fizették be.

Az első féléves periódus végére a kórházban a betegforgalom fokozatosan emelkedő tendenciája mellett a beteggyak kihasználtsága elérte a 92,5 százalékot. A kezelésekre azonban a jemeni tradíciók továbbra is komoly befolyást gyakoroltak. A magyar orvosoknak különösen eleinte nagy kihívást jelentett például, hogy a férfitáciensek még indokolatlan esetekben is műtéti beavatkozást követeltek maguknak, mivel a gyógyszeres kezelést nem tekintették elég komoly gyógyászati eljárásnak. Jóval nagyobb problémát jelentett ennél a női betegek kivizsgálása. A lefátyolozott hölgyek csak családjuk egyik férfitagjának kíséretében mehettek el a kórházba, ahol a panaszfelvétel során a tolmács is csak a férfirokonnal kommunikálhatott, a betegeket pedig csak hosszás meggyőzés árán lehetett rávenni arra, hogy a fájó testrészükről legalább egy minimális felületet felfedjenek a doktor előtt. A fátyolt csupán műtét esetében lehetett levenni róluk, akkor is csak az altatás pillanatában, a férfirokon jelenlétében, aki a sebészeti beavatkozás ideje alatt mindvégig a műtőben tartózkodott.³⁶

Mindezek ellenére a gyógyító és megelőző munka rövid idő alatt nagy elismerésre tett szert nemcsak a páciensek, hanem a jemeni hatóságok körében is. A magas rangú jemeni hivatalnokok mellett itt gyógykezeltették magukat az országban tartózkodó különböző diplomáciai testületek tagjai, köztük a szovjet és az amerikai nagykövet, sőt júliustól az intézményben vizsgálták és kezelték Szallál elnököt is.³⁷ Mellettük nemcsak az ország távol eső városaiból, hanem az akkor még brit fennhatóság alatt álló, angol kórházakkal rendelkező Ádenből is érkeztek jemeni betegek. Utóbbiak nagy része azonban már a betegség olyan előrehaladott állapotában került felvételre, amikor már nem lehetett érdemi segítséget nyújtani. Hatásos beavatkozásra ezért elsősorban a közlekedési balesetek áldozatainál volt lehetőség.³⁸

A szakszerű gyógyítás ugyanakkor rendkívüli munkaterhet rótt a magyar egészségügyi személyzet tagjaira. A kórház jellege és az ott zajló folyamatos ellátás miatt az orvosoknak és a műtősnőknek gyakran kellett dolgozniuk a heti egy pihenőnapjukon és a hivatalos ünnepnapokon is. Az állandó munkavégzés biztosítására kénytelenek voltak az ügyeleti beosztást úgy összeállítani, hogy a páratlan napokra szervezték a kórház felvételi ügyeletét, valamint az akut baleseti és sebészeti beavatkozások ellátását, szinte a teljes magyar egészségügyi gárda bevonásá-

36 Baróti Géza: Kórház a tűzvonalban. Drámai menekülés Szanaából. In: *Magyar Nemzet*, 1968. január 7. 9.

37 Schiffer Ferenc: Egy év alatt 1048 műtét. Hazatért Jemenből a magyar kórház személyzete. In: *Esti Hírlap*, 1968. január 10. 5.

38 A magyar orvoscsoport egyik tagjának beszámolója szerint rendkívül sok volt a közlekedési baleset a nemegyszer életveszélyes jemeni közúthálózaton, azon belül is különösen az élesen kanyargó, meredek hegyi utakon, főleg akkor, ha a sofőr vezetés közben a bódító hatású kat növényt rágta, amitől elveszítette éberségét. A szakadékba zuhant, túlszúfolt gépjárművek utasai mellett gyakran kerültek a műtőasztalra teveharapás és -rúgás áldozatai, valamint ablakból kizuhant balszerencsések. A magyar orvosok még ezekben az esetekben is nemegyszer csak négy-öt nappal a tragédia bekövetkeztét követően tudták megvizsgálni a sérülteket. Baróti Géza: Kórház a tűzvonalban. Drámai menekülés Szanaából. In: *Magyar Nemzet*, 1968. január 7. 9.; „Magyarí Hakima” Jemenben. In: *Ország-Világ*, 1968. április 24. 15.

val, a páros napokon pedig az osztályra felvett és kivizsgált betegek műtéti ellátásával foglalkoztak.³⁹

A harcok intenzitásának növekedése és a kórház elhagyása

Az 1967. október 3-án a kartúmi egyezmény és az egyiptomi fegyveres erők ellen lezajlott szanaai fegyveres tüntetés, majd az azt követő kormányváltás nem befolyásolta negatívan a magyar kórház munkáját. Az új egészségügyi miniszter beiktatása után nem sokkal felkereste és támogatásáról biztosította az intézményt. Ígéretének megfelelően a hónap végén négy frissen végzett jemeni doktort, akik közül egy Magyarországon tanult, irányítottak a klinikára.⁴⁰ Velük a jemeni munkaerő létszáma 74 főre emelkedett. Az ápolók, asszisztensek, gazdasági és műszaki szakemberek, valamint kórházvezetők betanítása után lehetővé vált a tapasztalatok átadása a jemeni orvosoknak, garantálva ezzel az egészségügyi ellátás színvonalának fennmaradását a kórház 1968. január 31-re tervezett átadása után.⁴¹

A számításokat azonban felülírta, hogy az addig Jemenben állomásoztatott egyiptomi reguláris haderő gyors kivonásával fokozódtak a fegyveres összecsapások a főváros környékén, ráadásul a katonák mellett távoztak az egyiptomi orvosok is, ami tovább súlyosbította az amúgy is aggasztó egészségügyi helyzetet. Mindezek számos változást eredményeztek a magyar kórház életében is. A harcok intenzitásának növekedése miatt megszüntették a női osztályt, és az intézményt hadisebészeti kórházzá alakították át, amely kizárólag a frontról érkező sebesültek ellátását végezte. A november végi harcok nem zavarták a betegellátást, mivel azok akkor még a fővárostól 10–30 kilométeres távolságra zajlottak. Az ostromgyűrű bezárultával azonban rövid idő alatt olyan háborús helyzet alakult ki, ami a fokozódó kézfegyver-, aknavető- és ágyútűz miatt közvetlen életveszélyt jelentett mind a betegekre, mind pedig a magyar csoport tagjaira.

A mind intenzívebbé váló összecsapások miatt a külföldi képviseletek december elején megkezdték a fővárosban tartózkodó állampolgáraik evakuálását, és december 6-án Európát már csak tíz keletnémet állampolgár, valamint a 19 fős magyar csoport képviselte a fővárosban. A harcok két nappal később már a városfalon kívül elterülő kórház épületétől mintegy 1–5 kilométerre zajlottak. Mivel a polgárháború sajátos viszonyai között még a Vöröskereszt munkatársainak biztonságát sem lehetett garantálni, a kairói nagykövetség a magyar orvosoknak is elrendelte az ostromlott város mielőbbi elhagyását. Az utasításnak a csoport másnap eleget tett, és a szocialista országok képviselői közül utolsóként települt át Hodeidába,

39 Jemeni kórház. MNL OL XIX-J-1-k Jemen. 1968. 22. doboz. 69-655/793-1/1968.

40 A fiatal, friss diplomás jemeni orvosok egyike dr. Abdul Aziz El Seaghy volt, aki 1960–1967 között folytatta tanulmányait a Debreceni Orvostudományi Egyetemen. A szanaai magyar kórházban szerzett gyakorlatát követően visszatért Magyarországra, ahol sebészeti szakvizsgát tett. A szanaai Al-Szaura Kórház igazgató főorvosa és a jemeni orvostudományi egyetem rektora is volt az 1980-as évek első felében. Kiripolszky Tamás: Észak-jemeni vendég – „itthon”. In: *Hajdú-Bihari Napló*, 1987. szeptember 4. 3.

41 Jemeni kórház ügye. MNL OL XIX-J-1-k Jemen. 21. doboz. IV-655/617-7 – 2/4-7/1967.

ahonnan a hónap közepéig nyolc fő kivételével mindenki hazautazott Magyarországra. Az ott maradt orvosok a jemeni kormány kérésére önkéntes alapon munkát vállaltak a hodeidai al-Olafi kórházban, ahol szovjet orvosokkal együttműködve sebészeti és traumatológiai beavatkozásokat hajtottak végre. A háborús veszély fokozódása miatt Mirzo Rahmatov szovjet nagykövet az országban tartózkodó minden szocialista szakértő evakuálásáról határozott. Döntésének értelmében a magyar orvosok is elhagyták Jement, és december 24-én szerencsésen megérkeztek Kairóba, ahonnan többségük az első menetrendszerű légi járáttal tovább folytatta útját Magyarországra.⁴²

A külföldi szakemberek távozásával kritikusra fordult a helyzet a royalista offenzíva alatt. A sebesültek számának rohamos emelkedése miatt égető szükség lett volna minél több szakképzett és tapasztalt orvosra és ápolóra. A Jemeni Arab Köztársaság kormánya emiatt a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságához fordult, és sebészeket kért az ostromlott főváros kórházaiba. A nemzetközi szervezet rövid határidőn belül eleget kívánt tenni a felkérésnek, amihez kérte a Magyar Vöröskereszt segítségét is.⁴³

A magyar külügyminisztérium nyitottnak mutatkozott a kérés teljesítésére. Álláspontjára befolyást gyakorolt, hogy a szanaai magyar kórházat gyakorlatilag nem rendelkező jemeni egészségügyi személyzet vette át, és az intézmény működéséről a magyarok nem rendelkeztek semmiféle információval.⁴⁴ Ehhez járult még hozzá, hogy noha az adott körülmények között a budapesti vezetés nem kérdőjelezte meg a magyar orvosi személyzet kivonásának szükségességét, azt politikailag negatív hatásúnak ítélte meg. A kedvezőtlen benyomás csökkentésére szándékában állt a helyzet stabilizálódásával visszaküldeni a magyar orvosokat Szanaába.⁴⁵

A szovjet és keletnémet illetékesekkel folytatott konzultációk hatására a külügyminisztérium azonban ártértékelté várakozó álláspontját, és a mielőbbi segítségnyújtás mellett határozott.⁴⁶ A felmerülő lehetőségek közül (önkéntes doktorokból és egészségügyi személyzetből álló magyar csoport visszaküldése a szanaai kórház-

42 A Jemenben felszerelt és több mint nyolc hónapig magyar irányítás alatt működő kórház tevékenységéről összefoglalóan elmondhatjuk, hogy 1967. március 29. – december 8. között 8702 betegvizsgálatot és kezelést, 1048 műtétet, 7132 röntgenvizsgálatot és 4018 laboratóriumi vizsgálatot végeztek el. Schiffer Ferenc: Egy év alatt 1048 műtét. Hazatért Jemenből a magyar kórház személyzete. In: *Esti Hírlap*, 1968. január 10. 5.

43 Fordítás a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága 1967. december 30-i telexátvitatáról. MNL OL XIX-J-1-j Jemen 47. doboz. 00407/1968.

44 A kairói magyar nagykövetség tanácsosa ezzel kapcsolatban csak arról tudott beszámolni, hogy a kórházba a magyar specialisták távozását követően egy kínai professzor járt be alkalomszerűen, hogy jemeni orvosok asszisztálása mellett elvégezze a halaszthatatlan műtéteket. Lásd: Magyar orvosok küldése Jemenbe. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 22. doboz. 69-655 – 1705-3/1968.

45 A jemeni magyar kórház ügye. MNL OL XIX-J-1-j. Jemen. 47. doboz. 00407/1968.

46 Moszkvának a jemeni helyzettel kapcsolatos állásfoglalását Andrej Gromiko külügyminiszter fejtette ki az 1964. decemberi, Varsóban tartott külügyminiszteri találkozáson: „A Szovjetunió fő feladata, hogy elősegítse a köztársasági rendszer és híveinek megerősödését ebben az országban. (...) Nehéz most teljes határozottsággal megmondani, hogyan fognak tovább fejlődni az események Jemenben. Azonban mi mindaddig, amíg azt a körülmények megengedik, továbbra is segítséget nyújtunk a haladó erőknek Jemenben, melyek a köztársaság és a jemeni forradalom megvédéséért harcolnak.” Így amikor a Nemzetközi Vöröskereszt a már említett kérésével a szovjeteket is megkereste, azok az áttekinthetetlen jemeni helyzet elle-

ba egyéves időtartamra a magyar állam költségén, vagy egyszeri jelentős gyógyszereségly nyújtása a Jemeni Arab Köztársaságnak) végül az orvosok kiutaztatása mellett döntöttek.⁴⁷

A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának küldöttsége 1968. január végén a helyszínre utazott, hogy a jemeni hatóságokkal együtt megvizsgálja a helyzetet és az orvosszükségletet. A megfelelő egészségügyi személyzet hiányán kívül megállapították, hogy nagyon sürgős és jelentős igény mutatkozik gyógyszerekre Szanaában és Taizzban is. Emiatt ismét a Magyar Vöröskereszthez fordulva antibiotikumokat, fájdalomcsillapítókat, plazmákat, infúziós anyagokat, röntgenfilmeket, mankókat, gipszkötéseket, fecskendőket, tűket és sebészeti fonalat kértek.⁴⁸

A jemeni egészségügyi miniszterrel 1968 márciusában aláírt jegyzőkönyv értelmében Magyarország már teljesítette az 1964 májusában vállalt segélyfelajánlását, és az egy éven át működtetett kórház további irányítását jemeni hatáskörbe utalta át. Ennek ellenére a magyar külügyminisztérium támogatásáról biztosította az igény teljesítését, és kétszeresére emelte fel a Magyar Vöröskereszt által javasolt 50 ezer forint összegű küldemény értékét.⁴⁹ Az 1968 júniusában Budapesten tárgyaló Fászi el-Asszuád jemeni gazdasági államtitkárt már arról tájékoztathatták, hogy a hónap végén útnak kívánják indítani a magyar orvosokat Szanaába, akiket elkísér egy műszerész technikus is a kórház berendezéseiben keletkezett hibák kijavítására. Újabb gyógyszereséglyre vonatkozó kérelmére válaszul közölték, hogy a Magyar Vöröskereszt az előzetes jemeni igények alapján már összeállította a sebesültek ellátásához szükséges küldeményét 100 ezer forint értékben. Az áru 90 százalékát addigra már útnak is indították, míg a fennmaradó részt a kiutazó orvosokkal kívánták kiküldeni.⁵⁰

A magyar orvosok visszatérése

Dr. Gonda András, dr. Csengődy József és a korábban már a szanaai kórházban dolgozó Gágyor Sándor 1968. július 12-én indult Jemenbe. A hadi helyzet a magyar csoport távozását követően alig változott. Szanaa továbbra is frontváros volt, kétharmadát 6–10 kilométeres távolságban ellenséges törzsek gyűrűje ölelte körül. A roylisták folyamatosan zavaró jellegű ágyú- és aknatűzzel árasztották el a város különböző pontjait; a lövedékek gyakran a magyar doktorok munkahelyének 30–300 méteres körzetében csapódtak be. A helyzet augusztusban tovább súlyosbodott a köztársasági hadsereg egységeinek lázadása következtében. A harcok alatt több

nére három orvos mielőbbi visszaküldéséről határoztak. Példájuk ösztönzőleg hatott a magyar vezetésre is. Lásd: Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j Jemen 1968. 47. doboz. 00407/2/196.

47 Uo.

48 Fordítás a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának 1968. február 29-i táviratáról. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 22. doboz. 69-655-1705-2/1968.

49 A gyógyászati segélyszállítmány első részletét már a következő hónapban leszállította a Magyar Vöröskereszt. Lásd: Magyar orvosok küldése Jemenbe. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 22. doboz. 69-655-1705-3 - 2/20/1968.; Gyógyszereséglyt küldött a Vöröskereszt Jemenbe. In: *Népszabadság*, 1968. április 14. 13.

50 MNL OL XIX-J-1-j. Jemen. 47. doboz. 00407/6/1968. Feljegyzés.

belövést kapott a kórház épülete is, a magyar technikus pedig kisebb szilánksérülést szenvedett. Komoly megpróbáltatást jelentett a kórház dolgozóinak ezekben a napokban a nagy számban érkező sebesültek ellátása is.

Az ostrom közel egyéves ideje alatt erősen megrendült a kórház gazdasági helyzete és technikai ellátottsága. A harcok, a nem rendeltetésszerű használat és főleg a gondatlan kezelés miatt a felszerelés megrongálódott. A műszerek alkatrészek hiányában gyakran használhatatlanná váltak, pótlásuk pedig lehetetlen volt. A szállítási nehézségek és az import rendszertelensége miatt akadozott az intézmény gyógyszer- és eszközellátása is.

A harcok miatt az eredetileg vegyes sebészeti jellegű egészségügyi intézmény továbbra is hadi-traumatológiai kórházként működött. A betegek túlnyomó többsége katona volt, akiknek a viselkedése miatt a női alkalmazottak távozásra kényszerültek. Mindössze három fiatal doktor fogadta a két magyar orvost. Az első hetekben a magyar doktorok az intézet leromlott higiéniai viszonyainak javítására törekedtek, amit kezdettől fogva nehezített, hogy folyamatosan érkeztek a súlyos sérültek, illetve az, hogy az ápoltak közömbösek voltak a kórházi rend és tisztaság iránt. A szakszerű sebészeti beavatkozás feltételeinek megteremtése után átlagosan havi 30-40 műtétet végeztek. Ezekbe aktívan bekapcsolódtak a jemeni orvosok is, akiket rendszeres szakmai továbbképzésben részesítettek.⁵¹

A fegyveres összecsapások intenzitása a főváros környékén 1968. november elejétől jelentősen enyhült, aminek köszönhetően megszűntek az állandó ágyú- és aknabelövések, a sebesültek száma pedig lecsökkent. Ennek ellenére tovább romlott a kórház gazdasági helyzete. A betegek élelmezése egyhangúvá vált, ami széles körű elégedetlenséget váltott ki. Rendszeres utánpótlás hiányában romlott a gyógyszerellátás, a röntgenfilmek hiánya miatt a doktorok gyakran érzékszerveikre voltak kénytelenek hagyatkozni. A betegek minimális ellátását csak az NDK-tól és a Magyar Vöröskereszttől kapott kisebb ajándékok tették lehetővé. Működésképtelenné vált az egyik áramtermelő aggregátor, a mentőautó, illetve februárig a kórház kútja és szivattyúja is. A gázhiány miatt a hűtőszekrények nagy részét nem lehetett használni a laboratóriumban, a vérbankban és a konyhában, valamint javításra szorultak a műtőben és a konyhában használatos kisgépek is. A palackozott oxigén hiánya lehetetlenné tette a műtéti altatást, ami kizárta a korszerű sebészeti beavatkozások elvégzését. Az épület állaga tovább romlott, javításokra nem került sor, a magyar technikai szakember távozása után pedig szinte teljesen megszűnt a technikai berendezések karbantartása.⁵²

A helyzet stabilizálódásával a katonák helyét fokozatosan civil sérültek, mozgásszervi helyreállító műtetre, illetve általános sebészeti ellátásra szoruló, nemegyszer Dél-Jemenből vagy Etiópiából érkező polgári személyek vették át. Mellettük gyakran felkeresték az intézményt a harci tevékenység megszűnése után visszatérő külföldi delegációk tagjai is. A magyar orvosok mellett váltakozó jelleggel

51 Negyedévi jelentés a San'a-i Magyar Kórházból. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 27. doboz. 2745-1/1969.

52 Félévi jelentés a San'a-i Magyar Kórházból. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 27. doboz. 2745-1/1969.; Harmadik negyedévi jelentés a San'a-i Magyar Kórházból. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 27. doboz. 2745-2/1969.

kettő-négy jemeni orvos dolgozott, az ápolók és a segédzsemyzet pontos létszáma pedig megállapíthatatlan volt a gyakori munkahely-változtatás miatt. Az állandó ügyelet ellátásához ezért más kórházakból kellett orvosi segítséget kérni, a komplikáltabb esetekben az ápolást pedig csak a hozzátartozók jelenlétének engedélyezésével tudták megoldani. További gondot jelentett a fiatal jemeni orvosoknál az ambíció hiánya, valamint az alacsony munkamorál, aminek következtében a dolgozók minden indok nélkül gyakran napokig nem jelentek meg a munkahelyükön. Ennek következtében az ügyeleti szolgálatot sem tudták megfelelő módon megszervezni és ellátni. Ráadásul a kórháznak szánt rapszodikus befutó gyógy- és kötszerküldemények egy része rendszeresen eltűnt. Mindezek ellenére sikerült szerény szinten fenntartani az általános higiéniai viszonyokat. Az orvosok folyamatosan fogadták az ambuláns betegeket, a helyi orvosokat továbbképezték, emellett havi átlagban 40-60 műtétet végeztek el, illetve 50-60 törést és ficamot láttak el.⁵³

Az ismertett körülmények miatt a két magyar orvos ragaszkodott ahhoz, hogy szerződésük júliusi lejártával hazatérhessen. A váltásukra kiküldött orvosok érkezése előtt a kórházat két hónapig csak jemeni személyzet működtette, ezért rendkívül leromlott állapotok és elhanyagolt betegek fogadták a magyar specialistákat. A Jemenben egyedülnek számító vérbank személyzet hiányában nem működött, a laboratórium két szakképzetlen alkalmazottja a minimális igényeket sem tudta kielégíteni, és az eredeti felszerelés mintegy 8-10 százaléka volt már csak többé-kevésbé használható állapotban. A gyógyszer- és kötszerutánpótlás jelentősen elmaradt a szükséges mennyiségtől, a kórház szegényes költségvetését jelentősen megterhelték a szakszerűtlen és felesleges beszerzések, illetve ellátások. A páciensek 90 százaléka vagy egyáltalán nem jutott ellátáshoz, vagy addigi kezelésük kifejezetten káros volt. Az első hónapok szakmai tevékenysége ezért döntően az elmaradt, illetve helytelen kezelések következményeinek helyrehozására – például az elfertőződött sebek kezelésére és a csonttörések rekonstrukciós kezelésére –, valamint az alapvető higiénias intézkedések bevezetésére irányult.⁵⁴

Továbbra is folyamatosan ellátták a betegek többségét adó friss háborús sérülteket, valamint a szabotázscselekmények, bombarobbantások és közúti balesetek áldozatait.⁵⁵ A fegyveres összecsapások sérültjeinek ellátása mellett az elévített műtétek száma jelentősen megnőtt a főváros lakosságának tekintélyes gyarapodása következtében, valamint a korábban kiküldött magyar szakorvosok távozása után felhalmozódott, idejében el nem végzett sebészeti beavatkozások miatt. Mindezeket túl a magyar kórház kiemelt szerepet kapott, mivel a hodeidai, a szadaai, valamint valamennyi szanaai kórház oda irányította a traumatológiai szak-

53 Negyedik negyedévi jelentés a San'a-i Magyar Kórházból. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 27. doboz. 2745-3/1969.

54 Jemeni magyar kórház negyedévi jelentése. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 23. doboz. 472-2. – 1/2-1/1970.

55 A kórházban ápolott betegek mintegy 80 százaléka a harcokban vagy balesetben sérült meg. A kiugróan magas arányt magyarázza, hogy a szaúd-arábiai határon zajló harci cselekmények következtében naponta három-öt, többnyire többszörösen lőtt sérült érkezett a kórházba. Lásd: A szanaai „Magyar Kórház” orvosainak 1969. II. félévi jelentése. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 23. doboz. 472-4/1970.

ellátásra szorult betegeit.⁵⁶ A jelentős leterheltség miatt a jemeni egészségügyi miniszter hozzájárult a kórház személyzeti állományának növeléséhez, ami egy röntgen- és egy műtőasszisztens felvételét jelentette, valamint ideiglenesen egy szovjet sebész és egy laboratóriumi munkatárs is odakerült más kórházból.

A gyógyszer- és kötszerellátás megszervezése korábban is a legnehezebben megoldható problémák egyike volt. A helyzet 1969. december 30-án kritikusra fordult, amikor egy tisztázatlan eredetű tűzben megsemmisült a gyógyszerár teljes készlete és a röntgenfilmanyag, továbbá megrongálódott az egyik műtő, valamint tönkrement az épületszárny elektromos berendezése.⁵⁷ Az ellátási zavarok megszüntetésére 1970. február közepén a Magyar Vöröskereszt egészségügyi anyagokból és fogyóeszközökből álló gyorssegélyt küldött légi úton 70 ezer forint értékben.⁵⁸

Fokozódó nehézséget jelentett, hogy a csúcsra járatott kihasználtság, a hozzáértő szakemberek és a megfelelő karbantartás hiánya, valamint a jemeni alkalmazottak anyagi felelősségének és ellenőrzésének hiányosságai miatt a kórház berendezései gyorsan amortizálódtak. Több gépet és eszközt nem lehetett üzemeltetni, mivel a pótalkatrészeket kizárólag Magyarországról lehetett beszerezni. A technikai ellátottság javítására felmerült bizonyos nélkülözhetetlen alkatrészek segélyként való kijuttatása és egy szerelő kiküldése a munkálatok elvégzésére.⁵⁹

A tervek megvalósítására azonban már nem került sor. A polgárháború 1970 júniusában lezárult, és az azt követő politikai konszolidációval egy időben csökkent a háborús sérültek száma. Ezen időszak alatt az intézmény irányítását a jemeni hadsereg vette át, hogy azt később egy 500 ágyasra tervezett katonai kórház részévé alakítsa át. A kibővített kórház új részlegeiből azonban addigra még az épületek is csak részben készültek el, ezért a teendők ellátására kiérkezett nyolc-tíz fős szovjet katonaoorvos-csoport munkába állása után az igazgatóság felosztotta a meglévő 100 fekvőhelyet, és egy 26 ágyas osztályt biztosított a magyar küldöttségnek. A magyar orvosok munkaereje a többi jelen lévő munkatársukhoz hasonlóan a kiküldetésük hátralévő idején ezért többnyire kihasználatlan maradt. Változatlanul megmaradtak az elégtelen anyagi ellátottság okozta nehézségek is, amelyek áthidalásához csak a Nemzetközi Vöröskereszt és a Magyar Vöröskereszt küldeményei jelentettek segítséget. Az új katonai kórház kibővített részlegeit szeptemberben kívánták üzembe helyezni. A magyar egészségügyi szakemberek szerződése azonban akkorra lejárt, ezért hazatérésük miatt már nem lehetett pontos képet alkotni az átadott kórház átszervezés és kibővítés utáni helyzetéről.

56 Jemeni magyar kórház negyedévi jelentése. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 23. doboz. 472-2. - 1/2-1/1970.

57 A királypárti rádióadó közleményében politikai célú szabotázsnek tulajdonította az eseményt. Ezt támasztotta alá az is, hogy a tűz után két nappal robbanóanyaggal megrakott gépkocsit robbantottak fel a kórház mellett. Az elszennvedett anyagi kár mellett személyi sérülésre egyik esetben sem került sor, az orvosok zavartalanul el tudták látni munkájukat. Lásd: A szanaai „Magyar Kórház” orvosainak 1969. II. félévi jelentése. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 23. doboz. 472-1/1970.

58 A küldeményt magyar illetékesek 57 doboznyi gyógyszerből és orvosi segédeszközből állították össze 52 434 forint értékben. A fennmaradó 17 566 forint a szállítási költségeket fedezte. Lásd: Gyorssegély a szanaai magyar kórház részére. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 23. doboz. 472-5/1970.

59 Pótalkatrészek küldése a szanaai magyar kórház berendezéseinek javításához. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 23. doboz. 472-8. - 1/22-1/1970.

Az egészségügyi együttműködés tapasztalatai

Az 1970-ben távozott magyar orvosok rendkívül kedvezőtlen benyomásokkal és tapasztalatokkal hagyták el az arab országot, aminek következtében borúsan tekintettek a magyar egészségügyi intézmény további működésére. Az egyik legfőbb problémának a jemeni kollégáik alacsony szakmai képzettségét látták, ami alapján alkalmatlannak tartották őket önálló sebészeti munka végzésére. Az Európába küldött ösztöndíjasok tanulmányútjai az esetek 80–90 százalékában kudarcra zártak. A szorgalom teljes hiánya miatt kevés kivételtől eltekintve azokat is alkalmatlannak találták elfogadható színvonalú orvosi munka ellátására, akiknek sikerült lediplomáznuk. A kórházak elégtelen létszámú egészségügyi szakszemélyzetének 90 százaléka nem rendelkezett semmilyen szakmai végzettséggel, ezért a kötözéseket, gipszeléseket és kezeléseket a magyar orvosoknak gyakran vagy egyedül kellett elvégezniük, vagy a nővérek csak a közvetlen felügyeletük alatt végezheték el azokat. A gondokat tetézte, hogy a többségében nyolc-tíz éves gyerekekből verbuvált betegápolóknak fogalmuk sem volt a legalapvetőbb higiéniai követelményekről, ezért sebészeti tisztaságot igénylő ápolási munkára alkalmatlanok voltak.⁶⁰

A jemeni egészségügyi minisztérium képtelen volt az ügyeket átfogóan irányítani. A polgárháborús viszonyok, valamint a regionális teljhatalommal rendelkező törzsi vezetők miatt az egészségügyi miniszternek tulajdonképpen csak a három nagyvárosban volt hatásköre. Erősen behatárolt anyagi lehetőségei miatt nemegyszer a hivatali apparátusa fizetését sem tudta biztosítani. A Kuvait által épített és felszerelt vidéki kórházak nem működtek, felszereléseiket ellopták. Külföldi segély és ellenőrzés hiányában a minisztérium még napokra sem tudta biztosítani a kórház működését.

A korrupció a szokásos szintet is meghaladta az egészségügyi dolgozók körében. Az állami költségvetésből nem lehetett a szükségleteket fedezni, ezért a gazdálkodás a külföldi segélyeken alapult. A segélyszállítmányok és gyógyszerküldemények tekintélyes hányadát azonban nem a rendeltetésének megfelelően használták fel: körülbelül 80 százalékát ellopták és a feketepiacon értékesítették, míg a fennmaradó rész a szakszerűtlen kezelés és felhasználás miatt idő előtt tönkrement.⁶¹

Mindezek ellenére a magyar külügyminisztérium továbbra is támogatni kívánta a szanaai „Magyar Kórház” működését, mivel álláspontja szerint Magyarország részvételének beszüntetése nemcsak az egészségügyi intézmény jövőjét tette volna bizonytalanná, hanem egyúttal meg is fosztotta volna Magyarországot a jemeni rendszerrel fenntartott kapcsolatainak legjelentősebb eredményétől, ami mindenképpen kedvezőtlen politikai következményekkel járt volna. A kint dolgozó orvosok véleményével összhangban szükségesnek tartotta emiatt, hogy a magyar

60 Jemeni magyar kórház negyedévi jelentése. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 23. doboz. 472-2. – 1/2-1/1970.

61 Zárójelentés Dr. Kálló Antal és Dr. Nádor István kiküldöttek Szanaai kórházban teljesített egy évi munkájáról, általános tapasztalatokról és a kórház helyzetéről. MNL OL XIX-J-1-k Jemen 23. doboz. 472-9/1970.

állam folyamatos váltásban továbbra is küldjön sebész szakorvosokat Jemenbe, és a kórházat műszaki-technikai támogatásban is részesíteni kívánta.⁶²

A külügyi direktíva szellemében Magyarország a polgárháborút követően is rendszeres egészségügyi segítséget nyújtott a jemeni köztársasági rendszernek az 1970-es évek elején bekövetkezett politikai fordulat, illetve a szocialista országokkal addig fenntartott dinamikus kapcsolatok intenzitásának egyértelmű csökkenése ellenére. A két állam együttműködését ezen a téren megkönnyítette, hogy a jemeni fejlesztési tervekben az egészségügy kiemelt jelentőséget kapott. Ennek megfelelően a Medicor Művek képviselői 1974 augusztusában szerződést kötöttek a jemeni egészségügyi minisztériummal az arab állam egészségügyi rendszerének rekonstrukciójáról. A megállapodás volumenét és a magyar szerepvállalás jelentőségét jól érzékelteti, hogy a magyar fél kötelezettséget vállalt három húszágyas kórház teljes berendezésére, valamint egyéb egészségügyi intézmények elhasználandó felszereléseinek pótlására összesen 960 ezer dollár értékben.⁶³ A modern technikai berendezések beszerzése és üzembe állítása mellett ugyanakkor állandó problémát jelentett a magasan kvalifikált szakemberek hiánya, ezért Magyarország továbbra is rendszeresen delegált a TESCO közreműködésével orvosokat, ápolónőket és műszaki technikusokat a Jemeni Arab Köztársaságba.⁶⁴

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.)
 XIX-J-1-j Külügyminisztérium. TÜK-iratok
 XIX-J-1-k Külügyminisztérium. Vegyes adminisztratív iratok

2. Kiadott források és szakirodalom

Attar

1964 Attar, Mohamed Said el-: *Le sous-développement économique et social du Yemen. Perspectives de la révolution yéménite*. Alger, 1964.

Deffarge–Troeller

1969 Deffarge, Claude – Troeller, Gordian: *Yemen 62–69. De la révolution «sauvage» à la trêve des guerriers*. Paris, 1969.

Deonna

1983 Deonna, Laurence: *Yémen*. Paris, 1983.

Fayein

1964 Fayein, Claudie: *Egy francia orvosnő Jemenben*. Bp., 1964.

62 Jemeni magyar kórház negyedévi jelentése. MNL OL XIX–J–1–k Jemen 23. doboz. 472-2. – 1/2-1/1970.

63 Három kórházat szerel fel a Medicor Jemenben. In: *Népszava*, 1974. augusztus 11. 16.

64 Csak a jemeni Al-Szaura Kórházban például több mint hatvan magyar szakember dolgozott egyszerre 1987-ben. Lengyel L. László: „Magyar” kórház Szanaában. In: *Népszabadság*, 1987. december 8. 6.

Galkin

1962 Galkin, V. A.: Az egészségügy Jemenben. In: *Orvosi Hetilap*, 103. (1962) 25. sz. 1185–1186.

Gerasimov

1964 Gerasimov, Oleg: Yemen: Two Years of Struggle and Work. In: *International Affaires [Moscow]*, 1964. 10. sz. 71–72.

Győrffy

1963 *MTI világpolitikai dokumentumok. Jemen*. Szerk.: Győrffy Tibor. Bp., 1963.

Hoeck

1963 Hoeck, Eva: *Doctor amongst the Bedouins*. London, 1963.

1998 Hoeck, Eva: *Ich sah den Jemen ohne Schleier. Als Ärztin zwischen Orient und Okzident*. Berlin, 1998.

Milenkovics

1963 Milenkovics, M.: A kábítószer – Dél-Arábia rákfenéje. In: *Cikkek a Nemzetközi Sajtóból*, 8. (1963) 3. sz. 26–28.

O’Ballance

1971 O’Ballance, Edgar: *The War in the Yemen*. London, 1971.

Page

1971 Page, Stephen: *The USSR and Arabia: The Development of Soviet Policies and Attitudes towards the Countries of the Arabian Peninsula, 1955–1970*. London, 1971.

Pawelke

1959 Pawelke, Günther: *Der Jemen, das verbotene Land*. Düsseldorf, 1959.

Proctor

2006 Proctor, J. H.: Scottish Medical Missionaries in South Arabia, 1886–1979. In: *Middle Eastern Studies*, 42. (2006) 1. sz. 103–121.

Rouleau

1962 Rouleau, Eric: „Arabia Infelix” In: *Cikkek a Nemzetközi Sajtóból*, 7. (1962) 78. sz. 69–72.

Shipman

2005 Shipman, John: Doctor in Arabia. Patrick W. R. Petrie (1903–1986). In: *Journal of the British–Yemeni Society*, 2005. <https://al-bab.com/albab-orig/albab/bys/articles/petrie05.htm> (letöltés: 2021. április16.).

Somerville-Large

1967 Somerville-Large, Peter: *Tribes and Tribulations. A Journey in Republican Yemen*. London, 1967.

Thuriaux

1983 Thuriaux, Michel C.: *Health Problems of Yemen and Its Populations. A Bibliographic Review*. Miami, 1983.

ZOLTÁN PRANTNER

THE "HUNGARIAN HOSPITAL" IN YEMEN

HEALTH COOPERATION BETWEEN HUNGARY AND YEMEN IN THE SECOND HALF OF THE 1960S

The study aims to represent the backgrounds, events, and consequences of the activity of Hungarian medical staff in Yemen. In connection with this we would like to present in detail the health situation in Yemen in the first half of the 20th century, the Arab country's health cooperation with socialist states, the experience of setting up and operating a Hungarian health institution, and the impressions of Hungarian–Yemeni health cooperation during the period. The main objective of the study is to present in detail this example of world-class Hungarian medical assistance, in the light of the relevant documents of the Hungarian National Archives. In describing the process, we also would like to place great emphasis on the presentation of the consequences of the adverse circumstances and the conditions of the Civil War, which will further increase the value of the results achieved by the Hungarian medical staff.

Moszkva árnyékában

Magyar–kínai kereskedelmi kapcsolatok
a hidegháború idején

1949. május 31-én, két héttel a Magyar Dolgozók Pártja választási győzelmét követően Molnár Erik moszkvai magyar nagykövet felvetette a budapesti Külkereskedelmi Minisztériumnak, hogy Moszkván át vízumot kérne egy 2-3 fős küldöttség részére a Szabad Kínába a kereskedelmi kapcsolatok felvétele céljából.¹ A magyar kormány támogatta a kezdeményezést, de a szovjet külügyminisztériumtól az engedély augusztus közepéig nem érkezett meg.² Ekkor a magyar külügyminisztérium tárgyalást kezdeményezett Hsziao Hua (Xiao Hua) tábornokkal, a budapesti Világ Ifjúsági Találkozón részt vevő kínai delegáció vezetőjével, aki ígéretet tett, hogy közvetíti a magyar szándékot a kínai illetékeseknek.³ Szeptember 3-án Háy László, a Külkereskedelmi Minisztérium államtitkára a Szabad Kína külkereskedelmi hatóságához írt levelében reményét fejezte ki, hogy „ezen első lépések eredményeként szilárd és fejlődő gazdasági kapcsolatok alakulhatnak ki országaink között”, mert a két népet összeköti, hogy együtt „menetelnek közös célunk, a szocializmus felé”.⁴ Az utazásra végül a hivatalos diplomáciai kapcsolat felvétele előtt nem került sor. A Kínai Népköztársaság 1949. október 1-jei megalakulása után viszont néhány napon belül, de szigorúan a szovjet–kínai kapcsolatfelvételt követően, a kelet-közép-európai szocialista országokhoz hasonlóan a Magyar Népköztársaság is diplomáciai kapcsolatot létesített az új állammal.

A magyar–kínai kapcsolatfelvétel előtörténete jól példázza, hogy a második világháború után a szovjet érdekszférába került és 1948–1949-re szovjetizált kelet-közép-európai országok kül- és gazdaságpolitikai mozgásterét alapvetően a moszkvai vezetés határozta meg. 1949-re kialakult a birodalmi központtól való politikai függés, ami elsősorban kül- és katonapolitikai vonatkozásban működött haté-

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., vamos.peter@abtk.hu), a Károli Gáspár Református Egyetem BTK Kínai Tanszékének habilitált egyetemi docense.

1 Külügyminisztérium Politikai Főosztály, Félix Pál feljegyzése. Budapest, 1949. május 31. MNL OL XIX-J-1-j Kína 26. t.125/1949.

2 Molnár Erik nagykövet jelentése: Kapcsolatok felvétele Szabad Kínával. Moszkva, 1949. augusztus 15. MNL OL XIX-J-1-j Kína 26. t. 498/1949.

3 A magyar külügyminisztérium feljegyzése. Budapest, 1949. szeptember 1. MNL OL XIX-J-1-j Kína 26. t. 498/1949.

4 Háy László külkereskedelmi államtitkár levele a Szabad Kína külkereskedelmi hatóságához. Budapest, 1949. szeptember 3. MNL OL XIX-J-1-j Kína 26 t. 566/1949.

konyan, de a gazdasági és kereskedelmi tevékenység lehetőségeit is befolyásolta. Miközben a magyarok – a többi szocialista országhoz hasonlóan – kezdetből a lehetőségek birodalmaként tekintettek a szocialista építés útját és a Szovjetunió szövetségét önként választó Kínára, a kétoldalú gazdasági kapcsolatok szintje mégis mindvégig jelentősen elmaradt a budapesti várakozásoktól. Mi állhatott a háttérben? A szovjet–kínai viszony alakulása és a szovjet ellenőrzési szándék hogyan befolyásolta a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok lehetőségeit, a forgalom mértékét és összetételét? A magyar gazdaságpolitika mennyiben volt képes érvényre juttatni a sajátosan magyar érdekeket? A tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ, kínai levéltári források hiányában elsősorban magyar külügyi és pártiratok alapján.

A kereskedelmi kapcsolatok jellemzői a testvéri barátság évtizedében, 1950–1959

A hidegháború évtizedeiben a Kínai Népköztársaság (KNK) és a szovjet tömb országai közötti viszonyt, így a magyar–kínai kapcsolatokat alakulását is alapvetően Moszkva és Peking kapcsolatrendszere határozta meg.⁵ A KNK fennállásának első éveiben rá volt utalva a Szovjetunió támogatására, ezért politikáját a saját nemzeti érdekeit és a szocialista közösség érdekeit egységben szemlélő vonal jellemezte. A pekingi vezetés úgy vélte, hogy saját, olykor a szovjet érdekekkel ellentétes politikai és gazdasági céljait legjobban úgy valósíthatja meg, ha ott van fölötte a Szovjetunió védőernyője, ezért elfogadta a proletár internacionalizmus elvét és hangsúlyozta az összefogás fontosságát.

Kína gazdasági kapcsolatai az 1950-es években jórészt a Szovjetunióra és a népi demokráciákra korlátozódtak. A szocialista tervgazdaságok közötti kereskedelmi kapcsolat az árucserén alapult. Az együttműködés kereteit a több évre szóló kétoldalú árucsereforgalmi egyezmények adták. Ezeket évente újratárgyalták, hogy az árucserre volumenét és az áruösszetételt az illetékes kormányzervek a termelés és a politikai környezet változásaihoz igazítsák. Az éves megállapodásokban rögzített forgalom végül a külkereskedelmi vállalatok közötti szerződésekben realizálódott, az elszámolás pedig rubelalapú klíring alapján történt. Az együttműködést a szolidaritás jellemezte. Az árak mindkét fél számára elfogadhatók voltak, a hitelek kamata sosem haladta meg az évi 1-2 százalékot, és a jó alkupozíciót a szocialista partnerek nem használták ki gazdasági előny szerzésére.

Ebben a kapcsolatrendszerben a kelet-közép-európai szocialista országok politikai szerepe Kína szempontjából elsősorban az volt, hogy a velük fenntartott kapcsolatok ápolásával a pekingi vezetés demonstrálni tudta Moszkvának a tábor egysége iránti elkötelezettségét, erősíthette országa nemzetközi elismertségét és szocialista identitását. A „barátként” és „testvérként” aposztrofált szocialista országok adottságaiknak és lehetőségeiknek megfelelően támogatták a szocializmus

5 A magyar–kínai kapcsolatok történetének áttekintését lásd: Vámos, 2020.

kínai építését. 1953-ra a KNK külkereskedelmi forgalmának 70 százalékát velük bonyolította le.⁶

Annak ellenére, hogy mindannyian a nehézipar fejlesztésére helyezték a hangsúlyt, kialakult egyfajta munkamegosztás. Az iparilag rendkívül elmaradott, viszont természeti kincsekben gazdag Kína szinte kizárólag a szovjet tömb országai-ból importált termelési eszközöket. A fejlettebb nehéziparral rendelkező Csehszlovákia, NDK és Lengyelország önmagukban is fontos szerepet játszhattak a kínai gazdaság fejlesztésében. A magyar export áruösszetételében a fejlettebb nehéziparral rendelkező országokéhoz hasonlított. A nehézipari cikkek: gépek, járművek, műszerek aránya már 1953-ban elérte a 75 százalékot.⁷ A Magyarországra irányuló kínai kivitel áruösszetételét tekintve szintén hasonló volt ahhoz, ami a kínai exportot a többi európai szocialista ország viszonylatában jellemezte. Kína elsősorban fogyasztási cikkeket, mezőgazdasági termékeket és ipari alapanyagokat – húskonzervet, gyapjuszövetet, selyemszövetet, kötöttáru – szállított, és részben olyan árukat, amelyeket különben tőkés piacokról, keményvalutáért kellett volna beszerezni.

Magyarország azonban a testvéri barátságot nem tudta kereskedelmi előnyre váltani. A magyar vállalatok arra törekedtek, hogy elsősorban a raktáron levő vagy más megrendelésre gyártott, de más országokba nem eladható termékeiket értékesítsék Kínában. A kínaiak azonban nem lelkesedtek az ilyesfajta kereskedelemért. Nem voltak elragadtatva a magyar áruk minőségétől, és a szállítási pontatlanságok is zavarták őket. A pekingi magyar nagykövet már az 1951. évi jelentésében figyelmeztetett, hogy a kétoldalú kapcsolatok továbbfejlesztése szempontjából a szerződésben foglaltak maradéktalan végrehajtása „döntő jelentőséggel bír”. Külön kiemelte a szállítási határidők betartását és az áruk vállalt minőségének biztosítását, mert, mint megjegyezte, „nagyon sok a reklamáció”.⁸ A kereskedelmi kapcsolatok fejlesztését magyar részről az is hátráltatta, hogy a szerződésben megállapított mennyiségnek a magyar fél szinte egyetlen egy évben sem tudott eleget tenni. Már 1952-ben is volt lemaradás, 1953-ban pedig csak 73 százalékos volt a magyar teljesítés.⁹ 1956 nyarán a pekingi magyar nagykövetség szerint a kínai vezetés úgy érezte, hogy a Magyarországgal folytatott gazdasági kapcsolatoknak „Kína számára sok perspektívája nincsen”.¹⁰

Mivel a szocialista országok között az 1950-es években külkereskedelmi vonalon semmiféle egyeztetés nem zajlott, a kétoldalú kereskedelem fejlesztését tovább nehezítette, hogy a kínai piacon inkább egymás versenytársaiként, mint együttműködő partnerekként jelentek meg. A helyzetet jól illusztrálja egy Kínában dolgozó magyar szakértő 1957-es levele, amelyben a kétoldalú gazdasági kapcsolatokért felelős nagykövetségi munkatárs munkamódszeréről a következőket írja: „Az a feladata – amikor a kínai újságokból arról értesülünk, hogy valamely állam

6 Safrankó Emánuel nagykövet 1953. évi összefoglaló jelentése. MNL OL, XIX-J-1-j Kína 27. t. 00311/1954. 7 Uo.

8 Safrankó Emánuel nagykövet 1951. évi összefoglaló jelentése. MNL OL XIX-J-1-j Kína 27. t. 00875/1952.

9 Safrankó Emánuel nagykövet 1953. évi összefoglaló jelentése. MNL OL XIX J-1-j Kína 27. t. 00311/1954.

10 Száll József jelentése: „Kínai külpolitika néhány jelensége.” Peking, 1956. augusztus 16. MNL OL XIX J-1-j Kína 006707/1956.

küldöttsége Pekingbe érkezik –, hogy felkeresi a megfelelő minisztériumot, többnyire a kínai külkereskedelmet, és érdeklődik jövetelük céljáról. Mi ilyenkor, ha lehetséges, ellenajánlatot teszünk a kínai elvtársak felé. Ez már egy jó párszor bevált módszer, amelyet a jövőben is gyakorolni kívánunk.”¹¹ Ez az eljárás azonban hosszú távon nem lehetett eredményes. Már az 1950-es évek elején kitűnt, hogy a jelentős ipari háttérrel rendelkező Csehszlovákia, Német Demokratikus Köztársaság (NDK) és Lengyelország termékei iránt nagyobb a kínai kereslet, mint a magyar vagy a bolgár exportcikkre iránt. Csehszlovákia és az NDK erőművek, cementgyárak és cukorfeldolgozó üzemek építésében működött közre, és jelentős volt a csehszlovák fegyverexport is. Magyarország csupán egyetlen nagyobb beruházásra vállalkozott: 1956-ban egy teljes géppálmást ajándékozott Kínának.¹²

A szovjet–kínai szakítás hatása a kelet-közép-európai országok és Kína kapcsolataira, 1960–1969

A KNK vezetésének hosszú távú célja kezdettől az volt, hogy visszaszerezze az ország regionális, majd globális vezető szerepét. A szovjet–kínai viták idején Peking úgy igyekezett kihasználni a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésében rejlő lehetőséget, hogy megpróbálta a maga oldalára állítani a Szovjetunió legszorosabb szövetségeseit. Kína méreteinek és történelmi hagyományainak köszönhetően akkor is a sokszínűséget jelentette az európai szocialista országok számára, amikor a pekingi vezetés még azt deklarálta, hogy a nemzetközi kommunista mozgalomnak csak egyetlen központja lehet, a Szovjetunió. Amikor pedig az 1960-as évek elején a Moszkva és Peking közötti ideológiai köntösbe bújtatott hatalmi harc nyilvánosságra került, a szocialista országok nemzetközi mozgásteret is kibővült. Albánia 1961-ben szakított a Szovjetunióval és szövetségeseivel, és Kína mellé állt. Románia ugyan tagja maradt a Varsói Szerződésnek és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának (KGST), de 1965-től a külpolitikában önálló álláspontját és függetlenségét hangsúlyozta. Kína és a Szovjetunióval már az 1940-es években szakító Jugoszlávia együttműködésének keretét az el nem kötelezett országok mozgalmá adta. A Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és az NDK megnyeréséért folytatott versengés a térség geopolitikai helyzete következtében azonban nem végződhetett kínai sikerrel. Ez az öt ország nemcsak azt nem tehetette meg, hogy a Szovjetunió ellen fordul, de a szoros ellenőrzés következtében még azt sem nagyon, hogy a Kínával kapcsolatos ügyekben ne támogassa teljes mértékben a szovjet álláspontot.

11 Horváth Árpád geofizikus levele az MSZMP Központi Vezetősége Külügyi Osztálya részére. Budapest, 1957. december 20. MNL OL M-KS 288. f. 32. cs. 5. ó. e. 1957.

12 Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottságának 1955. március 10-i üléséről. Hegedüs András előterjesztése és határozati javaslata. Budapest, 1955. február 23. MNL OL M-KS 276 f. 53/276. f. 53. cs. 221. ó. e. 1955.

Mivel Kína tevékenysége alapjaiban kérdőjelezte meg és kezdte ki a Szovjetunió vezető szerepét a nemzetközi kommunista mozgalomban, Moszkva teljes lojalitást követelt a legszorosabb szövetségeseitől. A szovjet pozíciót esetlegesen hátrányosan érintő lépések ellen a leghatékonyabb módszernek a Kína-politikák szoros egyeztetése tűnt. Kína folyamatosan téma volt a legfelső pártvezetők krími találkozói, a testvérpártok külügyi osztályainak vezetői között 1967-től az 1980-as évek közepéig éves rendszerességgel megtartott Interkit¹³ értekezleteken, a pekingi misszióvezetők és szakdiplomataik kétheti rendszerességgel megtartott klubjain, a kormánystruktúrák és a szovjet diplomaták közötti egyeztetéseken és a szocialista Kína-kutatók konferenciáin.

A magyar–kínai kétoldalú kapcsolatokban többnyire Kína volt a kezdeményező fél, a magyar vezetés pedig a szovjet állásponhoz és követelményekhez igazodva próbálkozott a saját nemzeti szempontok érvényre juttatásával. Kádár János 1970-ben így összegezte a magyar–kínai viszony fő jellemzőjét: „Ami a dolog lényegét illeti, ami a mérvadó: a kínai szándékok hogyan viszonyulnak a Szovjetunióhoz. Mi csak bábok vagyunk az ő szemükben.”¹⁴ Ilyen körülmények között Kádár a helyes magyar politikát a szovjet és a magyar érdekek egyidejű képviselésében látta. A szovjet–kínai szembenállásra utalva megállapította, hogy a Szovjetunió és legszorosabb szövetségesei stratégiai célja nem lehet más, mint az, hogy „a kínai kommunistákat, a Kínai Népköztársaságot vissza kell hozni a közös útra”. Véleménye szerint a helyes magyar Kína-politikának két célt kellett szem előtt tartania: „Mindent meg kell tenni, ami a stratégiai célt segíti, de mindent el kell kerülni, ami minket gyengít.”¹⁵

Ilyen körülmények között a magyar vezetés csak arra törekedhetett, hogy az államközi kapcsolatokat a lehető legnagyobb mértékben megóvja a politikai nézeteltérések romboló hatásaitól. E politika elvi keretét az MSZMP PB magyar–kínai kapcsolatokról szóló, 1965. szeptember 14-i határozata adta meg. A dokumentum kimondta, hogy „a tapasztalható készség arányában, a megfelelő fokozatosság figyelembe vételével törekedni kell államközi kapcsolataink, ezen belül elsősorban külkereskedelmi és részben kulturális kapcsolataink fejlesztésére”. Kiemelte, hogy kapcsolataink fejlesztésénél „megfelelő türelmet” és „több kezdeményezést” kell tanúsítani, és felhívta a figyelmet, hogy „minden állami szervünk fordítson különös figyelmet arra, hogy (...) fennálló szerződéses kötelezettségeinket pontosan teljesítsük”. A konkrét feladatok között első helyen az szerepelt, hogy „bővítsük az eddigi árubemutatóinkat és vizsgáljuk meg nagyobb ipari kiállítás megrendezésének lehetőségét Kínában”.¹⁶

13 Az Interkitről lásd: Hershberg et al., 2011.

14 Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1970. április 7-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5/515. ó. e. 1970.

15 Uo.

16 Az MSZMP PB 1965. szeptember 14-i ülésének határozata a Magyar Népköztársaság, valamint a Kínai Népköztársaság, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság és a Vietnami Demokratikus Köztársaság kapcsolatairól. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 374. ó. e. 1965.

Valójában Kína elutasító magatartása miatt a kapcsolatok fejlesztésére semmiféle érdemi lehetőség nem nyílt. Magyarország 1966 októberében – tehát már a kulturális forradalom időszakában – Pekingben rendezett ugyan egy „kisméretű könyvkiállítást”, de azon összesen hét fő jelent meg.¹⁷ 1968-ban a magyar külügyminisztérium elemzése már csak azt tudta megállapítani, hogy a két ország közötti normális államközi kapcsolatok lényegében szünetelnek. Magyarország és Kína között rendszeres érintkezés csupán két területen volt: a külkereskedelemben, valamint abban, hogy Kína lehetővé tette a Vietnamba irányuló magyar segélyszállítmányok kínai területen történő átszállítását.¹⁸ A kétoldalú kereskedelem alakulása pontosan mutatja Peking külpolitikájának irányát és a kétoldalú viszony hőfokát. Az éves forgalom 1960–1961-ben drasztikusan csökkent és az évtized folyamán 20 millió rubel körüli szinten stagnált.

1. táblázat. A magyar–kínai kereskedelmi forgalom 1951–1970 között (millió rubelben)¹⁹

Év	Magyar export	Magyar import	Összesen (változás az előző évhez képest)
1950	–	–	
1951	22,5	22,0	44,5
1952	18,7	22,2	40,9 (-8,0%)
1953	28,2	29,4	57,6 (+40,8%)
1954	28,2	25,6	53,8 (-6,6%)
1955	28,5	24,3	52,8 (-1,9%)
1956	37,1	33,0	70,1 (+32,8%)
1957	20,6	26,1	46,7 (-33,4%)
1958	42,3	37,4	79,7 (+70,7%)
1959	33,3	33,9	67,2 (-15,7%)
1960	37,3	37,7	75,0 (+11,6%)
1961	19,8	9,4	29,2 (-61,1%)
1962	10,2	13,5	23,7 (-18,8%)
1963	4,9	13,3	18,2 (-23,2%)
1964	10,7	9,8	20,5 (+12,6%)
1965	10,5	9,6	20,1 (-2,0%)
1966	10,4	10,0	20,4 (+1,5%)
1967	8,9	7,8	16,7 (-18,1%)
1968	9,8	8,2	18,0 (+7,8%)
1969	9,0	9,0	18,0 (0%)
1970	11,5	11,5	23,0 (+27,7%)

17 Külügyminisztérium IV. Területi Osztály, Kínai referatúra, Ujlaki György és Szabados László feljegyzése: A Magyar Népköztársaság és a Kínai Népköztársaság kapcsolatainak alakulása 1966-ban, az 1967 évi kapcsolataink főbb irányai. Budapest, 1967. február 6. MNL OL XIX-J-1-j Kína 14 001304/1967.

18 Külügyminisztérium IV. Területi Osztály, Kínai referatúra, Juhász Ottó feljegyzése: Negatívumok és pozitívumok a magyar–kínai kapcsolatokban. Budapest, 1968. június 11. MNL OL XIX-J-1-j Kína 1 001500/1–1968.

19 A Külügyminisztérium iratanyaga alapján összeállította Vámos Péter.

Lassú kínai nyitás, fokozódó szovjet ellenőrzés, 1969–1978

1968 augusztusa fordulópont Kína külpolitikájában. A Varsói Szerződés csehszlovákiai katonai akciója a végletekig megrontotta a szovjet–kínai viszonyt. Csou En-laj (Zhou Enlai) miniszterelnök két nappal az inváziót követően, a román nemzeti ünnep alkalmából rendezett fogadáson mondott beszédében szocialimperialistának nevezte a Szovjetuniót.²⁰ A következő hetekben kibontakozó országos kampányban az országot fenyegető legnagyobb veszélynek egy észak felől érkező támadás lehetőségét nevezték. Ezzel egyidejűleg Kína nyitott az Egyesült Államok felé. A közeledési folyamat két legfontosabb állomása Richard Nixon elnök 1972-es kínai látogatása, majd a hivatalos diplomáciai kapcsolatok 1979-es létesítése volt.

Kína a szocialista országok kapcsolatait megosztó, fellazító politikát folytatótt, amelynek minimális célja véleménykülönbségek szítása és bizalmatlanság keltése, maximális célja pedig a Szovjetunió és szövetségesei közötti szakítás elérése volt. A differenciáló politika elsősorban a kelet-közép-európai nacionalizmusokra és szovjetellenességre épített. A KNK a Szovjetuniót és legszorosabb szövetségeseit nem tekintette szocialistának, hanem olyan országoknak, ahol „a párton belül az opportunisták és revizionisták vonal kerekedett felül, és a forradalom vereséget szenvedett”.²¹ A KKP vezetése ezen országokkal kizárta a pártkapcsolatok rendezésének lehetőségét, de arra hajlandónak mutatkozott, hogy a békés egymás mellett élés ötelve – tehát már nem a szocialista országok közötti proletár internacionalizmus – alapján fejlessze az államközi kapcsolatokat.

A kínai–kelet-közép-európai kereskedelem mértéke a politikai kapcsolatok alakulását követte. A politikai kapcsolatok szintje és fejlődési üteme pedig az 1970-es évek elején nagyjából minden relációban megegyezett. Kína 1969-ben külkereskedelmének 30 százalékát bonyolította a kelet-közép-európai országokkal, ami a következő évben két százalékkal megnőtt. A sorrend a következő volt: az NDK-val bonyolított kereskedelem összege 74,4 millió rubel volt, Csehszlovákiával 54,6 millió, Lengyelországgal pedig 43 millió. Ezután következett Magyarország 18 millió rubel éves forgalommal. 1969-ben az NDK–KNK kétoldalú kereskedelem volume meghaladta a szovjet–kínai kereskedelem mértékét. Kína az NDK-val hosszú távú kereskedelmi egyezményt írt alá, amelynek keretében 1972–1975 között nyolc óceánjáró hajót kívánt vásárolni.²² Az új politikai helyzetre való tekintettel a pekingi vezetés ekkor azt kezdeményezte, hogy a rubelelszámolást váltsák fel a nemzeti valutában történő elszámolással és az úgynevezett „stop-ár” rendszerről,

20 Aurel Duma pekingi román nagykövet rejteltávirata Petru Burlacu külügyminiszter-helyettesnek Csou En-laj miniszterelnöknek a román nemzeti ünnep alkalmából a nagykövetség kóktélpártiján elmondott beszédéről. Peking, 1968. augusztus 23. Lásd: Budura, 2005. 903–904. 315. sz. dokumentum.

21 Külügyminisztérium IV. Területi Osztály: Előterjesztés miniszterhelyettesi értekezletre: A KNK kül- és belpolitikai helyzete, a magyar–kínai kapcsolatok. Budapest, 1971. október 4. MNL OL XIX–J–1–j Kína 14 00556/9/1971.

22 Külügyminisztérium IV. Területi Osztály, Németh Iván feljegyzése: A KNK kül- és belpolitikai helyzete, a magyar–kínai kapcsolatok. Budapest, 1971. május 24. MOL M–KS–288. f. 32. cs. 11. ó. e.; Az NDK-ról: Gódor Ferenc jelentése (előadó: Réti György): A KNK külpolitikája szocialista viszonylatban. Peking, 1971. április 4. MNL OL XIX–J–1–j Kína 10–001175/1–1971.

ami az 1952-es árszínvonal addigi fenntartását jelentette, térjenek át a világgpiaci árra. A partnerek egyöntetű tiltakozása eredményeként végül kompromisszumos megoldás született, amelynek értelmében a klíringelszámolás megmaradt, de 1971-től az árakat svájci frankban adták meg, 1973–1974-től pedig bevezették a világgpiaci árakat.

A megváltozott helyzetre való tekintettel az MSZMP PB 1970 májusában újabb határozatot fogadott el a két ország kapcsolatainak alapelveiről. A határozat szerint a kínai vezetés nemzetközi tevékenységét „a kommunista mozgalomban és a szocialista közösségben való hegemonia megszerzésére irányuló törekvés” jellemezte, amelyben „a legnagyobb gátat a Szovjetunió képezi”, ezért támadásait a Szovjetunióra koncentrált. A határozat a jövőt illetően sem volt különösebben derűlátó. A magyar pártvezetés szerint „a kínai fél feltehetően hűvösen korrekt, szórványos kapcsolatok tartására rendezkedik be”, ezért „semmilyen alap nincs annak a feltételezésére, hogy a kínai vezetés rövid időn belül gyökeresen megváltoztatná szakadár politikáját”. Ennek megfelelően a határozat hangsúlyozta, hogy „továbbra is bírálni kell a kommunista mozgalom egységének bomlasztását célzó, a szocializmus ügyének kárt okozó kínai lépéseket (...) lépéseink megtételénél [pedig] mindenkor gondosan mérlegelni kell a szovjet–kínai kapcsolatok helyzetét, s a szovjet elvtársakkal szorosan koordinálva kell eljárni”. Az egyetlen remény abban mutatkozott, hogy „államközi kapcsolatainkban elérhetünk némi javulást”. A határozat az addigi politika folytatására szólított, amely „a tapasztalható kínai készség arányában, a megfelelő fokozatosság figyelembevételével” elsősorban „a külkereskedelem vonalán” törekedett a kapcsolatok fejlesztésére.²³ A határozat az 1970-es évekre megadta a magyar Kína-politika elvi kereteit.

A kapcsolatok javításához mindkét fél a kis lépések politikáját tekintette célravezetőnek. Amikor Csiao Kuan-hua (Qiao Guanhua) külügyminiszter-helyettes 1970 szeptemberében hivatalosan fogadta magyar kollégáját, a tárgyaláson négy-szer ismételte meg, hogy bár nagy lépések megtételére egyelőre nincs esély, a feltételek megértek a kétoldalú kapcsolatok fokozatos és reális fejlesztésére, ahhoz pedig, hogy a felek megismerjék egymás nézeteit és módszereit, időre van szükség.²⁴ A kis lépések közé tartozott, hogy a kétoldalú kereskedelem volumene 27 százalékkal nőtt az előző évhez képest, Csou En-laj miniszterelnök szívélyesen fogadta az új magyar nagykövetet, három év után új kínai nagykövet érkezett Budapestre, a nemzeti ünnepeken a miniszterelnökök üdvözlő táviratot küldtek egymásnak, a Hszinhua (Xinhua) Hírügynökség tudósítót küldött Budapestre, a magyar segélyszállítmányok akadálytalanul juthattak el Vietnamba, a Kínai Vöröskereszt pedig szimbolikus, 500 ezer jüanos segélyt nyújtott a magyar árvízkárosultaknak. Peking azonban nem mutatott érdeklődést a kétoldalú kapcsolatok 1950-es évek-

23 Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1970. május 5-én megtartott üléséről. MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 517. ó. e. 13–14.

24 Külügyminisztérium IV. Területi Osztály, Koreai referatúra, Etre Sándor: Gyenes András miniszterhelyettes elvtárs megbeszélése a kínai külügyminisztériumban. Peking, 1970. szeptember 27. MNL OL XIX–J–1–j Kína 13 00427/19/1970.

ben kialakult jogi kereteinek megújítására, a pártok közötti kapcsolatfelvétel pedig fel sem merülhetett.

1971-ben Kína és az ötök kétoldalú kereskedelmi forgalma minden relációban 20–25 százalékkal nőtt az előző évhez képest. Magyarország esetében 23 százalékos volt a növekedés. Hosszú távú kereskedelmi egyezmény megkötése ugyan nem volt napirenden, de a magyar–kínai kétoldalú tárgyalásokon a kínai fél arról beszélt, hogy a kereskedelem fejlesztése mindkét ország érdekeit szolgálja. A kereskedelem áruösszetétele valóban hasznos volt Magyarországnak számára. A kínai import olyan nyersanyagokat (például ritka fémeket, mint a volfrám és a higany) és olyan árufeleségeket (például fagyasztott és konzervhúst) tartalmazott, amiket Magyarországnak egyébként a kapitalista piacokról kellett volna beszereznie. A magyar export továbbra is többnyire gépekből állt. A volumen a szocialista országokba irányuló teljes magyar gépexport harmadát tette ki. A kétoldalú kereskedelem továbbra is jóval a világpiacon alatti árszínvonalon folyt.²⁵

A személyes kapcsolatok 1972-ben még gyakoribbá váltak, ezért a pekingi magyar nagykövetségre két kínaiul tudó diplomatát küldtek. A kétoldalú kereskedelem mértéke 13 százalékkal nőtt, Paj Hsziang-kuo (Bai Xiangguo) külkereskedelmi miniszter pedig Magyarországra látogatott. A magyar külügyminisztérium arra hívta fel a figyelmet, hogy „a lengyel külügyminisztériumból származó megbízható információ szerint a kínai külügyminisztérium utasítást adott ki a szocialista országokban dolgozó diplomatái számára, hogy jó kapcsolatot ápoljanak a fogadó ország illetékeseivel. Ahol lehetséges, hangot adhatnak szovjetellenes véleményüknek is, de csak abban az esetben, ha ez nem gátolja a kétoldalú kapcsolatok fejlődését.”²⁶ Az új politika jegyében a frissen kinevezett kínai nagykövet arról tájékoztatta a magyar felet, hogy Peking helyre kívánja állítani a tudományos-technológiai együttműködést. A Magyar–Kínai Tudományos-Technológiai Vegyes Bizottság első ülésére hatévnyi szünet után, 1972 májusában került sor. A tárgyalások középpontjában a mezőgazdaság állt. Az ülés szívélyes légkörben folyt, de mindkét fél várakozó álláspontra helyezkedett és kínosan ügyelt arra, hogy egyetlen politikailag érzékeny témát se hozzon szóba.²⁷ 1972-re a magyarok számára úgy tűnt, hogy megnyílik a lehetőség a kapcsolatok rendezésére.

Az ígéretesnek induló közeledési folyamat 1973-ban megtorpant. Nem elsősorban az olajválság vagy a magyar reformfolyamat leállása miatt, hanem inkább azért, mert a szovjet–kínai viszonyban újabb hullámvölgy következett. Kínában ismét megnőtt a szovjetellenes incidensek száma, az 1975-ben elfogadott új alkotmány pedig a külpolitika fő elemévé a szovjetellenességet tette. Eközben a kínaiak „türelmet” és „megértést” tanúsítottak a kelet-közép-európai szocialista államok

25 Bihari László ideiglenes ügyvivő jelentése: Szerszámgépipari export tárgyalásaink. Peking, 1970. december 8. MNL OL XIX-J-1-j Kína 571 001334/9/1970.

26 Némety Béla nagykövet rejtjeltávirata: Kínai politikai magatartás a szocialista országokkal szemben. Varsó, 1972. június 21. MNL OL XIX-J-1-j Kína 10 00702/1972.

27 NKG (Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága), Dr. Csorba András összeállítása: Áttekintés a magyar–kínai műszaki-tudományos együttműködésről. Budapest, 1976. szeptember. MNL OL XIX-J-1-j Kína 5 005118/1976.

Kína-politikája iránt, a személyes találkozókon tartózkodtak politikai jellegű kérdések felvetésétől. A kínai attitűdöt jól illusztrálja a külkereskedelmi miniszterhelyettes megjegyzése, aki a pekingi magyar nagykövetnek arról beszélt, hogy „bár viszonyunk nem zavartalan, de népeink barátsága hagyományos és erősödik. Államközi kapcsolatainkon belül a külkereskedelem területén szép eredményeket értünk el. A kereskedelmi kapcsolataink fejlődnek és a jövőben is fejlődni fognak.” A magyar teljesítésekben továbbra is előforduló problémákra utalva azt mondta: „az, hogy néhány magánjogi szerződés még nem került aláírásra, a lényegét nem befolyásolja”.²⁸

Hasonló hozzáállással találkozott az ötök többi tagja is. Amikor a szófiai kínai kereskedelmi tanácsos vacsorán látta vendégül a csehszlovák ügyvivőt, „gondosan kerülte az ideológiai témákat és az egész beszélgetés során egyetlen szóval sem említette a Szovjetuniót”, másrészt „azt igyekezett bizonygatni, hogy Kína és Csehszlovákia között „nagyon jó és barátságos kapcsolatok” vannak, és „fejlődnek a kereskedelmi kapcsolatok is”. A csehszlovák diplomata értékelése szerint ez a magatartás beleillett abba a kínai taktikába, hogy bizonyítsák: vitáik és ellentéteik csak a Szovjetunióval vannak.²⁹

A kínai megosztó törekvésekre válaszul a szovjetek kiterjesztették a csatlósai fölötti szoros ellenőrzést a kereskedelemre is. A koordináció formalizálásának első lépéseként 1973 februárjában Moszkvában külkereskedelmi miniszterhelyettesi megbeszélést tartottak Bulgária, Magyarország, az NDK, Mongólia, Lengyelország, a Szovjetunió és Csehszlovákia képviselői részvételével. Romániát nem hívták meg az eseményre. A szovjetek az egyeztetés szükségességét azzal magyarázták, hogy 1969-től kezdve minden szocialista országgal folyamatosan nőtt a kínai külkereskedelem, és a problémák is nagyjából azonosak voltak. Többek között a hosszú lejáratú államközi megállapodás hiányát, az áruválaszték nem kellő szélességét, a Kínában zajló piaci tevékenység korlátozottságát és az árkérdést említették. A résztvevők az információcsere és az egyeztetés három szintjében állapodtak meg. A külkereskedelmi minisztériumok, a kereskedelmi kirendeltségek, valamint a kereskedelmi kamarák és kiállítási szervek a KNK gazdaságáról, külkereskedelmi politikájáról és tevékenységéről, a kétoldalú szerződésekről (beleértve az export és import áruösszetételét), a kiállításokról, vásárokról és árubemutatókról egyeztettek. Arról is döntöttek, hogy a koordináció folyamatossága érdekében évente, az orosz ábécé szerinti soron következő ország fővárosában főosztályvezetői szintű értekezletet tartanak.³⁰ Emellett persze a szovjetek továbbra is folytatták az információszerzés korábbi, kétoldalú kapcsolatokon alapuló gyakorlatát.

A találkozó első közvetlen eredményeként néhány nappal a megbeszélés után a magyar külügyminisztérium megállapította, hogy az 1969 óta eltelt időben

28 Ribánszki Róbert nagykövet rejteltávirata: Csen Csie külkereskedelmi miniszterhelyettes a magyar–kínai kereskedelmi kapcsolatokról. Peking, 1976. október 19. MNL OL XIX-J-1-j Kína 571 001590/3/1976.

29 Szénási Géza szófiai nagykövet rejteltávirata: Bolgár–kínai kereskedelmi kapcsolatok, csehszlovák–kínai kapcsolatok. Szófia, 1976. december 1. MNL OL XIX-J-1-j Kína 503 005885/1976.

30 Tordai Jenő külkereskedelmi miniszterhelyettes jelentése a szovjet Külkereskedelmi Minisztériumban megtartott kínai témájú miniszterhelyettesi értekezletről. Budapest, 1973. március 15. MNL OL XIX-J-1-j Kína 5 001837/1/1973.

„a kapcsolatok fejlesztésére irányuló kínai készség olyan mértékben megnövekedett, hogy az általunk tervezett »fokozatosság« keretein túlnőtt, és a demonstratív kínai törekvések miatt feszültségeket okozott az általunk is hangoztatott kapcsolatfejlesztés elvei és a gyakorlati megvalósítás lehetőségei között”. A feljegyzés azonnal hozzáteszi, hogy „a lehetőség alatt természetesen a Szovjetunió és a szövetséges szocialista országok adott területen elért, ránk nézve is behatároló értékű kapcsolatépítés szintjét értjük”.³¹

1974 októberében került sor a baráti szocialista országok külkereskedelmi minisztériumainak budapesti egyeztetőjére. A résztvevők egyeztetési hajlandóságát jól mutatja, hogy az eredetileg miniszterhelyettesi szintűre előirányzott koordinációs értekezletből csak főosztályvezető-helyettesi szintű eszmecsere lett. A fő téma az árproblémák egyeztetése volt, mert ez minden résztvevőt egyformán foglalkoztatott. Felismerték ugyanis, hogy ha az árkérdésben utólag egyeztetnek, azt a kínai fél ügyesen kihasználja, mert azonos árucikkek esetében a számára legkedvezőbb árra hivatkozhat. A cél az volt, hogy legalább a minimális árban megállapodjanak, hogy a konkrét tárgyalások során az alá egyetlen ország delegációja se menjen. Kötelező témaként megbeszélték Kína fejlődő országokkal folytatott kereskedelmi kapcsolatait, valamint „a szocialista országok megosztására irányuló kínai magatartás tapasztalatait” is. A magyar külügyminisztérium kínai referatúrájának megjegyzése szerint „mindez érdekes téma, de az egyeztető alacsony szintje miatt érdemi állásfoglalásokra aligha kerül sor”.³²

Mao Ce-tung (Mao Zedong) halálának évében a magyar kormány a kétoldalú együttműködés 1970-es években újraindult szakaszát a várakozás időszakának nevezte.³³ A lassú növekedést felváltó minőségi változásra azonban a következő néhány évben nem került sor. Az évtized végén Kína KGST-tagországokkal folytatott külkereskedelméből az egyes országok részesedése többé-kevésbé állandó volt. A központi kínai vezetés pontosan szabályozta az export és az import mennyiségét és összetételét. Jelzésértékű volt, ha egy-egy partnerrel a többi szocialista országgal folytatott kereskedelmének tendenciájától jelentősen eltérő mértékű változtatás vagy az áruösszetétel jelentős átalakítása mellett döntött. Románia esete bizonyítja, hogy a bukaresti vezetés különutas politikája már önmagában is elég volt a különleges elbánáshoz. 1976-ban a Romániával folytatott kereskedelem mértéke (496,3 millió CHF export és 495,2 millió CHF import) meghaladta a Szovjetunióval folytatott árucere-forgalom összértékét (477,4 millió, illetve 432,2 millió CHF). Az ötök között az NDK állt az élen (260,7 millió, illetve 239,7 millió CHF), majd Csehszlovákia (185,9 millió, illetve 163,5 millió CHF), Lengyelország

31 Külügyminisztérium IV. Területi Osztály, Kínai referatúra: A Magyar Népköztársaság és a Kínai Népköztársaság közötti kapcsolatok. Budapest, 1973. március 15. MNL OL XIX-J-1-j Kína 14 002777/1973.

32 Külügyminisztérium IV. Területi Osztály, Kínai Referatúra, Hajdú Lajos feljegyzése: A magyar–kínai kereskedelmi kapcsolatok néhány kérdése. Budapest, 1974. október 8. MNL OL XIX-J-1-j Kína 571 001994/1/1974.

33 Áttekintés a magyar–kínai műszaki-tudományos együttműködésről. Összeállította: Dr. Csorba András, Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága. Budapest, 1976. szeptember. MNL OL XIX-J-1-j Kína 5 005118/1976.

(175,2 millió, illetve 114 millió CHF), végül Magyarország (85,6 millió, illetve 73,8 millió CHF) és Bulgária (49,5 millió, illetve 42 millió CHF) következett. A sorrend hasonló volt 1977-ben is, azzal a különbséggel, hogy Magyarországot addigra már Kuba is megelőzte. A megállapodások tervezett volumenét Magyarország szinte egyik évben sem tudta teljesíteni, sem az exportban, sem az importban.³⁴

Az 1970-es évek végén a magyarok gyenge teljesítménye mögött az állt, hogy a magyar árustruktúra nem volt képes alkalmazkodni a kínai piac új igényeihez. Mivel a kínaiak igyekeztek a hazai nehézipari kapacitásaikat jobban kihasználni és az importot hazai termeléssel helyettesíteni, ha lett volna magyar szándék új, könnyűipari fogyasztási cikkek, nyersanyagok és élelmiszerek szállítására – elsősorban mezőgazdasági és élelmiszeripari gépekre és berendezésekre, például sertésfarmra lett volna igény –, úgy az árucere szintjét talán fenn lehetett volna tartani. Magyarország viszont, amely a KGST-n belül a buszgyártásra szakosodott, autóbust és teherautó-alvázat kívánt eladni. Ezt a kínaiak a magas árra és a szállítási nehézségekre hivatkozva elhárították.³⁵ A magyar gazdaságpolitikusok némileg önfelmentő konklúziója mégis az volt, hogy míg maga a csökkenés részben gazdasági okokra vezethető vissza, annak üteme és mértéke „mindenképpen politikai megfontolásokra utal”.³⁶

Ebben az időszakban a szocialista országok Kínával kapcsolatos gazdaságpolitikai egyeztetésének legfontosabb helyszíne Peking volt. A baráti misszióvezetők a kéthetente mindig más nagykövetségen megtartott „nagykövetségi klubon”, a gazdaságpolitikai beosztottak pedig a „gazdaságpolitikai klub” keretében foglalkoztak országaik és Kína kereskedelmi kapcsolataival. Az aktuális fejlemények megbeszélése mellett egy-egy nagykövetség (többnyire a szovjet) által készített elemző tanulmányt is megvitattak, amit aztán általában „érdemi változtatás nélkül” el is fogadtak.³⁷

Az ártárgyalások taktikájának összehangolására irányuló törekvések nem jártak sok sikerrel. Ha a kínai fél a kereskedelmi tárgyalásokon egy-egy országgal jobb üzleti feltételekben tudott megállapodni, mint másokkal, azt továbbra is hivatkozási alapként, tárgyalási pozíciója javítására használta fel. Ezért a baráti nagykövetségek újra sürgették a központilag irányított koordinációt. Az 1978. júniusi nagykövetségi klub megállapította: „Minden ideiglenes egyoldalú előny, amit a baráti országok saját jobb pozíciójuk kihasználásával nyerhetnek egyes konkrét esetekben a kínai politikával összefüggésben, előnytelenek lehetnek a többi partner számára. Végző esetben lehetővé válik, hogy a kínai fél rájuk erőszakolja kereskedelmi

34 Ribánszki Róbert nagykövet jelentése: A KNK gazdasági együttműködése a szocialista országokkal. Peking, 1978. június 16. MNL OL XIX-J-1-j Kína 5 004105/1978.

35 Ribánszki Róbert nagykövet feljegyzése: Magyar–kínai kereskedelmi kapcsolatok. Peking, 1977. június 9. MNL OL XIX-J-1-j Kína 5 003801/1977.

36 A pekingi Külkereskedelmi Kirendeltség 1980. évi jelentése. Peking, 1981. április 2. MNL OL XIX-J-1-j Kína 576 003775/1981.

37 Lásd például: Ribánszki Róbert nagykövet jelentése: Klub-anyag felterjesztése. (Az önerőre támaszkodás politikájának kudarca. A „négy modernizálás” programja megvalósításának problémái.) Peking, 1979. január 13. MNL OL XIX-J-1-j Kína 5 00519/1979.

feltételeit.”³⁸ A helyzet megoldására a szovjet javaslat, nem meglepő módon, az egyeztetés még szorosabbra fűzése volt. A koordináció elvi kérdéseit már az 1977 októberében Lengyelországban lezajlott gazdasági Interkiten is megvitatták, a gyakorlati megvalósítás azonban még váratott magára. A nagykövetek ezért abban állapodtak meg, hogy az addig szóban és írásban zajló alkalmi információcsere helyett a szerződéskötésekről, a szállítások összetételéről, a szabad devizás ügyletekről és a korábbi évek szállítási lemaradásairól egységesített formanyomtatványokon, előre meghatározott határidőre számolnak be egymásnak.

Az 1978. október 25–26-án Prágában megtartott gazdasági Interkiten az egyik fő téma az a kínai javaslat volt, hogy a nem kereskedelmi fizetések vonatkozásában az addig érvényes rubelalapú klíring helyett térjenek át a konvertibilis valutában történő elszámolásra. A külkereskedelmi miniszterhelyettesek úgy határoztak, hogy a többé-kevésbé tartós passzívum miatt valamennyi KGST-országnak érdeke a klíringelszámolás fenntartása, ezért minden országnak azt javasolták, hogy a kétoldalú tárgyalásaikon kíséreljék meg elérni a korábbi rendszer fenntartását. Abban is megállapodtak, hogy a tárgyalások eredményeiről folyamatosan tájékoztatják egymást.³⁹ A koordinált politika azonban nem hozott eredményt, Kína ugyanis a korábbi egyezményt egyoldalúan felmondta, így 1979-től a nem kereskedelmi kifizetések konvertibilis valutában történtek.

Gyorsuló kínai nyitás, gyengülő szovjet ellenőrzés, 1979–1989

A kínai reform és nyitás politikájának meghirdetése új kihívások elé állította a szocialista országokat. Miután Kína 1980-ban csatlakozott a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz, az 1981. évi kereskedelmi tárgyalásokon Kuba kivételével minden szocialista országnak javasolta, hogy a klíringet a kétoldalú kereskedelembe is váltsák fel a konvertibilis valutában történő elszámolással. A javaslatot a szorosan egyeztető szocialista országok egységesen elutasították. Azt elismerték ugyan, hogy a klíring felszámolásával Kína a Nemzetközi Valutaalap követelményének tenne eleget, de úgy vélték, hogy ezzel megszűnne a Kínával bonyolított kétoldalú kereskedelmüket addig jellemző stabil és bevált árucseré, ami egyben azt is jelentette volna, hogy csökken az államközi kapcsolattartás szintje. A keményvaluta szűkében levő szocialista országoknak az áttérés ellen felhozott egyik fő érve az volt, hogy nem akarnak Kína nettó importőrjeivé, s ezzel szabadon konvertálható valutaforrásává válni.⁴⁰ Ugyanerre hivatkoztak a kínaiak is, csak a másik oldalról. 1981 második felében egy belső használatra készült közgazdasági kiadványban a KGST-

38 Ribánszki Róbert nagykövet jelentése: A KNK gazdasági együttműködése a szocialista országokkal. Peking, 1978. június 16. MNL OL XIX-J-1-j Kína 5 004105/1978.

39 Pénzügyminisztérium III. Főosztály feljegyzése Faluvégi Lajos elvtárs részére: A Kínai KN nagykövetsége titkárnak látogatása. Budapest, 1978. november 13. MNL OL XIX-J-1-j Kína 5 005221/6/1978.

40 Ribánszki Róbert nagykövet jelentése: „A baráti szocialista országok és Kína közötti kereskedelem 1981. évi helyzetéről és további perspektívájáról” készített jelentés felterjesztése. Peking, 1982. június 16. MNL OL XIX-J-1-j Kína 57 004383/1982.

országok és Kína közötti klíringkereskedelmet kifogásoló elemzés jelent meg, amely azt fejtegette, hogy Kína számára előnytelen a klíringforma, mert a legtöbb országgal aktívuma van, és ezzel a szocialista országok hitelezőjének szerepét vállalja magára.⁴¹

A kapitalista országok felé történő kínai nyitás szocialista relációban először 1981-ben érzékeltette a hatását, amikor a kereskedelem közel 30 százalékkal esett vissza az előző évhez képest. Ez egyben azt is jelentette, hogy a szocialista országok részesedése a KNK külkereskedelmében tovább csökkent a tőkés országok javára, 4,4 százalékról 2,3 százalékra. Az 1981-es kereskedelmi tárgyalásokon a kínaiak azokra a gépekre és alkatrészekre, amelyeket korábban a szocialista országokból vásároltak, csak nagyon korlátozott mennyiségben tartottak igényt. Érdeklődésük elsősorban nyersanyagokra, valamint könnyű- és textilipari gépekre és berendezésekre korlátozódott. A kínai export-árulistákon sem szerepelt számos, a szocialista országok által Kínából hagyományosan importált tétel. A „hosszú és feszült” kereskedelmi tárgyalások eredményeként 1982-re az ötöknek csak az árústruktúra jelentős átalakításával sikerült 37,7 százalékos forgalomnövekedést elérniük.⁴² 1985-ben Kína korlátozta a járműimportot, ami valamennyi szocialista szállítót kedvezőtlenül érintette. A többieknek azonban sikerült a kiesést más termékekkel pótolniuk, csak Magyarországnak nem. Bár az 1970-es évek óta folytak tárgyalások eróművi hűtőberendezések eladásáról, a magyar remények az 1980-as évek végéig nem teljesültek. A kínai fél csak a mezőgazdasági és élelmiszeripari berendezéseket fogadta volna a kívánt mennyiségben, de a takarmánykeverő, a baromfi- és sertésvágóhíd vásárlására vonatkozó új kínai igényeket a magyar fél gyártókapacitás hiányában nem tudta kielégíteni.

Noha a magyar–kínai kétoldalú kereskedelem mértéke továbbra is elmaradt a legtöbb szocialista ország és Kína kereskedelmétől, a kínai reform és nyitás időszakában Magyarország egy szempontból különleges helyzetbe került. A kínai reformközgazdászok és vezető politikusok nagy érdeklődést mutattak a gazdaságirányítási rendszer magyar reformjának részletei és tapasztalatai iránt. Szorosan követték a mezőgazdaság szervezeti formáinak fejlődését, különös tekintettel az iparszerű termelési rendszerekre, az agrár-ipari egyesülésekre és az állami gazdaságokra.

Az érdeklődésnek azonban a kétoldalú gazdasági kapcsolatokra nem volt hatása.⁴³ 1985 után a kétoldalú kereskedelem alakításában egyre inkább csak piaci szempontok, a két gazdaság adottságai és lehetőségei játszottak szerepet. Az 1980-as évek közepétől ugyanis Mihail Gorbacsov a Szovjetunió belső problémáinak kezelése mellett már nem érzett elég erőt ahhoz, hogy birodalmának kelet-közép-európai

41 Ribánszki Róbert nagykövet jelentése (előadó: dr. Mészáros Zsuzsa, dr. Mészáros Sándor): A kínai sajtó magyar vonatkozású anyagai 1981 második felében. Peking, 1982. január 21. MNL OL XIX-J-1-j Kína 81 001242/1982.

42 Ribánszki Róbert nagykövet jelentése: „A baráti szocialista országok és Kína közötti kereskedelem 1981. évi helyzetéről és további perspektívájáról” készített jelentés felterjesztése. Peking, 1982. június 16. MNL OL XIX-J-1-j Kína 57 004383/1982.

43 Ribánszki Róbert jelentése (készítette: dr. Mészáros Zsuzsa): A magyar mezőgazdaságról megjelent kínai kiadványok rövid szemléje. Peking, 1980. március 22. MNL OL XIX-J-1-j Kína 55 002712/1980.

részeit szigorú ellenőrzés alatt tartta. 1985 nyarán, néhány hónappal Gorbacsov hatalomra kerülése után a kínai külügyminisztérium Szovjetunió és Kelet-Európa Osztályának vezetője, Tien Ceng-pej (Tian Zengbei) arról beszélt a magyar ideiglenes ügyvivőnek, hogy a Kínában zajló és a Szovjetunióban és Kelet-Közép-Európában is meginduló reformfolyamatok „elősegíti[k] a Kína és a kelet-európai szocialista országok közötti kapcsolatépítés felgyorsítását és elmélyítését”.⁴⁴

A kínai reformtörekvések sikerét a magyar kormány is rendkívül fontosnak tartotta, nem utolsósorban a kétoldalú gazdasági együttműködés lehetőségeinek bővítése szempontjából. A Külügyminisztérium 1985. augusztusi értékelése szerint „érdekeltek vagyunk a kínai reformok sikerében, mert a már nem elhanyagolható volumenű gazdasági együttműködésünk és főleg annak perspektívái szorosan összefüggenek a kínai gazdaság stabil fejlődésével, a gazdasági reform sikerével”.⁴⁵

Az erősebb kelet-közép-európai gazdaságok és Kína gazdasági kapcsolataival valóban gyors növekedésnek indultak. Csehszlovákiával a kereskedelmi forgalom volumene az 1981-es 330 millió CHF-ről 1985-re több mint 1 milliárd CHF-ra nőtt. 1985-ben az NDK-val folytatott kereskedelem elérte a 622 millió CHF-ot, ami 1984-hez képest 54 százalékos növekedést jelentett. Az NDK-export 20 millió CHF értékben haladta meg a kínai szállítások értékét. Az NDK exportjának 80 százaléka gépipari termékekből (tehergépkocsikból, szerszámgépekből, nyomdaipari gépekből, kombájnokból, orvosi és egyéb tudományos műszerekből és élelmiszeripari gépekből), 20 százaléka pedig vegyi anyagokból, nyersanyagokból és félkész termékekből állt. A kínai exportban a textil- és ruházati termékek aránya elérte az 50 százalékot, emellett mezőgazdasági termékeket, ásványi anyagokat, vegyipari cikkeket szállítottak az NDK-ba. Vagyis az áruszerkezet nem különbözött jelentősen az 1950-es években kialakulttól.⁴⁶

A változás inkább csak az ártárgyalásokon tanúsított kínai magatartás keménységében volt érzékelhető.⁴⁷ A szovjet tömb országaival folytatott tárgyalásokon Kína partnerei számára újra hátrányt jelentett a koordináció hiánya. Amikor a csehszlovákok a műszaki-tudományos együttműködési bizottság 1986-os pekingi ülésén azt tapasztalták, hogy a kínaiak csak energetikai vonalon hajlandók hosszú távú megállapodást kötni, a kétoldalú kereskedelem csökkenésének elkerülése érdekében hajlandók voltak visszatérni az 1950-es évek gyakorlatához, amikor a műszaki-tudományos dokumentációt térítésmentesen adták át Kínának, és a Tatra teherautók gyártási technológiáját ingyen és bérmentve a kínai fél rendelkezésére

44 Jolsvai Sándor ideiglenes ügyvivő rejtjeltávirata: Kínai vélemény a kelet-európai gazdasági reformokról. Peking, 1985. augusztus 23. MNL OL XIX-J-1-j Kína 50 004238/1985.

45 A Külügyminisztérium IV. Területi Osztály összefoglalója: A kínai gazdasági reformtörekvések és azok magyar megítélése. Budapest, 1985. augusztus. MNL OL XIX-J-1-j Kína 50 001618/2/1985.

46 Roska István berlini nagykövet jelentése (készítette: Vágó Miklós): Az 1986. évre szóló NDK–kínai árucserre forgalmi és fizetési jegyzőkönyv aláírása. Berlin, 1986. január 14. MNL OL XIX-J-1-j Kína 571 00413/1986.

47 Kovács Béla prágai nagykövet jelentése (előadó: Závogyán András): Lü Dong, a Kínai Állami Gazdasági Bizottság elnökének csehszlovákiai látogatása. Prága, 1986. június 25. MNL OL XIX-J-1-j Kína 51 003726/1986.

bocsátották.⁴⁸ A Kínai–Keletnémet Gazdasági, Kereskedelmi és Tudományos-Technológiai Együttműködési Bizottság 3. ülésén, amelyet 1987 májusában Pekingben tartottak, a kínai tárgyalók a csehszlovákokkal megkötött megállapodásra hivatkozva az NDK-tól is alacsony árakat és ingyenes technológiaátadást kértek. A németek azonban ellenálltak, és kijelentették, hogy ingyen semmit sem adnak át a kínaiaknak.⁴⁹

A pekingi vezetés üdvözölt minden olyan kezdeményezést, amely meghaladta a Kína és a szocialista országok közötti hagyományos kereskedelem kereteit. Minden országnak felkínálták a lehetőséget az 1950-es években szocialista segítséggel épített gyárak rekonstrukciójában való részvételre. 1986-ban Csehszlovákiával és az NDK-val meg is állapodtak a korábban közreműködésükkel felépült gyárak, üzemek korszerűsítésében. A csehszlovák vállalatok vegyipari létesítmények, salétromsavgyár, gázgyár, cipőgyár és sertésbőr-feldolgozó korszerűsítésében vettek részt.⁵⁰ A keletnémetekkel egy műszergyárról és egy köszörűkoronggyárról volt szó.⁵¹ Emellett megállapodtak kínai munkások NDK-beli foglalkoztatásáról és képzéséről is.⁵² Mivel a kínaiak tisztában voltak azzal, hogy a szocialista országok tökében nem bővelkednek, elsősorban a technológia- vagy know-how-átadást tekintették a részvétel lehetséges módjának, de a vegyesvállalat-alapítást is támogatták. A magyar nagykövet ehhez elsősorban a jogi feltételek megteremtését, többek között a bevitt tőke és a nyereség repatriálásának garantálását, a kettős adóztatás kizárását, a jogsegélyegyezmények megkötését, a Kínában dolgozó magyar szakemberek egészségügyi ellátásának megoldását tartotta szükséges előfeltételnek. E tekintetben elsősorban az 1950-es évek elején létrehozott lengyel–kínai hajózási vegyesvállalat, a kulturális forradalom viharát is kiálló (és máig létező) CHIPOLBROK tapasztalatainak és működésének tanulmányozását tartotta hasznosnak.⁵³

A magyar–kínai kereskedelmi kapcsolatok gyors fejlődését azonban több tényező is akadályozta. Például az, hogy a pekingi magyar nagykövetségen 1983 és 1986 ősze között nem volt gazdaságpolitikai beosztott diplomata, sőt a kereskedelmi kirendeltségen dolgozó öt munkatárs között sem volt közgazdász: a tanácsos kínai külkereskedelmi főiskolát végzett, a helyettese jogi, a másik három munkatárs

48 Iván László nagykövet rejtjeltávirata: Csehszlovák információ a Csehszlovák–Kínai Gazdasági, Kereskedelmi és Tudományos-Technológiai Együttműködési Bizottság 2. üléséről. 1986. november 21. MNL OL XIX-J-1-j Csehszlovákia 54 003915/1/1986.

49 Roska István berlini nagykövet jelentése: A Kínai–Kelet-Német Gazdasági, Kereskedelmi és Tudományos-Technológiai Együttműködési Bizottság 3. ülése. Berlin, 1987. május 19. MNL OL XIX-J-1-j NDK 54 002977/1987.

50 Kovács Béla prágai nagykövet jelentése (előadó: Závogyán András): Lü Dong, a Kínai Állami Gazdasági Bizottság elnökének csehszlovákiai látogatása. Prága, 1986. június 25. MNL OL XIX-J-1-j Kína 51 003726/1986.

51 Roska István berlini nagykövet jelentése (készítette: Vágó Miklós): Az 1986. évre szóló NDK–kínai árucseré-forgalmi és fizetési jegyzőkönyv aláírása. Berlin, 1986. január 14. MNL OL XIX-J-1-j Kína 571 00413/1986.

52 Roska István jelentése: Kormányegyezmény kínai dolgozók NDK-beli alkalmazásáról. Berlin, 1986. április 30. MNL OL XIX-J-1-j Kína 601 00286/2/1986.

53 Iván László nagykövet jelentése (előadó: Bozsó Imre): Kínai különleges gazdasági övezetek. Peking, 1985. november 18. MNL OL XIX-J-1-j Kína 50 005497/1985.

pedig műszaki diplomával rendelkezett.⁵⁴ A vállalati rekonstrukcióban való részvétellel minden évben napirenden volt, de „a kínai fél halogató magatartása miatt” még 1988 végén is az elérendő célok között szerepelt.⁵⁵ Mindezek következtében 1988 őszéig a vállalatok közötti magánjogi szerződéseken alapuló teljesítés folyamatosan elmaradt az árucsereforgalmi jegyzőkönyvben foglaltakhoz képest, aminek következtében a magyar passzívum tovább nőtt. Ennek ellenére amikor a kínai fél 1988-ban felvetette a szabaddevizás elszámolási rendre való áttérés gondolatát, a magyarok mégsem zárkóztak el a váltás lehetőségétől. Úgy értékelték ugyanis, hogy a tervutasításos gazdaságirányítást feltételező klíringelszámolási rendszer nem kedvez az időközben felgyorsult vállalati önállóság növelésének, a szabad devizás elszámolási rendszer viszont – a konvertibilis deviza hiánya miatt – „minden bizonnyal erősítené a vállalatközi barterkereskedelmet, ami hozzájárulhatna más gazdasági együttműködési formák kialakulásához”.⁵⁶ A kérdést a kínaiak a többi szocialista országnak is felvetették, de mind a lengyelek, mind a keletnémetek úgy vélték, hogy az állami támogatások felszámolása miatt csökkenne a forgalom.⁵⁷ Ez a magyar–kínai relációban be is következett, bár Apró Piroska kereskedelmi miniszterhelyettesnek sikerült a bevezetés időpontját 1991 elejéig kitolni. A kétoldalú kereskedelem a rendszerváltással – a magyar gazdaságpolitika orientációjának teljes megváltozása és a kínai reformfolyamat ezzel egyidejű megtorpanása miatt – mégis gyakorlatilag összeomlott. 1989 után közel másfél évtizeden át Kína érdektelennek bizonyult a magyar politikai és gazdasági elit számára.

A helyzeten az sem segített, hogy 1989-ben a Tienanmen téri vérengzést követően a hongkongiakban megrendült a bizalom a pekingi vezetés iránt. Miután 1984-ben az Egyesült Királyság és Kína az „egy ország – két rendszer” elv alapján megállapodott Hongkong sorsáról, a hongkongiak aggodalommal figyelték a pekingi eseményeket. 1989 végéig a magyar külügyminisztérium becslése szerint 40–50 ezer fő hagyhatta el a koronagyarmatot, főként vagyonos üzletemberek és jól képzett szakemberek. A hongkongiak nagy része nem telepedett le a célországban, hanem csak útlevelet vásárolt. A legkedveltebb célországok között Kanada, Ausztrália és az Egyesült Államok szerepelt, és lehetőségként felmerült Magyarország is. A magyar vezetés a letelepedni kívánó hongkongiaknak 250 ezer dollár magyarországi befektetését írta elő, az ügyintézés gördülékenységének biztosítása érdekében pedig célszerűnek látta egy állami bevándorlási iroda vagy „egy méltányos jutalékért dolgozó magánügynöki iroda” alapítását is.⁵⁸ Az 1990-es választá-

54 Iván László pekingi nagykövet rejteltávirata: Kínában dolgozó magyar gazdasági szakemberek. Peking, 1985. február 20. MNL OL XIX-J-1-j Kína 51 001449/1985; Iván László nagykövet éves jelentésének gazdaságpolitikai beszámolója. Peking, 1987. május 11. MNL OL XIX-J-1-j Kína 142 002903/1987.

55 Németh Iván nagykövet jelentése (előadó: Bocskai József): A magyar–kínai gazdasági kapcsolatok f. év szeptember végén. Peking, 1988. október 2. MNL OL XIX-J-1-j Kína 50 00325/5/1988.

56 Uo.

57 Németh Iván nagykövet rejteltávirata: Kínai jelzések a klíring svájci frank elszámolás megszüntetésének lehetőségéről szocialista viszonylatokban. Peking, 1988. július 13. MNL OL XIX-J-1-j Kína 52 003322/1988.

58 Kádár László külügyminisztériumi főosztályvezető válaszevele Antal Lászlónak, a Minisztertanács Hivatala miniszterhelyettesének. Budapest, 1989. december 15. MNL OL XIX-J-1-j Hongkong 95 003497/9/1989.

sok után az új kormány nem foglalkozott a hongkongiak letelepedési kötvényének ügyével. Ahogy nem valósult meg a Csepel-szigetre tervezett kínai negyed sem.

A kereskedelmi kapcsolatok jellegének megváltozásában inkább a két külügyminisztérium 1988. decemberi együttműködési megállapodása játszott – akkor még nem tervezett – szerepet, amely lehetővé tette, hogy Magyarország és Kína állampolgárai vízummentesen utazhassanak egymás országába. A megállapodással Magyarország lett az egyetlen „nyugati” állam, ahová a kínaiak szabadon beutazhattak. A megállapodást 1992-ben felfüggesztették ugyan, de addigra már kínai állampolgárok tízezrei, főként kiskereskedők költöztek Magyarországra.⁵⁹

2. táblázat. A magyar–kínai kereskedelmi forgalom 1971–1988 között (millió CHF)⁶⁰

Év	Magyar export	Magyar import	Összesen (változás az előző évhez képest)
1971	62 (=12,9 M rubel)	62 (=12,9 M rubel)	124 (=25,8 M rubel) (+12,2%)
1972	65,7	65,3	131 (+5,6%)
1973	74	74	148 (+12,9%)
1974	85	85	170 (+14,9%)
1975	94	88	182 (+7,5%)
1976	101	89	190 (+4,4%)
1977	96	96	192 (+1,1)
1978	114	110	224 (+16,6%)
1979	140	130	270 (+20,5)
1980	130	125	255 (-5,6%)
1981	49+6,3 barter CHF +5,2M USD szabad devizás	39+6,3 CHF barter +97E USD szabad devizás	88 (-65,5%)
1982	54	46	100 (+12,0%)
1983			
1984			273
1985			577 (+111,4%)
1986			510 (-11,6%)
1987			429 (-15,9%)
1988	220	205	425 (kötésállomány) (-0,9%)

59 A Magyarországon letelepült kínaiak számáról nem rendelkezünk pontos adatokkal.

60 A Külügyminisztérium iratanyaga alapján összeállította Vámos Péter.

Összegzés

A hidegháború idején a magyar–kínai kereskedelmi kapcsolatok volumene meglehetősen csekély volt, mind abszolút mértékben, mind Kína és a szovjet tömb más országainak kereskedelmi forgalmával való összehasonlításban. A kereskedelem volumenét a politikai kapcsolatok hullámmozgása határozta meg. A KNK megalakulását követő évtized a „testvéri barátság” jegyében telt el. Magyarország azonban a barátságot nem tudta gazdasági előnyre váltani. A magyar vállalatok főként olyan termékeket kínáltak Kínának, amelyeket más piacokon nem tudtak értékesíteni. A kínaiak nem lelkesedtek az efféle kereskedelemért. Nem tetszett nekik a magyar áruk gyenge színvonala, és zavarták őket a szállítási pontatlanságok. Az is gátolta a kereskedelem fejlődését, hogy a magyarok a 40 év folyamán szinte egyetlen évben sem tudták teljesíteni a szerződéses szállítási kötelezettségeiket. Ahogy a magyar passzívum nőtt, úgy csökkent a kínai külkereskedelmi hatóságok és vállalatok bizalma a magyar partnerek iránt, még a „testvéri barátság” éveiben is.

A „testvéri barátság” 1960-ban véget ért. A Moszkva és Peking kapcsolataiban keletkezett feszültség közvetlenül hatott a magyar–kínai kapcsolatok alakulására is. Az ideológiai viták elmérgesedésével a gazdasági kapcsolatok is megromlottak. 1961-ben a kétoldalú kereskedelem mértéke az előző évhez képest 60 százalékkal esett vissza. A kulturális forradalom meghirdetését (1966) követően Kína és a szovjet tömb országainak kapcsolatai is mélypontra jutottak. Magyarország sem volt kivétel. Csak két területen volt rendszeres kapcsolat: az egyik a kereskedelmi forgalom volt, amely évi 20 millió rubel körül stagnált, a másik pedig a Vietnammal szállított magyar segélyek kínai területen történő átszállításában való együttműködés.

Az 1970-es években a kétoldalú kapcsolatok lassú javulásnak indultak. Szinte minden új területen a kínaiak kezdeményeztek, Magyarország pedig igyekezett a legtöbbet kihozni az adódó lehetőségekből. A magyar válaszok azonban sosem lépték át a Moszkvában meghúzott határokat. A kínai reform és nyitás politikájának meghirdetését a magyar vezetés szimpátiával figyelte, és nagy fontosságot tulajdonított a pekingi erőfeszítések sikerének. Emögött elsősorban az a remény húzóódott, hogy a reformok elősegíthetik a kétoldalú gazdasági együttműködést. A kereskedelem volumene valóban jelentősen megnőtt Kína és minden kelet-közép-európai szocialista ország között. Miközben az egész térséget tekintve a kereskedelem megduplázódott, a térség továbbra is kevésbé volt fontos, mint a Kína első számú technológiaforrásként szolgáló Japán és a kapitalista „Nyugat”. Az 1980-as években a magyar–kínai kétoldalú kereskedelem gyorsan nőtt. A magyar export az 1950-es években kialakult termékstruktúrájának megfelelően továbbra is elsősorban nehézipari gépekből és berendezésekből állt, Kína pedig elsősorban fogyasztási cikkeket exportált Magyarországra.

1990-ben a kétoldalú kapcsolatok minőségi változáson mentek keresztül. A szabad választások után megalakult új kormánynak nem volt szándékában a korábbi Kína-politika megváltoztatása. Kína jelentősége mégis leértékelődött. A fő ok az volt, hogy a szocialista rendszerrel éppen szakító, erősen nyugat-európai orientációjú Antall-kormány nem tartotta fontosnak a kapcsolatok bővítését a Tienan-

men téri vérengzést követően nemzetközileg elszigetelődött, továbbra is a Kínai Kommunista Párt diktatórikus irányítása alatt álló Kínával. A további magyar kormányok sem mutattak komoly érdeklődést Kína iránt. A rendszerváltás után 2003-ban Medgyessy Péter volt az első magyar miniszterelnök, aki hivatalos látogatást tett Kínában.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

MNL OL
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.)

2. Kiadott források és szakirodalom

Budura
2005 *Relațiile româno-chineze 1880–1974. Documente*. Coord.: Budura, Romulus Ioan. București, 2005.

Hershberg et al.
2011 Hershberg, James G. – Radchenko, Sergey – Vámos, Péter – Wolff, David: *The Interkit Story: A Window into the Final Decades of the Sino–Soviet Relationship*. Washington, D. C., 2011. (Woodrow Wilson International Center for Scholars, Cold War International History Project, Working Paper, 63.)

Vámos
2020 Vámos Péter: *Magyar–kínai kapcsolatok, 1949–1989*. Bp., 2020.

PÉTER VÁMOS

IN MOSCOW'S SHADOW

SINO–HUNGARIAN TRADE RELATIONS DURING THE COLD WAR

In the wake of the establishment of the People's Republic of China, the Hungarian leadership considered the new socialist giant as the empire of opportunities. During the Cold War, however, the level of Sino–Hungarian bilateral trade relations always lagged behind Hungarian expectations. What was the reason for this mismatch between expectations and realities? How did the development of Sino–Soviet relations and the Soviet intention to control their satellites influence the opportunities for bilateral economic relations and the total volume and commodity structure of bilateral trade? And to what extent could Hungarian economic policies promote specifically Hungarian interests under Soviet rule? This article attempts to answer these questions, based, due to the lack of Chinese archival materials, primarily on Hungarian foreign ministry and party documents.

HERMANN GABRIELLA*

Erdély védelmében

MŰHELY

A Romániai Emberi Jogokért Bizottság működésének első három éve, 1976–1978

Míg Magyarország a szocialista rendszer idején a „hivatalos csend politikáját” követte a magyar nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban, és „programozott amnéziában” szenvedett,¹ a nyugati magyar diaszpóra féltően követte a Kárpát-medencében élő nemzetársai sorsát, és egyre inkább aggodalommal töltötték el a magyar kisebbséget érő atrocitások, különösen a Nicolae Ceaușescu vezette Romániában.² Az amerikai magyarságra is igaz volt ez, amelynek politikai aktivizálódása az 1960-as években indult meg, és az 1970-es években bontakozott ki. Ekkor már a második világháború ideje alatti és utáni kivándorlási hullám során az Egyesült Államokban letelepedett politikai emigránsok – a befogadó országban szocializálódott – utódai is bekapcsolódtak az amerikai politikai életbe. Az úgynevezett negyvenötös „nemzeti” és negyvenhetes „demokratikus” generáció³ saját szervezeti keretein keresztül folytatott érdekérvényesítését („etnikai politizálás”)⁴ az 1970-es évek végétől fokozatosan felváltotta a politikai integráció útján, professzionális módon felépített rendszeres lobbitevékenység.

A romániai magyarok érdekképviseletét szolgáló szervezet volt a második generációs amerikai magyarok által alapított Romániai Emberi Jogokért Bizottság (*Committee for Human Rights in Rumania* – CHRR).⁵ Jelen tanulmány a CHRR működésének első három évét tekinti át a szervezet saját dokumentumai és az amerikai elnöki levéltárban található források alapján. A szervezet 1976-ban ad hoc módon jött létre. A *Neue Zürcher Zeitung*-ban a romániai magyarság kollektív elnyomásáról szóló cikk megjelenése után amerikai magyar fiatalok májusban tüntetést szerveztek a New York-i ENSZ-misszió elé, majd figyelemfelkeltés gyanánt egy szak-

* A szerző a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola Nemzetközi és Biztonsági Tanulmányok Programjának doktorjelöltje (1093 Budapest, Közraktár u. 4/C épület, hermanngabriella@gmail.com).

1 Lásd: Ludányi, 1995.

2 Várdy, 2000. 537.

3 Az amerikai magyar emigrációs hullámokról lásd: Várdy, 2000; Borbándi, 2006; Papp, 2008.

4 Erre példaként lásd az Amerikai Erdélyi Szövetség tevékenységét: Hermann, 2011.

5 A szervezet mai elnevezése: Magyar Emberi Jogok Alapítvány (*Hungarian Human Rights Foundation* – HHRF). Jelenlegi nevét 1987-ben vette fel, amikor a jogvédelmet kiterjesztették a szlovákiai magyarokra is.

szerűen összeállított, teljes oldalt kitevő cikket jelentettek meg a *New York Times*-ban a romániai magyarságról.⁶

Az említett akciók megszervezése során létrejött szervezet⁷ lobbitevékenységének alapjául az 1974-ben elfogadott amerikai kereskedelmi törvény szolgált, amely lehetőséget adott az elnöknek, hogy kiterjessze a legnagyobb kedvezmény elvét (*most-favored-nation*, MFN) egyes országokra. Romániával a következő évben kötött az Egyesült Államok ilyen megállapodást. A legnagyobb kedvezmény elve alkalmazásának évenkénti meghosszabbítása során – 1975-től kezdődően – minden évben kongresszusi tanúmeghallgatásokat rendeztek, és az ezeken történő részvétel, továbbá a képviselők és szenátorok tájékoztatása, valamint a szervezett események (többek között tüntetések, a nagy amerikai sajtóorgánumokban elhelyezett hirdetések, cikkek, levélkampányok), majd később a helsinki utókonferenciákon való részvétel, a Külügyminisztérium különböző emberi jogi, illetve a román és magyar kapcsolatokért felelős tisztviselőivel történő szoros együttműködés biztosított lehetőséget a CHRR-nek álláspontja kifejtésére.

A CHRR tevékenysége Ford elnöksége idején

A szervezet rendkívül kedvezőtlen nemzetközi politikai helyzetben kezdte el a romániai magyarság érdekeit képviselni. Romániának, amely nem vett részt a prágai tavasz eltiprásában, az Egyesült Államok a többi kelet-európai országokhoz képest kivételezett szerepet szánt, ami az ekkoriban megváltozó, új Kelet-Európa-politikába illeszkedett. Richard Nixon 1970 februárjában beszédet tartott a nyitás szükségességéről a kelet-európai országok irányába, és ezen államokat szuveréneknek tekintve hangsúlyozta, hogy a kapcsolatok kölcsönös javítása az USA érdekében áll. Függetlenné válásuk azonban csak fokozatosan következhet be, mert a gyors változások kiváltanák a Szovjetunió aggodalmát, és az USA nem engedheti meg magának, hogy „tehetetlennek” látszódjék. 1973-ban Kenneth Rush külügyminiszter-helyettes három elvet határozott meg az Egyesült Államok politikája számára: egyrészt az államok szuverénként történő kezelését, másrészt állandó gazdasági

6 A *New York Times*-ban majdnem egy teljes oldalt kitevő hirdetés 1976. május 7-én jelent meg. Ismertette azokat a rendelkezéseket, amelyek következtében a romániai kisebbségeket diszkrimináció éri (az anyanyelvű oktatás és nyelvhasználat szűkös lehetőségei, a történelmi tények és statisztikák meghamisítása, kulturális archívumok elkobozása, a rokonokkal való kapcsolatfelvétel lehetetlensége és a kisebbségi közösségek szétzilálása). Ezután számba vette azokat a nemzetközi jogi és az alkotmányában lefektetett kötelezettségeket, amelyeket Románia a gyakorlatban megsértett. A cikk felszólította az Egyesült Államokat az emberi jogok melletti kiállásra: arra kérte a Kongresszust, hogy vizsgálja felül a legnagyobb kedvezmény elve megadásának módját (azt, hogy csupán a szabad kivándorláshoz való jogot szabják feltételül), az amerikai kormányt pedig arra, hogy gyakoroljon nyomást Romániára a kisebbségekkel való bánásmód javításának érdekében. Kovács, 2016.

7 Megalakulásának körülményeiről lásd: Hermann, 2011. 88–103.

kapcsolatok építését, harmadrészt ezen államok bekapcsolását „Európa egészének ügyeibe”.⁸

Fontos szerepet játszott az is, hogy az előző évtől kezdődően az USA az 1890-es évek óta nem látott kereskedelmi deficitet szenvedett el, és a dollárnak az aranystandardtól való függetlenítése után az importra 10 százalékos extra költség került. Mindebből adódóan tovább erősödött a kelet–nyugati kereskedelem bővítésének szükségessége. 1971-ben Nixon elfogadta az *Export Expansion Finance Actet*, amely hatályon kívül helyezte azt a korábbi törvénymódosítást, ami megtiltotta az Eximbanknak, hogy olyan országoknak adjon hitelt, amelyek háborúban állnak az USA-val. Az elnök ezáltal eldönthette, hogy az Eximbank hitelt nyújthat-e a kelet-európai országoknak, köztük Romániának (Románia novemberben be is jelentette igényét). A vietnami háború befejezése után Nixon bővíteni kívánta az érintkezést Kelet-Európával, ezért az Egyesült Államok felülvizsgálta mind a Szovjetunióval, mind a szatellitállamokkal folytatott kereskedelmi gyakorlatát, miszerint a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztését politikai engedményekhez kellett kötni.⁹

Az amerikai vezetők meg akarták mutatni, hogy a kívánatosnak tartott politikai irányvonalat megjutalmazzák. A Nemzetbiztonsági Tanács miniszterhelyettesi bizottsága álláspontja szerint a szovjektől eltérő, önálló külpolitikai irányvonalat képviselő Románia „különleges elbánást” érdemel az USA részéről, így a legnagyobb kedvezmény elve tekintetében más országok, többek között Magyarország elé került.¹⁰ Henry Kissinger külügyminiszter úgy vélte, hogy Románia közvetítő szerepet vállalhat a Kínai Népköztársaság és az USA között, továbbá Románia volt ekkor az egyetlen szovjet blokkbeli ország, amely a Német Szövetségi Köztársasággal diplomáciai viszonyban állt (1967 óta), valamint Izraellel sem fagyasztotta be kapcsolatait az arab–izraeli háborút követően.¹¹

Mivel Ceaușescu vállalta, hogy támogatja Nixon legfontosabb külpolitikai céljainak elérését Kínában, Vietnamban és a Közel-Keleten, Romániát a Szovjetuniótól „független tényezőként” tartották számon Washingtonban. Ugyanakkor leszögezték, hogy sem az Egyesült Államoknak, sem Romániának nem áll érdekében, hogy a kelet-európai ország függetlenedése a Szovjetuniótól túlmenjen egy „bizonyos ponton”, mivel az USA mindenképpen el akarta kerülni, hogy bármilyen szovjet beavatkozásra sor kerüljön. Románia stratégiai fontosságát a délkelet-európai térség egésze szempontjából határozták meg Washingtonban, és sokat nyomott a latban, hogy hozzájárult a balkáni térség egyensúlyához. Az Egyesült Államok elismerte Moszkva fontos biztonsági érdekeit a Balkánon és a Fekete-tenger térségében.¹²

8 Borhi, 2015. 306. Az USA és Kelet-Európa kapcsolataira továbbá hatással volt az is, hogy 1970 elején a Kongresszus határozatot hozott az amerikai tilalmi lista csökkentéséről, ami megfelelt a Nemzetbiztonsági Tanács döntésének, miszerint az amerikai tilalmi listát közelíteni kellene a COCOM-listához. Bár Nixon kezdetben ellenezte a kereskedelmi kapcsolatok kibővítését a kelet-európai országokkal, az egyre növekvő gazdasági érdekek ezt idővel felülírták, és az 1972-es amerikai–szovjet kereskedelmi szerződés megkötése után megváltoztatta a gazdaságpolitikáját. Uo. 271–272.

9 Courtney–Harrington, 1991. 319–320., 354.; Borhi, 2015. 315.

10 Borhi, 2015. 263., 315–316.

11 Mount, 2011. 101–103., 123.

12 Borhi, 2015. 274–275.

Az 1970-es években az amerikai–román kapcsolatok erőteljes fellendülésnek indultak, amely folyamatot tovább segítette a kelet-európai ország csatlakozása a különböző nemzetközi gazdasági szervezetekhez: a szocialista országok közül elsőként Románia vette fel a kapcsolatot a GATT-tal (1971-ben), az IMF-fel (1972-ben), majd a Világbankkal (1974-ben).¹³ Az ország bekapcsolódása a globális pénzügyi rendszerbe jelentős kedvezményekkel járó hitelfelvételt, technológiainportot és ipari beruházásokat tett lehetővé, és növelte külpolitikai mozgásterét is.¹⁴

A Nixont a Watergate-botrány után követő Ford elnök elődjéhez hasonló politikát követett, ugyanakkor az időközben a *détente* folyamatát ellenző demokraták jelentős többséghez jutottak a törvényhozásban, aminek következtében a közvélemény szemében is jelentősen csökkent az enyhülés politikájának népszerűsége. Különösen a kelet-európai származású amerikaiak körében keltett nagy felháborodást, hogy a Külügyminisztérium egyik tanácsadója, a Kissingerhez közel álló Helmut Sonnenfeldt 1976 márciusában a *Washington Post*nak adott interjújában kifejtette: az amerikai érdek az, hogy „szerves egység” fejlődjön ki a Szovjetunió és a szatellitállamok között. Noha később a Kongresszus egyik külpolitikai albizottsága által szervezett meghallgatáson lehetősége volt bővebben kifejteni véleményét,¹⁵ a Sonnenfeldt-doktrínaként ismert Kelet-Európa-politika a köztudatban mégis úgy csapódott le, hogy az USA Kelet-Európa „finlandizálásában” lenne érdekelt. Ez pedig jelentősen rontotta az amerikai külpolitika megítélését az egyre konzervatívabbá váló közvélemény szemében, és nem javította az sem, hogy az ekkor kibontakozó helsinki folyamat keretében az USA elismerte a status quót.¹⁶

A helsinki záróokmányt 1975. augusztus 2-án írták alá, ami a korábbi évek tárgyalásainak csúcspontja volt. A záróokmány ellen annak amerikai ellenzői azért léptek fel támadólag, mert nem értettek egyet az európai határok elismerésével és elleneztek a szovjet befolyást a kelet-európai országokban. Ezen nem változtatott az a tény sem, hogy az emberi jogok megsértésének ügyében az új amerikai elnök elődjéhez képest jóval keményebb hangot ütött meg a konferencián elhangzott beszédében. Ugyanabban az évben Ford jelentősen csökkentette Kissinger befolyását, 1976-ban pedig elhatárolódott az amerikai–szovjet kapcsolatok *détente*-ként történő jellemzésétől is, mivel a népszerűségét veszítő *détente*-politika és a kelet-európai nemzetek sorsa az elnökválasztás vitáinak kulcsfontosságú részévé vált. Mindez végül hozzájárult Jimmy Carter elnökválasztási győzelméhez 1976-ban.¹⁷

13 Courtney–Harrington, 1991. 303.

14 Bottoni, 2017. 1.

15 Sonnenfeldt abban reménykedett, hogy a korábbi „nem organikus”, diktatórikus elnyomás meghaladásaként a Szovjetunió elismeri a kelet-európai államok függetlenségét, szuverenitását és autonómiáját, és természetesebb, szervezesebb kapcsolatokat fog kiépíteni velük. Courtney–Harrington, 1991. 397–398.

16 Uo.

17 Schultzing, 2010. 390–392. Ennek hátterében az a folyamat húzódott meg, hogy az 1970-es évek közepétől az amerikai politikában a konzervativizmus egyre inkább megerősödött. A neokonzervatívok nemcsak a Szovjetunióval való egyensúlyra hívták fel a figyelmet, hanem az amerikai szuperhatalom visszaállítására is, ami csak akkor történhet meg, ha az USA megfelelő elrettentő erővel rendelkezik a szovjetekkel szemben, szembeszáll a kommunizmussal, és többet tesz az amerikai értékek és érdekek védelméért külföldön. Az elnökválasztás során Ford retorikájából hiányzott az erő ahhoz, hogy a közvé-

A CHRR a megalapításakor rendezett tüntetéseivel felkeltette mind az amerikai, mind a román hatóságok figyelmét, annál is inkább, mivel Hámos László¹⁸ már ekkor írt Ford elnöknek. Arra hivatkozva, hogy az elnök támogatja az emberi jogokat, ami „az amerikai magyarok között közismert tény” volt, kérte a szervezet ügyének elősegítését.¹⁹

A CHRR megmozdulásai miatt az USA-val éppen új kereskedelmi egyezményt kötött román elnök nemtetszését fejezte ki, és követelte a tüntetések felfüggesztését. Az amerikai fél azonban úgy találta, hogy a tüntetésekből nem volt semmi jogellenes, nem sértettek törvényt, ezért az amerikai hatóságok nem tehetek semmit azok ellen. Megjegyezték ugyanakkor, hogy nem értenek azokkal egyet, mivel elismerik Románia második világháború után kialakult határait.²⁰

Egy másik amerikai külügyminisztériumi háttérjelentésből az derül ki, hogy az amerikaiak szerint, annak ellenére, hogy a tüntetések „békések” voltak, „irredentista” hangvételük aggasztotta a románokat, mivel a román pártvezetés attól tartott, hogy a megmozdulások mögött a budapesti kormányzat áll, amely pedig Moszkva ösztönzésére cselekszik. Ezért arra kérték az amerikaiakat, hogy próbálják meg mérsékelni a románellenes megnyilvánulásokat. A State Department azt felelte, hogy az amerikai törvények értelmében nem akadályozhatják meg a különböző politikai nézetek kifejezését, és mindent megtettek, hogy a román személyzet személyi és anyagi biztonságát garantálják az országban. Nem tudták és nem is akarták volna megakadályozni a tüntetéseket.²¹

A romániai magyarság ügye nem volt ismeretlen az amerikai végrehajtó hatalom számára, a romániai magyarság helyzetéről ugyanis – a CHRR tevékenységétől teljesen függetlenül – már a tüntetések előtt jó pár hónappal hosszas levelezés indult meg kongresszusi képviselők, szenátorok és a Külügyminisztérium között. Egy, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*ban megjelent cikk a romániai (különösen a magyar és a német) nemzetiségek diszkriminációjáról számos kongresszusi képviselőt meglepett, és tette sarkallt. Robert Bauman vezetésével 1975. július 22-én összesen 38-an tiltakoztak az elnöknél a kisebbségeket is érintő diszkriminációk és más jogsértések, legfőképpen a családegyesítések akadályozása miatt. 1976. februári, újabb levelében Bauman felhívta a figyelmet arra, hogy az eltelt fél

leményt meg tudja győzni arról, hogy az EBESZ nem Európa sztálini felosztásának legitimálására szolgál. Ugyanakkor a helsinki egyezmények aláírásával a szovjetek elköteleződtek az emberi jogok mellett. Njolsstad, 2010. 139–141.

18 Hámos László (1951–2019): jogász, amerikai magyar emberjogi aktivista. 1976-ban társalapítója volt a Romániai Emberi Jogokért Bizottságnak, amelyet aztán 43 éven keresztül vezetett.

19 Hámos László levele Ford elnöknek, 1976. május 5. CO125 6/2/76-1/20/77. White House Central Files, CO 125 – Romania 1/1/76-3/31/76 (Exec) Box 44. Gerald R. Ford Presidential Library.

20 From Brent Scowcroft, Meeting with Stefan Andrei, Secretary for International Relations Romanian Communist Party, June 22, 1976; From George S. Springsteen to Brent Scowcroft. Call by Stefan Andrei, Secretary for International Affairs of the Central Committees of the Romanian Communist Party Executive Secretary, June 18, 1976. Romania – 4. National Security Adviser. Presidential Country Files for Europe and Canada. Country File: Portugal-State Department Telegrams. Box 11. Gerald R. Ford Presidential Library.

21 Briefing Memorandum for the President. Nicolae M. Nicolae. Appointed Ambassador of the Socialist Republic of Romania. CO 125 6/16/76-1/1/77. White House Central Files, CO 125 – Romania 1/1/76-3/31/76 (Exec), Box 44. Gerald R. Ford Presidential Library.

évben a helyzet csak romlott, és tovább folytatódtak a nemzetiségeket érintő diszkriminációk, amit időközben a Magyar és Német Nemzetiségi Dolgozók Tanácsai is megerősítettek. Bauman emellett arra is felhívta a figyelmet, hogy a legnagyobb kedvezmény elve alkalmazásának meghosszabbításához, ami 1976 nyarán volt esedékes, feltételül kell szabni többek között a helsinki egyezmény 7. pontjának teljesítését, valamint a családegyesítések végrehajtását, amiben szintén nem volt javulás.²²

A tüntetések után, 1976 májusától Bauman februári levelét további, a CHRR-rel szorosabb kapcsolatot tartó képviselők és szenátorok (Edward Koch, Christopher Dodd), valamint más szenátorok (Sam Nunn) levelei követték. Az ismétlődő megkeresések és tiltakozások aggasztották Brent Scowcroft helyettes nemzetbiztonsági tanácsadót, Denis Cliftet, a Nemzetbiztonsági Tanács egyik munkatársát és George Springsteent, a Külügyminisztérium főtitkárát. Attól tartottak, hogy az amerikai–román kereskedelmi szerződés meghosszabbítása a Kongresszus ellenállásába ütközhet, ezért felkérték Robert Barnes bukaresti amerikai nagykövetet, hogy adjon részletes tájékoztatást a romániai magyarság helyzetéről.²³

A képviselőknek küldött válaszában Springsteen kifejtette: a magyarkérdéssel kapcsolatban fontos tekintetbe venni, hogy bizonyos jogfosztások a szocialista rezsim jellegéből fakadnak, és minden állampolgárt egyaránt érintenek, függetlenül azok etnikai vagy vallási hovatartozásától. Természetes, hogy a román és magyar népesség ellentmondásos története miatt ezeket a korlátozásokat a magyar kisebbség nagyobb nehezteléssel veszi tudomásul, mint a román többség. Leszögezte, hogy az amerikai Külügyminisztérium elítél bármilyen diszkriminációt, és hogy a fokozatos kelet–nyugati közeledés hosszú távon a polgári szabadságjogok visszaállításához vezethet, valamint a Külügyminisztérium továbbra is kiáll az alapvető emberi jogok tiszteletben tartása mellett. A Külügyminisztérium a kérdéseket fel fogja hozni a román féllel folytatott tárgyalások folyamán.

Springsteen a képviselőknek küldött válaszhoz csatolt egy elemzést is, amelyet a Bukarestben akkreditált amerikai nagykövet készített. A nyolccsaldozalas jelentés részletesen tárgyalta a nemzeti kulturális örökségről szóló törvényt, amelynek egyes részeit kisebbségellenesnek tartotta. Kitért a magyar anyanyelvű kisebbség vitatott számára, a magyar nyelvű rádió- és tévéadások színvonalára, a magyar kisebbséget érintő román kultúrpolitikai döntésekre, az anyanyelvű oktatás kérdéseire, az azt biztosító intézményekre, az anyanyelv hivatalos használatának lehetőségére, az „állítólagos munka- és lakhatási diszkriminációra”. Tárgyalta továbbá a magyar és német kisebbségi vezetők „állítólagos nyilatkozatát” (sic!), amelyet a *Frankfurter All-*

22 Robert A. Bauman levele Ford elnöknek, 1976. február 20. CO 125 4/1/76-5/31/76. White House Central Files, CO 125 – Romania, 3/31/76 (Exec), Box 43. Gerald R. Ford Presidential Library.

23 From A. Denis Clift. Memorandum for Brent Scowcroft. Congressional Interest in Hungarian Minority in Romania and Continuation of MFN for Romania. May 12, 1976; From George S. Springsteen. Memorandum for Mr. Brent Scowcroft, The White House. Interim Reply to Congressman Bauman's Query Concerning Treatment of Hungarian and German Minorities in Romania. NSC Log #7601152. CO 125 4/1/76-5/31/76, White House Central Files, CO 125 – Romania, 3/31/76 (Exec), Box 43. Gerald R. Ford Presidential Library.

gemeine Zeitung közölt, valamint a külföldiek elszállásolásának tilalmát és az egyházak „állítólagos üldöztetését”.²⁴

A magyar kisebbség helyzetével az amerikai Külügyminisztérium már korábban is tisztában volt, így a CHRR tevékenysége nem az ügy tematizálásában, hanem a módszerekben és a megközelítésben jelentett újdonságot. A szervezet konkrét érdekvédelmi tevékenysége az 1974-es kereskedelmi törvény vitája és elfogadása idején bontakozott ki. A törvény a kereskedelmi kedvezmények fő feltételeként a zsidók szabad kivándorlásának jogát szabta, és jogalapot adott a Kongresszus számára, hogy megvonja Romániától a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazását, amennyiben a feltétel nem teljesül. 1974. december 20-án mindkét ház elfogadta a kereskedelmi kapcsolatok fejlődését elősegítő új törvényt, amely többek között magában foglalta a legnagyobb kedvezmény elvét Románia számára. Ford a következő év januárjában ratifikálta is azt.

A törvény két kiegészítést is tartalmazott, ezek nagymértékben befolyásolták az amerikai-román kapcsolatokat. Henry M. Jackson és Charles Vanik szenátorok javaslata kimondta, nem kaphatnak kereskedelmi kedvezményt azok a kommunista országok, amelyek korlátozzák állampolgáraik kivándorlási jogát.²⁵ Ugyanakkor az elnöknek joga volt arra, hogy felmentést, mentességet adjon a kiegészítések alól (*waiver*). A szovjetek számos ok miatt nem fogadták el a Jackson–Vanik-kiegészítésben foglaltakat,²⁶ az elnöki felmentés lehetősége viszont a kelet-európai országokkal kialakítandó szélesebb körű kapcsolatok kiépítésének eszközévé vált,²⁷ és zöld utat nyitott Románia számára a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazásához.²⁸

Ceaușescu érzékenyen reagált, és nem volt hajlandó írásban rögzíteni semmilyen ígéretet az emigrációs kvóta emelésére, azonban szóbeli biztosítékot adott,

24 From George S. Springsteen. Memorandum for Mr. Brent Scowcroft, The White House. Reply to Congressman Bauman's Query Concerning Treatment of Hungarian and German Minorities in Romania. NSC Log #7601152. Attachment: Draft Letter to the Congressman and Information about Romania's Magyars. May 8, 1976., CO 125 4/1/76-5/31/76, White House Central Files, CO 125 – Romania, 3/31/76 (Exec), Box 43. Gerald R. Ford Presidential Library.

25 Jackson szenátor ellenezte a szovjet–amerikai enyhülést, és mindent megtett annak érdekében, hogy aláássa Nixon békepolitikáját. 1972 februárjában törvényjavaslatot terjesztett a Szenátus elé, azzal a céllal, hogy a szovjet zsidóságnak lehetőséget adjon az ország elhagyására, 1972 nyarán kidolgozta javaslatát, amelyben a szovjet–amerikai tárgyalások feltételeként a szovjet belpolitikai helyzet javulását szabta meg, különös tekintettel a zsidó kivándorlásra. Amikor augusztus 3-án a Szovjetunió bejelentette, hogy adót (*exit tax*) vet ki minden kivándorlóra, Abraham Ribicoff szenátorral együtt benyújtotta az úgynevezett Jackson-kiegészítést (Jackson Amendment). Szeptember 22-én a külföldi segélyezési törvényhez (*Foreign Assistance Bill*) kapcsolódó módosító javaslatában az ohioi Vanik szenátor arra szólította fel az amerikai kormányt, hogy tagadják meg az Export-Import Bank által adandó hiteleket és kölcsönöket minden olyan országtól, amely állampolgáraitól több mint 50 dollárt kér a kiutazási vízumért. Jackson és Vanik javaslata körül szinte mozgalom alakult ki, ami arra kényszerítette az elnököt, hogy tárgyaljon a szovjetekkel. Courtney–Harrington, 1991. 330–332.

26 A Kreml lecsökkentette a zsidó kivándorlók létszámát és eltörölte az 1972-ben kötött amerikai–szovjet kereskedelmi egyezményt. A Jackson–Vanik-kiegészítés ilyen módon jelentősen aláásta a déntente folyamatát és Nixon politikáját, valamint a SALT-tárgyalásokra is árnyékot vetett. Schultzing, 2010. 375–388.

27 Courtney–Harrington, 1991. 371.

28 Borhi, 2015. 338.

hogy az 1973 decemberében aláírt közös elvi nyilatkozat alapján mindkét ország „hozzájárul a kölcsönös bizalom és jóakarát alapján a humanitárius problémák megoldásához”, majd a kereskedelmi kedvezmény meghosszabbításaikor is hasonlóan járt el.

A kereskedelmi törvény azonban minden előnye ellenére a Jackson–Vanik-kiegészítés miatt sok nehézséget okozott a román kormánynak. A rendelkezés értelmében Románia csak egy hosszú procedúra során kaphatta meg a legnagyobb kedvezményes elbánás elvének alkalmazására jogosító státuszt. A két ház Kereskedelmi és Pénzügyi Bizottságainak megfelelő albizottságai évente, február és augusztus között felülvizsgálatot tartottak, ami számos kongresszusi meghallgatással járt, és a képviselőknek lehetőségük volt a tanúvallomások alapján határozati javaslatot benyújtani a kérdésben. A Kongresszusnak a vitákat követően a megadott határidő előtt jogában állt felszólítani az elnököt, hogy éljen a Jackson–Vanik-kiegészítések alóli felmentéssel, vagy éppen megtilthatta, hogy az elnök meghosszabbítsa a kereskedelmi szerződést egy újabb évre. Ily módon Románia – a Jackson–Vanik-kiegészítésnek köszönhetően – „alávetette saját belpolitikáját a kongresszusi vizsgálatoknak”.²⁹

Mivel a kereskedelmi törvény szövege nem volt eléggé egyértelmű, és a törvény módosítása rendkívüli nehézségekbe ütközött volna, a CHRR tagjai kezdetben egy olyan kongresszusi határozat benyújtásáért és elfogadtatásáért is dolgoztak, amely világosan leszögezi, hogy a román kereskedelmi kedvezmények felülvizsgálatánál a romániai magyar kisebbség jogainak helyzetét is figyelembe kell venni.³⁰ Később azonban arra koncentráltak, hogy a kivándorlást – mint a törvény kiegészítésében szereplő feltételt – össze lehessen kötni más emberi jogokkal. Ebben Ed Koch képviselő, később New York polgármestere volt segítségükre.³¹

A szervezet tagjai ezután minden évben kétszer (egyszer a Szenátusban, egyszer a Képviselőházban) alaposan előkészített tanúvallomásokban kérték az amerikai Külügyminisztériumot, hogy hozza a román vezetőség tudomására, amennyiben Románia továbbra is meg szeretné kapni a kereskedelmi kedvezményeket, hagyjon fel a kisebbségekkel szembeni diszkriminatív magatartással. Névleg ugyan a legnagyobb kedvezmény elvének megvonása mellett álltak ki, ez azonban csupán eszközként szolgált. Érvelésük középpontjában az állt, hogy a szabad emigráció csak egy a számos emberi jog közül, a romániai kisebbségektől viszont sok egyéb emberi jogot tagadtak meg.³² A törvényben szereplő feltételt (a szabad kivándorlás jogát) ki kell terjeszteni: biztosítani kell az emberi jogok teljességét.

29 Courtney–Harrington, 1991. 394–395., 389.

30 EV, 1976.

31 A kapcsolatfelvétel a CHRR *New York Times*ban megjelentetett hirdetésének volt köszönhető, mivel ezt olvasva Koch maga kezdeményezte a kapcsolatfelvételt a szervezettel, a hirdetést pedig betette a kongresszusi jegyzőkönyvbe. Az együttműködés kölcsönösen gyümölcsözőnek bizonyult. Kezdetben ugyanis a Képviselőház Nemzetközi Kereskedelmi Albizottságának munkatársai nem voltak nyitottak a CHRR információira. A demokrata képviselő számos szempontból segítette a CHRR törekvéseit, hogy a legnagyobb kedvezmény elve alkalmazásának megadásához szükséges feltételeket kiterjesszék, és a zsidók kivándorlásának engedélyezésén kívül a többi kisebbség emberi jogainak biztosításához is kössék. Hámos, 2016.

32 Hermann, 2011. 95.; Kovács, 2017. 11.

A CHRR tanúságtételeinek legnagyobb jelentősége abban áll, hogy ezt az álláspontot állandóan hangoztatták.³³

A Szenátus Pénzügyi Bizottsága 1976. szeptember 8-án kezdte meg a kérdés tanúvallomásokkal történő kivizsgálását. A kedvezmény megadásának ellenzőit az amerikai munkásokat az olcsó konkurens román munkaerőtől féltő óriás szakszervezet (AFL-CIO), a szabad kivándorlást támogató román menekültügyi szervezet, Hámos László, illetve a vele később szoros szövetséget kialakító Student Struggle for Soviet Jewry vezetője, Jakob Birnbaum rabbi képviselte. Ügyüket Edward Koch képviselő mellett a tüntetésre írásbeli nyilatkozatot küldő, szintén New York-i James Buckley szenátor is támogatta.³⁴

A kereskedelmi kedvezmény meghosszabbítása érdekében tanúskodott többek között Arthur Hartman helyettes külügyi államtitkár, Harry G. Barnes bukaresti amerikai nagykövet, továbbá három külügyi tisztviselő, akik azzal az indoklással éltek, hogy a román kormány független Moszkvától, így fontos a támogatása.³⁵ Az öttagú CHRR-küldöttség egy huszonnyolc oldalas dokumentumot is benyújtott, amelyet teljes egészében jegyzőkönyvbe foglaltak.³⁶ A szervezet vezetője tanúvallomásának végén leszögezte, hogy a CHRR mindenképpen a két nemzet közötti béke és egyetértés pártján áll, és ennek érdekében semmi mást nem szeretne, mint Románia igazodását az érvényben lévő nemzetközi joghoz és a kisebbségi intézmények teljes körű visszaállítását. Felkérte a Külügyminisztériumot, hogy értesse meg Románia vezetőjével: a kereskedelmi előnyök érdekében ne tartson továbbra is nehéz helyzetben egy nagyszámú kisebbséget.³⁷

A Képviselőház Kereskedelmi Albizottságának hat nappal később kezdődő meghallgatásán az emberi jogokért küzdő szervezetek nehezebb helyzetben talál-

33 Courtney-Harrington, 1991. 402.

34 Uo.

35 *Transsylvania*, 1976. 4. A *Transsylvania* az Amerikai Erdélyi Szövetség negyedévenként megjelenő tájékoztatója volt (Quarterly of the American Transylvanian Federation) 1959–1978 között.

36 EV, 1976. A beadványban, miután részletesen elemezték az 1974-es kereskedelmi törvényben rejlő ellentmondásokat, kijelentették, hogy a kereskedelmi törvényben lefektetett valódi cél az emberi jogok minél teljesebb érvényesülése lehet, míg a szabad kivándorlás csupán az emberi jogok egy része, s csak eszközként lehet felhasználni egy magasabb rendű cél megvalósítása érdekében. Elfogadhatatlannak tartják ezért azt, hogy az elnök június 2-i, képviselőknek szánt üzenetében csupán a Kongresszus mindkét kamarája gépies beleegyezését kéri a kereskedelmi kedvezmények meghosszabbításához. A román kormánynak a kisebbségekkel szembeni, a nemzetközi jogi normákat sértő bánásmódjára hivatkozva kérték a Képviselőházat, hogy fogadjon el az elnök felmentési gyakorlatát elutasító határozati javaslatot, valamint hogy szavazzon meg javaslatot a romániai emberi jogok megfigyelésére. Emellett felhívták a figyelmet egyrészt arra, hogy a zsidók kivándorlásának engedélyezéséhez kötött feltételt a szovjet kereskedelmi szerződésre vonatkozóan határozták meg, másrészt arra, hogy a zsidó kisebbség Izraelbe történő kivándorlásával saját, ősi hazájába vándorol vissza, ez viszont nem lehet megoldás a többi (német és magyar) kisebbség számára. Továbbá kijelentették: a román kommunista rezsim független külpolitikai imázsa csupán üres jelszó. Miután felhívták a figyelmet arra, hogy az emberi és kisebbségi jogok megsértése mely konkrét nemzetközi (Románia által is ratifikált) normákkal ütközött, részletesen felsorolták azokat a területeket, ahol a romániai magyarság jogainak érvényesülése csorbát szenved, megadva azokat a követeléseket is, amelyeket a CHRR szerint az amerikai államnak számon kellene kérnie a román kormánytól. Hámos, 1976; R. Süle, 1990. 251–252.

37 Hámos, 1976.

ták magukat. Amellett, hogy Hámos Lászlónak igen szűk időkeretet biztosítottak,³⁸ akkor érkezett meg a Képviselőház Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága vezetőjének, Jonathan Binghamnek a helyszínen készített tanulmánya a romániai kisebbségekről, amelyben az állt, hogy az egyes „amerikai csoportok által hangoztatott »kulturális tömeggyilkosság« állítása fel lett nagyítva”, és hogy Románia – annak ellenére, hogy a folyamat nehézkesen zajlik – elkötelezte magát a humanitárius problémák megoldása, így a szabad emigráció kérdése mellett.³⁹ A meghallgatások során a szervezet számára világossá vált, hogy bizonyos amerikai kormánykörök, illetve a román cégek és a kongresszusi képviselők 90 százaléka a legnagyobb kedvezmény elvének megadását támogatták.⁴⁰

A kongresszusi és szenátusi meghallgatások során az AFL-CIO szakszervezet, amelyet a CHRR tájékoztatott tevékenységéről, ellenezte, hogy meghosszabbítsák Románia számára a legnagyobb kedvezmény elve alkalmazását.⁴¹ A CHRR munkatársai emellett szövetségesre letek a korábban már említett Jakob Birnbaum rabbiban is,⁴² aki szintén a kedvezmény meghosszabbítása ellen szállt síkra. A vele folytatott együttműködés később sok szempontból segítette, hogy jóval később sikerre vigye az ügyet a szervezet. Az eredmény az Edward Koch képviselővel kötött szövetségnek volt köszönhető, ugyanis a vele 1976-ban létrejött egyezség alapján – az Izraelbe történő kivándorlás biztosításának elfogadásáért cserébe – a zsidó közösségek támogatták a CHRR emberi jogokért folytatott küzdelmét.⁴³

A meghallgatások rossz fényt vetettek a román kormány magatartására az emberi jogok biztosítása terén. Ezt követően a képviselők és szenátorok több javaslatot nyújtottak be. Az első határozati javaslatot a Szenátusban James Buckley szenátor adta be (S. R. 511 számmal) augusztus 5-én. A Képviselőházban a korábban a CHRR elődszervezeteként működő Amerikai Erdélyi Szövetség (AESZ) szervezésében Erdélybe kis híján eljutó, az erdélyi ügy hagyományos támogatója, a New Brunswick-i képviselő, Edward Patten nyújtott be javaslatot, amelyhez idővel 48 további képviselő csatlakozott (H. Res. 1476, 1477 és 1522). Később Edward Koch, továbbá Robert Drinan massachusettsi és Christopher Dodd connecticuti demokrata képviselők is nyújtottak be újabb javaslatot (H. Res. 1556, 1596, 1597), amelyek annyiban tovább mentek Patten javaslatánál, hogy az emberi jogok kivizsgálására az anyagi és adminisztrációs feltételeket is biztosították volna.⁴⁴ A zsúfolt választási év és a parlamenti ülészek vége miatt azonban egyik javaslatot sem vitatták meg. Végül a legnagyobb kedvezmény elvének biztosítását még egy évre, 1977. július 3-ig meghosszabbították.⁴⁵

38 *Transsylvania*, 1976.

39 Courtney-Harrington, 1991. 403.

40 EV, 1976.

41 *Transsylvania*, 1976.

42 EV, 1976.

43 Hámos, 2016.

44 EV, 1976.

45 Courtney-Harrington, 1991. 399–405.

A kérdés egyre nagyobb figyelmet kapott a Kongresszusban, ami a CHRR tevékenységének érdeme volt. Jelzésértékű volt az is, hogy a Képviselőház és a Szenátus ebben az évben nem tett újabb pozitív lépést a románok javára, holott ez lehetséges lett volna, csupán „passzívan tűrte”, hogy a törvény alapján a kedvezmények automatikus meghosszabbítása megtörténjen. Többen kifejezetten hangoztatták, hogy ezt figyelmeztetésnek szánják a román kormány számára. Mivel azonban vitára és határozati javaslatok megszavazására idő híján egyik házban sem került sor, Koch úgy döntött: külön felszólalási időt kér a Képviselőház vezetőségétől, hogy a képviselők hangot adhassanak a román kormánnyal szembeni kifogásaiknak. Az ülészak legutolsó napján a rendelkezésre álló egy órában összesen tizenhat képviselő szólalt fel. Valamennyien élesen elítélték a román kormányt a magyar kisebbség elnyomása és a zsidó kivándorlás módja miatt, a Szenátusban pedig öt szenátor adott hangot tiltakozásának. Koch képviselő mindemellett megígérte a CHRR tagjainak, hogy 1977-ben újra benyújtja a Koch–Drinan–Dodd-javaslatot.⁴⁶

A szervezet 1976-os akcióját az emigráns magyarság végig lelkes figyelemmel kísérte. Augusztusban beszámolót jelentettek meg tevékenységéről: a CHRR kezdeményezésére több ezer levél érkezett a Kongresszus tagjaihoz, szeptember elején, a szenátusi meghallgatások idején pedig a clevelandi magyarok több tucat táviratot küldtek egy képviselő meggyőzésére. A hónap végén a CHRR felhívására az egész Egyesült Államokból érkeztek levelek, amelyekben arra kérték a képviselőket és a szenátorokat, hogy szavazzanak a romániai magyarságot támogató határozati javaslatokra. Amerika-szerte összesen több mint száz helyi szervezót sikerült a levélakció összehangolására mozgósítani. Emellett a szervezet igyekezett tájékoztatni a sajtót és a fontos politikai személyeket: a CHRR kérésére több újság és folyóirat beszámolt a romániai rendszernek a nyugati közvélemény előtt kevésbé ismert arcáról.⁴⁷

A CHRR-nek korán kialakultak a közvetlen kapcsolatai a végrehajtó hatalommal. Augusztus 16-án a Külügyminisztérium magyar, illetve román ügyekkel foglalkozó tisztviselőivel is sikerült tárgyalni. A CHRR képviselői tájékoztatták a munkatársakat a szervezet céljáról, és igyekeztek keményebb politika irányába befolyásolni őket a román kormánnyal szemben. Az október 23-i forradalom 20. évfordulóján a Fehér Házban szervezett elnöki találkozó előtt Hámos Lászlónak alkalma nyílt egyórás megbeszélésre a nemzetiségi csoportokkal foglalkozó tanácsadóval. Ennek során tájékoztatást adott a romániai magyarság számára legégetőbb kérdésekről és a CHRR célkitűzéseiről.⁴⁸

Az 1976. évi elnökválasztás eredményének tükrében még ennél is fontosabb volt, hogy augusztusban sikerült kapcsolatot teremteni Jimmy Carter kampányának külpolitikai szakértőjével, és informálni őt a romániai kisebbségi helyzetről. Carter szeptember 8-i (a szenátusi meghallgatásának kezdetével egybeeső) washingtoni beszédében javasolta, hogy az Egyesült Államok külpolitikáját az emberi jogok érvényesüléséhez kellene kötni, és kifejezetten kiemelte a kisebbségekkel

46 EV, 1976.

47 Uo. Ezen a téren a *Wall Street Journal* 1976. augusztus 19-i vezércikke volt a legnagyobb eredmény, amely a szervezet két tagjának a szerkesztőségben tett látogatása után született.

48 Uo.

való tisztességes bánásmód követelményét is,⁴⁹ amit 1977. január 20-i beiktatási beszédében is megismételt. További biztatást jelentett az ügy támogatói számára az is, hogy az új külügyminiszter, Cyrus Vance is osztotta az elnök emberi jogokkal kapcsolatos nézeteit, a „csendes diplomáciát” tartva a legmegfelelőbb módszernek.⁵⁰

A CHRR akciói Carter elnökségének kezdeti időszakában

Carter győzelme nemcsak a szuperhatalmi viszonyokban, hanem az Egyesült Államok Kelet-Európa-politikájában is cezúrát jelentett, ami inkább a következő korszakban érezte a hatását. Fordot illető erős kritikája ellenére nem szerette volna, hogy a kétoldalú kapcsolatok megromoljanak. Jackson szenátortól kölcsönözve egy „új és őszinte détente” politikát követelt, amely tükrözi az amerikai érdekeket és értékeket, azaz nem kerüli meg a szovjetek számára kényes kérdéseket, csak mert azokról Moszkva nem kíván tárgyalni. A Moszkvában kis népszerűségnek örvendő Carter számos globális ügyet vitt porondra a kétoldalú kapcsolatok szintjén, az atomfegyverek csökkentését célzó béketárgyalásokat prioritásként kezelte, az emberi jogokat pedig saját morális meggyőződése mellett nemzetvédelmi tanácsadója, Zbigniew Brzezinski hatására külpolitikája szerves részévé tette, valamint nyíltan támogatta a híres szovjet emigránsokat. Az amerikai elnök ugyanis úgy vélte, hogy az emberi jogok kérdése Moszkvát defenzív helyzetbe kényszeríti, és bátorítani fogja a politikai ellenzéket a szovjet társadalomban.⁵¹

Az emberi jogok kérdése az 1970-es évek közepén vált az amerikai külpolitika részévé, amikor a Kongresszus bizottságai jogsértésekkel kapcsolatos tanúmeghallgatásokat kezdtek tartani. Miután az említett Jackson–Vanik-kiegészítést elfogadták, az emberi jogok kérdése az USA kereskedelmi kapcsolatainak is sarokkövévé vált.⁵² Az emberi jogok külpolitikai irányelvként történő rögzítésében Carter tehát csak meglovagolta azokat a hullámokat, amelyek már a második világháború vége óta folyamatosan jelen voltak a közvéleményben, és amelyek a helsinki záróokmány 1975-ös aláírásában csúcsoodtak ki. Ez pedig végül, hosszú távon olyan hatást fejtett ki a Szovjetunióra, mint a görög sereg a trójai falóban: belülről győzte le azt.⁵³

Az új elnök egységes emberi jogi politikájának kialakítására beiktatása után egy évvel került sor. Az 1978 februárjában kiadott elnöki direktívában (PD30) összefoglalta az emberi jogokkal kapcsolatos célkitűzéseit, és kilátásba helyezte az emberi jogokat különösen súlyosan megsértő kormányok támogatásának megvonását. Emellett rögzítette azt is, hogy Washington az egész világon fellép a polgár-, politikai, gazdasági és szociális jogok megsértése ellen, illetve megjutalmazza azokat az országokat, amelyek javítanak az emberi jogok helyzetén. Cyrus Vance külügyminiszter szerint a probléma a politika konzekvens végrehajtásával volt, ami

49 Uo.

50 Courtney–Harrington, 1991. 418.

51 Njølstad, 2010. 142–143.

52 Foot, 2010. 457–458.

53 Mitchell, 2010. 71.

különbséget tett a jobboldali konzervatív rezsimék és a szocialista országok jog-sértései között. Az elnök úgy gondolta, hogy a kommunista országok esetében nem lehet ugyanazokat az emberi jogi elvárásokat támasztani, mint más rendszerek esetében, mivel a kommunista államokban az elnyomás jóval komplexebb és meggyökeresedettebb.⁵⁴

Mindennek ellenére Carter nem vette figyelembe annak az eshetőségét, hogy az emberi jogok kérdésének támogatásával – ha más politikákkal köti össze azokat – árthat a kétoldalú amerikai–szovjet kapcsolatoknak. A szovjetek az Egyesült Államok emberi jogi kampányát a rendszerük elleni támadásként értékelték, Leonyid Brezsnyev személyes sértésnek vette az amerikai elnök álláspontját. A következő éveket az együttműködés és a verseny egymást váltó időszakai jellemezték. A romló amerikai–szovjet kapcsolatok Cartert és kormányát egyre inkább arra kényszerítették, hogy az USA Kína felé nyisson. A diplomáciai kapcsolatok normalizálása Kínával 1978-ban felháborította Moszkvát. Összességében a SALT-II egyezmény aláírásán kívül nem történt előrelépés Carter elnöksége alatt az amerikai–szovjet viszonyban.⁵⁵

Carter Kelet-Európa-politikájában az emberi jogokra történő hivatkozás inkább retorikai jellegű volt, és nem hozott lényegi változásokat a kétoldalú amerikai–román kereskedelmi kapcsolatokban a korábbi, a Ford elnöksége idején képviselt vonalhoz képest. Az új adminisztráció megtartotta a republikánus kereskedelmi intézményrendszert is.⁵⁶

Az új kormányzat által összeállított és Carter által jóváhagyott jelentés nagyobb rugalmasságot javasolt a kelet-európai országokkal folytatott amerikai kereskedelmi politika tekintetében. A jelentés ugyanis kiállt a bilaterális kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítése mellett, bátorította a kelet-európai államok részvételét a világgazdasági rendszerben, és a már korábban megfogalmazott megkülönböztetés politikáját hangsúlyozta, előnyben részesítve azokat az országokat, amelyek relatíve liberálisabb belpolitikai és a Szovjetuniótól kevésbé függő, bizonyos tekintetben önálló külpolitikai kurzust folytattak.⁵⁷

A PD21. számú direktíva is azokra a kelet-európai államokra helyezte a hangsúlyt, amelyek külpolitikai szempontból függetlenek voltak Moszkvától, és/vagy viszonylag megengedő politikát folytattak. Annak ellenére, hogy Carter megígérte annak a felfogásnak a megváltoztatását, miszerint – mint egyszer megfogalmazta – a kommunizmustól való félelem arra készítette a korábbi amerikai vezetést, hogy „bármilyen diktátort a keblére öleljen, aki mellette áll”, előnyben részesítette Romániát a többi kelet-európai országgal szemben. Emögött az állt, hogy Carter nemzetbiztonsági tanácsadója, Brzezinski továbbra is a Moszkvától való függetlenség politikáját, Romániát támogatta, mivel tanácsadói arra ösztönözték, hogy a szovjetek előtt a folytonosságot hangsúlyozza az USA Kelet-Európa-politikájában.⁵⁸

54 Courtney–Harrington, 1991. 432–433.

55 Njølstad, 2010. 142–148.

56 Courtney–Harrington, 1991. 429–430.

57 Uo. 418.

58 Borhi, 2015. 344.

Carter beiktatási beszédétől kezdve hangoztatott emberi jogok iránti elköteleződése mégis fontos folyamatokat indított el az apparátusban dolgozók körében. A Külügyminisztérium egyik osztályát, az Emberi Ügyek Irodáját magasabb szintre emelték, és Emberi Jogok és Humanitárius Ügyek Irodájává alakították át (annak vezetésére egy polgárjogi aktivista múlttal rendelkező külügyi államtitkárt, Patricia Deriant nevezték ki), a segélyek nyújtását pedig az adott ország emberi jogi gyakorlatához kötötték. Emellett egy, a külföldi segélyprogramokkal és az emberi jogok megvalósulásával foglalkozó bizottság alapítására is utasítást adott az elnök, annak élére a külügyminiszter-helyettest, Warren Christophert nevezte ki. Ez a bizottság sok kormányzati tisztviselőt tett tudatosabbá az amerikai külpolitika emberi jogi vonatkozásait illetően. Az elnök új külpolitikai irányvonala több, az 1970-es évek eleje óta emberi jogok iránt elkötelezett kongresszusi tagot lelkesített.⁵⁹

A helsinki záróokmány aláírása után a Kongresszus megalakította saját két-párti Helsinki Bizottságát, amely a záróokmányban rögzített emberi jogoknak a megvalósulását vizsgálta. Emellett a törvényhozás arra kötelezte az elnököt, hogy félévente készítsen mindegyik kelet-európai országról egy országjelentést, amely jelentősen befolyásolta az adott országgal kialakított kapcsolatokat. A Kongresszus ezenkívül létrehozott egy emberi jogi koordinátori tisztséget is, betöltője a Külügyminisztérium és a törvényhozás közötti összeköttetésért volt felelős. Az emberi jogokat védő intézmények kiépítésének köszönhetően egyrészt a kormányzat egyre több munkatársa vált tudatosabbá az amerikai külpolitika és az emberi jogok közötti összefüggéseket illetően, másrészt az amerikai külpolitikától erkölcsösebb hozzáállást váró közvéleményt is megnyugtatta. Alapot adott továbbá azon kongresszusi képviselők és szenátorok tevékenységéhez, akik azt kívánták elérni, hogy az emberi jogok helyzetét vegyék figyelembe a kétoldalú kapcsolat alakításában.⁶⁰

1977-re már számos tisztviselő is felszólalt a romániai jogsértések és humanitárius problémák, valamint a magyar és a német kisebbséggel szembeni elnyomó politika miatt. Ezt követően az amerikai Külügyminisztérium kilátásba helyezte, hogy nyomást gyakorol Romániára a magyar kisebbség helyzetének javítása érdekében. A magyar diplomácia azonban ezt visszautasította, arra hivatkozva, hogy az amerikai fellépést nem a jó szándék motiválja, hanem jól körülhatárolható politikai célok.⁶¹

Annak ellenére, hogy az emberi jogok nagyobb prioritást kaptak Carter elnöksége idején, azok tényleges romániai helyzete nem befolyásolta az amerikai-román kapcsolatokat. Az amerikai kormányzat a legnagyobb kedvezmény elve biztosításának éves meghosszabbítását továbbra is a román kormányra gyakorolt nemzetközi nyomásgyakorlás eszközének látta, és nem akarta feladni azt a lehetőséget, hogy a külföldi segélyprogramokat az adott ország emberi jogi gyakorlatához kössék. A szovjet blokk országai közötti megkülönböztetés politikája továbbra is a végrehajtó hatalom gazdaságpolitikájának része maradt, a gyakorlatban mégis bizonyos változásokat hajtottak végre: Carter egy afroamerikai származású diplomatát,

59 Courtney-Harrington, 1991. 417–418.

60 Uo. 401., 415–421., 425–426.

61 Borhi, 2015. 343.

Rudolph Aggreyt nevezte ki román nagykövetnek, továbbá 1977-ben fordult elő először, hogy egy elnök megfontolta, hogy az alacsony kivándorlási kvóta és a kivándorlás humanitárius feltételeinek nem teljesülése miatt meghosszabbítsák-e a legnagyobb kedvezmény elve érvényét. A gesztusok ellenére Carter lényegében tovább folytatta a korábbi elnökök kereskedelempolitikai irányvonalát. Ennek oka az volt, hogy továbbra is az export növelésére kellett törekedni, hogy legyőzzék az amerikai történelem legnagyobb kereskedelmi deficitjét, ami az 1976-os évi 6 milliárd dolláros szintről a következő évben 27 milliárd dollárra emelkedett. Románia számára a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazását a Kongresszus mindkét kamarájában évről évre megszavazták, illetve a legtöbb esetben vita nélkül, automatikusan meghosszabbították. Az amerikai–román kereskedelmi szerződést 1978-ban Carter további három évre meghosszabbította, mivel a két ország megfelelő kereskedelmi egyenleget tartott fenn, illetve csökkentette a kereskedelmi akadályokat.⁶²

A CHRR a számos román támadás ellenére⁶³ a következő évben is rendületlenül folytatta tevékenységét. 1977 januárjában levélakciót indított: felhívta az amerikai magyarokat, írjanak a képviselőknek, szenátoroknak, kérjék a romániai magyarság ügyének támogatását.⁶⁴ Ugyanebben a hónapban az újonnan megválasztott amerikai elnök szülővárosában szervezett tüntetést, amelynek során a szervezet memorandummal fordult Carterhez, aki annak ellenére, hogy nem állt módjában fogadni a magyarok képviselőit, a dokumentum kézhezvétele után, már másnap levélben válaszolt a tüntetőknek. Közölte, hogy a beadvány áttanulmányozása után továbbította azt a kinevezett külügyminiszternek, Cyrus Vance-nek, továbbá biztosította a magyarokat, hogy mélyebben is ki fogja vizsgáltatni a kérdést.⁶⁵

Tüntetésre került sor 1977 márciusában is, ezúttal a New York-i Columbia Egyetemen, amikor a Nemzetközi Tanulmányok Intézetének meghívására Ilie Ceaușescu tábornok, a román elnök testvére és vezető történész adott elő a Románia függetlenné válásának 100. évfordulója alkalmából rendezett konferencián. A CHRR tagjai angol nyelvű szórólapokat osztogattak a közönségnek, és rámutattak: a meghívott történészek a magyargyűlölet jegyében azt igyekeznek bizonyítani, hogy a magyarság csak „betolakodó” az eredetileg ott élő román őslakosság rovására.⁶⁶ Míg a teremben magyar történészek tettek fel kellemetlen kérdéseket az előadóknak, az NBC esti hírműsora fő helyen foglalkozott a CHRR tüntetésével, amivel a Columbia Egyetem diákjai is szimpatizáltak.⁶⁷

Néhány héttel az elnök beiktatása után, 1977 februárjában a Külügyminisztérium újonnan kinevezett, az emberi jogokkal foglalkozó főmegbízottja, Patt Darian fogadta a CHRR képviselőit. A találkozó során a szervezet tagjai ismertették a romá-

62 Courtney–Harrington, 1991. 415–416., 422–436.

63 CHRR, 1976. 11.; *Transsylvania*, 1977a.

64 *Transsylvania*, 1977b.

65 EV, 1977.

66 Uo.

67 Hámos Lászlóval ekkor készült az első országos nézettségű interjú az NBC News adásában. Bottoni, 2017. 24.

niai magyarság helyzetét, és vázolták a jobbítás lehetőségeit. A Külügyminisztérium képviselője megbízta a szervezet vezetőit, hogy értékeljék a bukaresti amerikai nagykövetség előző évi jelentését a romániai magyarság helyzetéről, és jelezzék észrevételeiket.⁶⁸ Mivel az írást a Külügyminisztérium a romániai magyarok iránt érdeklődő kongresszusi tagoknak megküldte, a CHRR számára nagy jelentőségű volt, hogy a bizottságot megbízták a bíráló elkészítésével, mert így a CHRR-nek lehetősége lett beleszólni egy fontos, a kongresszusi tagok véleményét is befolyásoló külügyminisztériumi irat tartalmába. Az észrevételeket a CHRR tagjai április közepére készítették el, a dokumentum átadása újabb beszélgetés keretében történt, melynek során a Külügyminisztérium képviselői ígéretet tettek a változtatásra.⁶⁹

A bukaresti amerikai követség 1976-os elemzése a CHRR szerint „a tárgyi-lagosság nyomait sem hordta magán, átlátszó módon a román kormányt igyekezett fehérre mosni, tagadta a romániai magyar kisebbség elnyomásának tényét”. A bírálólatban a CHRR munkatársai részletesen kitértek a jelentésben szereplő, véleményük szerint felszínes és szűkre szabott megállapításokra. Számos megállapítást tételesen cáfoltak. Bemutatták, hogy a román hivatalos statisztikák miként manipulálják a magyarok létszámát és mennyire megnehezítik annak megbecslését. Felhívták a figyelmet arra, hogy a jelentés állítása, miszerint a magyar kulturális igényeket minden téren teljesítették, egyszerűen hamis, mivel semmilyen független magyar művészegyesület működése nem engedélyezett az országban, valamint a magyar nyelvű könyvek mennyisége nem elégséges, továbbá a magyarországi könyvek importját jelentősen szigorították. A magyar nyelvű színházak nagy részét bezárták, a népi kultúra intézményeit elsovasztották. Téves az a jelentésben szereplő kijelentés, miszerint a magyar tanintézményekben végzetek magyarul tanulhatnak tovább. Nemcsak a Bolyai Tudományegyetem beolvasztása miatt csökkent a magyarul tanulók száma (ott nagyrészt a román lett az oktatás nyelve), hanem az összes többi magyar nyelvű képzés elé akadályokat gördítettek.

A CHRR nem értett egyet a jelentés munkahellyel és lakhatással kapcsolatos megállapításaival. Azt bizonyította, külföldi források alapján is, hogy a román pártvezetés a tömbmagyarság közösségeinek szándékos feldarabolását tűzte ki célul az etnikai egyensúly megteremtése érdekében. A magyar származásúak aránya a vezetésben megfelel ugyan a lakosságon belüli aránynak, a magyarok által betöltött tisztségek azonban már semmilyen lényeges döntési jogkörrel nem rendelkeznek. Azzal sem értett egyet a CHRR, hogy csak a magyarság szubjektív érzékelése lett volna, miszerint az egyetemet végzett magyar származásúakat állami irányítással „szétszórják”. Sérelmezték, hogy a magyarokat a románok által, a románokat a magyarok által lakott településekre nevezik ki, ily módon pedig az értelmiségieket megfosztják etnikai gyökereiktől, a magyar falvak lakosai (különösen az idősek)

68 Information about Romania's Magyars. In: From George S. Springsteen. Memorandum for Mr. Brent Scowcroft, The White House. Reply to Congressman Bauman's Query Concerning Treatment of Hungarian and German Minorities in Romania. NSC Log #7601152. Attachment: Draft Letter to the Congressman and Information about Romania's Magyars. May 8, 1976., CO 125 4/1/76-5/31/76, White House Central Files, CO 125 - Romania, 3/31/76 (Exec), Box 43. Gerald R. Ford Presidential Library.

69 EV, 1977.

pedig nem tudtak a helyi hatóságokkal szót érteni. A CHRR bírálta a jelentés azon megállapítását is, miszerint a külföldi személyek elszállásolásáról szóló törvény csupán a szállodaipart volt hivatott támogatni. A jelentés egyházak üldöztetéséről szóló része a CHRR szerint szintén félrevezető volt, mivel az a tény, hogy minden egyházat egyaránt érintenek a korlátozások, nem befolyásolja azt, hogy a kisebbségek számára az egyházközségek az identitás megőrzésének elsődleges intézményi hátlózatai és ezáltal a magyar közösségek fennmaradásának egyik legfontosabb zálogai is voltak.⁷⁰

A módszertan tekintetében a CHRR kifogásolta egyrészt az objektivitás hiányát a bizonyítékok kiválasztásában és a tények bemutatásában, másrészt a független és elérhető források begyűjtésének teljes elmaradását a román forrásokból származó tények ellenőrzésére, a hivatalos román álláspontot alátámasztó adatok szándékos kiválasztását, harmadrészt a téma felszínes bemutatását és a román propaganda látásmódjának kritikátlan átvételét, így csupán az az évi adatok figyelembevételét, a bázisre vonatkozó adatok és az összehasonlítás teljes mellőzését, továbbá az egyoldalú, román forrásra támaszkodó adatokból levont felszínes következtetéseket. Emellett felhívta a figyelmet arra is, hogy a jelentés két területet teljes mértékben mellőzött: a történelemhamisítást és az oktatásban a kisebbségeket érintő diszkriminációt. Utóbbit alátámasztotta statisztikákkal is, melyekből egyértelműen kiderült, hogy a magyar anyanyelvű tanulók aránya a kommunizmus első évtizedéhez képest nagymértékben csökkent, illetve bemutatta az 1973. évi 278. törvényt is, amely a magyar tannyelvű iskolákat a román iskolák alá vonta.⁷¹

A követségi tanulmány bírálata azért is fontos volt, mert a Kongresszusnak az elnökválasztás előtt hozott döntése értelmében az elnöknek 1977-től kezdve félévente jelentést kellett tennie arról, hogyan érvényesülnek a helsinki egyezményben lefektetett elvek minden egyes kelet-európai országban.⁷² Annak ellenére, hogy még a beiktatás előtt az elnök munkatársai felülvizsgálták a Kelet-Európában követendő külpolitikai irányvonalat, és lényegében nem változtattak azon a korábbi állásponton, hogy Románia külpolitikai függetlensége miatt a támogatandó országok közé tartozik, a Külügyminisztérium fontosnak tartotta, hogy megismerje az emberi jogi helyzetet az egyes országokban.⁷³ Cyrus Vance külügyminiszter egyik, az elnöknek írt emlékeztetője arról tanúskodik, hogy bár a kétoldalú tárgyalásokon felvetették az amerikai magyarok által említett, a romániai magyarokat ért sérelmeket, az amerikaiak még mindig nem voltak meggyőződve arról, hogy a vád, miszerint a magyar kisebbség nagymértékű kollektív diszkriminációnak van kitéve, megfelel a valóságnak. Emellett, mivel úgy vélték, hogy a Kongresszus tiltakozik ugyan, de nem valószínű, hogy meg-

70 Pontos címe: *A Critical Evaluation of the Study Prepared in Early 1976 by the United States Embassy in Bucharest Entitled 'Information about Romania's Magyars'*. Committee for Human Rights in Rumania, April 27, 1977. HHRF Archívum, 1.4/149.

71 Uo.

72 Courtney-Harrington, 1991. 417.

73 Uo. 418.

akadályozná a kereskedelmi kedvezmény meghosszabbítását, az elnöknek mindenképpen gyakorolnia kell ebben az évben is a felmentést.⁷⁴

1977. június 3-án járt le a határidő, hogy az elnök megtegye javaslatát a Romániának nyújtott kereskedelmi kedvezmények megújítására, ezért 1977 júniusában a CHRR munkatársai újabb kongresszusi akciót indítottak, amelynek keretében az Edward Kochhoz csatlakozó 55 képviselő levélben fordult az elnökhöz. A romániai magyarság helyzetének alapos vizsgálatára kérték Cartert a döntés meghozatala előtt. A CHRR-nek az amerikai magyarok széles körét sikerült mozgósítania: rengetegen jelentkeztek levélírássra, a kongresszusi képviselők tájékoztatására. Azoknak a képviselőknek a meggyőzésére koncentráltak, akiknek választói körzetében nagyobb létszámban éltek magyarok, illetve akiknek kulcsfontosságú szerepük volt a legnagyobb vámkedvezmény meghosszabbítása ügyében, így Abraham A. Ribicoff connecticuti demokrata és Daniel P. Moynihan szenátorok meggyőzésére. Emellett az amerikai magyarokat arra is buzdították, hogy írjanak Carternek is annak érdekében, hogy a belgrádi utókonferencián az amerikai delegáció határozottan lépjen fel a romániai magyarság ügyében.⁷⁵

Mindezek ellenére az elnök a magyarság helyzetének megemlézése nélkül megadta a mentességet a Jackson–Vanik-kiegészítés alól. A Fehér Ház egyik tisztviselője ugyanakkor közölte, hogy Carter nem feledkezett meg az ígéretéről, és aznap elküldte a bukaresti nagykövetet a román külügyminisztériumba, hogy közölje: a meghosszabbításra vonatkozó javaslat nem jelenti azt, hogy az elnök jó szemmel nézi a kisebbségi jogok be nem tartását, és a nagykövet kifejezte aggodalmát a magyar kisebbség elnyomása miatt. Mondandója alátámasztására a CHRR által a Külügyminisztériumnak áprilisban benyújtott anyagot használta fel.⁷⁶ Habár a szervezet vezetőinek bevallása szerint nagy csalódást okozott a vámkedvezmény meghosszabbítása, fontos megemléteni, ez volt az első eset, hogy egy elnök közölte fenntartásait a román kivándorlási politikával kapcsolatban, és figyelmeztette a román kormányt, amennyiben nem történik jelentős javulás, újragondolja a legnagyobb kedvezmény elve alkalmazásának meghosszabbítását engedélyező döntését.⁷⁷

A kisebbségi jogoknak a nyilatkozatból való kihagyása után az elnök a CHRR-t egy vezető kormánytisztviselővel küldött üzenettel igyekezett megnyugtatni. Ebben biztosította a mozgalom vezetőit arról, hogy nem feledkezett meg ígéretéről, s hogy a Kongresszusnak küldött üzenetével egy napon a bukaresti amerikai nagykövetet beküldette a román külügyminisztériumba, azzal a céllal, hogy figyelmeztesse a román kormányt arra, hogy a kereskedelmi kedvezmények meghosszabbítása nem jelenti a kisebbségi elnyomás elfogadását.⁷⁸

74 From Vance to Carter. Memorandum. Extension of Presidential Authority to Waive Restrictive Provisions of Jackson–Vanik Amendment and Continuation of the Waiver for Romania. May 26, 1977. Romania 1/4/77. Brzezinski Office File Country Chron. ROC 9-12/78 through Saudi Arabia: 2-6/77. Box 45. National Security Affairs. Brzezinski Material. The Jimmy Carter Presidential Library.

75 EV, 1977. A levélkampányokhoz dokumentumok csatolását javasolták, így a *New York Times*ban megjelent hirdetést, a Helsinki Bizottságnál tett vallomás szövegét és a *Jelentés Erdélyből* írás fordítását.

76 Uo.

77 Courtney–Harrington, 1991. 422.

78 EV, 1977.

A Szenátus Pénzügyi Bizottsága 1977. június 27-re ütemezte a meghallgatásokat, melyek – annak ellenére, hogy a kedvezmény megadását ellenzők oldalán jóval kevesebben tanúskodtak⁷⁹ – az emberi jogi szervezet számára az előző évhez képest nagyobb eredménnyel jártak.⁸⁰ Egyrészt a részt vevő szenátorok nem csupán a kivándorlás jogát, de más emberi jogokat is számonkértek, másrészt a Külügyminisztérium a kedvezmények mellett való kiállása ellenére jelentésében tudomásul vette a CHRR létezését, és belevette a magyar kisebbség helyzetének értékelését is.⁸¹ A jelentést Alan Reich, a kelet–nyugati kereskedelemért felelős helyettes államtitkár írta, aki felsorolta, hogy miben fejlődött az utóbbi időben az amerikai–román kapcsolatrendszer.⁸² Jelentésében viszont „elfelejtette” közölni, hogy mekkora adósságot halmozott fel az Eximbankkal szemben Románia, ami összes adósságának csupán egy részét tette ki. Emellett Michael Niemetz, a Külügyminisztérium tanácsadója a kivándorlásról adott számot, jelezve, hogy Románia elkötelezte magát a helsinki egyezményben rögzített családegyesítések iránt, illetve az 1977. június 17-i nagyváradi közös magyar–román nyilatkozatra utalva azt írta, Románia elfogadta, hogy létezik kisebbségi kérdés Romániában. Megemlítette, hogy a zsidó emigráció ugyan csökkent, de ezt azzal indokolta, hogy kevesebben szeretnének kivándorolni.⁸³

A CHRR munkatársai ezúttal egy hosszabb, 41 oldalas dokumentumot nyújtottak be, továbbá több szóbeli tanúvallomást is megszerveztek. Tanúvallomásra bírták a Paul Goma-féle ellenállásban részt vevő, Kanadába emigrált Fehér Albertet, valamint a román anyanyelvű zsidót, Andrei Aszódyt, akinek gyermeke korábban amiatt hunyt el, mert a román kormány nem engedélyezte időben a csontvelő-átültetést. Mindketten részletesen taglalták, hogy a Romániában élő nemzetiségek milyen hátrányokat szenvednek el. A meghallgatások után két héttel a CHRR munkatársai a korábban romániai magyarságról jelentést készítő Harry Barnes bukaresti nagykövettel is találkoztak, aki tájékoztatta őket tapasztalatairól, valamint arról, hogy mit tett eddig az emberi jogok érvényesülése érdekében. Barnes meghallgatta a szervezet javaslatait,⁸⁴ ami a CHRR áprilisi bírálata után fontos fejleménynek számított.

A Képviselőház Kereskedelmi Albizottságában július 18-án zajló meghallgatások során jóval többen tanúskodtak, mint a Szenátusban. Nagy többségük támogatta a legnagyobb vámkedvezmény meghosszabbítását.⁸⁵ Egyre többen ismerték fel ugyanakkor a román kormány elnyomó voltát, és az illetékes kongresszusi bizottságok megállapították, hogy Romániában sok probléma van az emberi jogok terén, de a kereskedelmi kedvezmények megvonását egyelőre túl drasztikus eszköznek

79 Courtney–Harrington, 1991. 424.

80 EV, 1977.

81 Uo.

82 1975–1977 között összesen három nagy amerikai befektetést indítottak el Romániában, emellett pedig régóta jelen lévő vállalatok kereskedelmi irodát is nyitottak Bukarestben. Courtney–Harrington, 1991. 423–424.

83 Uo.

84 EV, 1977.

85 Courtney–Harrington, 1991. 427–248.

találták. Larry McDonald georgiai demokrata képviselő határozati javaslatot nyújtott be a kedvezmények megvonására, de indítványa már az illetékes albizottságban elakadt. Charles Vanik, a törvénykiegészítés egyik szerzője is a javaslat ellen foglalt állást, és indítványozta, hogy határidő nélkül napolják el a kérdést.⁸⁶ Végül sem a korábban McDonald képviselő által beterveztett, sem az Edward Koch, valamint hívei támogatását élvező, a felmentést ellenző határozati javaslatot nem fogadták el. A legnagyobb kedvezmény elve hatályát szeptember 1-jén egy évre újból meghosszabbították.⁸⁷ Ettől függetlenül három szenátor és 13 képviselő is szükségesnek tartotta, hogy felszólaljon a Kongresszusban a romániai magyarság elnyomása ellen. Beszédeikben közös volt, hogy a kedvezmények meghagyása nem jelenti a román politika elfogadását, és ha folytatódik az elnyomás, veszélybe kerülhetnek a kereskedelmi kedvezmények.⁸⁸

A képviselőházi meghallgatásokkal egy napon a mozgalom újabb tüntetést szervezett, ezúttal Washingtonban, melynek során mintegy 1500 főnyi magyar jelent meg az amerikai fővárosban. A tömeg a Washington-emlékmű előtt gyülekezett, majd az amerikai, a magyar és a székely himnuszot énekelve végigvonult a Fehér Ház előtt, és egészen a Capitoliumig menetelt nemzeti színű zászlókkal és különféle transzparenszekkel. A Kongresszus épülete előtt Béky Zoltán, az Amerikai Magyar Szövetség elnöke üdvözölte a tömeget,⁸⁹ majd öt képviselő is felszólalt, további 16 képviselő és 6 szenátor írásos üdvözlőt küldött.⁹⁰ Tömeges levélkampányt indítottak, a leveleket Charles Vanik képviselőnek, a törvénymódosítás szerzőjének címezték, aki ezek után jóval több megértést tanúsított az ügy iránt: maga hozta fel a magyar kisebbség ügyét a Külügyminisztérium megjelent képviselői előtt.⁹¹

A tüntetés előtt egy nappal egy újabb cikk jelent meg a *New York Times*ban az igen előkelőnek számító, a hét eseményeit összefoglaló *Week in Review* rovatban.⁹² Az újabb írásban friss hírekkel kiegészítve tájékoztatták a romániai magyarság elnyomásáról a közvéleményt, kérve a magyarságot a tüntetésen való részvételre és a pénzügyi támogatásra. A hirdetés teljes szövege – Edward Koch képviselő és Clairborne Pell szenátor javaslatára – bekerült a Kongresszus mindkét kamarájának naplójába. Pell szenátor, mint a Helsinki Bizottság társelnöke, biztosította a CHRR-t

86 EV, 1977.

87 Courtney–Harrington, 1991. 427–428. A Kongresszus tétlenségének több oka volt. Egyrészt a bukaresti földrendés humanus választ követelt az USA-tól, másrészt az elnök emberi jogok iránti elkötelezettsége megnyugtatta a Kongresszus tagjait, harmadrészt Carter biztosítékot adott arra, hogy Románia emberi jogi helyzetét minden évben felülvizsgálják. Továbbá a kereskedelem folyamatosan növekedett, és a román külpolitika függetlennek tűnt a nyugatiak szemében.

88 EV, 1977.

89 *Transsylvania*, 1977b.

90 EV, 1977. A Képviselőház előtt Joseph Addabo és Benjamin A. Gilman New York-i, Mary Rose Oakar ohioi, Newton Steers marylandi és Lawrence Coughlin pennsylvaniai képviselő mondott beszédet, valamint számos további rokonszenvező szenátor és képviselő írásban üdvözölte a tömeget.

91 Uo.

92 Romania: Maverick... or a Monster? In: *The New York Times*, 1977. július 17. Editorial and Op-Ed Pages, 20–21.

arról, hogy mindent megtesz annak érdekében, hogy a kérdést alaposan megtárgyalják a belgrádi utókonferencián.⁹³

A tüntetésnek nem csupán a közvélemény figyelmét sikerült felkelteni, ugyanis július 20-án bekérték a CHRR munkatársait a Fehér Házba, ahol a Nemzetbiztonsági Tanács egyik vezető munkatársa elismerését fejezte ki a szervezetnek, és közölte, hogy a CHRR összefoglalója alapján tájékoztatta a román nagykövetet a magyarság helyzetéről. November végén újból külügyi tisztviselőkkel folytattak sikeres tárgyalásokat, ezúttal két brassói magyar tanár halálesetéről és több tucat magyar értelmiségi letartóztatásáról és kínzásáról. Ezeket az ügyeket egy háromoldalas beadványban terjesztették elő.⁹⁴

A legnagyobb kedvezmény elve alkalmazásának meghosszabbítása ellenére a CHRR nem hagyta abba a Külügyminisztérium tájékoztatását a romániai helyzetről. Felvette a kapcsolatot Carter választási kampányfőnökével, majd az elnök időbeosztásáért felelős, a Fehér Házban dolgozó helyettes államtitkárral, Fran Voorde-dal.⁹⁵ Miután eljutott a hír a CHRR-hez, hogy a román hatóságok Románia magyarlakta területein számos értelmiségit őrizetbe vettek, brutálisan megverték és megkínóztak, azt próbálva meg kicsikarni belőlük, hogy egy „nacionalista magyar összeesküvésnek” a tagjai,⁹⁶ a bizottság 1977. november második felében újabb memorandumot nyújtott be a Külügyminisztériumnak. A CHRR tagjai két és fél órán át tárgyaltak három magas rangú tisztviselővel, akiket megdöbbsentettek a memorandumban foglalt tények. A hírek tartalmát továbbították a bukaresti nagykövetségére és a belgrádi amerikai küldöttségnek.⁹⁷

A lobbizás mellett fontos tevékenység volt a részvétel a helsinki folyamatban. 1977. május elején meghallgatásokat kezdett a Kongresszus Helsinki Egyezmények Végrehajtását Felülvizsgáló Bizottsága (US Commission on Security and Cooperation in Europe). A bizottság 1976 júniusában hat szenátor, hat kongresszusi képviselő, valamint három kormánytisztviselő részvételével jött létre, abból a célból, hogy felülvizsgálja a helsinki egyezmények betartását az egyes országokban. A belgrádi utókonferenciát megelőzően a bizottság tanúmeghallgatások keretében gyűjtötte az adatokat. A CHRR május 9-én előterjesztett tanúvallomásában részletesen ismertette, hogy a román kormány milyen eszközökkel törekszik a romániai magyarság asszimilációjára. A CHRR vallomásáról a bizottság elnöke, Dante B. Fascell floridai képviselő elismerőleg nyilatkozott. A bizottság társelnöke, az AESZ-szel már régóta kapcsolatban álló Clairborne Pell Rhode Island-i szenátor szenátusi felszólalásában külön kifejezte, hogy mennyire aggasztónak tartja a helyzetet.⁹⁸

93 EV, 1977.

94 Uo.

95 Hámos László levele Fran Voorde-nak, 1977. július 10. CO130 Executive 1/20/77-12/01/77 Executive CO 129 7/1/78-12/31/78 through Executive CO 130 1/1/78-4/30/78, Box CO51. The Jimmy Carter Presidential Library.

96 EV, 1977. A vallomások ugyanakkor nem voltak egybehangzóak, és nem is bizonyultak elégségesnek egy kirakatperhez.

97 Uo.

98 *Transsylvania*, 1977c.

A meghallgatásra a CHRR egy 39 oldalas dokumentumot készített,⁹⁹ amely jelentős mértékben támaszkodott a Lázár György álnéven Tóth Sándor és Tordai Zádor által írt és Párizsban megjelent, a romániai magyarságról szóló helyzetjelentésre.¹⁰⁰ Az amerikai Helsinki Bizottság Romániáról szóló jelentésének magyarságra vonatkozó részét teljes egészében a CHRR helyzetértékelése alapján állították össze. A jelentést más szövetséges államokhoz is eljuttatták, és alapokmányként használták a tárgyalások alatt.¹⁰¹

Az év további időszakában a szervezet igyekezett elérni, hogy az amerikai küldöttség minél nagyobb nyomatékkal kérje számon a magyar kisebbség ügyét Belgrádban. A CHRR tevékenysége itt is sikerrel járt: az októberi plenáris ülésen az Egyesült Államok delegációja többször is felvetette a romániai magyar kisebbség elnyomásának ügyét, a kérdés megvitatása a munkacsoportok tárgyalásain is folytatódott.¹⁰²

Júliusban Millicent Fennwick New Jersey-i képviselőnővel tárgyaltak a CHRR vezetői. Fennwick a Helsinki Bizottság befolyásos tagja és az ügy megbízható támogatója volt. 1977. augusztus 1-jén a meghallgatások és a gyűjtött adatok alapján elkészült a Helsinki Bizottság végleges jelentése. A dokumentum javaslatokat is tartalmazott, amelyek megfogalmazásához a CHRR nagymértékben hozzájárult: a Romániáról szóló rész egynegyede a magyar kisebbség emberi jogainak megsértéseit sorolta fel. A jelentés külön bekezdésben taglalta a magyar iskola-rendszer elszorvasztását, de kitért a kulturális lehetőségek megcsonkítására, a munkaügyi és ipartelepítési diszkriminációra, a magyar városok lakosságának felhígítására, valamint a magyar kulturális élet helyzetére. A jelentés számos ponton idézte a CHRR tanúskodását, és nem mint a CHRR véleményét, hanem mint a Helsinki Bizottság elfogadott konklúzióját, mivel a beterjesztett bizonyítékok alapján hitelesnek találta azt.¹⁰³

A Külügyminisztérium figyelmét újból felkeltette a CHRR álláspontja. Szeptember 9-re a CHRR tagjai meghívást kaptak, hogy segítsék az amerikai küldöttség felkészülését a belgrádi utókonferenciára. A CHRR tagjai arra kérték az elnököt, hogy az amerikai delegáció tagjai adjanak hangot a romániai magyarság ügyének, ami több ízben meg is történt. Dante Fascell képviselő és Claiborne Pell szenátor, a Helsinki Bizottság társelnöke több ízben felszólalt a kérdésben. A román delegáció továbbra is tagadta a jogsértéseket.¹⁰⁴

1978 folyamán a CHRR egyik fő tevékenysége azt célozta, hogy Király Károly leveleinek tartalmát, ami a nyugati lapokon keresztül szivárgott ki az előző évben,¹⁰⁵

99 EV, 1977.

100 Lázár, 2003. *A Jelentés Erdélyből* angol verzióját a CHRR az AESZ-szel közösen, Schöpflin György előszavával egy hét tanulmányt magában foglaló kötetben kiadta: a *Witnesses to Cultural Genocide*, 1979.

101 *Transsylvania*, 1977c.

102 EV, 1977.

103 Uo.

104 Uo.

105 Leveleiben Király szót ejtett a magyarellenes terrorhullámról, megállapította, hogy a nemzetiségi politika terén „elmélet és gyakorlat között nagy a szakadék”, szóvá tette a nemzetiségi iskolák számbeli csökkenését. Megemlítette továbbá, hogy 1976-ban határozat született a magyar nyelvű felsőfokú intézmé-

minél szélesebb körben megismerjék. A népszerűsége miatt a bukaresti vezetőségnek szemet szűrő Kovászna megyei első titkár 1972-ben mondott le tisztségéről, ezt követően bírálta a román rendszert. 1978-ban internálták, ami hozzájárult a romániai helyzet miatti nemzetközi felháborodáshoz.¹⁰⁶

Király leveleit előbb Ilie Verdețnek, a Központi Bizottság ideológiai kérdésekben illetékes titkárának címezte, majd augusztusban Fazekas János miniszterelnök-helyettesnek, a Politikai Bizottság tagjának is írt. Említést tett az 1976-os magyar-ellenes terrorhullámról is.¹⁰⁷ A Román Kommunista Párt csak azt követően lépett fel, hogy Király szeptember 10-én Vincze Jánosnak, a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága tagjának küldött levelet, ami miatt a Securitate rendszeresen zaklatta Királyt (annak ellenére, hogy tekintélyes kommunista, mint Ion Gheorghe Maurer is, osztották Király nézeteit). Ekkor Király kijuttatta leveleit az országból, azzal a határozott kéréssel, hogy jelenjenek meg. A CHRR 1977 októberében juttott az anyagokhoz. Az írásokat – egy magnófelvétellel együtt – többek között az AESZ tagjainak segítségével sikerült kicsempészni az országból.¹⁰⁸ A felvételen Király kijelentette: „A nép szolgálata dolgában semmiféle ingadozást, semmiféle visszalépést nem ismerek, ebben bizonyosak lehetek; és továbbra is, köszönetem mellett, kérem a támogatásokat, hogy az ügy lehetőleg az egész nép, a magyar nemzet javára váljon.” A forrás hitelességének ellenőrzése után a CHRR hírügynökségeket, újságírókat szólított meg, hogy felhívja a figyelmet a levelekre.¹⁰⁹

Királyt ezután behívták a Központi Bizottsághoz, árulónak nevezték, perrel fenyegették és arra próbálták rávenni, nyilatkozza azt, hogy levelei a CIA és a SZER hamisítványai voltak. Király ezt elutasította. Ezt követően titkosrendőrök szállták meg Románia magyarlakta területeit, majd Királyt Karánsebesre internálták családjával együtt. Az erről szóló hír 1978. február 21-én jutott a CHHR tudomására. A bizottság tagjai azonnal felhívták több világlap Belgrádban, a Helsinki-utókonferencián tartózkodó tudósítóját, valamint a *Times* szerkesztőségét. Ennek nyomán március 1-jén három nyugati újságíró jutott el Király Károly lakásához, akiknek – a helyi lakosság rendőröket elterelő akciójának köszönhetően¹¹⁰ – a házi őrizet ellenére sikerült négy órán keresztül beszélgetniük a magyar politikussal. A beszámoló másnap már meg is jelent az *International Herald Tribune* első oldalán, továbbá

nyek felszámolására, és hogy még a Dolgozók Nemzetiségi Tanácsai ülésén sem volt engedélyezett az anyanyelv használata. A román alkotmányban és a Román Kommunista Párt alapszabályzatában leszögezzék alapelveket sem tartják tiszteletben. EV, 1978.

106 Novák, 2017. 76–77.

107 *Transsylvania*, 1978a.

108 Hámos M., 2010.

109 EV, 1978. A CHHR és a vele szövetséges európai szervezetek az akciót 1978. január végére, Ceaușescu 60. születésnapjára (január 26.) időzítették. Január 23-án jelentett Király Károly ügyéről a Reuters és a UPI hírügynökség, január 24-én pedig cikket közölt az ügyről többek közt a londoni *Times* és a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, továbbá bementa a hírt az Amerika Hangja és a Szabad Európa Rádió is. Január 25-én a párizsi *Le Monde* közölt cikket, majd – bár az amerikai sajtót, mint a romániai magyarok ügyében mindig, nehezebb volt megmozgatni – január 30-án a *Washington Post* is foglalkozott Király Károly ügyével. *Transsylvania*, 1978b.

110 EV, 1978.

a *Washington Post*ban, majd a londoni *Times* is közölt riportot.¹¹¹ A Király- és a Goma-ügy kirobbanása felhívta a nemzetközi emberi jogi szervezetek figyelmét is. Az Amnesty International küldöttsége 1978 februárjában Romániába látogatott, de az útról készített jelentés nem állapított meg elfogadhatatlan mértékű diszkriminációt.¹¹²

A Király-ügynek azonban más következményei is voltak. Ceaușescu 1978 áprilisára tervezett egyesült államokbeli látogatásának előkészítésére februárban az USA-ba érkezett Vasile Pungan, a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja, Ceaușescu tanácsadója. A látogatással a román elnöknek egyrészt az volt a célja, hogy versenyelőnyt biztosítson országa számára Magyarországgal szemben, amely abban az évben kapta meg a legnagyobb kedvezményes elbánás elvét, másrészt hogy bizonyítsa: az emberi jogi kurzus hangoztatása ellenére nem esett ki Carter kegyeiből.¹¹³ Ez utóbbiban – legalábbis a retorika szintjén – csalódnia kellett, mivel az amerikai Külügyminisztérium és számos kongresszusi tag szembesítette a román tanácsadót a romániai magyar kisebbség problémáival és a jogsértésekkel, részben Király leveleire támaszkodva. Emellett jelzésértékű volt az is, hogy Carter elnök nem fogadta személyesen Pungant.¹¹⁴

Ceaușescu áprilisi látogatása előtt az amerikai politikai élet számos tekintélyes és befolyásos személyisége fordult Carterhez, kérve, hogy vesse fel Ceaușescunak a romániai magyar kisebbség ügyét. Christopher Dodd connecticuti és Millicent Fenwick New Jersey-i demokrata képviselők kezdeményezésére egy 66 képviselő által aláírt levelet küldtek az elnöknek, amely kiemelte a Király-levelek jelentőségét mint a kisebbségi elnyomás bizonyítékait, és az amerikai elnök közbenjárását szorgalmazta Ceaușescunál a látogatás során. Különös jelentősége volt annak is, hogy a levelet Dante Fascell floridai képviselő, a Helsinki Bizottság elnöke is aláírta. Az aláírások megszerzésében a CHRR-nek is fontos szerepe volt. Levelet írt Carternek a Helsinki Bizottság szenátusi társelnöke, Claiborne Pell is, Cyrus Vance külügyminiszternek pedig a Képviselőház Külügyi Bizottságának elnöke, Clement Zablocki wisconsini képviselő. Szintén az elnököt kérte közbenjárásra az ebben az évben New York polgármesterének megválasztott Edward Koch, annak ellenére, hogy a külpolitikához ekkor már nem volt köze.¹¹⁵

Carter azonban nem volt hajlandó a kérdés felvetésére. Kochnak küldött válaszában kifejtette, hogy „komolyan érdeklő a probléma”, azonban „már jelentős párbeszéd folyik erről a kérdésről Romániával”, és „több száz éves problémáról van szó, amely érzékeny területi kérdéseket vet fel”. Emellett Magyarország a párizsi békeszerződés aláírásával lemondott minden területi követeléséről, és a magyar vezetőség tartózkodott attól, hogy a problémát a román–magyar kétoldalú kapcsolatokban megemlítsék. Mivel szerinte „az együttműködés kínálja a legjobb esélyt a

111 *Transsylvania*, 1978b.

112 Courtney–Harrington, 1991. 432.

113 Uo. 433.

114 EV, 1978.

115 Uo.

haladásra”, nem látta szükségesnek, hogy módosítson az Egyesült Államok Románia-politikáján.¹¹⁶

A Külügyminisztérium munkatársai értesültek arról is, könnyen előfordulhat, hogy a román államelnök felhossa a magyarok irredenta igényeit és megpróbálja elmagyarázni a román kisebbségpolitikát. Az esetlegesen felmerülő kérdések vonatkozásában a Külügyminisztérium azt tanácsolta az elnöknek, hogy fejezze ki sajnálatát bármilyen, az amerikai magyarok által rendezett tüntetés okozta esetleges kellemetlenség miatt, és biztosítsa arról a román vezetőt, hogy egyes tüntetők viselkedésével nem értenek egyet, ugyanakkor elismerik a békés módon kifejezett szólásszabadság jogát. Egyúttal fejezze ki a reményét, hogy a román fél megérti a szabad társadalom ezen aspektusát. A kisebbségi kérdésben megjelent újságcikkek és kongresszusi tiltakozások vonatkozásában az amerikaiak abban bíztak, hogy a pár hónappal a román vezető kiutazása előtt megfogalmazott mérsékelt kritikák javuláshoz fognak vezetni, és szintén némi optimizmusra adtak okot az akkoriban megindult kétoldalú román–magyar tárgyalások, amit az amerikaiak a legalkalmasabb fórumnak tartottak az összetett kérdés megoldására.¹¹⁷

A CHRR tagjai Ceaușescu látogatása előtt személyesen tárgyaltak a Külügyminisztérium legfontosabb tisztviselőivel, több miniszterhelyettessel, többször fogadták őket a Fehér Házban is a román államelnök látogatását előkészítő munka során. Igyekeztek a Kongresszus mindazon tagjaival tárgyalni, akik várhatóan személyesen is találkoznak a román államelnökkel.¹¹⁸

A román vezetés viszont mindent megtett a Király-ügy semlegesítésére. Március közepén összehívták a Magyar Dolgozók Tanácsának teljes ülését, amelyen ezúttal – a rezsím engedélyével – szóvá lehetett tenni kisebb hiányosságokat is. Egyesek éltek is a lehetőséggel, de csupán triviális helyi problémákat említettek. Szintén propagandacélokat szolgált az öt romániai magyar értelmiségit is magában foglaló kulturális küldöttség áprilisi amerikai körútja is. A delegáció látogatást tett a Kongresszusban és a Külügyminisztériumban. Mivel a CHRR előzőleg mindegyik helyen járt, a küldöttség szereplése éppen ellenkező hatást keltett, mint amit a román propagandagépezet elérni akart.¹¹⁹

116 Lásd: Letter by Carter to Koch, 3 May, 1978. Carter Presidential Papers, White House Central File, Confidential File, Hungary. The Jimmy Carter Presidential Library. Idézi még: Borhi, 2015. 343–344.

117 From Cyrus Vance: Memorandum for the President. Visit of Romanian President Ceaușescu. April 7, 1978. 4/12-13/78 Ceaușescu [Romania] Visit, 3-4/78. Trips/Visits File. 2/3-8/78 Sadat [Egypt] Visit through 6/29/78-7/3/78 Mondale Trip. Box 13. National Security Affairs Brzezinski Material. The Jimmy Carter Presidential Library.

118 EV, 1978. Ilyen tárgyalásra került sor többek között Robert R. Kinggel is. A kapcsolatfelvétellel jelleget és annak eredményeivel kapcsolatban sem a Fehér Ház, sem a HHRF iratanyagai között nem marad fenn semmi. Annyi azonban bizonyos, hogy a CHRR tagjainak a volt szabadságharcos, akkoriban történelem-professzorként dolgozó Király Bélán keresztül sikerült kapcsolatot teremteniük Zbigniew Brzezinski irodájával: Brzezinski a Nemzetbiztonsági Tanács kelet-európai kisebbségek szakértőjéhez, az 1973-ban a kérdésről könyvet publikált Kinghez továbbította a kérést. Robert R. King levele Zbigniew Brzezinskinék. 1978. március 7. és Király Béla levele Zbigniew Brzezinskinék. 1978. március 2. CO 130 Executive 1/1/78-4/30/78. White House Central File Subject File. Countries. Executive, CO 129 7/1/78-12/31/78 through Executive, CO 130 1/1/78-4/30/78. Box CO-51. The Jimmy Carter Presidential Library.

119 EV, 1978.

Ceaușescu látogatásának első napján jelentette meg a *The Washington Post*-ban a CHRR a román vezetőhöz intézett, nagy hatást kiváltó szarkasztikus levelét, *Dear President Ceaușescu...* címmel. Abban az állt, hogy olvasták Király Károly leveleit, és mint az ügyben erősen érdekelt személyek kíváncsian várják az azokban foglalt pozitív javaslatok megvalósítását. Mivel azonban nem javult a helyzet, felteszik, a megbízhatatlan román posta nem kézbesítette Király leveleit, melyek nyomata a CHRR levele alatt volt.¹²⁰

Ceaușescut április 12-én délelőtt fogadták a Fehér Ház gyepén. Az első nap egyik érdekes eseménye volt az az interjú, amelyet Barbara Walters készített az ABC televízió számára a román vezetővel. Walters érdeklődött a Romániában élő nemzeti kisebbségek felől, mire Ceaușescu semmitmondó és kitérő válasza tagadta, hogy bármilyen probléma lenne e téren. Másnap reggel Ceaușescu a szállásán látta vendégül a Szenátus tagjainak egy csoportját, ez alkalommal a magyarok ügyét máskor könnyen kezelő szenátor, a connecticuti Abraham Ribicoff volt az, aki a kisebbségek ügyét szóvá tette, ami leginkább a connecticuti magyarok – a CHRR szervezésében folyó – állhatatos lobbitevékenységének volt köszönhető.

Szintén ezen a napon került sor az elnöki és a külügyminisztériumi amerikai–román tárgyalásokra. Carter elnök a tárgyalások előtt szakértőtől igen részletes tájékoztatást kapott a romániai magyarság helyzetéről. Claiborne Pell szenátor és Edward Koch New York-i polgármester korábban küldött leveleire adott válaszában az amerikai Külügyminisztérium kifejtette, hogy a magyar kisebbség ügye több alkalommal is felmerült a látogatás során, és hogy a román vezetőség a korábbinál sokkal inkább tisztában van azzal, hogy milyen nagy mértékben érdekli ez a kérdés az amerikai kormányt, a Kongresszust és a közvéleményt, ami „remélhetőleg ténylegesen a helyzet megjavulásához fog vezetni”.¹²¹

A román vezető egyórás magánbeszélgetést folytatott Carterrel. A közös közleményben megerősítették elkötelezettségüket, hogy az 1973. decemberi 5-i közös nyilatkozat szellemében fejlesztik gazdasági, ipari, technológiai kapcsolataikat. Kifejezték: elkötelezettek a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésében, ennek során az USA figyelembe veszi Románia jelenlegi, fejlődő ország státuszát. A kölcsönös megértés jegyében együttműködnek humanitárius kérdések rendezésében, beleértve a családegyesítést is.¹²²

A tárgyalások befejezése és a közös közlemény aláírása után Ceaușescu a Nemzeti Sajtóklub fogadására ment. A sajtóklub elnöke az újságírók előzőleg írásban beadott kérdéseit olvasta fel a román államelnöknek. A kérdések fele a romániai kisebbségek, elsősorban a magyar kisebbség helyzetével foglalkozott. Ceaușescu hevesen reagált: szóáradatban tört ki, mindent tagadott, és hamis statisztikákat idézett. Kirohanása felkeltette az újságírók figyelmét, és a másnapi tudósítások ez-

120 Dear President Ceaușescu. In: *The Washington Post*, April 12, 1978. A szarkasztikus hangnem a CHRR véleménye szerint hatásosabb volt, mint a nyílt tiltakozás. Nevetségessé tették Ceaușescut, és az ország sajtóban látványosan demonstrálták az ügy létezését és jelentőségét.

121 *Transsylvania*, 1978b.

122 A közlemény szövege: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/visit-president-ceausescu-romania-joint-declaration> (letöltés: 2021. augusztus 24.); Courtney–Harrington, 1991. 434.

zel voltak tele, a *New York Times* is ezzel kezdte beszámolóját. A fogadással egy időben több mint ezer magyar tüntető menete indult meg a Washington-emlékműtől a Fehér Ház felé, ami miatt az államelnök nem is tudott a tervezett útvonalon hazatérni a Sajtóklubból. A rendőrség kénytelen volt utcákat lezárni, hogy eljuttathassák a román elnököt a szállásához. Délután a Képviselőház Külügyi Bizottsága látta vendégül Ceaușescut, ezúttal a New Jersey-i Helen Meyner képviselőnő vonta felelősségre a magyar kisebbség elnyomása miatt.¹²³

A következő napokban a román államelnök vidéki körúton vett részt, a magyarság tiltakozása azonban ott is elérte: Chattanooga-ban, Houstonban és Dallasban is tüntettek ellene, de a leglátványosabb tiltakozás New Yorkban fogadta. Április 16-án este mintegy kétezer magyar tüntető vette körül a Waldorf Astoria Hotelt, éjjel fél egyig lehetetlenné téve, hogy Ceaușescu hazatérjen a szállására. A román ENSZ-misszió kellett vesztegelnie, miközben telefonon hívta a Külügyminisztériumot, tiltakozva a tüntetés ellen. New York rendőrfőnöke, aki késő éjjel elkísérte a szállodába, sem tudta megnyugtatóan. Néhány magyar táblákat lengetve, tojásokat dobálva a román autókra, kézi hangszórókba kiabálva pánikba kergette a románokat.¹²⁴

Mivel Ceaușescu másnap reggel is magánkívül volt, az amerikai Külügyminisztérium a CHRR szövetségését, Edward Koch New York-i főpolgármestert kérte meg, hogy csillapítsa a kedélyeket, és nyugtassa meg a román vendéget. Koch egy órán át beszélt Ceaușescuval, és kifejtette: a tüntetés egy olyan jog Amerikában, amit a román elnök sem vethet el, továbbá a megmozdulás oka az volt, hogy a román kormány igenis diszkriminálja a magyarságot, ennek alátámasztására a román oktatási törvény szövegét is idézte. A Waldorf Astoria körüli tüntetésről és a Koch–Ceaușescu-szópárbajról nemcsak New York néhány lapja, de több világglap is részletesen beszámolt, lekezelően bánva a román diktátorral.¹²⁵

A román államelnök hazatérte után Takács Lajos, a Babeș–Bolyai Egyetem volt rektora, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának márciusban megerősített alelnöke 27 oldalas beadványban tárta fel a magyar kisebbség helyzetét és sérelmeit, főleg az egyre inkább elszorított iskolarendszert állítva a középpontba. A beadványt a CHRR az amerikai Külügyminisztérium illetékeseihez is eljuttatta. Emellett Sütő András egy hétoldalas beadványban, Fazekas János miniszterelnök-helyettes pedig egy, a román legfőbb vezetőnek küldött levélben taglalta a magyarságot ért jogsértéseket.¹²⁶

A fenti akciók után a román titkosszolgálat fokozottabban kezdett kémkedni a CHRR tagjai után.¹²⁷ Mindezt alátámasztja Ion Mihai Pacepa, a román Securitate dezertált tábornoka beszámolója. Eszerint amióta Ceaușescu a kommunista hatalom csúcsára jutott, sohasem került szembe személye ellen irányuló nyilvános akcióval. Ceaușescu kijelentette, hogy a megnevezett két fő szervezőt – Hámos Lászlót és Kálmán Lászlót –, továbbá Valerian Trifa román érseket meg kell ölni, „egyértel-

123 EV, 1978.

124 Pacepa, 1989. 267–271.

125 EV, 1978.

126 Uo.

127 Uo.

mű figyelmeztetésként mindenki számára, aki merényletet akar elkövetni” ellene. Lehetőleg hivatásos bűnözők végezzenek velük, de ha nem találnak mást, küldjenek rájuk ügynököket.¹²⁸

A CHRR tagjai az említett akciókon kívül részt vettek a kongresszusi meghallgatásokon, és folytatták a tagok meggyőzését a kedvezmények felfüggesztésének érdekében.¹²⁹ A Képviselőház Kereskedelmi Albizottságának meghallgatása június 15-én, a Szenátus Pénzügyi Bizottságának meghallgatása három nappal korábban zajlott le. Utóbbira a CHRR egy 86 oldalas tanulmánnyal készült, amelybe Király Károly levelei mellett Takács Lajos beadványát is beépítették. Emellett Havadtőy Sándor fairfieldi (Connecticut) református lelkipásztort is meghallgatták,¹³⁰ aki elmondta, hogy a földrengés során megsérült magyar templomok helyreállítására, újjáépítésére lehetetlen adományt eljuttatni, mivel a román rendeletek értelmében a pénz az államvezetés kezébe kerül. Fényképeket mutatott be a templomokról, a CHRR tanúvallomása pedig további bizonyítékokkal támasztotta alá Havadtőy állításait.¹³¹

A tanúmeghallgatás kedvezőbben alakult, amikor Abraham Ribicoff connecticuti szenátor támogatólag lépett fel. Újdonság volt, hogy ebben az évben Ribicoff, a legnagyobb kedvezményes elbánás meghosszabbításáról határozó szenátusi albizottság elnöke, aki a kisebbségi kérdést korábban teljesen ignorálta és csak a szabad kivándorlás jogát hangsúlyozta, a CHRR tagjait és az általa behívott tanúkat előre vette, a román tanúkat pedig későbbre hagyta, így nekik alig jutott idő. Ez leginkább a connecticuti magyarok kampányának volt köszönhető.¹³²

1978-ban több nem kormányzati szervezet kiadványába is sikerült a CHRR-nek anyagot szolgáltatnia, ami nagyobb nyilvánosságot szerzett a romániai magyarság ügyének. A Helsinki Bizottság *Jog a tudáshoz, jog a cselekvéshez* elnevezésű dokumentumába, az Amnesty International a romániai helyzetről szóló jelentésébe,¹³³ valamint a Minority Rights Group *The Hungarians of Rumania* című dokumentumába is kerültek olyan tények és adatok, melyeket a CHRR gyűjtött össze.¹³⁴ A CHRR 1978-tól kezdve együttműködött a washingtoni International Human Rights Law Group-pal, így ingyenes és szakszerű jogi képviseletet kapott a bonyolult törvényhozási folyamatokban. Az együttműködés 1979 folyamán ért be, amikor a szakképzett jogászok közreműködésével megírt és csatolt bizonyítékokkal ellátott panaszt a

128 Pacepa, 1989. 267., 274.

129 EV, 1978.

130 Kovács, 2016.

131 EV, 1978.

132 Uo. A Képviselőházban a CHRR ügyét továbbra is Christopher Dodd támogatta leginkább, mellette Claiborne Pell Rhode Island-i szenátor is támogatólag lépett fel. Segítette még az ügyet Helen Meyner, Dante Fascell, Clement Zablocki. New York államban számos képviselő támogatta az ügyet, többek között a manhattani William Green és Theodore Weiss is.

133 Uo. Az Amnesty International ekkor jelentetett meg első ízben részletes beszámolót a romániai emberi jogi helyzetről. Többek között beszámolt a romániai kényszermunkatáborokról, a hívek üldöztetéséről, az elmeegógyintézetekbe utalt, kényszerkezelt politikai ellenfelekről. A nemzeti kisebbségek üldözésének kilenc oldalt szentelt. Király Károly esetén kívül más konkrét romániai magyar ügyeket is feltárt.

134 Kovács, 2016.

Kongresszus Emberi Jogok Bizottsága egyik, a Diszkrimináció Megelőzésének és a Kisebbségek Védelmének Albizottsága augusztusban napirendjére tűzte.¹³⁵

1979-ben a CHRR folytatta felvilágosító kampányát a magas rangú tisztviselők és törvényhozási képviselők körében a magyar értelmiség kínzásáról, Király Károly internálásáról és az őt ért atrocitásokról. 1979 elején újabb, a romániai magyarság helyzetét taglaló kiadványok szivárogtak ki Romániából.¹³⁶ Az 1979. év az MFN-státusz meghosszabbítása szempontjából jelentős áttörést hozott, mivel ez volt az első év a román kereskedelmi kedvezmények 1975-ös megszavazása óta, hogy egy, a tanúmeghallgatások után benyújtott határozati javaslatot a Képviselőház ülésén nyilvánosan megvitassanak. Első ízben folyt vita arról, hogy az emberi jogok megsértése miatt megvonják-e Romániától a legnagyobb kedvezmény elve biztosítását.¹³⁷

A kongresszusi vita részletes ismertetése túllépné jelen tanulmány kereteit, fontos azonban megjegyezni: ez volt az első alkalom, hogy a romániai magyarság ügyét a Kongresszus plenáris ülésén megvitatták, ami további lökést adott a CHRR későbbi érdekvédelmi tevékenységéhez, annak ellenére, hogy a kedvezmények meghosszabbításának nem várt támogatói jelentkeztek.

A legnagyobb kedvezmény elvének meghosszabbítása elleni tanúszkodást a szervezet tagjai tovább folytatták, aminek 1987-re lett kézzel fogható eredménye. Mind a két ház megszavazott egy törvényjavaslatot, amely a legnagyobb kedvezmény elve megadása feltételeinek megváltoztatását célozta. Mivel a román államelnök tudta, hogy az új feltételeknek nem tud és nem is akar megfelelni, 1988 februárjában lemondott a státuszról. A kortársak visszaemlékezései szerint a CHRR tevékenysége az 1970-es évek közepétől hozzájárult az események alakulásához. Ugyanakkor valójában a szuperhatalmi viszonyok változása és a román különutas külpolitika feleslegessé válása, valamint az, hogy a román gazdasági nehézségek következtében drasztikusan csökkent az USA-ba irányuló román export, továbbá az a tény, hogy az egyre kedvezőtlenebbé váló környezet kevésbé vonzotta a befektetőket, vezetett ahhoz, hogy Románia esetében a legnagyobb kedvezmény elve alkalmazását eltöröljék.

135 EV, 1979.

136 Uo. A 62 romániai magyar értelmiségi által névtelenül szerzett *Malomkövek között – Levél a román értelmiséghez* című 17 oldalas nyílt levél – a román pályatársaknak címezve – a romániai tudományos és kulturális sajtóban folyó nyílt magyarelles uszítást és történelemhamisítást tárgyalta. A levelet 1978. május 25-én keltezték, és az egyik legelső „szamizdat” volt, szerzőjére azonban mai napig nem derült fény (Vincze, 1997. 37.). A másik írás Kunszabó Ferenc *Modern népirtás és az ellene való orvosság* című tanulmánya volt, amelyben Kunszabó nem a sérelmeket sorolja fel, hanem a „bűnösségi komplexus” történeti okait és a belső, kollektív „önfelszabadítás” lehetőségeit tárja fel. A 29 oldalas írás az *Új Látóhatár* 1978. évi 4–5. számában jelent meg.

137 Uo.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelyei

Carter Presidential Library and Museum, National Archives, Atlanta, GA, USA

Gerald R. Ford Presidential Library and Museum, National Archives, Ann-Arbor, MI, USA

HHRF Archívum, American Hungarian Library and Historical Society, Magyar Ház, New York City, USA

2. Interjúk

Hámos L.

2016 Bárdi Nándor, Stefano Bottoni és Kovács Eszter interjúja Hámos Lászlóval. 2016. július 5–6. Szerkesztett és rövidített változata megjelent: „...azon vagyok, hogy minél inkább segítsék, ha lehet, másokat abban, hogy ők a saját szerepüket minél jobban tudják ellátni.” Interjú Hámos Lászlóval, 2016. július 5–6. In: *Regio*, 27. (2019) 2. sz. 154–181.

Hámos M.

2010 A szerző személyes interjúja Hámos Margittal. Budapest, 2010. augusztus.

3. Kiadott források és szakirodalom

Borbándi

2006 Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza. 1945–1985*. Bern, 2006.

Borhi

2015 Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Bp., 2015.

Bottoni

2017 Bottoni, Stefano: *Sokfrontos küzdelem. A Romániai Emberi Jogok Bizottsága (CHRR) első évei*. Kézirat. Bp., 2017.

Courtney–Harrington

1991 Courtney, Bruce J. – Harrington, Joseph F.: *Tweaking the Nose of the Russians: Fifty Years of American–Romanian Relations, 1940–1990*. Boulder, 1991. (East European monographs, 296.)

EV

1976–1980 *Erdély védelmében*. [A Romániai Emberi Jogokért Bizottság hivatalos tájékoztatója.] New York, 1976–1980.

Foot

2010 Foot, Rosemary: *The Cold War and Human Rights*. In: *The Cambridge History of the Cold War*. Vol. 3. *The Rise and Fall of Eurocommunism*. Eds.: Leffler, Melvyn P. – Westad, Odd Aarne. Cambridge, 2010. 445–465.

Hámos

1976 *Testimony of László Hámos on Behalf of the Committee for Human Rights in Rumania before the Subcommittee on Trade of the Committee on Ways and Means. United States House of Representatives on Continuing Most-Favored-Nation Tariff Treatment of Imports from Rumania*. New York, 1976.

Hermann

2011 Hermann Gabriella: *Az Amerikai Erdélyi Szövetség története, 1952–1977*. In: *Magyar Kisebbség*, 16. (2011) 3–4. sz. 7–111.

Kovács

2016 Kovács Eszter: *A HHRF történetének előzetes kronológiája*. Kézirat. Bp., 2016.

2017 Kovács, Eszter: The Power of Second-generation Diaspora: Hungarian Ethnic Lobbying in the United States in the 1970–1980s. In: *Diaspora Studies*, 11. (2017) 2. sz. 171–188. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/09739572.2017.1398374>.

Ludányi

1995 Ludányi, András: Programmed Amnesia and Rude Awakening: Hungarian Minorities in International Politics, 1945–1989. In: *20th Century Hungary and the Great Powers*. Ed.: Romsics, Ignác. Boulder–New York, 1995. 307–336. (War and society in East Central Europe, 33.; East European monographs, 417.; Atlantic studies on society in change, 83.)

Mitchell

2010 Mitchell, Nancy: The Cold War and Jimmy Carter. In: *The Cambridge History of the Cold War*. Vol. 3. *The Rise and Fall of Eurocommunism*. Eds.: Leffler, Melvyn P. – Westad, Odd Aarne. Cambridge, 2010. 66–111.

Mount

2011 Mount, Graeme S.: US–Romanian Relations during the Presidency of Gerald R. Ford. In: *Canadian Journal of History*, 46. (2011) 1. sz. 97–134. DOI: 10.3138/CJH.46.1.97.

Njølstad

2010 Njølstad, Olav: The Collapse of Superpower Détente, 1975–1980. In: *The Cambridge History of the Cold War*. Vol. 3. *The Rise and Fall of Eurocommunism*. Eds.: Leffler, Melvyn P. – Westad, Odd Aarne. Cambridge, 2010. 135–155.

Novák

2017 Novák Csaba Zoltán: *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*. Csíkszereda, 2017.

Pacepa

1989 Pacepa, Ion Mihai: *Vörös horizontok. Egy román kémfőnök vallomásai*. New Brunswick, 1989.

Papp

2008 *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*. Szerk.: Papp Z. Attila. Bp., 2008. (Regio Könyvek.)

R. Süle

1990 R. Süle Andrea: Románia politikatörténete. In: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Szerk.: Hunya Gábor et al. Bp., 1990. 199–274.

Schultzinger

2010 Schultzinger, Robert: Détente in the Nixon–Ford Years, 1969–1976. In: *The Cambridge History of the Cold War*. Vol. 3. *The Rise and Fall of Eurocommunism*. Eds.: Leffler, Melvyn P. – Westad, Odd Aarne. Cambridge, 2010. 373–394.

Transsylvania

1976 Az erdélyi magyarság ügye Washingtonban. In: *Transsylvania*, 18. (1976) 3. sz. 2–4.

1977a A romániai kommunista kormány és magyar ügynökei Amerikában. In: *Transsylvania*, 19. (1977) 4. sz. 7–8.

1977b Tüntetés Washingtonban. In: *Transsylvania*, 19. (1977) 3. sz. 2–3.

1977c Az erdélyi magyarság ügye és a belgrádi konferencia. In: *Transsylvania*, 19. (1977) 4. sz. 4–5.

1978a A Király Károly-ügy. In: *Transsylvania*, 20. (1978) 1. sz. 1–3.

1978b Ceaușescu, a Román Népköztársaság elnökének amerikai látogatása és magyar tüntetések ellene. In: *Transsylvania*, 20. (1978) 2. sz. 1–3.

Várdy

2000 Várdy, Steven B.: *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*. Bp., 2000.

Vincze

1997 Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944–1989 között. I. rész. 1944–1948. In: *Hunsor-info Media*, 1997. http://www.hunsor.se/dosszie/oktataserdely-ben44_89kozt.pdf (letöltés: 2021. augusztus 21.).

Witnesses to Cultural Genocide

1979 *Witnesses to Cultural Genocide. First-hand Reports on Rumania's Minority Policies Today*. New York, 1979.

GABRIELLA HERMANN

DEFENDING TRANSYLVANIA

THE FIRST THREE YEARS OF THE COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS IN RUMANIA, 1976–1978

While the Hungarian People's Republic was following a policy of "official silence" and was suffering in "programmed amnesia", Hungarian diaspora communities living in Western countries were unanimously concerned over the fate of their national kin living in Romania whose community was created due to the moving borders of WWI. The Committee for Human Rights in Rumania was such an organization in the U.S. after the Hungarian American diaspora has been activated in the late sixties, early seventies. The organization counted second-generation Hungarian Americans among its members who were born and socialized in the American society, while preserving their own Hungarian identity. Their greatest success was their contribution to the abolition of the Most Favored Nation status of Romania, linking the original condition of free emigration to human rights. Based on sources of the Ford and Carter presidential libraries and the organization's own document collection, the study details the advocacy activities of the organization during its first three years.

A lelkiismereti szabadság világtörténete¹

Dominique Avon a patinás párizsi École Pratique des Hautes Études egyetem professzora, a francia vallástörténeti kutatások egyik legismertebb képviselője. Több francia városban (Montpellier, Le Mans, Párizs) tanított, emellett számos külföldi tanulmányútján (Egyiptom, Libanon, Amerikai Egyesült Államok) is széles körű egyetemi oktatói és kutatói tapasztalatot szerzett. Több mint húsz kötet szerzője, a jelenkori iszlám és keresztény kapcsolatok egyik legismertebb nemzetközi szakértőjének számít. Legújabb vaskos könyvében az egyik alapvető emberi jog, a lelkiismereti szabadság eszméjének és jogának egyetemes történetét foglalta össze. A fogalom világraszóló hírnevét elsősorban annak köszönheti, hogy *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának* 18. cikkében az alábbi meghatározással világtörténeti jelentőségű alapjoggá vált: „Minden személynek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához, ez a jog magában foglalja a vallás és a meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy a meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben oktatás, gyakorlás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát.” A szerző előszavában kifejti, hogy monográfiájában hosszú időkeretben (*longue durée*) és széles földrajzi távlatokban szeretné bemutatni e vallási és jogi fogalom fejlődéstörténetét. A gyakran a vallásszabadsággal és a vallási toleranciával összekeveredő fogalom már a 16. században megjelent az európai gondolkodásban, elsősorban a német, angol és francia nyelvű forrásokban.

A terjedelmes monográfia a hatalom és a polgárok viszonyának fejlődését vizsgálja az ókortól napjainkig a lelkiismereti szabadság eszméjének kialakulásának és jogi alkalmazása gyakorlatának szempontjából.

A kötet első részében a kronológiai sorrendnek fittyet hányva, a szerző az ENSZ által 1948. december 10-én elfogadott *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata* keletkezésének szorosabban vett történetével kezdi. A fejezet nemcsak a híres szöveg keletkezésének történetével és az annak megszövegezésében fontos szerepet játszó személyek – különösen John Peters Humphrey, Eleanor Roosevelt, René Cassin, Charles Malik és Pen-Csun Csang – tevékenységével foglalkozik, hanem bemutatja a második világháború utáni korszak azon szellemi mozgalmainak és az azok mögött álló tudósok, filozófusok, írók (például Herbert George Wells, Egon Schwelb, Aldous Huxley, Jacques Maritain) hatását is, amelyek és akik nagymértékben hozzájárultak az ENSZ Közgyűlése által egyhangúlag megszavazott nyilatkozat létrejöttéhez. A mű első fejezeteiben a szerző a nyilatkozat létrejöttének korszakát elemezve nagy ívű politika-, vallás- és eszmetörténeti képet festett fel a második világ-

1 Avon, Dominique: *La liberté de conscience. Histoire d'une notion et d'un droit*. Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2020. 1165 p.

háborút követő világtörténeti eseményekről. Rámutat a liberális filozófia nagy teoretikusai (például Friedrich A. Hayek, Ernest Cassirer, Karl Popper) előtérbe kerülésének és a nyugati világban való térnyerésének okaira és következményeire. Ezzel párhuzamosan felvázolja a kommunista blokk országaiban (Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia) kibontakozó és vérbe fojtott szabadságmozgalmak, valamint a harmadik világban zajló gyarmati felszabadító küzdelmek főbb szellemi mozgatórugóit is. A mű a nagy politikai tömbök és világrendszerek mellett a világvallásoknak a lelkiismereti szabadság eszméjéhez való viszonyát is részletes alaposággal tárgyalja. Dominique Avon összehasonlító elemzéssel igyekszik bemutatni *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatához vezető utat*, az azt támogató vagy éppen ellenző erőket.

A kötet következő fejezeteiben a lelkiismereti szabadság eszméjéhez kapcsolódó ideák kialakulását, fejlődését és változásait ismerteti a szerző, mindezt nagy ívű világtörténelmi kontextusba ágyazva. A második nagyobb tematikus egységben az i. e. 21. századtól kezdve egészen a középkor végéig tartó időszakot mutatja be vázlatosan. A korszak legfontosabb súlypontjainak az alávetettséget, a sokszínűséget és a szabadság görög-római kultúrkörben való megjelenését (*libertas*) tekinti. A görög városállamokban kikristályosodó szabadságésszmény rövid ideig maradt fenn, mivel a hellenisztikus kor államai, majd a Római Birodalom hamarosan felszámolták. A mai értelemben vett lelkiismereti szabadság eszméjét persze hiábavaló lenne az ókori és középkori struktúrákban keresni.

Dominique Avon széles vallástörténeti spektrumban ábrázolja a kor jelentős folyamatait. Kiemelt jelentőséget tulajdonít a vallási és politikai hierarchiák kialakulásának, valamint a társadalmi viszonyok vertikális rendeződési folyamatainak, amelyek különféle változatait elsősorban indiai, kínai, perzsa, római és muszlim példákon keresztül szemlélteni. A zsidó vallás különlegességét abban látja, hogy a kiválasztott néphez kapcsolódó istenképpen keresztül megjelenik a kollektív választás eszméje, bár ez korántsem jelenti az egyéni szabadság eszméjének előképét. A szabadság egy másfajta eszméjének megjelenésére világít rá a szerző a kereszténység kialakulásának bemutatásával. Itt elsősorban a nagy egyházatyák, elsősorban Szent Ágoston szabad akaratról szóló tanait tekinti meghatározó jelentőségűnek. Az iszlám kialakulásának tárgyalása során a muszlim vallási jogtudomány (*fikh*) elsődlegességére hívja fel a figyelmet, ami a birodalomra duzzadó muszlim uralom alá tartozó más vallású kisebbségekkel kialakítandó viszonyt is szabályozta. Noha a szabadság eszméje megtalálható a Korán szövegében is, az elsősorban a rabszolgaság ellentétéhez és nem pedig a szabad akarat eszméjéhez köthető. A több mint egy évezredre meghatározó szunnita jogalkotás eredményeként létrejövő rendszerben a szabad akarat alapvetően a törvényeknek való engedelmisséget jelentett. Az egyéni szabadság és akarat eszméje szintén hiányzik a nagy ázsiai vallások, a hinduizmus és a buddhizmus rendszeréből is. Az iszlám terjeszkedés és a kereszties háborúk, valamint a mongol invázió korszakának bemutatása után a szerző még egyszer alaposan áttekinti a középkori nagy vallások egyéni szabadsággal kapcsolatos eszméit. Dominique Avon végső megállapítása szerint a korszakban egy vallási rendszer sem ismert el a modern lelkiismereti szabadsághoz hasonló fogalmat. Egyes vallások (buddhizmus, taoizmus) eleve elzárkóztak az egyén szabadságának gondolatától, mások (iszlám, kereszténység) esetében megfigyelhetők bizonyos filozófiai és teológiai viták erről, de az elismerés rendre elbukott a jogtudósok vagy az egyházi vezetők ellenállása miatt.

A kötet harmadik részében a kora újkor 1450-től 1720-ig tartó időszakának elemzése következik. A korszak legnagyobb eszmetörténeti jelentőségének az egyéni szabadság koncepciójának megjelenését tekinti a szerző, ennek megfelelően az első alfejezetek hangsúlyos részeit a kérdés filozófiatörténeti bemutatása teszi ki. A korszak határköveit alapve-

tően az európai történelem fontos eseményeihez, egyrészt a humanizmus és a reneszánsz megjelenéséhez, a Gutenberg-féle, forradalmi változásokat hozó könyvnyomtatás elterjedéséhez, a reformáció térhódításához és az európai felvilágosodás kezdetét jelentő munkák megjelenéséhez köti, de ettől függetlenül gondosan ügyel az Európán kívüli világ összehasonlító jellegű bemutatására is. Így igen részletes információkat kaphatunk az oszmán és az arab világról, a perzsa és az indiai mogul civilizációról, a kínai univerzalizmusról és a bizánci eredetű orosz ortodox egyház és állam összefonódásának folyamatáról. A nagyobb európai országokat külön alfejezetben tárgyalja, elsősorban a reformáció nyomán kialakult nagyobb vallási tömbök alapján csoportosítva. Sajnos a téma szempontjából különösen izgalmas korabeli magyar hódoltsági vagy erdélyi felekezeti helyzetről nem emlékezik meg jelentőségének megfelelően a szerző.

A következő nagyobb tartalmi egységben a felvilágosodás eszméinek elterjedéséről és polgári joggá váló alakulásáról értekezik a szerző, szintén az európai történelem eseményeibe ágyazva. A felvilágosodás százada egyik tipikus európai jelenségének tekinti egyrészt a vallási életnek a belső magánszférába (*for intérieur*) való részleges visszaszorulását és a vallásszabadsághoz kapcsolódó polgári szabadságjogok megjelenését. Az 1720-tól 1880-ig tartó korszak középpontjában a francia forradalom eseményei állnak, és értelemszerűen a szerző kiemelt jelentőséget tulajdonít az amerikai függetlenségi nyilatkozat és az *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* elfogadásának. A francia modell kisugárzásának bemutatása azonban nem akadályozza meg, hogy komparatív eszközeivel rávilágítson az Európán kívüli világban zajló folyamatokra. Így felhívja a figyelmet például az Oszmán Birodalomban zajló reformfolyamatokra – köztük a magyar származású Ibrahim Müteferrika tevékenységére –, az afrikai kontinensen zajló hatalmi átrendeződésre vagy az indiai gyarmati háborúk és Kína bezárkózó politikájának következményeire is. A forradalmi eszmék és a francia állammodell térnyerésének bemutatását folytatva a szerző elsősorban a vallási és politikai liberalizmus és az antiliberalis mozgalmak küzdelmeire fókuszál, amelyek hatásait a gyarmatbirodalmak kialakulásán keresztül az Európán kívüli területeken is hangsúlyosan ábrázolja.

A kötet ötödik részében az 1880 és 1945 közötti időszakot veszi sajátos szempontok alapján górcső alá Dominique Avon. A korszak nagy európai kihívásai a nacionalizmus és a szekularizáció elterjedésében nyilvánultak meg. A francia III. Köztársaság antiklerikalizmusa vagy a német Kulturkampf jól jellemezte az ekkor uralkodó eszmei áramlatokat, de a kötet nagy figyelmet szentel a pszichoanalízis és a bergsoni filozófia századfordulós térnyerésének is. Igen alapos elemzéssel szolgál továbbá a korszaknak a liberális eszmék kérdésében zajló katolikus, protestáns és ortodox teológiai vitáiról, valamint azok élénk muszlim és zsidó recepcióiról, továbbá a gyarmati világban keletkezett visszhangjairól. Az általános valástörténeti körkép után a nagyobb földrajzi zónák és fontosabb államok egyedi jellegzetességeinek is figyelmet szentel a szerző. A fejezet végén elsősorban az első világháború sokkhatására és az azt követő totalitárius ideológiák (fasizmus, kommunizmus) európai megjelenésére és a vallási életre kiható hatására fókuszál.

Az utolsó részben, egy újabb időugrással, a kötet első fontos egységének folytatásaként, a második világháború utáni korszak – pontosabban az 1968 és 2018 közötti évek – kronológiai és tematikus bemutatására kerül sor. Az 1968 utáni időszakban a liberális eszmék szinte megkérdőjelezhetetlen fölényre tettek szert a fejlett világ gazdasági, politikai és kulturális szférájában meghatározó elitszerepben, amit tovább erősítettek a két évtized múlva bekövetkező változások, elsősorban a Szovjetunió és a szocialista tábor felbomlása. Ugyanakkor az elmúlt húsz évben a globális erőviszonyok jelentősen átrendeződtek Kína, India, Brazília és több feltörekvő nagyhatalom színre lépésével, ami értékrendi változásokat

is hozott. Ezt a folyamatot jól tükrözik a lelkiismereti szabadság fogalmának változásai. A szerző megkülönböztetett figyelmet szentel a fogalom európai és közösségi jogi, valamint nemzetközi jogi változásainak, különös tekintettel az 1975-ben aláírt helsinki záróokmányt – amelynek tíz alapelve közül a 7. foglalkozik a lelkiismeret szabadságával – követő folyamatokra és az 1980–1990-es években felerősödő európai integrációra. Dominique Avon ebben a részben is rámutat, hogy az Európán kívüli világ ellentmondásosan viszonyul a lelkiismereti szabadsághoz. Annak ellenére, hogy az afrikai államok nagy része elfogadta a demokráciáról, a jogokról és a szabadságjogokról szóló *Bamakói nyilatkozatot* (2000. november 3.), a nemzeti törvénykezésben, a radikális pártok előretörésével gyakran megsértették a lelkiismereti szabadság jogát. A szocialista országok egyházpolitikai kudarcát bemutatva a szerző megemlékezik a Kádár-korszak fontosabb eseményeiről is. Meg kell jegyeznünk, hogy itt elsősorban az emigráns Molnár Miklós több mint harminc éve született magyar történelmi munkájára hivatkozva néhány mára meghaladott állítást is felvonultat. Alapvetően elmondható a közép-európai régió történetét tárgyaló részekről, hogy a főleg francia nyelvű szakirodalom alapján készült szintézis nagy vonalakban jól ábrázolja a szocialista korszak végét és a rendszerváltozás fontosabb történéseit, részleteiben viszont vannak vitatható állítások.

A kötet konklúziójában Dominique Avon meglepő módon nem törekszik szintézisre, hanem inkább lezáratlanul hagyja a témával kapcsolatos újabb kutatások kérdését. Miután megállapítja, hogy a lelkiismereti szabadság eszméje történetének melyek voltak a fontosabb csomópontjai, kiemeli a 17. és a 18. század fontosságát a vallási szövegek kritikai olvasatának elterjedése szempontjából, valamint a második világháború utáni rövid időszak történelmi pillanatát, amelyben *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata* létrejöhett. A 20–21. század fordulójának időszakával kapcsolatban kevésbé optimista hangon szólva mutat rá a nyilatkozatot megkérdőjelező mozgalmak elterjedésére, különös tekintettel az Európán kívüli területekről érkező kritikákra és az egyéni szabadságjogokkal szemben fellépő kollektív jogokat követelőkre. A lelkiismereti szabadság európai bírálatait elsősorban a liberális államok belső ellentmondásaira vezeti vissza, amelyek éppen a szabadság eszméjének nevében jóval nagyobb teret engednek az azokat megkérdőjelező eszméknek, mint az autoriter rezsimnek.

Dominique Avon ambiciózus eszmetörténeti vállalkozása egy adatokban hihetetlenül gazdag és inspiratív monográfiát eredményezett. A kötet heterogén és néha aránytalan szerkezete ellenére jól használható, összefoglaló kézikönyvként szolgál a lelkiismereti szabadság eszméjének eredetéről, kialakulásáról és fejlődéséről, így kiváló segédeszköz lehet az oktatók, kutatók, egyetemi hallgatók és a téma iránt érdeklődő szakemberek számára. A közel ezerkétszáz oldalas vaskos kötet intellektuális szempontból sem tekinthető „könnyű” olvasmánynak, mivel a filozófiai és teológiai témák átfogó globális ismeretét igényli, és a szerző óriási szakirodalmat vonultat fel a mű jegyzetapparátusában. Külön kiemelendő Dominique Avon hivatkozási gyakorlata, mivel túllépve a francia szerzőknél általában tapasztalható egynyelvűség normáján, gyakran idéz hosszasan angol vagy német nyelvű szövegeket is, amivel nemcsak a téma globális terminológiáját igyekszik még jobban kihangsúlyozni, hanem új perspektívákat nyit a téma nemzetközi megközelítésében. Az idézett szövegek gyakori alkalmazásával a kötet egyben gazdag dokumentumgyűjteménnyel is szolgál a témakörben elmélyülni vágyó olvasók számára.

Tóth Ferenc*

* A szerző az MTA doktora, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., toth.ferenc@abtk.hu).

Vágyak, rendszerek, valóságok¹

Tomka Béla munkássága a szakmai közvélemény előtt elsősorban az összehasonlító gazdaság- és társadalomtörténet különböző témaköreiben megjelent művei révén ismert.² Legújabb, angol nyelvű kötetében is arra a komparatív szemléletet tükröző kérdésre keresi a választ, hogy Kelet-Közép-Európa három állama, Lengyelország, Magyarország és Csehország mi-ként viszonyítható egymáshoz és elsősorban a fejlett Nyugathoz a 20. század második felében olyan mutatók tekintetében, amelyek túlmutatnak a gazdasági növekedés primátusára építő kutatási modellek szempontrendszerén. A második világháború befejeződésétől a szocialista rendszerek összeomlásáig terjedő időszakra koncentráva, de az ezt megelőző és ezt követő folyamatokra is utalva, azt térképezi fel a szerző, hogy Nyugat-Európa tizenhárom³ országához képest a gazdasági és társadalmi fejlődés perspektívájából mikor került közelebb a fejlettebb területekhez a közép-kelet-európai régió.

Korunkban, amikor a fenntarthatóság mint alapelv egyre fontosabb szerephez jut a gazdaságról szóló közbeszédben, nem meglepő, hogy az Adam Smith skót filozófushoz és más 18. századi gazdasági gondolkodóhoz köthető, a nemzetállamok gazda(g)ságára vonatkozó érdeklődés újfajta, komplexebb megismerést lehetővé tévő szempontokkal bővíthet. Ez pedig – amint azt a jelen kötet is jól példázza – leginkább interdiszciplináris megközelítést jelent. A gazdaság- és társadalomtudomány keretrendszerén belül válik lehetővé a különböző társadalmak fejlődési folyamatainak történelmi perspektívában történő vizsgálata. A szerző ezek közül a gazdasági növekedést, a fogyasztást és az életminőséget teszi meg kutatási módszerének nézőpontjává, és ezek figyelembevételével hasonlítja össze a két térség országainak történelmi fejlődését angol nyelvű monográfiájában.

Tomka munkája elején világos áttekintést ad a kutatás központi szempontját jelentő gazdasági növekedéshez és fogyasztáshoz kapcsolódó elméletek és megközelítések evolúciójáról. Ezzel kapcsolatban rámutat, hogy az utóbbi még távol áll attól, hogy egységes és koherens tudományos területnek lehetne tekinteni, ami viszont – tehetjük hozzá – nem könnyíti meg a kutató dolgát az összehasonlító vizsgálódások tekintetében. Mindazonáltal a szerző lehetséges alternatívaként alkalmazza a fogyasztás kvalitatív irányultságú kutatásának

1 Tomka, Béla: *Austerities and Aspirations: A Comparative History of Growth, Consumption, and Quality of Life in East Central Europe since 1945*. Budapest–New York, Central European University Press, 2020. 445 p.

2 Lásd például: Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Bp., 2009, 2020; Uő: *A jóléti állam Európában és Magyarországon*. Bp., 2008; Uő: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában*. Bp., 2003.

3 Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Belgium, Írország, Németország/Német Szövetségi Köztársaság, Ausztria, Svájc, Svédország, Dánia, Norvégia, Finnország, Olaszország.

eredményeit, melyek a fogyasztói autonómia és a fogyasztásnak az egyén és társadalom szempontjából értelmezett jelentőségét vizsgálják.

Az életminőség tárgyalása hasonló jellegű, komplex szemléletet kíván a kutatótól, hangsúlyozza a szerző. Ennek legfőbb oka, hogy ez az indikátor az 1970-es években kelt önálló életre, ugyanis ekkortól kezdve a bruttó hazai termék (GDP) alakulására és a gazdasági növekedésre már nem úgy tekintettek, mint az egyén jólétének abszolút forrására. Ezzel is összefügg az a trend, amely az életminőséget a gazdasági növekedéstől és a GDP-től függetlenül vizsgálja. Mint látni fogjuk azonban a későbbiekben, ez a mutató az életminőség értelmezésében is fontos szerephez jut.

Tomka ugyanakkor tisztában van az alkalmazott elemzési módszer korlátaival, különösen ami az életminőség vizsgálatát illeti: az egységes, konszenzuson alapuló mutatórendszer hiánya, illetve az összetevők súlyozása az összehasonlítás műveletében komoly kihívást jelent a kutató számára. A hármas perspektíva együttes alkalmazásával ugyanakkor pontosabb képet kaphatunk a komplex jellemzőkről. További korlátja lehet az elemzésnek a vizsgált régióban a források hiányos volta, illetve a régiók meghatározása. Ezt a szerző az eleve rendelkezésre álló adatok kiválasztásával, illetve a hasonló jellemzőkön alapuló adatok beválogatásával igyekszik feloldani. A három kelet-közép-európai ország hasonló jellemzői alapján került az elemzésbe, és hasonló szempont határozta meg a tizenhárom nyugat-európai állam kiválasztását is.

A gazdasági növekedést illetően a szerző megállapítja, hogy hagyományosan ez az a mutató, amely alapján a nemzetek egymáshoz viszonyított teljesítményét mérik, illetve ez alapján határozzák meg a gazdaságpolitikát, mi több, a társadalmi berendezkedés hatékonyságának fokmérőjeként is funkcionál. Ezért fontos a megfelelő mérési módszer kiválasztása. Az alternatívák közül a szerző egy „hibrid” változattal, illetve annak eredményeivel dolgozik, amely az Angus Maddison gazdaságtörténész által kidolgozott módszertanon alapul. Ennek lényege, hogy a GDP számításánál figyelembe veszi a nemzeti valuták paritásos vásárlóerejét és a termékek nemzetközi szinten megjelenő árait is. A kelet-közép-európai gazdaságok adatai tekintetében, ahogy a szerző részletesen bemutatja, különös gondossággal és kritikával célszerű eljárni, és a számos nehézség mellett a Maddison-féle számítások közelítik meg leginkább a valós adatokat, mivel segítségükkel nagyszámú országot lehet bemutatni összehasonlító, longitudinális perspektívában.

Tomka az elemzés részeként áttekinti a gazdasági növekedés különböző történelmi szakaszait Nyugat-Európában, az egyes országok közötti konvergencia és divergencia jellemzőit, továbbá megvizsgálja a kelet-közép-európai országokat is. Megállapítása szerint a régió a második világháború után fokozatosan távolodott a vizsgált nyugat-európai országoktól a növekedés tekintetében, ami az eddigi kutatási eredmények cáfolatát jelenti, amennyiben azok a konvergenciát hangsúlyozták ebben a periódusban.

Ami a fogyasztás alakulását illeti, Tomka könyve többi fejezetéhez képest ennek szenteli a legnagyobb terjedelmet. A valamivel több mint százoldalas, érvelése szempontjából rendkívül hangsúlyos részben a fogyasztás kvantitatív és kvalitatív aspektusait vizsgálja először Nyugat-Európa tekintetében. Ezt követően pedig, a különbségeket is figyelembe véve, aggregált, egységes mutatókat hoz létre, melyek segítségével könnyebben összevethető a két régió fejlődése. Ezek generálásához az alábbi tényezőket veszi figyelembe: a közszféra (az önkormányzatok és az állam), valamint a magánháztartások fogyasztási szintjei, ezek aránya. Az utóbbi olyan almutatókból áll, mint az élelmiszer, energia, lakhatás, utazás, közlekedés, egészség vagy szórakozás, továbbá tartós fogyasztási cikkek, mint például a személygépkocsi, rádió, televízió, telefon, illetve az ezekkel kapcsolatos kiadások szintje. Ezen

túlmenően a jövedelemelosztást, a nemekkel összefüggő, továbbá a fogyasztási prioritások tekintetében jelentkező, nemzedékek közötti különbségeket, valamint a városi és a vidéki népesség fogyasztási jellemzői közötti eltéréseket is vizsgálja. Ráadásul olyan tényezőket is figyelembe vesz, mint például a fogyasztási javak választékának a megléte, a szabadidő vagy a munkaidő mennyiségének változása. Mindezek tekintetében Nyugat-Európa egységesülése mutatható ki, amennyiben az adott időszakban a régió országai konvergáltak egymással.

A szerző az ártámogatás, illetve a hiánygazdaságnak a fogyasztásra és a javak elérhetőségére kifejtett hatását is megvizsgálja. Az utóbbi esetében rámutat, hogy az a javak egyenlőtlen elosztását erősítette a szocialista rendszerekben: a privilegizált helyzetben lévő csoportok számára kedvező módon, mivel olyan árukhoz és szolgáltatásokhoz juthattak hozzá, amelyekhez a népesség jó része nem. A fogyasztáshoz kapcsolódó egyenlőtlenségek közé tartoznak a nemekhez kötődő jövedelemegyenlőtlenségek, amelyek meghaladták a nyugat-európai értékeket. Hasonló egyenlőtlenség mutatkozik a szabadidő tekintetében a nőkre háruló házimunka miatt. Ezek a különbségek Nyugat-Európában az 1980-as évekre már jelentősen csökkentek.

Fontos megállapítása még a szerzőnek, hogy radikális különbségek jelentkeztek a kelet-közép-európai fogyasztási kultúrában a nemzedékek között, amennyiben az új generációk az anyagi javak fogyasztása felé fordultak, mivel ez jelentette számukra a státusz és identitás kifejezésének elsődleges módját. Ebben viszont jelentősen különböztek nyugat-európai kortársaiktól is, akik ekkorra már a posztmateriális fogyasztás kultúráját tették magukévá. Ráadásul a fogyasztói elvárások Kelet-Közép-Európában a különböző időszakokban visszatérő áruhiány és a fogyasztást korlátozó intézkedések következtében továbbra is az anyagi javak felé irányultak. Ennek oka, hogy egyrészt a rendszer nem támogatta az alternatív irányú, nem anyagi javakat preferáló fogyasztási orientációt, másrészt viszont a szocialista gazdaságokra jellemző hiány alapvetően meghatározta a fogyasztás szerkezetét, amennyiben a nehezen elérhető árucikkek iránti kereslet szintén az anyagi fogyasztás irányába vitte el a fogyasztói érdeklődést, nem pedig a nyugat-európai modellt követve, a szórakozás vagy a civil aktivitás irányába. Ez jellemezte a példaként kiemelt autópiacon, a lakhatás vagy a telefonía területét.

A materiális fordulatban ugyanakkor jelentős szerepet játszott a rendszerellenes megmozdulások sikertelensége, ennek következtében a fiatal generációk fokozatosan elfordultak a közügyektől, és a fogyasztás vált a rendszerkritika egyik kifejeződési módjává.

A szabadidő alakulása szorosan összefüggött a munkaidő mennyiségével, amely – bár az 1980-as évekre még a másodállások megjelenése ellenére is csökkent – még mindig meghaladta a nyugat-európai értékeket. Ehhez kapcsolódóan a szerző részletesen taglalja az új szórakozási formákat a labdarúgás kezdeteitől a színházakon és filmszínházon, valamint a modern tömegturizmuson át a rádió és a televízió megjelenéséig. Mindeközben kitér a munkahelyek által szervezett és a politikai célú szabadidős tevékenységi módokra. Ezek alakulása a szocialista érában alapvetően a fogyasztással kapcsolatos politikai döntések eredménye volt.

Egy másik fontos különbség, hogy – Nyugat-Európával ellentétben – a fogyasztás Kelet-Közép-Európában a korábbi kutatás alapján a rendszer destabilizálásához járult hozzá. Tomka rámutat arra, hogy a szocialista rendszerek számára igen fontos volt a fogyasztás kérdése, mivel azt összekapcsolták az életszínvonal fontosságával mint a rendszer ideológiai legitimitásának. Ez a törekvés azonban alapvető ellentmondásba ütközött. A tervutasításos gazdasági berendezkedés ugyanis nagymértékű tőkefelhalmozást igényelt az alacsony terme-

lékenységi ráta miatt. Így a tőkeképzés magas szintje korlátozta a fogyasztás növekedését, csakúgy, mint a beruházások magas volumene, illetve a vásárlóerő alacsony szintje.

A szocialista rendszerek mindazonáltal igyekeztek emelni a fogyasztás színvonalát és a fogyasztási cikkek választékát (az 1968-as gazdasági reform Magyarországon például ezeket a célokat is szolgálta, és a folyamat lefékeződése ellenére tovább bővült a fogyasztás a térség országaiban). A vonatkozó gazdaságpolitikai törekvések mögött a nyugati országgal való versengés igénye is meghúzódott, ugyanis a szocialista országok politikai vezetése célul tűzte ki a nyugati fogyasztási mutatók elérését a lakosság körében.

A fogyasztással kapcsolatos elvárásokat és vágyakat alapvetően a szocialista rendszerek általános célkitűzései korlátozták, így saját hatalmi érdekeitől vezéreltetve – amint a szerző hangsúlyozza – a különböző időszakokban az állami és pártvezetés másként viszonyult a fogyasztás színvonalához. Lengyelországban például a fogyasztás támogatása fordítottan volt arányos a párthatalom stabilitásával. Mindez pedig felveti a fogyasztásnak a politikai folyamatokra gyakorolt hatását és a rendszerváltás bekövetkezését a régióban az 1980-as évek végén, főként pedig az itt élők vágyait, aspirációit. Az alapvető probléma Tomka szerint a szükségletek hivatalos diskurzusban szereplő meghatározása, illetve a lakosság elképzelései és elvárásai közötti különbségből és feszültségből eredt. A változó igényekkel pedig a szocialista tervgazdaságok már nem tudtak lépést tartani.

A társadalmi egyenlőség szocialista ígéretének elve ugyancsak erősítette a rendszerrel szembeni elégedetlenséget: az alsó társadalmi rétegek a maguk számára is hasonló aspirációkat fogalmaztak meg, mint amilyeneket a privilegizált rétegek esetében érzéltek. Az 1980-as évekre prognosztizált cél, miszerint a régió államai elérik a nyugat-európai élet színvonalat, nem teljesült, sőt a lakosságnak újabb válságokkal és gazdasági megszorításokkal kellett szembesülnie. Ez pedig csak tovább növelte a fogyasztói elégedetlenséget a régió országaiban.

Ami az életminőséget mint indikátort illeti, Tomka azokat a tényezőket vizsgálja, amelyek a humán fejlettségi mutatóval (az angol nyelvű változat rövidítésével: HDI) fejezhető ki. A mutató több almutatóból áll össze (a vásárlóerő-paritáson alapuló, egy főre eső GDP, a felnőtt lakosságon belüli iskolázottság mértéke, valamint a születéskor várható élet-tartam). E mutató szerint a 20. század során Finnország és Norvégia tette a legnagyobb mértékű fejlődést a nyugat-európai országok közül, ugyanakkor az évszázad végére kiegyenlítődték a különbségek. Tomka egyúttal hangsúlyozza, hogy a különböző módszertani nehézségek miatt tanácsos kiegészíteni a HDI-t a mortalitással – annak megbízhatósága miatt. A nyugat-európai országok ebben a tekintetben közelítettek leginkább egymáshoz, míg a kelet-közép-európai régió az 1950-es évektől kezdve növekvő ütemben maradt le a nyugat-európaiktól. Hasonlóképpen alakult a mortalitási ráta az 1960-as évektől kezdve, főként a szocialista országok felnőtt férfilakossága körében mért halandóság növekedése miatt, illetve a nyugat-európai gyermekhalandóság jelentős mérvű csökkenése következtében.

A szerző könyve ötödik fejezetében a nyugat-európai országok esetében kimutatható konvergencia okait is vizsgálja. Ezek közé tartozik a nyugat-európai nemzetállamok közötti integráció erősödése, az 1950–1960-as évek fellendülése, a régió gazdaságában bekövetkezett strukturális változások (iparosodás, a szolgáltatások erősödő szerepe), melyek a különbözőségek kezdeti növekedése után, a többi országban való bevezetést követően konvergenciát eredményeztek. Végül az általános, globális szinten érvényesülő, gazdasági, társadalmi és kulturális szinten jelentkező egységesülés, ami az amerikanizálódásban öltött testet, szintén hozzájárult az általános konvergencia folyamatához.

Kelet-Közép-Európa – főleg a nyugat-európai térségtől való elszigetelődése miatt – kimaradt ezekből a folyamatokból, ami egyben magyarázza a konvergencia elmaradását. A gazdasági természetű különbségek alapvető oka, hogy a volt szocialista országokban a gazdasági növekedés motorjai a már korábban említett beruházások voltak, de mivel azok nem párosultak a termelékenység növekedésével, a rendszerváltásokig pusztán extenzív fejlődésről beszélhetünk, ami alapvetően kedvezőtlen irányú fejlődést generált. Mindezzel párosult az oktatás, főként a szakképzés és a felsőoktatás lemaradása a nyugat-európai államok színvonalától, illetve a technológiai fejlődés eredményeinek adaptálására való képtelenség.

A szerző könyve utolsó előtti fejezetében kitér az ezredvég időszakára, amikor a volt szocialista országok a politikai és gazdasági változások nyomán új helyzetbe kerültek a konvergencia lehetőségeit illetően, és fejlődésük immár szorosan összefüggött az összeurópai folyamatokkal. Áttekintést kapunk az európai (monetáris és kereskedelmi) integrációról és bővítésről mint a versenyképesség növelésére tett erőfeszítésekről – egészen a 2008-ban kezdődő gazdasági válságig. A térség országainak növekedési mutatói 2000 után ismét távolodni kezdtek egymástól, viszont az életminőséget illetően tovább folytatódott a fejlődésük. Végül a szerző részletezi azokat az intézkedéseket, amelyek a kelet-közép-európai régió országaiiban elősegítették a gazdasági átalakulást, illetve bemutatja a bekövetkezett változásokat. Megállapítja, hogy a rendszerváltozások tapasztalható gazdasági jellemzők tekintetében a divergencia néhány éves folytatódása után Kelet-Közép-Európa államai konvergenciapályára álltak át, és ez a tendencia folytatódott a 2008-ban kezdődő világválságig.

A rendszerváltozások után a fogyasztás tekintetében is megindult a közeledés a nyugati gazdaságok felé. Ugyanez viszont nem mondható el az életszínvonallal való elégedettségről, ami látványosan elmaradt a fejlettebb régió értékeitől. A HDI is csak az 1990-es évek közepétől kezdett el erősödni a régió országaiiban, és a mortalitási mutató is ekkortól kezdett javulni.

A könyv konklúziója, hogy az 1945 és 1990 közötti időszakban a három kelet-közép-európai ország mindhárom mutató tekintetében eltávolodott a nyugat-európai régiótól. Egyedül a fogyasztás bizonyos minőségi jellemzői tekintetében mutathatók ki párhuzamok a két régió fejlődése között, úgymint a közfogyasztás növekvő szerepe, a szabadidő növekedése, a nyugati államokra jellemző termékek megjelenése, továbbá a fogyasztói társadalom kialakulása az 1980-as évekre.

A három szempontú elemzés nyomán levont következtetéseiinek köszönhetően Tomka Béla munkája fontos adalékkal szolgál a három kelet-közép-európai állam történelmének és jelenének jobb megértéséhez. Annak a tudományos és laikus érdeklődésnek a vonalába illeszkedik, amely a régiót a Nyugat-Európához viszonyított fejlettségén keresztül próbálja értelmezni. A konvergencia elmaradásának oka – a kötet végső válasza szerint – a két eltérő politikai és gazdasági rendszer közötti alapvető különbségekben rejlik. Ilyen értelemben ezekről, ezek mibenlétéről is szól a könyv. A kötet jó stílusa, világos szerkezete a téma iránt érdeklődő nem szakértő olvasó számára is megkönnyíti a befogadást, és bizton számíthat mind a tágabb nemzetközi, mind pedig a szűkebb, kelet-közép-európai régió jelenkori történelme iránt érdeklődő olvasóközönség figyelmére.

Vajda Zoltán*

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara Amerikanisztika Tanszékének habilitált docense (6722 Szeged, Egyetem u. 2., vajda@lit.u-szeged.hu).

Pozícióőrzés és lokálpatriotizmus

Fiume az első világháború után¹

Vajon annektálhat-e egy alig 21 négyzetkilométernyi multietnikus, többnyelvű kisváros egy teljes nemzetállamot? És amennyiben igen, mindezt hogyan, milyen feltételekkel képzelheti el? Milyen érdeke fűződhet hozzá, abban az esetben, ha lakosságának legalább a fele még csak nem is az adott állam hivatalos nyelvét tartja anyanyelvének? Milyen megfontolások motiválhatnak egy mindennapi megélhetési gondokkal küszködő, igencsak heterogén társadalmat, hogy még a nagyhatalmakkal is éveken át szembehelyezkedjen, illetve hogy még akkor is kitartson a „szent cél”, a „csatlakozás” mellett, amikor ezzel látszólag saját magát lehetetleníti el? A vélt és valós összetartozás érzete milyen szinteken és milyen formában jelentkezhet? Vagy máshogy megfogalmazva: a nacionalista érzések milyen viszonyban állhatnak a lokálpatrióta értékekkel és érdekekkel? Vajon minden esetben egymást erősítő komplementerek, vagy éppen riválisai egymásnak?

Dominique Reill, a Miami Egyetem professzora ezen kérdésekre keresi a választ legújabb monográfiájában, amelynek fő témája az első világháború utáni strukturális elmozdulások minősége és dinamikája, valamint a változásoknak a helyi lakosság életére gyakorolt hatásai. Reill mindezt egy igazán egzotikus „terepen”, Fiume példáján keresztül, meglehetősen újszerűen vizsgálja, ami két szempont miatt is fontos. Egyrészt azért, mert számos részletet közöl a Magyar Királyság egykori egyetlen tengeri kikötővárosának világháborút követő helyzetéről. Tehát arról, hogy miként lesz egy birodalmi kikötővárosból 1920 karácsonyára egy „akasztott” város. Másrészt, mert vizsgálódásait a dualizmus korszakára is kiterjeszti és a Habsburg-örökséget mint eleven létezőt kezeli. Mindez által Reill fókuszába a gyakran ismételt sztereotípiák és toposzok helyett a hovatartozás, az alkalmazkodás, az integrációs és szeparációs folyamatok, a mobilizáció, a kommunikáció, az érdekérvényesítés, valamint az egyéni és csoportszintű boldogulás kérdései kerülnek. Reill a fiumei történeteket nem egyszerű hely- és eseménytörténetként, esetleg diplomácia- vagy politikatörténetként tárgyalja, hanem szakítva a korábbi, többnyire nemzeti szempontú munkák által felvetett problémákkal, mondanivalóját „nagy kérdésekhez” köti. Ennek megfelelően kifejezetten a léthelyzetekre és a kontinuitásokra összpontosít.

Reill ekképpen egy, az eddigiektől merőben eltérő, problémacentrikus értelmezési keretet, egy új Fiume-narratívát kínál fel, amelyet elsősorban két nővum jellemez. Először is az, hogy a társadalmi mintázatokot több léptékben, összefonódó történeteken keresztül ábrázolja. Másodsor pedig az, hogy nem vész el a részletekben, és a felhalmozott ismereteket könnyen befogadható, olvasmányos formában közli. Így a kötet még azok számára is jól ér-

¹ Reill, Dominique Kirchner: *The Fiume Crisis: Life in the Wake of the Habsburg Empire*. Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, 2020. 289.

telmezhető (sőt, élvezhető), akik a kusza fiumei viszonyokban kevésbé jártasak. Ez a „lényeglátás” és „láttatás” elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia egyéb régióival foglalkozó, de komparatív vizsgálatra törekvő kutatók számára hasznos. Hogy ezek az „újítások” egy amerikai egyetem kiemelt kutatóprofesszorához kötődnek, aligha véletlen. Reill szakmai és módszertani felkészültsége, valamint megértésre törekvő, érdeklődő attitűdje mellett nagy szerepet játszik amerikai mivolta és outsider pozíciója. Vagyis az, hogy az amerikai oktatási rendszer olyan szabadságot és szellemiséget biztosít számára, aminek minden kutatómunka alapjának kellene lennie. Továbbá az, hogy az európai eseményeket „távolról” szemléli, ami pedig a kényesebb kérdéseknél enged neki nagyobb mozgásteret.

Reill monográfiája nem minden előzmény nélküli. Nagyan támaszkodik Deák Istvánnak, Pieter M. Judsonnak és Hannah Arendtnek a nacionalizmust és a Habsburg Monarchiát alapvetően újraértékelő elgondolásaira, és általában véve azon művekre, amelyekben a birodalom már nem mint „népek börtöne” jelenik meg, hanem a sokféleség és a párhuzamosságok színhelyeként. Szintén tudatosan merít Larry Wolff kreatív forráshasználati megoldásaiból, valamint William Klinger, Ivan Jeličić és Vanni d’Alessio modern megközelítésű, a sztereotípiáktól szintén eltávolodó, Fiume történelmére koncentráló munkáiból. Reill érdeme, hogy ezeket a résztanulmányokat koherens narratívává szintetizálja, nemcsak következtet és összegez, de a korábbi kutatási eredményeket folyamatosan összeveti saját eredményeivel. Ez azért is hangsúlyozandó, mert miként a fentiek is jelzik, Reilltől a posztmodern, teoretikus megközelítések, modellek nem állnak messze, ugyanakkor azokhoz mégis mindig kellő távolságtartással és megfelelő kritikával közelít. E kritikai hozzáállás kialakításában és alkalmazásában Reillt többéves, amerikai és európai közintézményekben folytatott, primer forrásokra támaszkodó kutatásai és elmélyült szakirodalmi olvasottsága segítik. Mindazonáltal nem becsülhető le esetében a modern technika adta lehetőségek tudatos kihasználása sem, főleg nem 2020-ban. Reill ugyanis a világ legkülönbözőbb pontján élő munkatársaival (köztük Egry Gábor Nepostrans-kutatócsapatának tagjaival is) szinte a legutolsó pillanatig finomította fogalomkészletét és tesztelte hipotéziseit. Ez az adaptív és integratív mentalitás, valamint az ezzel járó nyitottság az oka annak, hogy igen nehéz érdemi kritikát megfogalmazni.

Reill négy fő tézis köré rendezi gondolatait. Ezek közül az első az, hogy Fiume világháború utáni alaphelyzetét a dualizmus korában élvezett kivételesen széles autonómiája, corpus separatum, „kvázi-városállami” mivolta határozta meg. A kikötőváros az Osztrák–Magyar Monarchia és azon belül a Magyar Királyság jogilag szerves részeként egyaránt számíthatott a magyar kormányok bőkezű támogatására, illetve az egész birodalom hátszág-funkciójára: tág piacára és védelmi hálózatára. E kedvező feltételek megszűnésével azonban a fiumei elit lépésre kényszerült. Miként Reill íj. Antonio Vio fiumei polgármestert (sindaco) citálva kimondja, a városatyák jól tudták, hogy Fiume önmagában életképtelen. A fiumei elit legfőbb törekvése ezért a város meg- és túléléséhez szükséges feltételek megteremtése, a dualizmus alatt élvezett privilégiumok átmentése és saját hatalmi státuszának megőrzése lett. Ez lényegében egyet jelentett az Osztrák–Magyar Monarchia egy új, erős „védernyővel”, egy „Hinterlanddal” való helyettesítésével és saját autonómiájának változatlan megtartásával. Az adott viszonyok között a legalkalmasabb alternatívaként a „Madrepatria”-ként (anyaország) aposztrofált Olaszország jött számításba. Így a városatyák („élőkre és holtakra” egyaránt támaszkodva) a wilsoni önrendelkezés alapján Fiume Olaszországhoz csatolását, Rómától pedig határozottabb fellépést, a kikötőváros annektálását követelték.

E gondolatsorból bontakozik ki Reill másik két fő tétele. Egyrészt az, hogy Fiume nacionalizálását vagy legalábbis látszólagos, szimbólumokban és statisztikai arányokban ki-

fejezett „Italianissimá”-vá alakítását főleg a fenti megfontolások indokolták. Másrészt pedig, hogy bár a fiumeiek mindent elkövettek, hogy a kikötővárost az Olasz Királyság keretei közé juttassák, még a legvehemensebb nacionalista pillanataikban is a helyi érdekeiket szem előtt tartó, saját privilégiumaikat őrző lokálpatrióták maradtak. Számukra a „Patria” továbbra is a szülő- és a lakóhelyet, és nem Olaszországot jelentette. Ezzel a „kontinuitáselmélettel” függ össze Reill negyedik tézise, amely tagadja, hogy a világháború vége vagy Gabriele d’Annunzió-nak az 1920. decemberi „véres karácsonyával” záruló kalandja rendszereket elválasztó korszakhatár lenne. Ezzel is a töréspontok helyett a kontinuitásokat, a fiumei politikai elit pozíció-őrző lehetőségeit és kompetenciáit, alkalmazkodási stratégiáit helyezi előtérbe.

Az érdekek és a célirányosság ily határozott kiemelése könnyen elvezetne a nacionalizmusnak egy leegyszerűsített, instrumentális felfogásához, de ez mégsem történik meg. Ezt az teszi lehetővé, hogy Reill nem tagadja a lakosság lelkesedését, szentimentális ragaszkodását, szimpátiáját az olasz nemzet iránt, továbbá hogy a „nacionalizmus”, a „lokálpatriotizmus” és az „autonómia” fogalmainak helyi értelmezését több szempontból a dualizmus idejére is kiterjesztett idősíkon vizsgálja. Emellett az árnyaltabb kép kialakítása és a banalitások elkerülése érdekében Reill a struktúrák változását és az emberek léthelyzetének alakulását a bevezető és záró fejezeteken kívül négy nagy egységre bontva tárgyalja. Kérdéseit a gazdasági és pénzügyi nehézségek (pénz), a hatalom és az autonómiák viszonya (törvények és szuverenitás), a hovatartozás (községi illetőség, állampolgárság), valamint az identitás külső és belső megnyilvánulási formáinak (szimbólumok, propaganda) problémáihoz köti. Az elemzés viszont már nem az absztrakt fogalmak szintjén zajlik, hanem a mindennapi életből kiragadott, reprezentatív mikrotörténeti példák felvonultatásával történik.

A gazdaságról szóló részt például egy fiatal olaszországi legionárius naiv lelkesedése vezeti be, aki elragadtatva számol be hitvesének a város szépségéről és az igazi(nak vélt) olasz patriotizmusról, valamint a csinos, könnyen kapható fiumei lányokról, és akinek mindezen leírások után szinte már bele lehet látni olasz lírákat és osztrák/magyar koronákat rejtő erszényébe. Reill viszont kiemeli, hogy a helyben élő „közember” a hétköznapiakban ennél jóval több valutatípussal találkozott. Így Borislavo Gjuric is, akit azért tartóztattak le, mert nála az olasz lírán kívül francia frankot, szerb dinárt és horvát-szlovén, valamint fiumei koronát találtak. Reill e példákkal illusztrálja, hogy a birodalom monetáris egysége felbomlott, és 1919 tavaszán már legalább négyféle különböző árfolyamú valutát és hamisított bélyegzésű bankjegyet használtak egyszerre fizetőeszközként Fiumében. A kontrollálatlan pénzforgalom nemcsak az egyes személyek, de az egész város gazdasági helyzetét instabillá tette.

Noha a pénzügyi feltételek helyreállítása létfontosságú kérdést jelentett, a fiumei elit a valutakérdés rendezését állami feladatnak tekintve a válság megoldását az olasz kormánytól várta. Ez újabb ösztönzést adott az annexió programnak, amit a fiumei korona olasz lírához való konvergálása, vagyis a fiumei és az olasz gazdaság fokozatos összehangolása is jelzett. A fiumeiek lelkesedése ellenére Róma hívós maradt. Az olasz kormány úgy vélte, az annexió joga kizárólag az olasz államot illeti meg, és hallatlannak találta, hogy egy város előre meghatározott feltételekkel (az autonómia megőrzése) saját annektálását követelje. A hatalom és a szuverenitás viszonyának ily módon való felvetése pedig további aspektusokkal bővült. Már csak azért is, mivel a kikötőváros hovatartozása még sokáig eldöntetlen maradt, így Fiumének gyakorlatilag teljesen független államként kellett működnie. Az önálló állami léttel járó feladatok viszont jócskán meghaladták a város képességeit és lehetőségeit. A nehézségek okai főleg Fiume válságos gazdasági és pénzügyi helyzetére, a növekvő munkanélküliségre, valamint az egymást követő blokádok és katonai megszállások következtében állandósuló szén- és élelmiszerhiányra vezethetők vissza.

Reill a beszerzési nehézségek leküzdésének egyik módját a fiumei élelmiszer-kereskedő, Slavko Ivančić és a falun élő horvát Ivan Rošić vendéglőtulajdonos és mezőgazdasági fuvarozó háromvagonnyi káposztarakományra szóló, meghiúsult üzletkötésével mutatja be. A történetből azonban ennél több is kiderül. Egészen pontosan az, hogy bár 1919 márciusától az olasz nemzeti szimbólumok már a köziratokon is elkezdtek felváltani a magyar hatalmi jelképeket, és már a törvényeket is a „király”, vagyis III. Viktor Emánuel nevében hirdették ki, a fiumei jogrendszerben és igazságszolgáltatásban 1920 őszéig (vagyis a Carnarói Régenység megalakulásáig) a dualizmus ideje alatt fennálló gyakorlat és eljárásrend érvényesült. Megjegyzendő azonban, hogy míg a több pénznem használatát az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése okozta, a többrendszerű törvénykezés kihívásai és lehetőségei már generációk óta meghatározták a fiumeiek életét.

Reill a dohánygyár vagy a posta és a távírda mindennapi konfliktusait tanulmányozva hasonló kontinuus elemeket fedez fel a nyelvhasználat kérdésében is. Ezáltal arra a következtetésre jut, hogy noha a fiumei elit törvényileg egynyelvű, kizárólag olaszul működtetett adminisztráció és ügykezelés kialakítására törekedett, ez elsősorban a külvilágnak szólt. A belső kommunikáció általában változatlanul több nyelven zajlott. Ugyanez mondható el a névhasználat italianizálásáról szóló rendelet végrehajtásáról is. Ezzel kapcsolatban Reill megjegyzi, hogy bár az intézkedés a lakosság olasz karakterének és elkötelezettségének látványos kidomborítását szolgálta, az elmélet és a gyakorlat között komoly eltérések adódtak. Mindez egyszerre jelzi, hogy a törvényeket nem, vagy legalábbis nem maradéktalanul hajtották végre, valamint az egyedi preferenciákat és választásokat. Ennek erősítésére Reill gazdag példatárából elég két konkrét esetet említeni: olasz nacionalista meggyőződése ellenére Antonio Grossich, a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács köztisztviselőként álló idős elnöke Grossich, fiatal és ambiciózus titkára, Salvatore Bellasich pedig Bellasich maradt.

Reill munkájának jelentős érdeme, hogy nem ódzkodik a jogi kategóriák cizellált kezelésétől. Ezt az is alátámasztja, hogy a szerző egy teljes fejezetet szentel az állampolgárság és a községi illetőség fogalmai közt rejlő tartalmi és minőségi differenciáknak. Ezt az indokolja, hogy felfigyelt arra: a polgári jogosultságokat szabályozó 1872. évi városi statútum a háborút követően is érvényben maradt, ami a megváltozott (és szűkös anyagi) viszonyok közt létező fiumei elitet egy hatékony érdekvédelemesítő eszközzel ruházta fel. A fiumei elit ugyanis az illetőség és azzal együtt az aktív politikai részvétel feltételeinek szabályozásával (nőkre is kiterjedő általános választójogi reform) egyszerre volt képes támogatottságát és legitimitását erősíteni, valamint a közösség klasszikus értelemben felfogott „jogos” tagjait a beözönlő „idegenek” konkurencijától megvédelmezni. E tekintetben még Gabriele d’Annunzio katonái sem feltétlenül jelenthettek kivételt: ahogy a civil „jövevények”, úgy jórészt ők is csak a „mások” számára fenntartott fiumei állampolgárságot nyerhették el.

A társadalmi, gazdasági és politikai jogosultságok újraosztása mellett a pozícióörzést és a lokálpatrióta értékek átadását szolgálta az oktatás is. Reill ezt azzal igazolja, hogy a városi elemi iskolákban még 1919 őszén is a hagyományos didaktikus tanítási módszereket és a Fiume-központú térképeket alkalmazták. Bár a város külsőségeiben olasz trikolorba öltözve „Italianissimá”-vá változott, Fiume a helyi lakosság számára még sokáig is maradt, ami volt: „igazi Patria”, amit mindenkinek ismernie kellett. Így hát a kerület, az ország és a nagyvilág felfedezése csak a fiumei viszonyok alapos elsajátítását követően kezdődhetett meg.

Összességében elmondható, hogy Reill egy új, modern perspektívákat és módszertant érvényesítő Fiume-értelmezést hozott létre, és kötete méltán lesz az elkövetkező évek egyik legnagyobb hatású Fiume-monográfiája, ami elsősorban alaposságának, precíz fogalomhasználatának, ügyes és ötletes módszertani megoldásainak, olvasmányos stílusának, széles

és változatos forrásbázison nyugvó, meggyőző példáinak köszönhető. Ezen felül pedig annak a kellő távolságtartásnak, ami az elméletek alkalmazása és a források feldolgozása során egyaránt érvényesül, és ami lehetővé teszi számára, hogy a különböző jelenségeket összehasonlítva lássa és láttassa. Ezért is vélem úgy, kimondottan hasznos lenne, ha a kötet a hazai egyetemi kurzusok szakirodalmi közé is bekerülhetne, illetve mielőbb magyar nyelven is megjelenhetne.

*Ordasi Ágnes**

* A szerző a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának segédlevéltárosa és a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje.

Az Árkádia Kiskönyvtár Történelem sorozatának harmadik köteteként látott napvilágot *Az abszolútizmus kora* című tanulmánykötet. A sorozat életre hívását a Kronosz Kiadó, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi és Irodalomtudományi Intézete közötti együttműködés tette lehetővé. A szerkesztők kezdeményezése immár egy évtizede fontos célokat szolgál: a kötetekkel a történelem és az irodalom tanításának megújítása, a történelemtudomány és a történelemtanítás művelői közötti szakmai kooperáció, az egymást kölcsönösen segítő módszertani tapasztalatszerzés számára kívánnak fórumot teremteni. A sorozat szerkesztőinek célkitűzése igazi misszió, és az elmúlt években megjelent kötetek fényében törekvésüket nem túlzás úttörő jelentőségűnek és rendkívül elismérésre méltónak tartani. Az egyes kötetek – a szerkesztői koncepció alapján – a legújabb tudományos kutatások eredményeinek lényegre törő összefoglalásán keresztül valóban olyan szemléletformáló segédanyagokat képeznek, amelyek egyrészt bővítik a tanárok módszertani, elméleti tájékozottságát, másrészt az oktatásban közvetlenül felhasználhatóak. A kutatókat pedig (szerencsés esetben a kutatói és oktatói tevékenység nem válik élesen ketté) arra ösztönzi, hogy eredményeik bemutatása olyan formát öltjön, ami érdemben segíti a tanítást és nem utolsósorban befogadható, érthető nyelven íródik.

Az abszolútizmus kora címet viselő kötet a kora újkori Európa történetéről tájékozódni kívánók számára nyújt élvezetes olvasmányt. Elgondolkodtató, hogy a kettő egybeesik-e: míg az európai abszolút monarchiák többsége a 17. század közepétől írható le ezzel a fogalommal (e sorok írója ezt még így tanulta), az európai kora újkort – bármilyen korszakolást vegyünk is alapul – ennél sokkal korábról számítjuk. Valójában a kötet írásai nem csak a szoros értelemben vett európai abszolút monarchiák/államok működésének elméletét és gyakorlatát tárgyalják, az összehasonlítás kiterjed a cári Oroszország rendszerének bemutatására is (Sashalmi Endre írása).

Jóllehet az elmúlt évtizedekben több olyan munka is napvilágot látott, ami az európai kontinens kora újkori történelmének magyar nyelvű bemutatására vállalkozik,² jelen kötet újszerű és a maga nemében nagyon is hiánypótló. Annak ellenére is, hogy például az előbb Habsburg, majd utóbb Bourbon uralkodók fennhatósága alatt álló spanyol monarchiáról nem esik szó benne (és tegyük hozzá, a közép-európai Habsburg Monarchia uralkodójának abszolútizmusáról sem). De a kötet szerzőinek nem is egy újabb kora újkori Európa-történet megírása volt a célkitűzése, sokkal inkább „a kora újkori Európa történetének

1 *Az abszolútizmus kora. Fejezetek a kora újkori Európa történetéből.* Szerk.: Dévényi Anna – Forgó András – Gözsy Zoltán. Pécs, Kronosz Kiadó, 2019. 148 p. (Árkádia Kiskönyvtár. Történelem, 3.)

2 Például: *A kora újkori története.* Szerk.: Poór János. Bp., 2009. (Osiris tankönyvek.)

hagyományos politika- és eseménytörténeti megközelítése mellett” a „korszak eszmetörténeti, társadalomtörténeti és államelméleti kérdéseinek tárgyalása”, „hozzásegítve az olvasót a történelmi folyamatok mozgatórugóinak mélyebb megértéséhez”, és ebben rejlik az igazi jelentősége. A szerkesztők a kötetbe foglalt tanulmányok révén párhuzamosan kívánják láttatni „azt a máig ható folyamatot, amely egyrészt a modern állam, másrészt a felekezeti pluralitás kialakulásához vezetett”. Ennek megfelelően a korábbi, döntően politikatörténeti szempontú tankönyvekhez képest jelen kötet írásai két fókuszpont köré csoportosulnak: a *politikum* és a *vallás* tematikáját helyezik a középpontba. A szemlélettel a kötet szerkesztői és szerzői egyúttal az európai történeti kutatásban az elmúlt évtizedekben lezajlott tudományos diskurzus kérdésfeltevéseit és megközelítését is alkalmazzák (például a „konfesszionalizációt”), a tanulmányok ezekre a vitákra is reflektálnak.

Sashalmi Endre tanulmánya az abszolút monarchia elméletének és gyakorlatának bemutatása mellett terminológiai kérdéseket tisztáz. „Az abszolutizmus szó nem létezett a kora újkorban annak a politikai rendszernek a leírására, amelynek jellemzésére a történészek manapság használják: a 17–18. században ugyanis a kortársak abszolút monarchiáról beszéltek” (11. o.). A 17–18. századi Európa legelterjedtebb hatalomgyakorlási formájának, az abszolutizmus fogalmának vizsgálatával foglalkozó írás a kérdés nemzetközi diszkussziójába is bekapcsolódik. A gondosan kiválasztott forrásrészletek nemcsak illusztrálják a szerző írását, a források feldolgozása az oktatásban is hasznosnak bizonyulhat.

A kötet következő három tanulmánya az európai abszolút monarchiák közül Anglia, Franciaország és a Német-római Birodalom történetét tárgyalja. Pálffy Margit Anglia 17. századi történelmét a Stuart uralkodók személyének és uralkodásuk időszakának komplex jellemzésén és összevetésén keresztül foglalja össze. Hahner Péter plasztikus képet rajzol a francia monarchia 17–18. századi uralkodóiról: írása egyszerre ismerteti meg az olvasóval a korszak uralkodóinak vonásait és főbb politikatörténeti eseményeit. Ez a fejezet is tartalmaz forrásrészletet, amely a francia abszolút monarchia legismertebb uralkodójának, a Napkirálynak a kormányzati gyakorlatról vallott nézeteit mutatja meg (Részletek XIV. Lajos fiához intézett intelmeiből, 69–70. o.).

Forgó András A *„Régi Birodalom” utolsó évszázadai. A Német-római Császárság a vesztfáliai békétől a napóleoni háborúkig* című írása a Német-római Birodalom felépítésével és főbb jellemzőivel foglalkozik. A szerző kiemeli, hogy az egykorú forrásokban a Szent Római Birodalom névvel említett birodalom történetének megismerése, működésének megértése Magyarország múltjának szempontjából is fontos, mivel Magyarországot az államalapítás óta szoros kötelék fűzte a tőle nyugatra elterülő területekhez. Miután I. Ferdinánd 1556-ban, bátyja lemondása után a császári trónt is elfoglalta, a szoros kapcsolat néhány rövid szünetről eltekintve egészen a birodalom 1806. évi megszűnéséig fennállt. Ennek az intenzív kapcsolatrendszernek a kereteit vizsgálva, a tanulmány bemutatja a birodalom egyházi és világi fejedelmait, legfelsőbb bíraskodási szerveit és intézményeit, alaptörvényeit és jogalkotását a 17. század közepétől a 19. század elejéig. A *felekezetszerveződés politikai következményei* című alfejezet értékes áttekintést ad az augsburgi vallásbéke értelmezéséről, illetve a 16. század végén és a 17. század elején kialakuló európai fegyveres konfliktusokról, amelyek közül a politikai és felekezeti összecsapások sorozatának egyszerre tekinthető harmincéves háború bizonyult a legjelentősebb összetűzésnek. A *Nagyhatalmi küzdelmek keresztüztüében* fejezet lényegre törő összefoglalása a nagy dinasztikus háborúk korszakának, valamint a Német-római Birodalom fejedelemségeit érintő eseményeknek és szövetségi rendszereknek.

Varga Szabolcs *A lutheri reformáció és a katolikus megújulás* című írása nagyszerű összefoglalás a reformáció és a katolikus megújulás fogalmairól, korszakolásáról. Mivel a szerző szerint „a reformációról alkotott felfogás számos előfeltevése alapvetően elhibázott”, a tanulmány felhívja a figyelmet néhány jellemző problémára. Tisztázza, hogy a humanizmusra „nem tekinthetünk olyan középkori ellenkultúraként, amely a korabeli vallásossággal és világgéppel szemben született volna meg”, illetve a reneszánsz „irányzatról is elmondható, hogy nem volt eredendően egyházellenes, hiszen mind az alkotások megrendelői, mind a témái túlnyomóan egyháziak voltak”. E felfogás szerint a reneszánsz és a humanizmus nem tekinthető a reformáció előzményének, illetve előfutárának. A tanulmány megfontolandó támpontokat ad a reneszánsz és a reformáció korszakolásának kérdéséhez is. A reformáció előzményeinek vázolása után az írás a három reformátor – Luther Márton, Ulrich Zwingli és Kálvin János – fellépésének és életművének rövid összefoglalását adja, majd a trienti zsinat háttérét és a katolikus megújulás fogalmával leírható jelenség főbb jellemzőit ismerteti.

A kötetet Katus László *A barokk* című értékes tanulmánya zárja. A barokk fogalmának, jelentéseinek vizsgálata mellett az írás sorra veszi a katolikus megújulás és a barokk kapcsolatát, értő módon szól az európai barokk irodalomról, művészetéről és zenéről éppúgy, mint a barokk magyar földön való megjelenéséről és kiteljesedéséről. Katus László hatalmas műveltsége lenyűgözően mutatkozik meg a tömör, kiváló áttekintést adó, élvezetes stílusban megírt fejezetben.

A kötet komoly erénye, hogy a nemzetközi történetírás eredményeit szintetizálva fontos fogalmakat magyaráz meg, és rövid, tömör módon ad komplex áttekintést Európa abszolút monarchiái közül a legtöbbről, politika-, társadalom-, egyház- és művelődéstörténeti szempontú összefoglalók formájában. Az egyes fejezeteket az ajánlott irodalom jegyzéke zárja: elsősorban magyar nyelvű feldolgozások szerepelnek, de néhány fejezet esetében a további tájékozódást segítő idegen nyelvű szakirodalom is fel van tüntetve.

Martí Tibor*

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (1097 Budapest, Tóthi Kálmán utca 4., marti.tibor@abtk.hu).

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

ISSN 0083-6265 (Nyomtatott)

ISSN 2732-2114 (Online)

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

A kiadásért felel Balogh Balázs főigazgató, Molnár Antal igazgató

A szedési, tördelési munkálatokat

a BTK TTI tudományos információs témacsoportja végezte

Vezető: Kovács Éva

Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó

Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

CONTENTS

The Foreign Relations of Hungary with the Non-European World during the Cold War (Emőke Horváth)	335
<i>Studies</i>	
Gábor Búr: The Role of Sub-Saharan Africa in the Foreign Policy of the Hungarian People's Republic	339
Emőke Horváth: Hungarian–Chilean Foreign Relations in the Early Stages of the Cold War, 1947–1965	353
István Pál – Ágnes Judit Szilágyi: Dialogue in the UNO: Contributions to the History of the Establishment of the Diplomatic Relations between Hungary and Costa Rica	373
László Kupi: Their Man in Havana? The United States and Batista's Coup d'État of 1952	393
Zoltán Prantner: The "Hungarian Hospital" in Yemen: Health Cooperation between Hungary and Yemen in the Second Half of the 1960s	421
Péter Vámos: In Moscow's Shadow: Sino–Hungarian Trade Relations during the Cold War	441
<i>Workshop</i>	
Gabriella Hermann: Defending Transylvania: The First Three Years of the Committee for Human Rights in Rumania, 1976–1978	461
<i>Book Reviews</i>	
A History of the Freedom of Thought (Ferenc Tóth)	493
Austerities and Aspirations: A Comparative History of Growth, Consumption, and Quality of Life in East Central Europe since 1945 (Zoltán Vajda)	497
The Fiume Crisis: Life in the Wake of the Habsburg Empire (Ágnes Ordasi)	502
The Age of Absolutism (Tibor Martí)	507

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2021-es évfolyamának megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap és az ELKH Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat